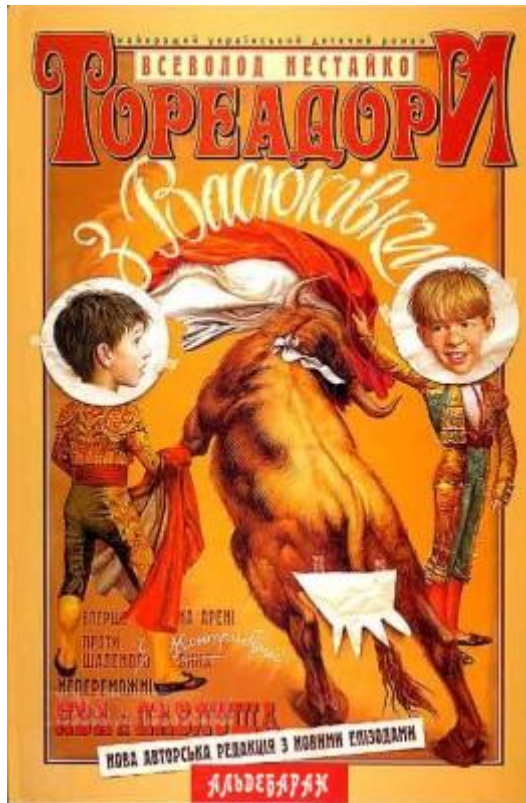

Всеволод Зиновійович Нестайко Тореадори з Васюківки

Анотація

Важко знайти в нашій літературі щось настільки веселе, талановите й дотепне, як ця неперевершена книга Всеволода Нестайка, якого часто називають Гоголем сучасної української дитячої літератури. Недаремно «Тореадори з Васюківки» перекладено двадцятьма мовами і внесено до Особливо Почесного списку Андерсена як один із найвидатніших творів світової літератури для дітей. Це — перше видання нової авторської редакції роману, позбавленої деяких неминучих ідеологічних нашарувань минулої доби, деталей, незрозумілих сучасному, а тим паче майбутньому читачеві. У книзі чимало нових надзвичайно веселих епізодів.

Всеволод Зиновійович Нестайко
30 січня 1930, Бердичів

ЧАСТИНА ПЕРША

яку розкажує Павлуша Завгородній

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурузо та його вірного друга і однокласника Павлуші Завгороднього в школі, дома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Розділ I

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуеш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунєю, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає, мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у — Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер товариш Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтерна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки ахають.

«Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзководів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дрiza — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

— Ми, — говорив, — з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Точно.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А потім — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут —

тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнуче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, колися у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почувемо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумасш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один рік зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забори свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямивсь я.

— Стривай, — кажу, — годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. А то твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крилатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналуки», аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Рєви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...
Там ждет тебя-га любовь, там ждет тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас жде.

Небо було сине-сине — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — скадав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став під ходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція — анічирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дрєвняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тоді показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змкли, килимок нервоно сіпався в руках — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі.

І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок,

здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабану. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабану лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пула до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядав з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нао. Спасибі тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і залякли ми, присівши, — мов курчата перед шулікою.

— Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Ніяких тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимося і кажемо: «Наплювать!», але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метро» засипать, ніж один екзамен.

— Все, діду, здається. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо у картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метром». Але довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо... підводного човна.

— Давай, — не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: — Аз чого?

— Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби... напівзатоплена.

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

— А дихать?

— Через перископ.

— А на поверхню як впливати?

— Баласт викинем і впливемо.

— А як водою залле і затопить?

— Ти що — плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком з тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!

— Та ну тебе, — сказав Ява уже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілось.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати у колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го».

От — і зараз...

— Го!...

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелось жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління. Ми перезирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— Так що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Значить, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— То, значить, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутий.

— Ні, спустатимусь я. Я перший сказав. І ... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, віршовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взять віршовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала одв'язана коза і негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім неважко попускати припиначку, і через якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниченавт Яво! Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктуй! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками і почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої одриваються од землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважають мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил, — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов бульба з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен з плоскодонки навечно потонув у забутті...

Розділ II

«Вермахт!.. Двадцять залізних!..»

— Рень і Завгородній! Вийдіть з класу! Скоро ви корову на урок приведете! Зривщики дисципліни! Порушуйте мені навчальний процес! Я на вас директору скаржитись буду! — Галина Сидорівна вся аж кипіла (здавалося, що в неї навіть пара йде з рота).

Ми покірно потеліжилися за двері.

У коридорі Ява розстібнув сорочку, нахилився, і Собакевич вискочив з його пазухи на підлогу й заметляв хвостом, ніби нічого не сталося.

— Теж іще! — докірливо сказав йому Ява. — Не міг помовчати. Не тебе ж питали, а Павлушу, Чого вискочив, як Пилип з конопель?

Собакевич винувато схилив голову набік. Мабуть, він зрозумів, що підвів нас.

Галина Сидорівна спитала мене урок. Я встав, пригадуючи, знаю я його чи не знаю. І за звичкою штовхнув Яву — підказуй, мовляв. І тут Собакевич, що сидів у Яви за пазухою, вистромив через ростебнений комір голову і на весь клас: «Гав!» У класі — регіт. І Галина Сидорівна, звичайно, образилась — кому приємно, щоб на нього гавкали? Вона дуже сувора, Галина Сидорівна, і дуже любить нас виховувати.

— Нічого, переживем, — сказав Ява. — Не могли ж ми його лишити напризволяще. Щоб знову хтось у криницю вкинув.

Вже виходячи надвір, я побачив на табуретці біля дверей шкільний дзвоник. Баби Марусі, що керувала дзвоником, калатаючи ним з уроків і на уроки, не було видно. Рішення прийшло блискавично. Я злодійкувато озирнувся — цуп! — і дзвоник уже в мене під сорочкою.

— Хай учаться, як такі розумні — підморгнув Яві. — Не треба їм перерви. Обійдуться.

— Молодчинка! — похвалив мене Ява. І наче хто кухоль теплого молока вилив за пазуху — то радість теплом розлилася в грудях: не часто мене Ява хвалить.

Ми — хаміль-хаміль — і в куці бузкові за школою. У самісіньку гущину забрались, аж під стіну сарая. Темно тут, ватишно — надійне місце.

— Хай тепер найдуть! Ото паніка буде! Не кінчатся сьогодні уроки. Аж до завтра вчитимуться. Хи-хи! Без дзвоника вони як без рук. У навчальному процесі дзвоник — основна піч, — сказав я, виймаючи з-під сорочки шкільне калатало.

— Це ти красиво придумав! Молодчинка! — мовив Ява і взяв у мене з рук дзвоника (я відчував, що йому було трохи прикро, що то не він придумав, — він звик усе сам придумувати).

— О! Знаєш що! — стрепенувся він раптом. — Ми його Собакевичу на шию привісимо. Га?

— Здорово! — сказав я. Хоч і не второпав, для чого це треба. Але я був би останньою свинею, аби не сказав, що це здорово (він же мене хвалив!).

— У тебе нема якоїсь шворки абощо? — спитав Ява.

Кинувсь я по кишнях:

— Нема.

— От чорт! І в мене нема. Слухай, а давай пасок.

— Отаке... А штани?

— Тож не назовсім. Рукою подержиш. Якби в мене були на паску, а не на шлейці, я б хіба...

Позаяк я був сьогодні «молодчннка», відмовляюсь просто не мав права. Зітхнувши, я зняв паска, і Ява ловко почав прилаштовувати дзвоника Собакевичу до шиї.

— Здорово! От здорово ми придумали! — повторював він.

І раптом... Раптом за стіною сарая ми почули таке, що вмить примусило нас забути про дзвоник, про Собакевича, про все на світі. Сарай то був уже не шкільний. Просто він задньою своєю стіною виходив у шкільний сад, у ті зарості бузку. Сарай належав дядькові Бурмило, завзятому рибалці, що жив одинаком і майже весь час пропадав у плавнях на риболовлі.

Ми аж влипли в стіну сарая, притуляючись вухами до кострубатих неструганих дощок. Розмовляли Бурмило і Книш, колгоспний шофер, що жив по сусідству з Явою.

Ось що ми почули (до нас долинали Тільки уривки розмови):

БУРМИЛО: Воно-то, конешно, так... Але...

КНИШ: Зате подаруночок матимеш від німців хіба ж такий! На десять років буде...

БУРМИЛО: Ги-ги!

КНИШ: ...Вермахт щедрий...

БУРМИЛО: А що ж, конешно...

КНИШ: Має бути двадцять залізних... Точно... А якість... Бронебійна... Р-раз — і нету! Будьмо!

Чути дзенькіт склянок, — мабуть, Книш і Бурмило випивають.

КНИШ: Купимо в Києві, що треба, і за діло!

БУРМИЛО: Сам не можеш?

КНИШ: Якби я мав час, і якби плавав так, як ти, я б взагалі без тебе обійшовся.

Бурмило щось прохарамаркав, ми не розібрали ані слова.

КНИШ (роздратовано): А... хрест-навхрест! Треба хапати момент, а ти!.. Це ж так удачно, що мене посилають з цією екскурсією шкільною...

БУРМИЛО: Ну, гаразд! Завербував.

КНИШ: Тільки ж — нікому-нікому! Жодній живій душі. Бо — як довідаються...

БУРМИЛО: Щоб я бога не бачив! Що я — маленький! Це ж таке діло...

КНИШ: Ну, до завтра!

І все. Запанувала тиша. Певно, Книш і Бурмило вийшли з сарая.

Ми презирнулися.

Не знаю, які були очі в мене. Але Явині очі горіли і світилися, як у хорта. А що! Хотів би я глянути на ваші очі, якби ви почули таку розмову.

— Га?! — роззявив рота я.

— Га?! — роззявив рота Ява.

Але нічого більше вимовити ми не встигли. Бо в цей час почувся знайомий залиivistий голос

шкільного дзвоника. Ми так і застигли з роззявленими ротами. Захопившись таємнично. розмовою, ми зовсім не помітили, що Собакевич кудись зник. І от... Навкарачках, по-собачому, ми швидко подряпалися крізь гущину і вистромили з кушів голови.

Попід вікнами школи, ганяючись за куркою, гасав по подвір'ю Собакевич. Метляючись на шії в нього, деренчавзаливався дзвоник. Думаючи, що вже перерва, горохом висипали з класів учні. З вікон, здивовано позираючи на годин. пики, виглядали вчителі. На ганку з'явилася Галина Сидорівна.

— Хуліганство! Неподобство!. Порушення навчального процесу! — загукала вона.

З-за рогу вибігла баба Маруся. Вгледівши Собакевича, вдарила руками об поли, кинулася за ним — одбирати дзвоник. Собакевич — навтіки. І куди ж ви думаете — до нас, у кущі.

Ми з Явою вмить розвернулись і так само навкарачках чкурнули назад, у гущавину, до сарая. Причому, якщо Ява рачкував нормально, на чотирьох, то я — на трьох, як собака з перебитою лапою, — мені ж доводилось однією рукою підтримувати штани.

Ми притиснулися до стіни сарая — далі тікати було нікуди. Дзвоник все ближче, і от уже Собакевич з розгону ткнувся носом Яві в щоку. Що ж, він був не винен — в кого ж йому шукати захисту, як не в нас — своїх друзів і рятівників.

За якусь мить кущі над нами розчахнулися, і ми побачили розчервонілу бабу Марусю.

— Ага! — переможно вигукнула вона. — От хто це все влаштував!

З-за баби Марусиної голови з'явилась голова Галини Сидорівни.

Крижаним металевим голосом Галина Сидорівна говорить, мов сікачем рубас:

— Так!.. Ясно!.. На екскурсію до Києва завтра вони не їдуть!

Розділ III

Пригоди в Києві. Наші підозри дедалі зростають. Старшина Паляничко

Біля школи галас і метушня. У дворі стоїть вантажна автомашинка, прикрашена квітами та сосновими гілками, наче весільний поїзд. На машині попід кабіною вже сидять купкою найнетерплячіші учні. Серед них, як городне опудало, стирчить довготелесий незграбний Бурмило. Розставляють останні стільці. Школярі вистроїлися ланцюжком від ганку школи до машини і передають один одному стільці, які виносить на ганок Галина Сидорівна. Всі збуджені і веселі. Ще б пак — цієї екскурсії до Києва так довго чекали. Всі весь час сміються, навіть коли для цього нема причини. Всі, крім нас: мене і Яви.

Ми стоїмо біля ганку похнюплені, набурмосені. І як тільки з дверей з'являється з новим стільцем Галина Сидорівна, ми вмить розтуляємо роти і починаємо:

— Ми ж не хотіли... Ми ненавмисне, — гундосить Ява.

— Ми більше не будемо... Чесне слово, — гундошу я.

Галина Сидорівна спершу не звертає уваги, мовчки зникає в дверях, наче не чує. Потім нарешті каже:

— Було б навіть непедагогічно, якби я вас узяла.

І ми відчуваємо — їй уже жаль нас (вона ж добра, тільки напускає на себе). Треба кувати, поки гаряче.

— Педагогічно! — вигукнув я. — Ми ж сказали, що більше не будемо.

— Ну да, педагогічно! — підхоплює Ява, — Навіть Дуже педагогічно! Макаренко обов'язково б узяв. Точно!

Галина Сидорівна враз насуплює брови і холодно говорить:

— Ні.

І ми розуміємо: тепер уже все. Передали куті меду. Вчителі не люблять, щоб їх учили.

Я з тривогою позираю на Бурмила й на Книша, що походжає біля машини, час від часу луплячи чоботом по колесу (перевіряє шини). «Невже ми залишимось і так і не визнаємо, що робитимуть вони у Києві?» — думаю я.

І в голові моїй знову лунають загадкові таємничі слова:

«Зате подаруночок матимеш від німців... Вермахт щедрий... Двадцять залізних... Якість бронейна... Раз — і нету!.. Тільки ж нікому-нікому».

Раптом Ява смикає мене за рукав: «Гайда! Швидше!» — і кидається до машини. Я — за ним.

Треба встигнути сховатися під стільці, поки Галина Сидорівна у приміщенні.

Звичайно, всі бачать це і можуть виказати, але то вже на їхній совісті.

Шургиць! Мов ящірки, шмигнули ми під стільці аж до самісінької кабіни і причаїлися.

Через деякий час почули голос Галини Сидорівни:

— Що, пішли? Ну й добре, що самі нарешті зрозуміли. Це буде наука всім, хто любить зривати уроки і порушувати дисципліну. Ну, поїхали.

Учні, що були ще не на машині, з галасом почали всаджуватися. І незабаром мотор загурчав, машина рушила. Ніхто нас не виказав. Є все-таки у людей совість.

Якщо ви хочете відчути одразу все своє тіло, з ніг до голови, як воно реагує на удари, то спробуйте поїхати по вибоїстій дорозі на вантажній машині, лежачи у кузові під стільцями. Зрівняти це не можна ні з чим. Таке відчуває хіба що отой «язичок» у шкільному дзвоникові, коли баба Маруся калатає на перерву або на урок.

«Раз — і нету!.. Якість бронейна!.. Вермахт щедрий!» — билосся в моїй голові в такт ударам.

Потилицею об стілець — лобом об дно кузова...

Потилицею об стілець — лобом об дно кузова...

«Раз — і нету!..

Якість бронейна!..

Вермахт щедрий!..»

І все-таки чим більше нас молотило, чим більше швиголяло вгору-вниз та з боку в бік, тим легше ставало у нас на душі — бо ж тим далі від'їздили ми від села. А значить, тим менше шансів, що нас виявлять і зсадять з машини. Ми тільки зціплювали зуби, намагаючись не ойкати. Аж от колотнеча враз припинилася, і весело загурчав мотор, набираючи швидкість, — ми виїхали на асфальтове шосе (це за три кілометри від села), і одразу, наче завелась од стартера, задзвеніла пісня:

Знов зозулі чути голос в лісі,
Ластівки гніздечко звили в стрісі,
А вівчар жене отару плаєм,
Тьохнув пісню соловей за гаєм.

Ще б пак! Ну де ви бачили, щоб люди їхали компанією на машині і не співали? Так не буває. Коли від швидкості вітер свистить у вухах, коли дорога з шурхотом намотується на колеса і зустрічні машини мимо тільки — гух! гух! гух! — пісня сама виривається з грудей.

В хорі вирізнявся дзвінкий соловейковий голос Галини Сидорівни. Ми уявляли собі, як вона стоїть, спершись на кабіну, обличчям до учнів, і диригує. І вітер куйовдить її чорні, як вороняче крило, кучері, а вона білозубо сміється, співаючи. А дівчатка в захопленні дивляться на неї; бо вважають, що вона дуже гарна, «ну прямо красуня»...

Всюди буйно квітне черемшина,
Мов до шлюбу вбралася калина...

Хіба втерпиш, коли всі — співають! І ми з Явою («А, все одно не почують у такому хорі!») затягли на все горло:

Вівчаря в садочку,
В тихому куточку
Жде дівчина, жде.

Ех, хороше! Як співаєш у хорі, то здається, ніби саме завдяки тобі так гарно і злагоджено виходить.

І раптом... Ми так захопились, що навіть не відчували того моменту, коли всі враз припинили

спів. Як потім з'ясувалося, у цей час машина проїздила під вербою, що звисила над шосе свої віти. Всі в кузові попригинались, і пісня вмить увірвалася. А ми ж були під стільцями, і ми ж не знали цього... І ми продовжували тягнути, як два баранці:

Жде-ге-е дівчина, жде-ге-е...

І сердите вчительчине: «Ану, вилазьте!» — було для нас, як грім з ясного неба.

Скуйовджені й пожмакані вилізли ми з-під стільців.

— Ех ви! — презирливо сказала Галина Сидорівна. — Я думала, що ви хоч благородні хлопці. А ви «зайцями», обдуривши мене... Як... як шпигуни якісь, фу!

Я побачив, як сіпнувся, аж підскочив Ява. Та й у мене все усередині попереверталось догори дригом. Нас! Нас назвуть шпигунами! Нас, які... Ех!

— Да, нехарашо, ученики. Обманювать не можна, — сказав Бурмило.

«Подаруночок від німців... Якість бронейна!..» Ми з Явою так глянули на нього, що якби можна було поглядом спалити людину, то від Бурмила лишилася б тільки жменька попелу. Точно!

— Вас треба було б негайно одвезти назад додому або ж висадити прямо тут, у полі, — сказала Галина Сидорівна. — Я не зроблю цього тільки тому, що ми від'їхали вже тридцять кілометрів і не маємо права затримуватися. Ви поїдете з нами. Але знайте — весь колектив зневажає і засуджує вас за негідну поведінку.

Ми звели очі — колектив дивився на нас весело й усміхнене. У колективу був гарний настрій.

Колектив хотів співати.

Ми опустили голови і сказали:

— Ми більше не будемо...

Колектив посунувся, і ми сіли. І одразу, як по команді, в небо знову злетіла пісня:

Йшла вона в садок повз осокови-и,
Задивилась на високі гори-и...

Ми з Явою намагалися перекричати всіх — так старалися.

Довго ми їхали — геть усі пісні, які знали, проспівали по кілька разів. Тричі зупинялися їсти.

Аж от нарешті довжелезний міст через широченний Дніпро. А по той бік — високий берег, і дзвіниця виблискує золотою банею на горі, а поряд ще золоті бані купчаться — лавра, а за нею стирчить у небо величезна телевізійна вишка, і громадяться, налізаючи один на одного, будинки — великі, багатопверхові... Київ! Приїхали.

Гарне місто Київ! Гарніше від Пирятина, від Крижополя, від Жмеринки — від усіх міст, які я бачив.

Столиця!

— Значить, так, — говорить Галина Сидорівна. — Машину ми залишаємо біля Палацу піонерів і одразу на метро. Згода?

— Гурря-а-а! — закричали всі. Цілу останню чверть у нашому п'ятому «Б» тільки й балачок було що про метро. Чомусь з усіх київських див нас найбільше цікавило метро.

А тепер усі враз збуджено загомоніли: «метро», «метра», «метром», «на метрі»...

Усі, крім мене і Яви. Ми стурбовано Perezиралися. Адже нам треба було обов'язково простежити, що куплятимуть у Києві Книш і Бурмило. Заради цього ми ладні були на будьякі жертви. Але... — невже ми не побачимо метро через них?

Та коли ми під'їхали до Палацу піонерів і злізли з машини і Галина Сидорівна засокоріла, гуртуючи нас навколо себе: «Дивіться, щоб ніхто не залишився, щоб ніхто не загубився!» — Книш, підійшовши до неї, сказав:

— Ми теж з вами на метро. На Хрещатик хочем з'їздить. Краму купить деякого...

Я пхнув Яву ліктем під бік — порядок! Гусячим табунцем почалапали ми вулицею. І от — метро. Ну, я вам скажу, це шту-у-ка! Казка! Наукова фантастика!

Голубі поїзди мчать у тунелі швидше за вітер. У підземних залах світліше, ніж удень на вигоні. Кожна станція мов театр.

Та найголовніше — ескалатори, оті чудесні сходи. А втім, хіба можна сказати — сходи? Звичайні сходи стоять, і ти по них сунешся. А тут навпаки — ти стоїш, а сходи сунуться.

Ми з Явою як ступили на ескалатор, так аж поприсідали від захоплення. Оце да! Піднімаєшся по сходах угору, опускаєшся вниз і жодною ногою навіть не дригнеш. Навіть можеш одну ногу догори задерти або сісти можеш навіть — і все одно сунешся.

Нам би таку драбину на горище, де мати сушню ховав. Або на ту гору, з якої ми взимку на санчатах з'їжджаємо. Прекрасна штука ескалатор!

От якби завжди можна було стежити за різними підозрілими шпигунами у метро на ескалаторі! Дуж-же зручно і приємно! Стоїш собі і тільки — зирк! — нищечком скоса. І нікуди він, голубчик, не дінеться від тебе, нікуди вбік не шугоне, бо внизу сидить така собі тьотя і дивиться і весь час говорить у радіо: «Граждане пасажири! Бігти по ескалатору не дозволяється! Сідати не дозволяється! Ставити речі не дозволяється!..»

Доїхали ми гарненько донизу, сіли у голубий поїзд. «Наступна станція — Хрещатик!» — буркотнув хтось по радіо. Двері — клац.

Гур-гур — поїхали. Бачимо, Книш і Бурмило біля дверей туляться. Ми й собі — до дверей, тільки до інших (для конспірації). Не встигли опам'ятатися — стоп! Двері розчинилися — станція «Хрещатик». Ми у двері — шмиг! Двері за нами — клац! І наші всі тільки мелькнули у вікні. Ніхто й помітити не встиг, як ми вискочили. Там усе це на зупинках робиться блискавично — не то що в поїзді або на пароплаві.

І от ми уже назирці, ховаючись між людей, за Книшем і Бурмилом. Вихопилися вони з метро на Хрещатик, перейшли на той бік, пірнули у підземний перехід, вийшли з переходу і прямо у магазин «Динамо». Ми — за ними. Сховалися за здоровенецький, аж до стелі, сніп із бамбукових вудлиць, причаїлись, зиримо.

Підійшли Книш із Бурмилом до прилавка. Тупцяються не рішуче. Бурмило схилив голову і одним оком, як ворона в кістку, зазирає на полицю.

— Давай, — підштовхує Книш ліктем Бурмила.

— Ти давай, — смикнув плечем Бурмило.

— Ні — ти! На тебе ж купляти, — наполягає Книш.

— От, їй-богу! Яка різниця і — знову смикнув плечем Бурмило, хукнув, а тоді до продавщиці, тицьнувши пальцем на якусь полицю: — Дайте мені, пожалуста, оте-го.

— Що? — не зрозуміла продавщиця. Бурмило озирнувся нервово, мов школяр, що вперше купує цигарки.

— Та оте-го... ну... з жаб'ячими ногами.

— А-а! Для підводного плавання, — усміхнулася продавщиця.

Бурмило мотнув головою і скривився досадливо (наче продавщиця виказала його).

Продавщиця взяла з полиці ласти і маску з трубкою, подала Бурмилові.

У нас з Явою очі зробилися, як колеса. Ти диви!

Поки Бурмило приміряв маску, мацав ласти. Книш уже вибив у касі чек.

— Загорніть!

І знов-таки, злодійкувато озираючись, наче вони не купили, а вкрали це причандалля для підводного плавання, Книш і Бурмило вийшли з магазину.

Бачачи, що вони так сторожко поведуться, ми не зважилися одразу піти за ними, а вирішили трошки пересидіти за вудлицями. Ненароком навалилися ми на сніп, тонка шпагатина, якою він був зв'язаний, враз лопнула і... Наче бомба розірвалася в магазині. Вудлиця з тріском розлетілася на всі боки. Крики, зойки, паніка. Ми кинулися геть.

— Держіть! Ловіть! Хулігани! — залунало нам услід. Добре, що на Хрещатику людей, як на стадіоні під час футболу. Ми — раз-раз! — між ними. Потім мене Ява за рукав — сіп!

— Чш! Не біжи! Вроді ми — це не ми!

Правильно. Коли за тобою женуться, бігти — останнє діло. Завжди треба спокійно йти. Тоді тебе ще й питатимуть:

«Не бачив, тут такий не пробігав»? І ти спокійно можеш сказати: «Бачив. Отуди побіг».

Неквапливо пройшовши Хрещатиком, ми шмигнули в метро.

Ми чомусь були певні, що Книш і Бурмило обов'язково пішли на метро.

По ескалатору ми вже бігли, незважаючи на заклики радіо-тьоті. Вискочили на станцію:

зирк-зирк!

— Оно! — вигукнув Ява. І справді — у дверях вагона майнув вельветовий Бурмилів «спінджак». Ми ледве встигли вскочити у сусідні двері того ж таки вагона. На крайньому диванчику було вільне місце і лежала кинута кимось прим'ята газета. Ми схопили її, розірвали надвоє, сіли і, кожен прикриваючись газетою (ніби читаємо), почали визирати одним оком, стежачи за Бурмилом. Але біля дверей, де він стояв, людей було багато, і ми бачили тільки його вельветове плече. «А де ж це Книш, що його не видно? — подумав я. — Невже розділилися, щоб важче було стежити? У шпигунських книжках та фільмах завжди так роблять».

Враз у вагоні стало біло — поїзд вирвався з-під землі на поверхню. Станція «Дніпро».

Вискочили ми, прикриваючись газетами, слідом за Бурмилом на перон. Аж гульк! А щоб ти був здоровий! Вельветовий «спінджак» обернувся — ніякий то був не Бурмило, а якийсь незнайомий дядько з отакеним носом. Тю!

— Прогавили! — розпачливо мовив Ява. Стали ми на мосту біля перил, не знаємо, що робити. Стрілою шугонуло метро через річку ген аж до самісінького обр'ю, де тоненькою смужкою ліс чорніє. Мчать по красеню-мосту голубі експреси, машини-легковички, грузовики, автобуси... А під мостом по Дніпру «Метеори», «Ракети» на підводних крилах летять, ледь води торкаючись. А обабіч мосту стоять здоровеннецькі фігури — дядько руками змахнув, супутника в небо швирголяє, і тітка — голубів підкида. Пейзаж — прямо тобі з науково-фантастичного фільму. Красота!

— Може, вони цей міст хочуть у повітря висадити, а ми... — сказав Ява.

— Ну да?! — недовіжливо вигукнув я.

— А що ж! Кіно «Акваланги на дні» пам'ятаєш?

Ще б пак! Кілька днів тому бачили. Отаке-о шпигунське кіно! Після того мені всю ніч шпигуни в аквалангах під водою снилися. Мама казала, що я навіть булькав уві сні. І все-таки...

— Та ні, — сказав я, — навряд.

— А чого б вони акваланг купляли? Теж іще спортсмени найшлися!

Тут я нічого не міг сказати. Дійсно, з тим аквалангом було пов'язане щось явно таємниче. Ну для чого б, скажіть, будь ласка, здався акваланг немолодим сільським дядькам, які навіть зарядки зроду не робили?

Та ще й як вони купляли його! Наче щось заборонене, небезпечне.

— І що ж ото воно за двадцять залізних... про які вони говорили? «Якість бронебійна...» — задумливо мовив Ява. Я знизав плечима.

— Зброя?.. Вибухівка?.. — примружився на мене Ява. — який же тут зв'язок — акваланг... двадцять залізних?.. І раптом — наче блискавка спалахнула в голові:

— Стривай! — кажу, а в самого аж мороз поза шкірою. — Тато колись читав у журналі. Розказував... Десь у Чехословаччині в якомусь озері, Чорному, чи що, шпигуни, пірнали в аквалангах. Намагалися підняти з дна, щоб таємно вивезти, двадцять залізних ящиків. То був архів гестапо, який фашисти затопили, відступаючи. Дуже важливі документи... списки воєнних злочинців. І в Австрії така ж сама петрушка була, теж в озері, і теж шпигуни з аквалангами.

— Точно! Це воно! Ух ти-и! — загорівся Ява. — Ну да ж, «двадцять залізних», і «вермахт», і акваланг, і...

Він не договорив, бо в цей час з репродуктора гучно, на всю станцію, залунало:

— Учні з села Васюківки, що приїхали на екскурсію до Києва, Рень і Завгородній, вас чекають на виході з станції «Дніпро»!

Наче хто нас зверху чимось важким тюкнув, аж ноги підкосилися. Так це було несподівано. Нам здалося, ніби всі оті сотні людей, що на станції і внизу на набережній юрмляться, всі одразу на нас подивилися.

І ми враз зробились маленькі-маленькі і наче голі. Вперше у житті наші прізвища назвали по радіо.

— Не бійсь, — отямився нарешті Ява. — То, напевно, Галина Сидорівна. Розшукує нас. Гайда!

Ми подріботили до виходу.

Зирк-зирк: ні Галини Сидорівни, ні наших — і духу нема. А стоїть здоровеннецький вусатий міліціонер. Угледів нас і одразу:

— Стоп! — руку підняв. — З Васюківки? Рень і Завгородній? Вас мені й треба. Пішли.

От тобі й «не бійсь!» Попалися! За хуліганську нашу поведінку у «Динамо», за оті вудлища проклятуці!

Прикипіли мої ноги до землі і якісь ватяні зробилися — от-от на підлогу сяду.

— Ну пішли, чого ж ви, — обернувся міліціонер. — На руках мені вас нести, чи що! Ледве я з місця зрушив.

Вийшли ми з метро, дивимось — стоїть синя машина з червоною смугою на боці, і на тій смузї написано: «Міліція». І веде нас міліціонер до машини. Одчинив дверцята, сказав: «Сідайте», а сам — біля шофера. Зняв трубку (радіотелефону) і говорить:

— Товаришу лейтенант! Доповідає страшина Паляничко. Хлопців знайшов. Везу на оперативній машині куди треба.

Ми так і обімліли. Ну все! «Куди треба». У тюрму, значить, везе. Пропали ми.

Нам би оце зараз плакати, казати: «Ми більше не будемо, одпустіть», а ми — ані слова. Горді ми!

Один до одного попритулялись, їдемо і крізь загразоване віконце на Київ востаннє дивимось. Закосячився Київ прапорами і святковими транспарантами. Першотравень же післязавтра. Всюди люди веселі, усміхнені, вільні. А ми... у тюрму їдемо. А справжні шпигуни на свободі ходять. І так нам прикро стало — хоч плач.

— Ех ви! — не витримав Ява. — Не тих ви взяли, кого треба!

— Тобто? — обернувся старшина.

— От вам і «тобто»! — закопилів губу Ява. — Може, ми за справжніми шпигунами стежили...

— Ну?! — ліва брова старшини вигнулася у знак запитання.

— От вам і «ну». Може, вони тільки що акваланг купили... для підводного плавання...

— Ого!

— От вам і «ого»! Може, вони гестапівський архів з дна підніматимуть.

— Ясно! «Акваланги на дні»? Бачив. А хто вони, шпигуни ваші? Звідкіля взялися? З-за океану?

— З нашого села.

— Ага, місцеві, значить. Колгоспники. Як прізвища?

Ява розгублено глянув на мене. Він уже шкодував, що почав цю розмову. Міліціонер говорив глузливо, видно, не вірив жодному слову.

— Як же прізвища шпигунів ваших? Га? — усміхаючись, повторив старшина. — Чи, може, це сам голова колгоспу? Або директор школи? Або колгоспний сторож, що яблука трусити не дозволяє? Га? Чого мовчите?

Раптом машина зупинилася.

— Ну, приїхали. Вилазьте, шерлоки холмси, — сказав старшина Паляничко.

Вилізли ми. Тюрму очима шукаємо. Щось не видно. Праворуч церква, а прямо — великий сірий будинок з колонами, на театр схожий. Невже в Києві така тюрма?

Тільки встигли ми про це подумати, як міліціонер, і каже:

— Оце, хлопці, Історичний музей, де зараз весь ваш клас разом з учителькою. Ходімо пошукаємо їх. А то вони, певно, хвилюються, думають, що ви зовсім загубилися.

«Так он воно що! — радісно попідстрибували наші душі. — Так ви, значить, не в тюрму нас, товаришу Паляничко. А в музей, до Галини Сидорівни! Ох, який же ви молодчинка, який же ви хороший чоловік!»

— І не переживайте, хлопці, — заспокоїв нас хороший чоловік. — Я вашій учительці скажу, що ви стежили за шпигунами. Вона не буде сваритися. Це ж діло серйозне! Державне!

— Не тре...

— Не ка... — одночасно вигукнули ми. А що як... На все село засміють. І нащо Ява сказав!

— Він... по... пожартував, — зиркнувши на Яву, поспішно сказав я.

— Умгу! — похнюпившись, підтвердив Ява.

— Ми просто хотіли... хотіли... — я ніяк не міг придумати, що ж ми хотіли.

— У Дніпрі скупатися, — підхопив Ява. — Тому й чкурнули. Бо Галина Сидорівна не дозволяє. А у нас же Дніпра нема. А Дніпро ж, знаєте...

— Знаю, — усміхнувся старшина. — Ну, гаразд. Бачу, хлопці ви ловкі, вигадливі... Сам колись таким був. Тільки брехати не треба. Пішли.

Піднялися ми по східцях на майдан, що перед музеєм. На землі щось камінням викладено — наче велетенські «класи».

— Оце, — каже старшина, — найдревніше в Києві місце. Тут понад тисячу років тому Десятинна церква стояла. Це її фундамент.

Навшпиньках пройшли ми по тому фундаменту. А за фундаментом велика трикутна галявина, кущами рівненько обсаджена, і посередині галявини — ми навіть очам не повірили — здоровеннецька копиця сіна. У центрі Києва на найдревнішому місці — копиця сіна, як у лузі. От здорово! І така нам та копиця мила, наче привіт з рідної Васюківки.

Дивимось, а за копицею, біля самого входу в музей, гармати стоять, п'ять гармат.

— Що то? — осмілівши, спитав я.

— Це, брат, артилерія, що була в нас на озброєнні у сорок третьому, коли ми Київ од фашистів визволяли, — пояснив міліціонер.

— А ви той... ви теж визволяли? — спитав і знітився Ява, що так нескромно спитав.

— Визволяв, хлопці. Що було, те було, — просто відповів старшина. — Навіть поранило мене тут, у Києві. В госпіталі тут лежав. Київ для мене криве, рідне місто.

Ми якось зовсім по-новому глянули на нього. Он він, значить, який — старшина Паляничко. Хотілося ще щось спитати, та старшина вів уже нас у музей.

Треба було шукати своїх. Це було нелегко. Знаєте, скільки там кімнат!

Перший поверх (стародавні часи) нам не дуже сподобався. Там не було нічого цілого — все куски якісь, уламки, череп'я бите. І найпочесніше місце займає зотлілий почорнілий шмат добанки. Теж ще цінність! Я вам такого у нас на річці скільки хочете знайду.

Але другий поверх... Оце да! У нас аж очі розбіглися. Он віз чумацький справжній. На таких возах наші предки колись у Крим по сіль їздили. А он карета золота, у якій митрополитів київських возили. Нічого собі карета. Ой, диви, зброя козацька, справжнісінька! Ого-го шаблюка! Дай таку в руки старшині Паляничку, він тільки — рраз!.. Ми уявляємо собі нашого міліціонера з оселедцем, у козацьких шароварах, з шаблею у руці. Нічого. Підходяще виходить. А он рушниця. Ох же ж і довга! А пістоль який!

Третій поверх. Велика Вітчизняна війна. Визволення України від фашистських загарбників. Тут від кожного стенда віс подвигами, геройською славою. Ондо трофеї — повна скриня гітлерівських орденів, хоч лопатою греби А он особисті речі славного розвідника Кузнецова, що діяв у тилу ворога і викрав німецького генерала. Ой, не поспішайте, дайте подивитися! Воно ж зараз нам таке потрібне таке потрібне. Ми ж зараз так усе це розуміємо, як ніхто... Ми ж може, зараз найсправжнісінькі розвідники (хоч би як ви товаришу Паляничко, сміялися!). І все це нам отак треба знати! О! О! О! Он же різні секретні документи. Он... назустріч нам поспішає Галина Сидорівна, а за нею всі наші. Обличчя в Галини Сидорівни аж пащать.

— Ви мене до інфаркту доведете! Де ви були? Де?

— Загубилися, — кається Ява.

— Заблудилися... — каюсь я.

— Загубилися-заблудилися! Двадцять дев'ять учнів на екскурсії. І ніхто, крім вас, не загубився, не заблудився... Мучителі! Мене параліч розіб'є через вас!

Ми зігхаємо. Ми не хочемо, щоб Галину Сидорівну розбивав через нас параліч. Хай буде здорова.

— Не лайте їх, дуже прошу. Вони більше не будуть, — говорить старшина Паляничко, підкручує вус, і очі в нього затуманюються.

— Ах, пробачте! Я навіть не подякувала вам. Спасибі! Спасибі! — враз почервонівши, говорить Галина Сидорівна, робить губи бантиком, і очі в неї теж затуманюються.

— Нема за що. Це наш обов'язок.

— Ну все-таки, все-таки... турбувалися, привозили... Спасибі велике! Не знаю, що б я робила.

Говорячи, старшина Паляничко не зводить якось по-особливому усміхнених очей з Галини Сидорівни.

А Галина Сидорівна, навпаки, то зиркне на нього то опустить очі, то зиркне, то опустить очі.

І говорить вона з міліціонером якимсь надзвичайно мелодійним м'яким голосом — зовсім не таким, як з нами.

— Ви даремно так переживаєте, нерви собі псуєте. Хлопці вони меткі, нікуди не дінуться, — говорить старшина і дивиться на Галину Сидорівну по-орлиному.

— Ах, знаєте! З ними так важко, так важко... Я їх люблю, але... — наче горлиця, туркоче Галина Сидорівна і гладить по голові спершу мене, тоді Яву.

Ява підморгує мені. Я тихенько хмикаю у відповідь (я підморгувати не вмю, в мене обидва ока кліпають, як у діда Варави).

Молодець старшина! Спасибі! Геройська міліція в Києві.

Потім ми всі виходимо з музею і йдемо на Володимирську гірку. І старшина Паляничко разом з нами.

Потім ми йдемо у Палац піонерів. (Ух, здорово! Оце Палац! Казка!) І старшина Паляничко разом з нами.

Потім ми сідаємо на машину (Книш і Бурмило вже давно тут і поводяться дуже спокійно — мов звичайнісінькі собі люди) і рушаємо в путь.

А старшина Паляничко урочисто прикладає руку до козирка і стоїть так, оддаючи честь, аж поки ми не зникаємо. А Галина Сидорівна довго махає йому хусточкою, навіть тоді, коли його вже не видно.

І знову сама собою завелася пісня:

Ось і вечір, вівці біля броду
З Черемошу п'ють холодну воду.
У садочку вівчаря стрічає
Дівчинонька, що ного кохає.

Ми з Явою лукаво презираємось і тягнемо на все горло:

У садочку старшину стрічав
Дівчинонька, що його кохає.

І так нам весело, що ми аж лягаємо.

Але Галина Сидорівна нічого не чує і не бачить — співає, заливається...

Прощай, Києве! Прощай, старшина Паляничко!

РОЗДІЛ IV

Тренування на плесі. А чи не шукають вони Папушину рушницю?

...Безлюдне плесо у плавнях. На піщаному острівці за кущем верболозу сидить Бурмило у широченних кумедних трусах, схожих на жіночі. На ногах у нього ласти. У роті трубка акваланга, до лица він припасовує маску. Пирхає, як кіт, — носяра заважає. Крізь скло маски заглядає Бурмило в брошуру, яку держить у руках, — звіряється з інструкцією. Поруч — одягнений Книш. Ось Бурмило одклав брошуру. Пішов до води, чіпляючись за землю ластами і спотикаючись. Геп! — упав. Підвівся. Не випускаючи з рота трубки, щось гуде, мабуть, лається.

Зайшов у воду. Пірнає. Над водою якусь мить дригаються худорляві волосаті ноги у ластах, потім зникають. Нема Бурмила, тільки жмурки по воді пішли.

Книш пильно дивиться на воду. Секунда, дві, три... Аж ось з'явилися на воді бульбашки, бульбашки, бульбашки... Рраз! — і вигулькнула Бурмилова голова. Гарячково зриває Бурмило маску, трубку. Одпирхується, одпльовується. Важко дихаючи, вилазить з води.

— Ху... Ху... Тьху!.. Тьху! Трохи не втопився. Ху-у-у!.. Не можна мені ще на глибину йти. Небезпечно. Потренуватися спершу добренько треба. Адже там метрів шість, а то й усі вісім буде.

— Авжеж, авжеж... Потренуйся. Аякже! — заспокоює його Книш. — Але ти здорово. Діло піде! Якби я так міг...

— Да, нелегка, виявляється, це штука. Воляче здоров'я треба, — набиває собі ціну Бурмило.

— Зате потім... Потім ти мені чоботи цілуватимеш. Життя як у раю буде, — Книш клацає

пальцем по шиї і гигає. Бурмило теж гигає у відповідь.

І не знають ні Книш, ні Бурмило, що ми в Явою все це бачимо й чуємо. Ми причаїлися в очереті по той бік плеса і спостерігаємо. По черзі ми передаємо один одному старий польовий бінокль мого тата. Хоч бінокль і сліпий на одне око, а у другому скельця подряпані й більмуваті від часу (татові ще у війну, як він був пацаном, подарував його офіцер-фронтвик), але все-таки це бінокль, шестикратний, і у шість разів наближає об'єкт спостереження.

Нам пощастило: на другий же день після приїзду з Києва ми «взяли слід» — вистежили, як Бурмило і Книш подалися у плавні, і собі нищечком за ними на плоскодонці.

І от спостерігаємо.

— Слухай, — шепоче Ява. — А може, вони по оту рушницю стендову пірнають, що тоді Папуша втопив?

Я непевно здвигую плечима, не відриваючи бінокля від очей (зараз моя черга). І згадую про ту стендову мисливську рушницю.

Правду кажуть — мисливський тут рай, у наших плавнях. Плавні у нас знамениті. Починаючи від нашого села, на багато-багато кілометрів тягнуться вони на південь. Як заїдеш, куди оком не кинь — всюди плавні від обрїю до обрїю. Плеса межуються з трясовиною, вкритою купинами, з острівцями, що поросли осокою і вербами. Але в основному плавні — це очерети, очерети височенні, триметрові, непролазні очерети. В тих очеретах люди прорізали так звані «стружки» — вузькі звивисті коридори чистоводу, по яких можна проїхати човном. Заблудитися в тих стружках — раз плюнути.

Недарма під час війни плавні наші були партизанським краєм. Сотні партизанів переховувалися тут, і німці нічого не могли з ними зробити.

А дичини в плавнях — як комашні, аж темно. І крижні, і чирята, і лиски, і бекаси, і дикі гуси... Чого тільки нема.

Уявляю, скільки мисливців понаїде цього літа у серпні на відкриття полювання «по перу». І ті, звичайно, приїдуть, київські, що завжди приїздять.

Отой довготелесий чорнявий Олесь, що власну «Волгу» має. І лисичкуватий, як зве його дід Варава, Гонобобель — гостроносенький, дрібнозубий, з великими вухами, в окулярах — справді схожий, чомусь на лисичку. І опецькуватий, кругловидий немолодий уже Папуша. І огрядний лисий Бубченко.

Всі вони кандидати у якісь науки. Що таке «кандидат», ми добре знаємо. Явина мати була кандидатом у депутати районної Ради. Її біографія з фотографією висіла на стіні нашої школи. Та це було недовго. Пройшли вибори, і Явина мати стала депутатом. А ці третій рік приїздять, і все ще кандидати.

— Щось довго їх не вибирають, — казав Ява. — Мабуть, не дуже вдатні до наук. Як ми з тобою.

— Мабуть, — погоджувався я. От і на цей раз, певне, приїдуть київські кандидати. І, звичайно, знову зупиняться вони у діда Варави. Вони знають, у кого зупиняться. І звечора за давньою мисливською традицією питимуть горілку, і розповідатимуть різні мисливські історії, і співатимуть пісень, і кепкуватимуть один з одного. А вдосвіта дід розбудить їх, і вони посхоплюються — заспані й наче хворі. Поквапом збираючи свій мисливський реманент, будуть кривитися від головного болю, труситися від ранкової прохолоди і стогнати. А Бубченко взагалі не захоче вставати. Накривши лице капелюхом, він хрипло буркотітиме з-під нього сонним голосом:

— Лягайте! Чого ви посхоплювались! Ніч надворі. Не встигли повкладатися — й уже... Адіоти... Хр-р-у, — і одразу перейде на хропака.

Вони довго розштовхуватимуть його, він брикатиметься, говоритиме: «Ідіть, я вас дожену», — нарешті лайнеться негарним словом і встане. І вирушать вони у плавні. Дід на довбанці, вони на плоскодонках. Дід тільки й робить, що стоїть і жде їх. Бо вони не їдуть, а зигзагами кривуляють по воді: з лівого борту гребонуть — човен праворуч пливе, з правого гребонуть — ліворуч пливе, і так увесь час. Дідова ж довбанка — як по струнці йде. Ох і довбанка у діда Варави! Легка, мов пір'їна, летить по воді, як птиця, як оті нові кораблі на підводних крилах. Але всидіти на ній, крім діда, мало хто й міг. Дуже перекидиста була довбанка. Пливеш на ній, наче по дротині йдеш, — весь час балансувати треба.

Позаторік на відкриття полювання мисливців до нас понаїхало безліч. Човни одразу всі порозбирали. А київські запізнилися — аж уночі приїхали. Не дісталось їм човнів. Одна дідова довбанка лишилася. Що робить?

— Удвох на цій довбанці їхать годі й думати — потоне, — сказав дід. — А то можна було б порозвозить на місця.

— Так по одному можна переїхать, — каже Гонобобель.

— Абсолютно правильно, — спокійно зауважив дід. — А звідти хто човна буде переганяти?

— М-да, — глибокодумно промимрив Гонобобель.

— А якщо пацанів використати? — сказав довготелесий Олесь (ми якраз тут-таки стояли).

— Ще потопите мені пацанів, — буркнув дід.

— Та ні! Чого там! — вихопилося в мене. — Ми ж легкі. По черзі будемо перевозити. А як і перекинемось, то ви ж знаєте, як ми плаваємо! Як вутки!

— Ну що ж, спробуйте, — погодився дід. — Тільки роздягніться, хлопці. Бо таки, мабуть, доведеться скупатися.

Оскільки я перший вискочив, то й перший перевозив. Перевозив Олесь. Ну, перевозив, мабуть, не те слово, бо перекинулися ми біля самого берега, навіть не встигли од'їхати. Тільки він сів, тільки почав умоцуватись, як ми вже й перекинулися. І хоч коло берега було зовсім мілко, Олесь примудрився зануритися у воду з головою.

— Клята довбанка! Душогубка, а не човен! Хай їй бісі — лаявся він, вилазячи на берег і обтрушуючись, як собака.

Товариші сміялися, а Папуша сказав (він говорив, широко розтягуючи губи, а разом з ними й слова):

— От вертля-ве! Зінське щеня-я! Всидіти не мо-же! Голки в штанях! Зараз я поїду, раз ти таке...

І поліз у довбанку.

— Ви сідалом, сідалом прямо на дно сідайте, — радив дід.

Але на дні довбанки була вода, і Папуша не хотів замочити штанів.

— Це ще сідало так застудиш, — сказав він, поклав поперек бортів дощечку й сів на неї. Дід подержав довбанку, поки ми не всілися, а тоді одіпхнув нас од берега. Я обережно почав гребти, і ми поїхали. Папуша сидів прямо, як перший учень за партою. На колінах обома руками тримав рушницю, батансуючи нею, мов канатоходець.

«Добре сидить, доїдемо», — подумав я. Ми вже були якраз на середині ріки. І тут над нами низько-низько з шумом пролетіло троє крижаків. Папуша враз сіпнувся, скинув рушницю (мисливець він був дуже азартний), та вистрелити не встиг, — ми втратили рівновагу. Човен почав хилитися-хилитися набік.

— Дядьку! — кричу. — Пильнуйте, перекидаємось!

Він тільки рукою по воді — плюсь, плюсь, плюсь...

Та хіба рукою за воду вдержитися? Бовть! Останнє, що я бачив, — це як новенькі резові чоботи з довгими халявами мелькнули в повітрі, і вода зійшлася над нами. Я одразу виринув і схопився за перекинуту довбанку. Через якусь мить з води вигулькнула Папушина голова — обличчя не видно: мокре волосся до підборіддя все заліпило.

— Ружйо! — булькнув він і знову зник під водою — як поплавець, коли кліоне риба.

Тоді знову вигулькнув, знову:

— Ружйо!

І знову під воду.

— Що там у вас? — весело загукали з берега.

— Дядько рушницю, кажеться, втопили! — загукав я у відповідь.

Тут і Папуша зовсім уже виринув і, одпльовуючись, проридав:

— Упусти-и-ив! Стендове! Ціни нема!

Ледве ми з ним до берега добрались — я довбанку і весло перед собою пхав, а він... Я вже боявся, щоб він з горя сам не потонув. Пливе і стогне!

— О господи! Таке ружйо! Таке ружйо!

На березі дід почав заспокоювати:

— Нічого, витягнем! Оно хлопці пірнуть і витягнуть.

Спорядили нас. Попливли ми. Пірнали-пірнали — нічого не витягли. Дно замулене, затягло у мул рушницю, хіба знайдеш?

Поки ми пірнали, дід Варава заспокоював Папушу, а коли не знайшли, дід розсердився на нього — наче Папуша не свою, а його, дідову, рушницю втопив:

— А чого ви, дурний, сіпались? Чого сіпались? Було б сидіти спокійненько! Їхати, раз везуть! Так не — крижаків йому захотілось Першому. Ще ніхто не стріляв, а він уже, бач, сіпається. Таку дорогу веш утопити! Хіба можна вам рушницю довірити! З пукалки вам стріляти, а не з рушниці.

Папуша винувато мовчав, і не виправдувався, і не ображався, що дід його, кандидата, лає, як школяра. Дід часто на полюванні під гарячу руку і лаяв, і кепкував з них, і вони ніколи не ображались. Невигідно їм було ображатися. Дід Варава знав плавні, як свою кишеню. Під час війни був він тут у партизанів провідником — «головним лоцманом», як його тоді називали і всі мисливці знали: як поїдеш з дідом на полювання, ніколи без дичини не будеш.

Скільки не приїздив після того Папуша, завжди гірко зітхав, згадуючи свою «дорогу утопленицю» (він говорив про неї, як про живу істоту, з ніжністю і сумом). А коли «мазав» — кидав на землю свою теперішню «тулку» і трохи не топтав її ногами, вигукуючи:

— Клята лушня! Хіба це ружйю! Голобля нестругана! Лопатилно! Ех, якби жива була моя утоплениця! Хіба б я пропуделяв того крижня!

Все це свідчило, що рушниця та була справді дуже цінна річ і пірнати по неї варто було.

— Ну, а що ж тоді значить отой «вермахт», «подаруночок від німців»? — сказав я. — І оті «двадцять залізних» і все інше?

До звичайної, хай навіть стендової рушниці всі оті таємничі шпигунські слова ніяк не тулилися.

— Ні, вони не по рушницю, — впевнено сказав Ява. — Це точно! Папуша, пам'ятаєш, говорив, що він повну ціну заплатити тому, хто витягне, аби тільки витягли. Так чого ж ховаться...

Правильно, я згадав, Папуша таки так казав. І він би заплатив навіть більше, ніж та рушниця коштувала, бо, крім усього, вірив, що від неї залежало його мисливське щастя (щось надто вже часто «пуделяв» він з своєї нової «тулки»).

Варіант з рушницею одпадав.

Тим часом Бурмило знову пірнув, смішно дригнувши над водою ногами в ластах. І майже одразу виринув. З трубки, яку він держав у роті, мов з фонтана, метрів на два вгору лупонула вода. Потім кашель і лайка:

— А хай йому пуп! Це ж я так утоплюся й квіті Нащо воно мені треба!

— Ну, ша ша-ша! Як мальчик! — скривився Книш.

— Це маска чортова мене підводить, — Бурмило рвонув з лица маску — Я думаю, що я, як у протигазі, і починаю дихать, а воно — вода одразу захлинаюсь. У мене ж зябрів нема.

— Значить, треба підстрахувать. Підстрахувать треба. Прив'яжемо до твоєї ноги віршовку, я кінець у руці триматиму — для страховки. В случаї чого, я раз — і витягну. Але то вже іншим разом. На сьогодні досить, — Книш глянув на годинник. — А то я на аеродром запізнюсь. Я ж тобі казав — спецзавдання.

Ми презирнулися.

«Аеродром», «спецзавдання»... Це щось таке... Одним словом, кров з носа — ми повинні знати, що то за спецзавдання на аеродромі.

— Гайда! — шепоче Ява і хапається за весло. Я теж.

Ніколи ще наша плоскодонка так не мчала, як на цей раз. Вода аж вирувала за кормою. Нам обов'язково треба було раніше за Книша дістатися берега

РОЗДІЛ V

Кишенькова атомна бомба на транзисторах. Хто такий Фарадейович

І от ми вже щодуху біжимо селом. Вбігаємо на колгоспне подвір'я, де стоїть грузовик Книша, і одразу гальмуємо. Ху! Тут уже бігти не можна, бо привернемо увагу. А нам треба непомітно, нищечком забратися в кузов грузовика. І ми, заклавши руки в кишені і незалежно спльовуючи, поволеньки чимчикуємо подвір'ям. Назустріч нам білозубе усміхається замурзаний (всеньке обличчя у шмаровидлі) комбайнер Гриць Чучеренко.

— Здоров, пацани! Що — гайку якусь вкрасти треба?

— Та ні, просто так... гуляємо... — байдужісінько чвиркнув крізь зуби Ява.

— Ну глядіть, як півкомбайна мені пропаде, ноги поодкручую, — сміється Гриць і заходить у відчинені двері майстерні.

Ми озираємося. Здається, ніхто не дивиться.

— На абордаж! — командує Ява.

Раз-раз-раз! Геп! Він уже в кузові. Тепер я.

Раз-раз-раз!.. Др-р-р!..

А хай ти скажишся! Зачепився. І — як штани на паркані, на два боки звисився. Ні туди ні сюди.

Ява хапає мене за комір — сіп! Др-р-р-р-р-р-р-р-р-р... Геп! Жабобою ляпнувся я в кузов. Глип — отакений шмат штанів трикутником на стегні одвалився, тіло моє грішне небесам виставив. Ой, буде мені од матері! Що ж, доведеться терпіть: за шпигунами ганяти — не в карти грати.

Тільки б Книш у кузов не зазирнув... Бо повикидає за шкірки, як цуценят, то такий! Скільки не проси: «Дядьку, покатайте», — ніколи не візьме. І сховатися, прикритися нічим — порожній-порожнісінький кузов.

Аж ось хряснули дверцята, загурчав мотор — здригнулася й рушила машина.

Повезло! Не зазирнув. І знову підкидає нас на вибоях — добре, що хоч стільців нема над головою. Нічого, видержимо — до аеродрому кілометрів з десять, не більше.

Ми лише по кілька синців та по дві-три гулі понабивали, як уже й приїхали.

Коли машина стала і Книш вийшов (хряснули дверцята), ми обережненько і повільно-повільно вистромили з-над бортів голови. Воно! Аеродром. Наш, районний. Ондо тріпочеться надутий вітром смугастий конус на службовому будиночку. Стоять кілька літаків сільгоспавіації. З грузовика стрічковим транспортером навантажують в один з літаків мінеральні добрива.

Книш підійшов до льотчиків, що курять біля будиночка, щось питає, дивиться на годинник, потім, приклавши руку до очей, — в небо. І, наче тільки й чекав нашого приїзду, з'являється в небі літак. Уже чути гуркіт мотора.

— Заходить на посадку, — авторитетно шепоче Ява.

І ось уже, підстрибуючи, іде літак, що сів на немудрящу посадочну площадку, позначену тичками.

Книш одразу побіг до літака.

Спустивши на землю металеву драбинку, з літака вийшов льотчик. В руках у нього — довгаста коробка, з якої стирчить якась трубка. Льотчик передав коробку Книшеві, щось каже (нам не чути) і показує, мовляв, обережно. Книш бере коробку так, наче в ній вибухівка.

— Що це? Що він передав? — стурбовано питаю я.

— Щось підозріле, — каже Ява, — Може... Може, атомна бомба... з Америки...

— Замале для бомби, — намагаюся заспокоїти себе я.

— Дуже ти тямиш, — хмикає Ява. — А якщо на транзисторах... спеціально для шпигунів.

Книш обережно влезав у кабінку, заводив мотор, і ми їдемо Ні мабуть, «їдемо» не те слово. Ми повземо, помалу, обережно, об'їжджаючи кожну ямку, кожен камінчик. Тільки один раз у житті я бачив, що цей грузовик так їхав. Тоді він був покритий червоною китайкою і на ньому стояла... труна. Це — як усім селом ховали героя громадянської війни діда Опанаса. Згадка про той факт холодним шпичаком залазить у серце. А що, як справді вибухне? І поховать нічого буде — бо від нас навіть попелу не зостанеться. Атомна бомба — це ж...

— Яво, — шепочу я, — а давай з-зліземо...

— Чого? — питає він, але по очах бачу, що він не проти того, щоб злізти.

— Як так їхать, то лучче йти! На такій швидкості він од нас все одно не втече. Та й ноги розім'яти хочеться.

Ми перелазимо через задній борт і стрибаємо, по-жаб'ячому ляпаємося на землю.

Ява враз присідає і валиться на бік. Я схилиюсь до нього. Ява держиться за ногу і кривиться.

— Ч-чорт... підвернув...

Але по очах я бачу, що він бреше, нічого він не підвернув. Молодець. Я б не догадався. Машина вже відїхала метрів на сто. Тепер можна за нею. В разі чого, хоч у рівчак попадаємо —

все-таки захист...

— Іти можеш? — для годиться питаю я.

— Спробую, — ховає очі Ява.

Якийсь час він кульгає, та потім забуває і перестає кульгати.

Ми йдемо за машиною. Нам навіть не треба поспішати — так повільно вона сунеться.

Уже й село. Машина завертає у вузьку затишну, геть порослу споришем зелену вуличку й зупиняється біля гостроверхого будиночка під черепицею.

Ми схвильовано презираємося.

О, ми добре знаємо цей будиночок! Тут же живе Фарадейович, знаменитий на весь наш район, а то й на усеньку область Фарадейович.

Ви не знаєте, хто такий Фарадейович?! Та ну? Хіба?!

О, це незвичайна, чудова людина! Людина, яких, як казав мій тато, на мільйон трапляється один, та й то не на кожний мільйон.

Він — наш сільський бібліотекар. Офіційно. А неофіційно — винахідник. І не просто винахідник. А, як сказав Явин дід Варава, «універсальний винахідник-ізобретатель». Я не знаю, чого він не вміє або не може. Він і механік, і електрик, і по різних там радіоштуках (що ото на транзисторах, напівпровідниках), і селекціонер (нові небачені сорти городини, фруктів тощо), і по гідросистемах — просто не злічити...

Чого тільки він не повинаходив! І паровий двигун, що сам качає воду з колодязя (із звичайнісінького примуса та старої виварки); і пневматичну садову драбину (натиснув кнопку — пухф! — і лізь собі на найвищу грушу); і гідро-газову поливальницю на три атмосфери (вода під тиском газу розбризкується до п'ятнадцяти метрів...

Баштанник дід Салимон колись сказав, що, якби Фарадейовичу «дать рублів сто на запчастини, він би сам збудував яку-небудь міжпланетну станцію»...

Та що там казати. Ви тільки зайдіть до нього!

Одчиняєш хвіртку — і одразу з-за куща вискакує на тичці кумедний усміхнений фанерний чоловічок. Одною рукою він на ходу з голови капелюх знімає, а в другій тримає дощечку з написом: «Здрастуйте! Ласкаво просимо!»

Ідеш від хвіртки по біленькій, посиланій річковим піском доріжці. Праворуч — дивігся! — куш якоїсь городини по спеціальній штахеті метрів на два вгору видерся і плодів на ньому червоних рясно, аж в очах мерехтить. Ви думаете, що то якась ягода, а то помідори. Карликовий сорт. А онде здоровеннецька зелена ковбасяка на землі лежить. То не гарбуз, ні, то — огірок. А буряки які, а морква, бачили б ви, однією морквиною бегемота вбить можна!

Ліворуч — колодязь, білими кахлями обкладений, як амбулаторія. Ну, де ви такий колодязь знайдете?

Біля колодязя паровий двигун на примусі, про який я говорив, і схожа на гармату ота гідрогазова поливальниця. Та взагалі всіх хитромудрих штукунів і пристроїв не злічити.

Ні, даремно прозвали його Едісон Фарадейович (насправді він Антон Фадейович). Але то прізвисько не образливе, вимовляли його люди лагідно, бо всі любили старого.

Він високий, худий, кощавий і весь якийсь аж світиться — волосся світле, брови світлі, вії світлі, — не зрозумієш, чи то він такий блондин, чи то сивий (років йому під сімдесят), а от очі юлубі-голубі, аж сині.

Він не з наших країв, прихідько, десь з-під Тамбова. «Руський человек», як каже дід Салимон. Років п'ятдесят тому у громадянську він воював тут, познайомився з бабою Оксаною (вона тоді молода була) і зачепився на все життя.

Був він добряга, якого світ не бачив.

Завжди в нього можна було випросити все, що хочеш, — останнє оддавав. І весь час усміхався. Сердився він тільки тоді, коли бачив подерту якимось «юним читачем» бібліотечну книгу.

— Ех — казав він, — і який же це академік читав! Дав би я йому по западному полушарію!

Але ніхто не пригадує, щоб коли-небудь кому-небудь дав він по «западному полушарію».

Дітей він любив страшенно. Своїх вони з бабою Оксаною не мали — ні дітей, ні онуків. Жили тільки удвох. І весь урожай свого чудернацького саду роздавали нам, — просто навіть незручно. Останнім часом, місяців зо два уже, баба Оксана хворіла, лежала у районній лікарні, і

Фарадейович через день їздив туди. І сьогодні якраз поїхав — ми точно знали.

А в цей час Книш...

Сховавшись у кущах попід тином, ми бачимо, як одчинилися дверцята кабіни і звідти показалося спершу Книшеве сідало у лиснючих забруднених штанях, а потім уже весь Книш, — обережно тримаючи в руках оту загадкову довгасту коробку з трубочкою Ступаючи по землі, як канатоходець, він пішов до хвіртки. Штовхнув її ногою. Рраз! — фанерний чоловічок з-за кущів: «Здрастуйте! Ласкаво просимо!» Книш механічно кивнув йому, як живому, і на ганочок. Рипнули двері (Фарадейович ніколи не замикав своєї хати), і Книш зник усередині.

— Хоче висадити Фарадейовича в повітря, — метнув на мене Ява гострий погляд.

— Нащо?!

— Мабудь, Фарадейович щось таке винайшов, що отам-о не сподобалось, — Ява багатозначно тицьнув відстовбурченим пальцем кудись убік — за океан.

І враз розбурхана уява моя малює здоровенський темний зловісний кабінет. За величезним столом сидить страшний генерал із свастикою на рукаві. Перед ним виструнчилися Книш і Бурмило. Генерал дістає з шухляди пачки грошей і кидає на стіл. Книш і Бурмило хапають гроші і пожадливо запихають у кишені, за пазуху. Генерал щось наказує і робить руками жест, показуючи вибух. Книш і Бурмило, киваючи, задкують до дверей.

...Вибухає, летить у повітря хатинка Фарадейовича... І тут — шосе. На крутому повороті мчать на мотоциклах Книш і Бурмило. Бурмило мокрий, у масці від акваланга, з трубкою в зубах. А за ними на моторолерах — ми з Явою. Раз у раз Книш обертається і стріляє в нас з пістолета. Свистять кулі, шалено ревуть мотори... Мужні наші обличчя сповнені героїзму і відваги.

Потім — хоп! — моторолери вислизають з-під нас, мчать по шосе і зникають... І от ми уже на трибуні в оточенні генералів, знатних людей, трохи не членів уряду. На наших грудях виблискують новенькі медалі «За отвагу». Внизу — море людей. Вони тримають наші портрети і транспаранти з написами: «Слава героям!», «Хай живуть Ява і Павлуша!», «Назвемо Київське метро іменами героїв!», «Переіменуємо Поштову площу на площу імені Яви і Павлуші!» Оркестр грає туш... І раптом ззаду мене хтось боляче-боляче — щип! «Ти що?..» Це я так захопився, що забув усе на світі, почав вигравать на губах туш: «Тра-та-рам-та-ра-ра-рай-ра рам!» — і не помітив, як з хати Фарадейовича вийшов Книш.

І наскільки повільно підїхав грузовик, настільки швидко він відїздить.

Ми перезираємося і якийсь час мовчимо. Потім Ява гучно хукає і каже:

— Пішли! Ми не можемо цього допустити Я теж хукаю, але значно тихіше, й кажу:

— Риск! Може й зірватися.

— Може, — говорить Ява і знову хукає.

Я уявляю собі гучні похорони, заплаканих односельців, наші портрети в траурних рамках — і мені щипле в носі, як від цибулі.

— Але не можемо ж ми допустити... — каже Ява — Історія нам не пробачить.

Мені хочеться сказати, що історії до лампочки ми з Явою, у неї більш поважні справи, та я не наважуюсь. Надто серйозне обличчя в Яви.

— Ну, тоді на всяк випадок — прощай! — зітхаю я.

— Прощай! — зітхає Ява, і ми стримано, по-солдатському обіймаємось Мені щипле в носі дедалі більше.

Хоч двері відчинені і можна спокійнісінько собі зайти, проте ми ліземо через вікно — де ви бачили, щоб герої на небезпечну операцію ходили крізь двері!

Таємнича довгаста коробка стоїть на столі.

Ява бере її.

Одкриває...

В коробці... синій термос, з кришки якого стирчить скляна трубочка, обгорнута марлею.

Ява, одставивши вбік руки і одвернувшись від термоса, поволі-поволі відгвинчує кришку Ще трохи, ще...

— Обережно ... Обережно ... Обере... — завмираю я, відступаючи.

Ба-ббах-х!

Я гепаюсь на підлогу і заплющую очі. Все! Нас розірвало.

Але чому ж тоді я чую, як щось дзюркотить і булькає?

Невже це на тому світі дзюркотить і булькає?
Я розплющую одне око, потім друге.
Я сиджу на підлозі у мокрій калюжі.
Навпроти мене сидить скривлений, із заплющеними очима Ява. В руках у нього синій термос, з якого щось ллється...

Біля мене валяються черепки від глечика. Ясно: відступаючи, я ненароком скинув з припічка глечик з водою.

От тобі й «ба-бах!» — Яво! — гукаю я. — Отбой! Ява вмить розплющує очі й підхоплюється.

— Пильнуй термоса!

Але вже пізно — майже половина вилілася. Тремтячими руками Ява загвинчує кришку термоса і ставить його на стіл. А потім...

Ви бачили коли-небудь у кіно прискорену зйомку, коли люди рухаються з шаленою, неймовірною швидкістю?

Так-от, якби нас з Явою хтось захотів у цю мить зняти в кіно з такою метою, то не треба було б ніякої прискореної зйомки.

Ми, як мурахи, метушились по підлозі навкарачках, гарячково збираючи черепки і витираючи калюжі своїми штаньми й сорочками. При цьому ми раз у раз зіштовхувалися лобами та іншими, менш поважними частинами тіла... За хвилину все було чисто чистісінько. І, кулею вилетівши з хатини Фарадейовича(на цей раз через двері), ми щодуху припустили по вулиці.

Розділ VI

Виявляється, то глобулус! Космічні мрії Фарадейовича. «Життя — заплутана і складна штука!»

— «Атомна бомба!» «На транзисторах!» Барахольщик! — пхикаю я.

— Мовчи! «Давай зліземо!» «Ноги розім'яти!» Герой! — пхикає Ява.

Нам погано. На душі, як то кажуть, коти шкребуться. Отак сісти маком з тією «бомбою!» Та ще й розлити ж отого з термоса. Думка про ту шкоду не давала нам спокою.

Фарадейович приїхав аж надвечір, і того дня так ми нічого й не довідалися. Ні, все-таки довідалися. Що Фарадейович дякував Книшеві за «велику послугу». Виявляється, «спецзавдання» давав він, і Книш на його прохання привіз з аеродрому загадковий синій термос.

Наступного дня з самого ранку ми побігли до хатини Фарадейовича. Там уже було повно юннатів-старшокласників, з якими Фарадейович водив дружбу.

Ми прибігли якраз вчасно — Фарадейович саме вийшов на ганок з синім термосом у руках. Його одразу оточили юннати.

— Антоне Фадейовичу, ну скажіть! Антоне Фадейовичу, ну, будь ласка! Антоне Фадейовичу, ну хоч натякніть! — заканючили нетерплячі дівчата.

— Потерпіль, товариші-громадяни, потерпіль! Про все на місці дізнаєтесь, на Високому острові.

І Фарадейович, оточений юннатами, вийшов на вулицю.

Ми, звичайно, и собі пристроїлись до гурту.

Але тут двометровий здоровило — дев'ятикласник Гришка Бардадим — спіткнувся об нас і загудів, як з бочки:

— Ану киш! Крутитесь під ногами! Не вашого це ума діло! Киш!

І мазнув своїми граблями мене й Яву по потилиці.

У-у, бегемот! Ну пожди, ми повиростаємо, ми тобі дамо!

І чого вони так задаються, оті старшокласники? Подумаєш, мудреці! Теж двійки одержують.

А на Високий острів ми й без вас дорого знайдемо.

Ми припливли туди ще раніше за них. Недаремно Ява був онук діда Варави, а я — Явин друг. Ми знали у плавнях такі вузесенькі протоки серед очеретів, які рідко хто в селі знав.

Високий острів — один з найбільших у плавнях Високим він названий тому, що в нього стрімкі високі береги. Посередині острова є навіть невеличке озерце, наполовину вкрите ряскою і

білими ліліями. Власне, це не озеро, а затока, відділена од плеса невеликою греблею. Напровесні, коли була велика вода, Фарадейович для чогось загатив затоку, і тепер рівень води в тому озерці був вищий, ніж всюди в плавнях.

Ми сховали свого човна в очереті, а самі причаїлися в кущах неподалік від озерця — не хотілось заводитися з отим Бардадимом, поки ми не вирости.

По той від нас бік озерця стояв курінь Бурмила — то була його мисливська база, або, як він казав, «президенція». Самого Бурмила не видно — або рибу ловить, або спить після чарки, або... Та ми про це вже майже не думаємо (після «атомної бомби на транзисторах» якось не думається).

З-за очерету вже чути пискляві голоси дівчат і роблений (наче в нього галушка в роті) Бардадимів басок.

Троє човнів причалює до острова.

Фарадейович з термосом у руках підходить до озерця. Юннати півколом оточують його.

Фарадейович урочисто підносить термос і починає (голос його тремтить і уривається від хвилювання — він завжди хвилюється, коли розкаже про якийсь нове своє відкриття):

— Так-от... дорогі товариші-громадяни, оце-о... тут... усередині... прилетіло до нас... знаєте звідки?. Із Сахаліну. Да-да... сотні й сотні, як бачите, кілометрів. А попереду, може, мільйони, а то й усі мільярди мільярдів кілометрів... Знаєте, що тут? Тут... тут... товариші-громадяни... майбутня їжа астронавтів... зоряних небожителів майбутніх... От воно що! Ви, певно, чули про чудодійну водорість — хлорелу... Га? Так-от... у цьому термосі — новий вид такої водорості. Глобулус! Може, ще кращий ніж хлорела... Мій сахалінський друг вивів у лабораторії... І прислав, щоб ми... це саме... продовжили роботу. Виростили глобулус у природних умовах. Перевірили, як він прийметься і буде рости. Розумієте, яка відповідальність! Може ж, ви собі уявляєте, астронавти коли-небудь пригощатимуть нашим глобу-лусом марсіян або якихось інших гавриків.

Ми з Явою слухали не дихаючи.

— Чуєш, їжа астрономів, а ми... — шепочу я пересохлими губами.

— Астронавтів, дурило! Астрономи — це ті, що у трубу дивляться. Ті сало їдять і вареники, як ми з тобою.

— Сам дурило! Знаю! То я так... Який розумний! — шепочу я. І уявляється мені:

...Велетенська ракета на старті... астронавти, що заходять у ракету, люди біля підніжжя ракети. Враз вони розступаються, пропускаючи автовізок, на якому штабелі картонних коробок. На коробках великими літерами написано: «Глобулус „Привіт з Васюківки“. „Глобулус «Особо-Васюківський...“»

...А тоді — Марс... У прозорому шоломі, в скафандрі стоїть астронавт на тлі фантастичного марсіянського пейзажу, оточений марсіянами, що схожі на здоровенецьких пуголовків, і пригощає їх глобулусом, вичавлюючи його з тюбика, як зубну пасту. Марсіяни пробують, цмокають від задоволення і показують великий палець — во!

Тільки... чим же пригощатимуть, що ж їстимуть бідні астронавти, як ми з Явою вивернули к лихій годині той термос? Помруть, бідолахи, з голоду, не долетять до Марса...

— Глобулус — одноклітинна мікроскопічна водорість, — захоплено говорить Фарадейович, — і неозброєним оком ви його, звичайно, не побачите.

«Ой здається, і озброєним теж...» — тремтить моє серце.

— Сьогодні ми його, так би мовити, посіємо, потім почнемо підгодовувати... він почне швидко розмножуватися, і тоді ви побачите...

«Побачите-побачите... якщо буде, що сіяти... О лишенько, нащо ми полізли, нащо ми чіпали той термос?»

Зараз Фарадейович одкрутить кришку і... І буде страшний «пшик», як каже дід Салимон. Бардадим перший захихикає — я його знаю.

І кого, кого ми підводимо! Людину, перед якою ми («гангстери!») німіємо від захоплення і стаємо смирними, як овечки, людину, що, як спитати «Кого ти найдужче любиш?» — стоїть у нас на третьому призовому місці (після мами й тата), а то й частенько виходить на друге й навіть на перше (коли тато «Ану скидай штани, лобуряко!», а мама: «От пожди-пожди, я тобі вуха пообриваю!»). Правда, та любов була прихована, платонічна, здалеку; Фарадейович про неї, може, й не догадувався, бо справи мав більше з отими бардадимськими старшокласниками, які нас («А

киш, малявки!») на гарматний постріл до нього не підпускали. Але тим більше...

Фарадейович одгвинчує кришку і урочисто говорить:

— Увага, товариші-громадяни, ви-ли...

Ми з Явою блискавично презирнулися.

— Гой!

— Вой!

Спершу з куців вилетів наш двоголосий зойк, за ним одразу — ми.

— Стійте! Не лейте!

Ви пам'ятаєте, у спектаклі «Ревізор» Гоголя є наприкінці німа сцена, коли всі застигають у різних позах із роззявленими ротами? Так-от точнісінько така сцена відбулася й зараз. На якусь мить, звичайно. Перший отямився Фарадейович.

— Що? — здивовано запитав він.

— Ми... — сказав Ява і глянув на мене.

— Ми... — сказав я і глянув на Бардадима.

— Ми... — повторив Ява і теж глянув на Бардадима. — Ми... тільки вам можемо... по секрету...

Фарадейович усміхнувся.

— По секрету, так по секрету. Я люблю секрети.

Він одійшов з нами вбік і схилився, наставляючи вухо.

І ми, перебиваючи один одного, пошепки виклали у це вухо геть чисто все. Під кінець Ява сказав:

— А тепер скажіть усім... Хай нам надають... по западному полушарію... Ми згодні.

Фарадейович якось дивно скривився і протягнув:

— Он воно що... Гаразд...

Потім рішуче рушив до гурту юннатів. Ми, заклавши руки за спину, як арештанти, допленталися за ним.

— Так-от, товариші-громадяни, — сказав Фарадейович. — Ці молоді люди (ми опустили голови) пропонують спершу добре зміцнити греблю, очистити плесо, а вже тоді...

Ми стрепенулися, не вірячи своїм вухам. Фарадейович схилився до нас і шепнув:

— Гадаю, того, що лишилось, вистачить.

Потім випростався і вголос промовив:

— Думаю, вірно пропонують вони, га?

— Вірно! Правильно!

— Очистить! Звичайно! — почувлися голоси.

— Секрет! — через губу процідив Гришка Бардадим і ляснув по потилиці своїми граблями спершу мене, потім Яву.

Та ми навіть і не відчули. Ми глянули один на одного і засміялися.

А коли юннати полізли укріплювати греблю і розчищати озерце від ряски, ми з таким азартом взялися допомагати, що вода аж зануртувала, закипіла навколо нас.

Раз у раз ми кидали на Фарадейовича палкі, захоплені погляди. От же ж людина! От людина! Скажи він нам зараз: «Пийте, хлопці, озеро!» — Йй-право, вихлебтали б до дна!

Незабаром озеро уже чисте — ані рясочки. Всі вилазять на берег.

Фарадейович нахиляє термос, і тоненькою цівочкою; ллється в озеро прозора рідина (що, як виявилось потім, і було «поживним середовищем», в якому був глобулус). Ллється і дзюркоче. Ллється і дзюркоче. Той дзюркіт здається нам чарівною музикою.

— Скажіть, будь ласка, — несміливо питає Ява, — а який він буде? Коли прийметься?

— Який? Бачите оце плесо? Воно буде переливчасто-смарагдове, як... як шовк. Уявляєте?

Ми закивали головами, хоч я, чесно кажучи, не дуже собі це уявляв.

— А який же хоч він на смак? — почувся позад нас голос Бурмила (ми ще раніше побачили його скуйовджену голову, що визирала з «президенті», але нам було не до нього).

— Як вам сказати, — обернувся до Бурмила Фарадейович. — Сам-то я не куштував. Але думаю, що схоже на салат.

— На салат? Скажіть! Виходить, під «столичну» саме враз. Люблю салатики... Дасте хоч

покуштувати з першого врожаю'

І він хрипло зареготав.

— А чому ж, будь ласка, — так щиросердно відповів Фарадейович, що Бурмило зразу знітився:

— Та ні, я жартую. То я так, посміявся... для сміху.

Мені навіть здалося, що він почервонів. Я глянув на нього і подумав: «Невже оцего шпигун? Живий шпигун? Тю! Якийсь абсолютно не схожий. У жодному фільмі не було подібних шпигунів, щоб червоніли. У жодній книжці детективній.»

Але Яві я нічого не сказавше наважився.

Того дня у селі тільки й балачок було, що про глобулус.

Куди не поткнешся.

— Чули? Фарадейович з учениками водорість на Високому острові вирощує. Особливу якусь.

— Кажуть, корисна — страх! Вітамінів багато. Самі вітаміни.

— А що ти думаєш — космонавтів тобі макухою годуватимуть.

— Авжеж, для них що є найкращенького придумують.

— Вітамін на вітаміні сидить і вітаміном поганяє.

— А по-моєму, найбільше вітамінів — у горілці.

— Кажуть, сам Попович приїде подивитися на той «глобус».

— ...а як на ніч обличчя ним намастити — на двадцять років помолодшаєш.

— Усміхатися частіше треба — тоді помолодшаєш. А ти ласєшся від зорі до зорі.

— І взагалі, кажуть, дуже поживна Всі сто процентів засвоюються організмом. Одходів нема ні на копійку.

Сказав своє слово про глобулус, звичайно, і мій тато Я й не сумнівався, що він скаже. Мій тато — страшенний «любитель преси», як він сам каже. Без газети або журналу я його, здається, ніколи й не бачив, їсть — читає, іде кудись — читає, телевизор дивиться — теж читає. З газетою в руках так і засинає.

І щодня за вечерею він проводить для нас із мамою таку собі політінформацію — розкаже, що цікавого вичитав за день. Отож я від нього й про гітлерівські архіви на дні озер у Австрії та Чехословаччині дізнався, і про шпигунів з аквалангами, і про все інше. Стільки всього цікавого, як мій тато, ніхто в світі, по-моєму, не знає (хіба, може, Стьопа Карафолька). І той глобулус (вид хлорели) був для нього як насіння.

— Та хлорела ж, розумієте, чудо природи! Це ж, розумієте, унікальна штука! Така, розумієте, манюпусінка, і не побачиш, а великі діла робить Це ж не тільки їжа для майбутніх космонавтів-астронавтів, це ж, розумієте, і повітря, і вода... От у минулому році «Известия» писали про унікальний експеримент радянських учених у Сибіру, коли цілий, розумієте, місяць лаборантка Галя М. провела у гермокабіні, повітря в якій постійно оновлювала «оранжерей» хлорели — вбирала, розумієте, вуглекислий газ і в процесі фотосинтезу перетворювала його на кисень. Такий же, розумієте, кругообіг через культиватор хлорели, правда, з деякою хімічною доочисткою, робила й вода.

Тут я татову розповідь мушу перервати, бо далі, незважаючи на його «розумієте», нічого не втямив: навіть мама тільки очима кліпала й гмикала.

Зрозумів я тільки одне: що хлорела — це річ! І що без неї до інших планет нічого й рипатися.

А раз хлорела — річ, то глобулус і поготів, бо він — «вид хлорели, може, ще й кращий»

Отже, справа, яку робить Фарадейович з юннатами-старшокласниками, — всесвітнього значення.

І ще я зрозумів, що нічого в усьому цьому не петраю. Нічогісінько. Як корова. Зрозумів, що на одному завзятті на отому: «Ми все-таки хлопці будь здоров! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці!» — далеко в космос не залетиш А щоб щось петрати, треба вчитися, вчитися і вчитися. І тут я згадав, що через кілька днів — екзамен Перший у моєму житті екзамен, про який я через усі оті шпигунські справи зовсім забув.

Ех, учителі-вчителі, завпеди і директори! Хіба вони розуміють що-небудь у шпигунах, у героях! Хіба вони розуміють, як же ж ото хочеться затримати справжнього шпигуна і стати героєм? Щоб про тебе писали в газеті передавали по радію, а то й по телевізору. Хіба вони

розуміють!

І не відмінять вони заради шпигуна екзамен, ні, не відмінять! Хоч давай їм сто шпигунів — не відмінять нізащо! Ех, учителі-вчителі!

І так мені стало тоскно, що якби я був вовк я сів би посеред хати і завив Але я не був вовк, я був п'ятикласник. А пятикласникам вити не можна «Непедагогічно» як каже Галина Сидорівна.

І я тільки тяжко-тяжко зітхаю...

Розділ VII

Екзамен. Де Ява? Що з ним?.. Переекзаменовка...

Хвилюватись я почав ще, мабуть, уві сні. Бо коли прокинувся, то ще не розтуливши очей, уже відчув, як холодно в мене під серцем, як воно то шалено б'ється-б'ється то завмирає, неживе, а в цей час від потилиці через спину аж до п'ят біжать-біжать крижані бульбашки, — наче хто обливає мене холодною газованою водою, — і по всьому тілу гусяча шкіра.

О, як би я хотів не прокидатися сьогодні! Скільки б я дав, щоб уже було завтра! Але ні. Я відчував неминучість і невблаганність долі. Таке саме я відчував, коли сидів якимось, чекаючи черги, під дверима зубного лікаря і слухав як противно дзижчить отам у кабінеті бормашина а мати міцно тримала мене за руку, щоб я не дременув.

Я почав панікувати вже кілька днів тому.

— Яво! — сказав я. — Яво, голубе, треба щось робити — повторювати, вчити, писати шпаргалки абощо. Пропадемо ж. Екзамен же. Перший же у житті. А екзаменів усі бояться. Навіть герої. Онде-о й тато мій казав, що боявся. А тато мій — ти ж знаєш!

Але Ява на паніку мою не піддався ані-ні. Тільки сміявся й тюкав. Наче не екзамен нас ждав, а Новорічне свято.

— Тю! Не дрейф, Павлушо! Держи хвоста бубликом! Ми ж не якісь там двієчники-поганщики. Ми здібні хлопці. Сама Галина Сидорівна казала. І четвірки, і п'ятірки одержували. А якщо двійки — то більше ж за гульню та вибрики всякі. Не дрейф!

— Ага, не дрейф! — казав я. — Це ти просто не задумуєшся, що таке екзамен. Легковажний ти просто. І все!

Тоді Ява примружував одне око, схилився до мого вуха і, прикривши рота долонею, казав:

— Не забувай, що моя мама — депутат! Це теж дещо значить!

І він багатозначно моргав. А потім додавав:

— І, думаєш, так легко поставити двійку? Хе! Не думай! У них же свій план по п'ятірках і навіть по трійках. Від них же, знаєш, як вимагають оці самі... як його... інстанції. Я чув, Галина Сидорівна моїй мамі скаржилась. Так що...

«Що ж, йому, може, й справді нічого боятись, — думав я. — Авжеж, його мама — депутат. Авжеж. Та й батько передовик, раціоналізатор, якусь штуковину до соломорізки придумав. І на скрипці грає. А зараз у закордонну командировку поїхали вони, до Чехословаччини. Все село проводжало. Авжеж. А мої батьки — звичайні собі колгоспники. Не депутати, не раціоналізатори, на скрипці не грають, по закордонах не їздять...»

І мені ставало ще сумніше й страшніше. І серце стискалося від самотності. Завжди у нас з Явою все було спільне, завжди ми були разом: і в горі, і в радості, і смачненьким ділилися (одне без одного не їли), і оцінки однакові одержували, і з класу нас вигонили завжди обох... А тепер...

Яві — «Будь ласочка, депутатський синку, п'ятірочку вам або четвірочку!»

А мені...

Одна лишалася надія — на оті інстанції, що вимагають п'ятірок.

Тільки ця надія надала мені сили підвестися з ліжка, а то б я й не встав.

Мляво, ледве рухаючись (руки задерев'яніли — так буває, коли гецнешся об щось ліктем), вдягаю нову сорочку й святкові штани. Випиваю півсклянки молока (більше нічого не можу — все в горлі застряє) і неквапом — ще є час — іду до Яви.

— Яво! — гукаю через тин.

Він не озивається.

«Невже це в мене сили нема крикнути?»

— Яво! — гукаю, як то кажуть, на повну катушку.

Не озивається.

Заходжу у двір. Зазираю в хату. Тоді в садок, на город, по всіх усюдах. Яви ніде нема. І взагалі нікого. Дід Варава, мабуть, повів Яришку, сестричку Явину, в дитсадок. А де ж Ява? Невже пішов на екзамен? Без мене? Не може бути!

— Яво! Яво! Яво! Яво! Яво!..

Нагукавшись до хрипоти і заглянувши на подвір'ї у найглухіші закутки, я побіг до школи.

«Може, він думає, що я сплю, вирішив розвідати обстановку — ще ж рано».

Але й біля школи Яви не було. Всі були, весь клас (от тобі й рано!), всі, крім Яви.

Я мотонув назад.

Я бігав по селу. Зигзагами. З одного кінця в інший.

— Яви не бачили? Не бачили Яви? Ява Рень не проходив тут? — безнадійно питав я всіх, кого зустрічав. Але ніхто не бачив, ніхто.

Я витягав шию, зазираючи через тини й паркани, і мені здавалося, що вона стала довга, як у гусака.

Я підбіг до школи тоді, коли баба Маруся вже ходила по подвір'ю, калатала дзвоником, і, мов не довіряючи йому, вигукнула:

— Дзвоніть! Дзвоніть! Екзамен почалися! Почалися екзамені! Дзвоніть!

Я кинувся до неї:

— Ой бабусю! Ой не дзвоніть ще хвилиночку! Не дзвоніть! Яви десь нема! Одну хвилиночку тільки!

Баба Маруся скрушно похитала головою і якимось винувато сказала.

— Не можу, серденько! Уже подзвонила. Пізно. Було б раніш, синочку. Де ж це він заповітрився? От біда! Ну, біжи в клас, а то й ти не втрапиш.

Довелося йти.

В школі урочисто й святково, як під час виборів (у нас і агітпункт, і виборча дільниця завжди в школі). У коридорах простелені доріжки, на вікнах квіти, стіл у класі покритий червоною китайкою. Навіть плакат висить у вестибюлі: «Ласкаво просимо!» Тільки не грає гармошка і не працює буфет з пивом, як під час виборів.

Дівчата в білих фартушках, хлопці незвично чисті й зачесані.

Заходить Галина Сидорівна, з гарною зачіскою, у шовковому платті — не вчителька, а кіноартистка. За нею суне Микола Іванович, учитель географії. Він у нас на екзамені асистент.

Галина Сидорівна обводить поглядом клас, супить брови й питає:

— А де Рень?

Я підхоплююся з місця:

— Нема десь... Не знаю... все село оббігав... Може, почекаємо трішки?

Галина Сидорівна ще дужче супить брови:

— Затримувати екзамен не можна. Ніхто нам цього не дозволить.

Вона стає біля дошки, стискає руки — наче зараз буде співати (видно, теж хвилюється) — і каже:

— На першій сторінці кожен напишіть: «Екзаменаційний диктант з української мови учня (або учениці) п'ятого класу...» — і своє прізвище.

Ми схиляємо голови — пишемо.

Екзамен почався.

Учні сопуть. Пера скриплять.

Я пишу механічно, навіть не думаючи, що пишу. І мені зовсім не страшно, я зовсім не думаю про екзамен. Я думаю про Яву. Де він? Що з ним? Не прийти на екзамен! На перший у житті екзамен! Це просто не вкладається в голову! Навіть якщо твоя мама депутат... Це безумство. Він не міг цього зробити просто так. Щось сталося... Може, щось непоправне?.. Але — що? Що? Вчора ж ми бачились, і все було гаразд. Розлучилися пізно ввечері, коли йшли спати. Домовились, що я ранком зайду, щоб іти на екзамен. «Може, він уже й неживий?» — холону я. Диктант закінчено.

— Тепер уважненько перевірте і здавайте, — ніжно-ніжно, як ніколи, каже Галина Сидорівна і усміхається до нас підбадьорливо — підтримує.

Сопуть учні, носами в диктант упхавшись, — перевіряють Аж піт на лобах виступив від

напруги.

А мені літери в очах стрибають, розсипаються на всі боки — не вчитаю. Не можу.

От уже вихопився з-за парти Карафолька, поніс. Перший. Вискочка!

Он уже й Мацієвський, і Гребенючка потягли. А я ще до половини не доповз.

І раптом — двері розчахнулися і в клас влетів Ява. Я аж підскочив: живий!

Живий-то живий, але — матінко! — який у нього вигляд! Захеканий, скуйовджений, мокрий, весь у болоті з ніг до голови.

Слідом за ним у клас вкотився такий же забрьоханий Собакевич.

Галина Сидорівна поточилася й трохи не впала.

— Що це означає?'

Ява мовчав, опустивши голову. І Собакевич не гавкнув, як минулого разу, не загарчав навіть, а підібгав хвоста сховався за Яву.

— У тебе щось сталося? Щось трапилося? Вдома?

Ява мовчав.

— Де ти був?

Ява нарешті розтулив губи:

— У плавнях.

— Що?! У плавнях?!. Що ти там робив?

Ява опустив голову ще нижче і тихо сказав:

— Рибалив.

Мені здалося, що всередині у Галини Сидорівни стався вибух. І по всьому класу полетіли осколки.

— Що?!. Що?!. Замість екзамену ти пішов рибалити?! Ну... ну, знаєш, це вже занадто! За-над-то! Це просто... просто обурливо! Так-от — складатимеш екзамен восени! Як двієчник. Вважай, що ти одержав двійку! Переекзаменовка в тебе! Будеш тепер ціле літо готуватися. Це тобі наука за всі твої художества. Іди! До побачення!

Ще якусь мить Ява стояв, не вірячи, що це сталося Він був такий маленький-маленький і жалюгідний.

Ех ти «мама — депутат»! Ех ви, «інстанції, що вимагають п'ятірок»!..

Я бачив: ще мить — і Ява заплаче... У нього вже закипали сльози на очах. Але ви не знаєте, який він гордий! Хіба він допустить, щоб хтось бачив, як він плаче. Ява крутнувся на місці і прожогом вибіг з класу. Вірний Собакевич — за ним.

— Хто здав роботу, можете йти, — замерзлим голосом сказала Галина Сидорівна. Але навіть якби вона й не сказала цього — я не лишився б у класі, клянусь! Побіг би за Явою.

Не думаючи навіть дочитувати диктант, я кинув його на стіл і вискочив за двері.

Проте Яви я вже не побачив. Я сіртонувся в один бік, в другий — Ява зник, як булька на воді.

І знову я бігав по селу, витягнувши шию, і зазиравав по всіх усядах. Але марно. Мов поранене пташеня, він забився, мабуть, десь у кущі і там на самоті кухлями, з присьорбом, пив своє горе. Може, й плакав, хтозна... А в такі хвилини не хочеться бачити нікого, нікого в світі.

І ви не думайте — я шукав його не для того, щоб розрадити, поспівчувати (хіба розрадиш людину в таку мить!). Я тільки хотів, щоб він бачив, щоб він знав, що я поділяю його горе і готовий зробити для нього все. Я б ні слова не сказав йому, тільки подивився б в очі, і він би все зрозумів.

Ще зовсім недавно я з прикрістю думав про своїх батьків, що вони не депутати і це може дорого коштувати мені. І раптом — о зрадлива доле людська! — не я, а Ява, депутатський син, заробив переекзаменовку. Де ж справедливість? Нічого не розбереш у цьому світі.

І ще — я ламав собі голову: що ж сталося? Чого він опинився у плавнях? То дурниця, що він рибалив, — ніколи в житті! Він нізащо б не пішов на риболовлю без мене. Не повірю, хоч ріжете! Мабуть, це пов'язано з отими шпигунськими справами. Але коли він устиг? Пішов вчора? Без мене? Нічого не розумію!

Довго я блукав по селу. І до річки ходив, і на вигін, і на кладовище навіть зазирнув (ми там колись чижів ловили).

Потім подумав: «Може, він уже дома — обід скоро». Підійшов, зазираю з-за тину

обережненько (не хочеться дідові на очі попадатися, щоб не розпитував). Не видно щось Яви.

По сусідству, за високим дощаним парканом — садиба Книша. Та он і сам він — сидить на даху нової, недобудованої ще хати, кладе черепицю.

Вийшов надвір дід Варава — з відром, до криниці. Побачив діда Вараву Книш, голосно привітався згори:

— Здрастуйте, дедушка!

— Здоров! — буркотнув невесело дід.

Тоді Книш несподівано, з робленим співчуттям:

— Я чув, у вас прикрість больша. Хлопчик вашенький екзамена в школі завалив. Один на все село... От же, їй-богу!

Похмуρο мовчить дід Варава. Мовчки крутить корбу, витягаючи з криниці відро.

— Жалко їм було, щоб хлопець перейшов у шостий клас, — веде далі Книш — І це, ма'ть, спеціально. Знають же, що мати передовик, депутат, та ще й у заграничній командировці, — так щоб насолить... От же, їй-богу! Ой!

Книш якось незручно повернувся, на черепиці сидючи, і мало не поїхав униз по даху.

Я з ненавистю дивлюсь на нього і, зіппивши зуби, шепочу «Упади! Упади! Упади!»

Дід Варава мовчки вислухав Книша, витяг відро і, не кажучи ні слова, почовгав у хату.

Книш почав уможовитись зручніше на даху і раптом таки посковзнувся, зірвався, прогуркотів по даху і — геп! — на землю. Наче враз подіяло моє заклинання.

Я радісно захихикав.

Книш, кречучи, підвівся.

В цей час із хати (із старої, що з новою поруч) вийшла Книшиха.

— О, ти уже зліз? — спокійно здивувалася

— Ізліз, ізліз! Щоб ти так усе життя злазила! — сердито прохрипів Книш, потираючи забите сідало.

Тут мене мати вгледіла і покликала обідати.

Після обіду аж до самісінького смерку ходив я по селу як неприкаяний Місця собі не знаходив.

Опустився на землю синій вечір. Засвітилися в хатах вікна, чорний морок садків прокреслюючи.

Сів я попід Явиним тином і вирішив — хоч до ранку сидітиму, а дочекаюся Щоб зручніше — сіна в сусідів через дорогу наскуб з копиці. Та тільки вмостився гарненько, зирк — Ява. Повільно-повільно, як привид, суне.

Підхопивсь я, зірвався на рівні ноги, хотів кинутися до нього, та враз і став Збагнув — не до мене йому зараз, перед відповідальною «товариською» зустріччю з дідом. І не озвався до Яви, не ворухнувся навіть, щоб не виказати, що тут я.

Похиливши свою грішну голову, мов приречений на ешафот, важко зійшов Ява на ганок. Рипнув дверима. Щез.

А я дивлюсь на освітлене вікно хати, затамувавши подих. Мелькають у вікні тіні, чути гнівний голос діда Варава — все це свідчить про те, що «товариська» зустріч почалася одразу з рахунку один — нуль не на Явину користь.

І при кожному звуку, при кожному руху тіней сіпаюся, здригаюся я, наче то зі мною проводить «матч» дід Варава.

Розділ VIII

Що трапилось з Явою. «Не поїду я...» «Дітей б'ють тільки імперіалісти...»

Ранок був сонячний і лискучий, як нові черевики.

Не ранок, а пісня дзвінка піонерська.

Та серце моє не співало, ні. Прокинувшись, я одразу згадав Яву.

Я підхопився і прожогом кинувся до нього — як же ж він там, як?

Проскочив город і біля кривої груші спинився.

Ява сидів на призьбі, по-старечому згорбившись над дерев'яними ночвами-ваганями, і різав картоплю й буряки для льохи.

Я застиг, розгублений. Я не пізнав його. Хіба це він, геройський Ява, отой, що перший з усіх хлопців стрибонув із самісінького вершечка старої верби в річку? Той, що випустив у клубі на лекції пугутькало? Що повісив дідові підштаники на телевізійну антену? Ні, це не він! Це якийсь нещасний пригнічений наймит. О люди! Що ви зробили з моїм другом! І тут я згадав про свою четвірку. Четвірку за диктант. І мені стало так прикро, наче я зрадник. Я ж одержав четвірку за екзамен! Та хіба я хотів! Я ж зовсім не старався. Це ж випадково. О, скільки б я зараз дав, щоб у мене була трійка (хоча б трійка, я не кажу вже про одиницю чи двійку)! Як мені було б легше! Наскільки краще я почував би себе перед Явою! Між нами не було б такої прірви.

Я ще вчора дізнався про ту четвірку. Коли блукав по селу. Мені сказала про це Гребенючка.

За правилами оцінку повинні оголосити тільки сьогодні. Але хіба ж учні дочекалися б? У півкласу інфаркт був би. І коли Галина Сидорівна замкнулася з асистентом Миколою Івановичем перевіряти диктанти, ніхто й не ворухнувся, щоб іти додому. Товклися біля школи і не розходились. Двічі виходив Микола Іванович на ганок покурити і казав «Чого ви? Йдіть додому. Все одно сьогодні не скажемо. Взабра на батьківських зборах». Потупцяються учні трошки, посунуть до воріт. Потім зирк — хтось лишився. «Еге, — думає кожен, — він останеться і узнає, а я, як дурний, дома сидітиму. Ні!» І назад. Спершу тихо було, потім дівчатка «класи» на землі понамальовували, застрибали на одній нозі, хлопці в квача завелись. Все таки час не так довго тягнеться. І дочекалися. Вийшла Галина Сидорівна — як кинулися! Хлопці мовчать, тільки сопуть, а дівчатка, як сороки: «Галино Сидорівно, ну скажіть! Галино Сидорівно, ну будь ласка! Галино Сидорівно, дорогенька!» Вчителька спершу не хотіла, та хіба одчепишся...

Все це мені Гребенючка-розповіла, на вулиці зустрівши. І про четвірку сказала. І нащо вона мою оцінку запам'ятовувала? Краще б я не знав. Соромно в очі Яві дивитись. Ондо він і голови не підводить. За одну ніч змарнів як.

Я підійшов до нього.

— Здоров, Яво! — тихо привітався.

— Здоров, — так само тихо відказав він, не підводячи голови.

І такий у нього був голос, такий голос, що у мене аж в очах защеміло.

— Яво! Ну чого ти, Яво?

— А що? Нічого, — ще тихіше сказав він.

— Та плюнь, Яво! Плюнь, я тобі кажу! Ну, подумаєш — переекзаменовка! У мільйонів людей були переекзаменовки. І нічого. От у князя Володимира, кажуть, теж була в дитинстві переекзаменовка. З історії... А який йому пам'ятник на Володимирській гірці у Києві одгрохали.

— Не бреш! У Володимира не було.

— Було, було, — жваво заговорив я, радий, що Ява хоч відгукнувся на мій жарт. — А як і не було, то могло бути. Подумаєш! А в Пушкіна точно було. Він же таке відчубував...

Я говорив і пильно стежив, чи усміхнеться Ява, чи ні. В таких справах дуже легко передати куті меду. Ява не усміхався. Я замовк. Помовчав трохи, тоді тихо спитав:

— Так як же воно все-таки вийшло?

Він тільки рукою махнув:

— Не питай!

— А що ж?

Він зітхнув:

— Ще трохи — і від мене лиш бульки на воді лишилися б...

— Та ну! Розкажи ж!

Він знову зітхнув.

— Так ото ж вискочив я до схід сонця з хати — на хвилиночку... в бур'яни... Ще тільки сіроти почало. Сонний, як муха, вискочив. Процентів на дев'яносто ще спав. Тільки одне око ледь розтулив, щоб не перечепитись. Став у бур'янах і те одне око заплющив — сплю... І враз чую голоси — за парканом у Книшів. Приглушені, змовницькі. Сон зразу — як рукою... «Ти ж тільки гляди мені, щоб ніхто не бачив...» Це вона, Книшиха. А він: «Не вчи вченого...» А вона: «Вчений! А потім передачі носи, еге?» А він «Ну не баба, а казна-що! Тюрма народів!» А вона. «Мовчи, нікчемо! Якби не я». А він: «Нічого нічого Я свого діждуся! Побачиш, який я нікчема!» А вона «Йди вже! Розбалакався! Сусідів побудиш!» І — ррип! Це він з хвіртки вийшов. Бачу — іде вулицею. Озирається злодійкувато. На плечі весло, мішок з чимось, у руці серп, як шабля,

виблискує. Розгубивсь я, що робити? Куди це він? Ну ясно — в якійсь своїй шпигунській справі! За тобою бігти — не встигну. От він уже аж де. А екзамен? Ну, думаю, ще ж тільки годин чотири — встигну. Не простить же ж мені Вітчизна, як я таке діло прогавлю. Може ж, він якийсь державний злочин зараз робитиме. Недарма ж його Книшиха тюрмою, передачами лякала. А я про екзамен, про власну шкуру дбаю. Ні, треба йти. Схопив весло, вудочки (для конспірації) і за ним. А тут з-під ганку Собакевич вискочив, ув'язався за мною. Я спершу прогнати його хотів, а потім думаю — хай, собака в таких справах завжди може придатися. Взяв його з собою. На березі перечекали в кущах, поки одплив Книш, а тоді й собі. Отут мені й не пощастило. Як назло, всі добрячі човни наші дід на берег повитягав — смолив учора. На воді була тільки ота блаженська гнила плоскодонка, з якої ми підводного човна зробити хотіли. Ніколи мені було, я на ту плоскодонку, Собакевич за мною і — гайда. Пливу тихо, обережно і весь час пильную: і щоб Книша з очей не згубить, і щоб він мене не помітив (за очеретами скрадаюся). Помічаю — пливемо ми в бік Високого острова. Далеченько вже у плавні забралися. Аж гульк раптом — лишенько! В човні води повно, більш як півчовна. Придивився — у днищі, якраз посередині, — дірка (долоню просунути можна), і вода звідти пре, аж булькає. Як з тої труби, що в арифметичних задачах, пам'ятаєш, — «з одної труби вливається, з другої виливається». Та лише різниця, що в мене тільки вливається... Ой-ой-ой! Не мине й двох хвилин, набереться повний човен і... Наввимашки до села пливти далеко. Та й латаття там таке й водорості, ти ж знаєш, — ниттю руки й ноги обплутає, і йди годувати раків. Ну, та про себе я не думав. Собакевича шкода: булькне собака — та й нема. Сидить він на носі мокрий, труситься всім тілом і дозирає на мене жалібно. Це ж він винен. Була дірка заткнута шматинною якоюсь. А Собакевич, граючись, смикав-шарпав ту шматину і висмикнув — догрався. Я бачив, як він її шарпав, та не подумав... Що й казати, пізно я схаменувся. Наліг на весло, аж хекаю. Про Книша вже не думаю, треба рятувати Собакевича, приставати до якогось острова. А кругом самі очерети, землі не видно. А вода все прибува й прибува, вже литки мені лоскоче. Я головою на всі боки шалено верчу — суші землі шукаю. Нарешті помітив острівець якийсь і чимдуж до нього. Ледь-ледь устиг. Від човна мого лишалося вже сантиметрів два над водою: отака собі «рямочка» з бортів пливла — усередині вода і зовні вода, і рівень тої води однаковий. І я у тій «рямочці» як портрет Ще трохи — і був би цей портрет у траурній «рямочці»... Підхопив я Собакевича на руки — і на берег.

Власне, берега й не було. З першим же кроком я по пуп занурився. І одразу калабаня мені згадалася, куди ми з тобою від Контрибуції вскочили. Така ж сама багнюка. Не острів, а кізяк якийсь. Ні деревця, ні кущика. Навіть суші справжньої нема. Сама грязь. Ну, та вибирати не доводилось. Спасибі й тому, що трапився. Жити на ньому я не збирався. Мені лише човен витягти й дірку заткнути. Може, ще, думаю, і за Книшем устигну. Посадив Собакевича на найсухіше місце і — за роботу. Схопив за ніс човна, почав тягти. Ого-го! Очі рогом лізуть. Жили от-от полопаються. А човен — ніби цвяхами до дна прибитий — ні з місця.

Зайшов я з корми — почав пхати. Куди там! Ноги по мулкому дну ковзають. Я раз у раз з головою занурююсь — та й тільки.

Бився я, бився, занурювався занурювався, води вже піввідра наковтався, а толку ніякого. І така мене злість узяла — сів я просто у воду й трохи не заплакав. Ти ж мене знаєш, я ніколи не плачу, а тут ну прямо сльози самі ллються.

От же ж у халепу вскочив. Ну!

Тоді плюнув, підхопився й знову — пхати й тягти.

Сонце вже давно зійшло, світить на повну котушку, а я, мов той жук-гноювик, у багнюці порпаюсь. З сил вибився зовсім.

Знову я сів просто у воду й знову трохи не плачу. І від сліз моїх води, здається, ще більше кругом стає.

Це ж уже хто його зна скільки часу, думаю. Екзамен уже, може, скоро. Ну, про екзамен я не думаю. Що мені екзамен! Головне — державна справа ота... Я тут у багні, як хробак, длубаюсь, а той шпигуняра, може, вже хто його зна... І я ж міг його вислідити. Міг же! Не простить мені держава. І, зціпивши зуби, я знову берусь за діло. Я й вихлюпувати пробував воду з човна, думаєш, ні! Та де ж її вихлюпаєш, як вона знову тут же набирається. Це все одно, що річку вихлюпувати.

А сонце вже ген-ген вгору підбилося.

Це ж ти вже, мабуть, думаю, встав, черевики почистив, сорочку нову надів, галстука

пов'язав.

Банькате жабисько поблизу на лататті сіло, лупає на мене глузливо, ще й кумкає — наче сміється. Тут Собакевич на нього як гавкне, воно тільки — шубовість у воду. Собакевич весь час мене морально підтримував — гавкав, хвостом махав. Мабть, відчував, що через нього я страждаю.

І раптом мені ідея в голову стрільнула. І чого тільки, скажи, ті ідеї стріляють у голову не зразу! Така ж проста, юриндовська ідея — заткнути дірку, а тоді вже вихлюпувати. А я ж вихлюпував не заткнувши. От бовдур!

Нарвав я жмуток трави якоїсь, що єдина на острові й росла, намацав дірку, заткнув. Знову почав вихлюпувати. О! Пішло діло! Хоч поволеньки, а пішло. Сантиметр за сантиметром борти човна з-під води виростають. Уже й на берег тягти можна. Крекчучи, потяг. Потяглося. Єсть! Тепер треба човна нахилити — воду вилити, бо вже не вихлюпується. Ох і важко було! Нарешті воду вилив, дірку добряче заткнув. Собакевича в човен, сам за весло і ходу. Ох же ж гріб — бризки аж до неба летіли! Тільки весь час на дірку позирав — чи не тече.

Сонце вже високо, а все-таки надія: може, обманує сонце, може, не почався ще екзамен? По селу біг, аж серце вискакувало. Не обмануло сонце... Ява зітхнув і замовк.

Я дивився на нього з усім співчуттям, на яке тільки був здатний.

Так от яка йому придибашка вийшла, що перевернула догори дригом усе його життя! І не розкажеш же нікому, не поясниш! Бо ті наші «шпигунські» справи вимагають абсолютної таємності, конспірації. Коли міліціонер товариш Паляничко не повірив нам, то хто ж повірить! У нас був один вихід — мати незаперечні докази, факти, піймати на гарячому. І Ява, бідолаха, мусив усім, і в школі і дома, казати одне — що пішов на риболовлю замість екзамену. І нести за це кару.

— Ну, а в тебе як? — спитав Ява, не дивлячись на мене. Ех, краще б він не питав! Відчуваючи себе злодієм, наче я щось украв у нього, і, позичивши в Сірка очей, я признався йому про ту нещасну четвірку.

— Ну що ж, я радий за тебе. Поздоровляю! — сказав він. — Це добре. Хороший, значить, у тебе буде настрій у таборі. Коли ідеш?

Ну нащо, нащо він крає мое серце! Це ж ми разом мріяли поїхали у піонертабір до моря. У «Молоду гвардію» в Одесу. З такими труднощами батьки діставали нам путівки. Ніколи ми з Явою не були на морі. Тільки у кіно та по телевізору бачили. А як нам хотілося до моря! Сині далі, білі кораблі, чайки, альбатроси літають. «Курс норд-ост!» — кричить капітан. Торік ми навіть двічі намагалися втекти до моря. І двічі нас ловили на станції.

І от, коли мрія вже була абсолютно в нашій кишені, таке з Явою трапилось. Дід Варава ще вчора одніс у школу і здав Явину путівку. Доведеться мені самому їхати. Але хіба це те! Хіба я сам відчую так усі радості моря, як ми вдвох би відчули! То нащо ж він говорить! Радість, не поділена з другом, — це не радість, навіть не піврадість, а якась поганська четвертушка, мізерія якась.

Тільки я хотів йому це сказати, як з городу почався сердитий голос діда Варави:

— Льоха голодна. Неси вже. Патякаєш там. Двоєшник!

Ява здригнувся, зіщулився весь, схопив вагани й поплентався до свинарника.

А я поплентався додому.

Батько сидів за столом, снідав і, як завжди, читав газету. Мати на машинці строчила матроску, давно мені обіцяну, спеціально для піонертабору. Підвела голову, лагідно усміхнулася (дуже її потішила моя четвірка, вона й не чекала) Постояв я трохи на порозі, тоді підійшов до неї і, відчуваючи холод у грудях (як тоді, коли я вперше стрибонув з верби у річку), сказав:

— Не шийте, мамо... не поїду я в табір.

Мати мовчки здивовано звела брови.

— Що? — одклав газету батько.

— Не поїду в табір, — вже тихіше, але твердо повторив я.

— Як це ти не поїдеш? Чого? — спитала мати.

— Розхотілося.

— То він, помімаєте, жартує, розігрує, — підморгнув мені батько.

— Нічого я не жартую. Не поїду. Точно.

— Мо' ти захворів? — примружився батько. — Цілий рік, помімаєте, голову мені морочив із

тим табором, а тепер, розумієте, як путівка єсть, — коники викидаєш. Це ж такий, розумієте, табір... Як Артек. Діти, розумієте, різних народів і ти з ними... дурень! Ніколи ж, розумієте, в житті ж не бачив.

— Не видумуй, синку, — підхопила мати. — Ще і лікарка сказала, що тобі до моря нужно. Гланди в тебе і носоглотка.

— Нема в мене ніякої носоглотки. Не поїду я.

— Поїдеш, поїдеш, — в голосі батька вже дзвеніла криця.

— Не поїду.

— Ти як, розумієте, з батьком розмовляєш? Ой, гляди, візьму ременяку!

— Ну й беріть. Тільки в нас у країні не б'ють дітей. Це в усіх газетах написано. Дітей б'ють тільки імперіалісти, палії війни.

— Ти... ти... ти... — скипів батько і вже замахнувся ременякою, але тут мати кинулася на захист, обхопила батька руками і, підштовхуючи, почала одтісняти в другу кімнату. Витягнувши шию, батько визирив з-за маминої спини і кричав:

— Ну, тепер, розумієте, ти таки не поїдеш! От! — він вихопив з кишені путівку і почав рвати. — От! От! Замість того щоб, розумієте, у морі хлюпатися, будеш... будеш... Гульні тобі тут, розумієте, не буде! Не буде! Я тобі покажу, розумієте, характер показувати! Малий ще! У мене теж, розумієте, єсть характер. От! От!

Не путівку — серце моє рвав він на шматки. Біленькими паперовими клаптиками тихо, безгучно падали на підлогу синє море, білі кораблі, чайки і альбатроси...

Сльози закипіли в мене на очах.

— І хай! І хай! — скрикнув я і прожогом вискочив з хати.

...Я сидів у густих непролазних бур'янах за клунею і шморгав носом. У носі свербіло й щипало, як після газованої води. А в серці була та порожня холодна прірва, коли відчуваєш, що нема вороття. Ну і хай! Не треба мені вашого моря, ваших кораблів і альбатросів...

«Але ж ти сам захотів цього?»

Так, сам. Звичайно, сам. Але...

«Чи, може, ти думав, що тебе вмовлятимуть, на колінах проситимуть, потім побіжать до діда Варави, переконують його, що з переекзаменовкою можна їхати в табір, і ви з Явою спокійнісінько собі поїдете? Так ти думав?»

Ні. Але...

Так, мабуть, відчуває себе людина, що йде за свого друга на тортури, в тюрму, а то й на смерть. Складне, але благородне почуття.

І заради Яви — я готовий. Ви ж просто не знаєте, що то за хлопець — Ява, як ми з ним подружили. От я вам розкажу...

Розділ IX **в якому Павлуша розказує, як він подружив з Явою**

До четвертого класу я з ним не дружив.

Він був уредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких шевйотових штанях. Мені мама тільки вранці у раймазі купила. І тими новісінькими штанями я у самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком — ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості Але...

Був сонячний теплий вересневий день Ми сиділи на баштані і з присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте Такого баштана нема ніде. Точно! Кінця-краю не видно. Од обрію до обрію. І кавунів — тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як

тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. В Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон — баштанник наш — ото тигр! Ох же ж б'ється! Як влупить своєю кістлявою рукою по штанях — два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані і хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустрине якогось свого друга, діда Вараву або що, і вони заведуться про американських агресорів чи про реваншистів аж до смерку. Це вже точно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор «Атмосфера», що купив собі у сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто уже й не хрумкали навіть. Один тільки товстий Гришка Сало хрумкав — той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги — нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів — це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай — коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футболу кавуном грати — важко, ноги болять.

Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт — ворожу укріплену лінію. Взяли в руки по кавуніві — це бомби, — підняли над головою і — ву-у-у!. Летять наші радянські штурмовики-бомбовики. Підлітають — рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять врізнобіч осколки і шрапнель — чорні слизькі «семочки», летється червона кавунова кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули — аж самим страшно стало й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

— Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

— І правда! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Стьопа Карафолька на гору кавунів і каже:

— Здоровенецька все-таки! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська.

І раптом підхопився:

— Пацани! А давайте заграєм у фараона і єгипетську піраміду.

— Га? Що? Кого? — не розшолопали ми.

Стьопу ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку і взагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поведився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, в чорнило, не підпалював на уроці «жабку» з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

— А от Стьопа, бачиш...

— А чому Стьопа...

— А подивись на Стьопу...

І — лясь! лясь! лясь!

«А щоб тобі, Стьопо, чиряк сів на носі!» — завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Стьопі прощали за те, що, на наш погляд, він дуж-же багато знав. Бо читав день і ніч. І був для нас свого роду ходячим довідником.

От і зараз.

— А що воно за таке — єгипетські піраміди? — жуячи, спитав Гришка Сало.

— Не знаєш, барахольщику? Це такі гробниці здоровущі. В Єгипті. В них єгипетських царів-фараонів ховали Багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїздять на них дивитися.

— Ага, про це у п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, — підтвердив Антончик.

— А я по телевізору в кіножурналі, — сказав Вася Деркач.

— Ну й що? — спитав я — А як же грати?

— Як? Хм! — презирливо хмикнув Стьопа. — Виберемо серед нас фараона. Він умре, і ми

його поховаємо і піраміду зробимо. З кавунів.

— А що — це вещь! — У Яви загорілися очі. — Інтересно!

— Хлопці! Да ви що? Тю! — сказав я — На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж ще весело — у похорон грати! Ха-ха!... Давайте лучче у прикордонника шпигуна. Я згоден шпигуном!

— Старик! Домовилися — все! — рішуче сказав Ява. — Давай щитаться, кому фараоном. Ну! Котилася торба з високого горба, а в тій торбі хліб-паляниця, кому доведеться, той буде... фараоном.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

— Старик! По-чесному! — сказав Стьопа Карафолька. Це ми од київських мисливців навчилися говорити один на одного «старик».

Я зітхнув.

Я був страшенно невезучий У що б ми не грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном чи фашистом, чи біляком. Коротше, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим, радянським. А я так любив наших! І завжди був ворогом.

— Старик! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везиме! Точно! Є така прикмета! — заспокоювали мене хлопці — Он-до Гребенючка на тебе задивляється.

— Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання! Триста лет! з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Стьопа Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

— Ну, то що робить? — сумно спитав я.

— Значить, так, — швидко заговорив Стьопа. — Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменхотеп...

— Гаменхотеп, — байдуже сказав я.

— Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменхотеп! — звів руки до сонця Стьопа. — Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків Стародавнього світу! Але неблаганна смерть підстерегла тебе, і от ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменхотеп вмирає!

Хлопці завили, як шакали.

— Ну, давай-давай — лягай і умирай, — під акомпанемент цього виття сказав Стьопа Карафолька.

Я ліг.

— Прощайся і... — махнув рукою Стьопа.

— Прощайте, — похмуро проказав я. — Не поминайте лихом. Пробачте, мо' що не так. Кланяйтесь мамі, тату, Галині Сидорівні і всім нашим.

— Обійдеться! Помирай, помирай швидше! — нетерпляче перебив Стьопа.

Я заплющив очі і голосно зітхнув — випустив дух.

— О люди! О народи! Великий Гаменхотеп сконав! О горе горе! — так одчайдушне завершав Стьопа, що мені самому стало страшно і жаль себе.

— Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменхотепа збереже для поколінь пам'ять про нього. За роботу, жалюгідні раби! За роботу!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені нема вже чим дихати.

— Гей! — скрикнув я. — Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

— Цить! — гаркнув Стьопа. — Не розмовлять. Мертвяк, називається! Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

— Е не, хлопці, так він і справді гине, — чую раптом голос Яви. — Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився.

— А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, — почувися голоси.

— Як не вийде! Вийде! — закричав Стьопа. — Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Вставай! Вставай, Гаменхотепе! Тільки мовчи — ти мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла. Тепер було легше. Хоч давило в боки, але дихать можна. Я

стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була схожа на кавун.

Стьопа був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

— Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

— Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врзтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І тільки коли від хлопців лишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

— Хлопці! — безнадійно вереснув я. — Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменхотепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми нарobili, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться і — кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожури у діда. Дід випустив з рук кийка і ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна і знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже й я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

— Ах, шелегейдики!

— Ах, шмарогузи!

— Ах, катові гаспиди!

Через кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були один механізм. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчують справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більш скріплена. Так би мовити, кров'ю. Бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

— А от Стьопа! Стьопа не такий! Стьопи там не було! Га? Не було ж?

Ми зіплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Стьопу! Хай! А я все одно знав, хто такий Стьопа, хто такий Антончик, а хто такий — Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи в світі!

Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

Розділ X

Ми — кріпаки. Приїзд Явиних батьків. Пістолети

Ви не думайте, я тата дуже люблю, але він у нас таки упертий, або, як він сам про себе говорить, «абсолютно принципіальний» чоловік. Раз сказав, то хай тут каміння з неба падає, а буде так. Сказав — як зав'язав.

І ото він пообіцяв мені, що гульні не буде, то не сумнівайтесь — ніколи було й угору

глянути.

Щоранку він задавав мені таку «нагрузочку» на день, що добрий наймит би не впорався. І я трудився, аж дим ішов.

Мати мене, звичайно, жаліла і, коли батька не було, завжди поспішала сказати: «Відпочинь, синку, погуляй!» Але гордість моя не дозволяла мені слухатись її. Я знав, що якби тато довідався, він би тільки скривився презирливо і сказав: «Мамій нещасний!» А це було гірше, ніж сто потиличників.

І я трудився.

Я не кажу вже, що я робив те, що треба було робити: чистив свинарник, рубав дрова, порався в саду і на городі.

Але здебільшого я виконував роботу, на мій погляд, нікому не потрібну, роботу, яку батько просто вигадував для мене. Наприклад, копав здоровеннецьку яму на помії та сміття. Нашо? Все життя виливала мати помії у бур'яни за клуню — і нічого. А тут, бач, спеціальна яма знадобилася.

Або — паркан із штахетів на межі нашого городу з сусідським. Ніколи там паркану не було. Мовляв, щоб кури в сусідський город у шкоду не лазили. Сміх! Лазили й будуть лазити — на те вони й кури. І ніякі їм штахети не завадять.

Я знаю, просто це називається — трудове виховання.

І чого оті дорослі так люблять виховувати! Тільки клопоту завдають Ніби я сам не розумію, що погано, а що добре, що треба робити, а чого не слід! Прекрасно розумно.

От я підслухав ненароком розмову батька з матір'ю. Мати умовляла, щоб він дав уже мені спокій: «Ти хочеш, щоб він уже зовсім... Бач, на що схожий!» Але батько був непохитний: «Нічого-нічого, це йому тільки на користь. А ти що хочеш, щоб він гультьєм виріс, босяком, понімаєш, п'яницею якимсь алкогольським!»

П'яницею! Сказали. Та хай вона горить синім полум'ям, та горілка! Щоб я її пив! Вони думають, що я не пробував! Ми з Явою якимсь попробували. Аякже! Бр-р! Тьху! Риб'ячий жир і то смачніший.

Чесно кажучи, по-моєму, дорослим вона теж не до смаку (як вони кривляться, коли п'ють!). Просто ті дорослі — такі самі, як діти: їм незручно один перед одним, вони хочуть показати, що вони дорослі, ну і...

З Явою ми бачились мало: не було часу.

Ото тільки підійдемо до тину, що розділяє наші подвір'я, — він з одного боку, я з другого. Поскаржимося один одному.

— Справжнісіньким наймитом став, — скаже Ява. — Кріпаком. Як Тарас Шевченко. Тільки вірші писати — «Мені тринадцятий минало...»

— А я! Гірше раба єгипетського, — скажу я. — Спини не розгинаю. Поперек уже який день ломить.

Позітхаємо ми та й розійдемося Про цурки-палки, про футбол, про квача і говорити годі. Забули, як це робиться.

Від усього світу білого ізольовані ми були. У тому світі десь там Фарадейович з юннатами вирощував фантастичний космічний глобулус. Уже скоро мали бути результати.

Десь там займалися своїми загадковими темними справами Книш і Бурмило.

А ми нічого не знали й не бачили. Бо не могли й носа з двору висунути А як ти ловитимеш шпигунів, сидячи вдома? Ніяк.

Один тільки раз Ява прибіг до мене захеканий, схвильований, червоний.

— Гайда! Швидше!

— Що таке?

— Тільки що — сам бачив і чув — Книшиха з хати вийшла, Книшу сказала: «Ану піди лишень на вулицю визирни, чи нема кого, і хвіртку заціпни. А то ще побачать оті злидні, буде тоді». І Книш пішов і визирнув, і зацепнув. І вони пішли в хату, і замкнулися...

— Ну й що?

— От тобі й «що»! Голова! Може, вони шпигунські гроші у попіл ховатимуть або по радіо передаватимуть щось... шпигунське.

— Ну-у?!

— От тобі й «ну»! Гайда, переліземо через Велику китайську, а тоді на горіх, що під хатою, з

нього у вікно все буде видно.

— Гайда!

За хвилину ми вже дряпалися на величезний паркан, що відділяв Явине подвір'я від Книшевого. Цей неоковирний триметровий паркан ми прозвали Великою китайською стіною. І знаєте через що звели Книші оту стіну? Через грушу гниличку. Якраз на межі росла у Книшів дика груша і простягала одну гілку на Реневу територію. І з тої гілки ірушки, ясна річ, падали до Ренів. Їх, звичайно, віддавали, але часом льоха якусь падалицю і схрумає — хіба встежиш. Так через ті гнилички, слова доброго не варті. Книші и збудували Велику китайську стіну А груша, як на зло, всохла.

Не любили ми Книшів Незалежно навіть від їхньої шпигунської діяльності. Просто так не любили. Несимпатичні вони якісь були.

Книшиха — широкоплеча, кошава і, хоч не товста, але якась квадратна Очі маленькі, як дірочки в гудзиках, а ніс, або, як казав тракторист Гриць Чучеренко, «румпель», прямо величезний і схожий на сокиру. Якби то не насправді, я навіть не повірив би, що в жінки може бути така здорovenнецька носяра.

У Книша, навпаки, ніс був маленький, як дулька. Зате волосатий був Книш страшенно. Руки, ноги, плечі, груди, спина — все-все було вкрите густим рудим волоссям, грубим, як дріт. Навіть у вухах було напхано того волосся, й стирчало воно, як клоччя (дивно було, як доходили до Книша звуки, не заплутуючись у тому клоччі). І з носа стирчало теж, і на перенісці росло, і навіть на кінчику носа.

Крім того, що волосатий, був Книш ще якийсь мокрий — як ота сира стіна в погребі. Руки завжди мокрі, шия мокра, чоло мокре. Яюсь він мене взяв за плече своєю мокрою й холодною, як у мерця, рукою, я аж здригнувся. Бр-р!

І ще — коли Книш сміявся, ніс у нього сіпався й шкіра на лобі сіпалась (не морщилась, а саме сіпалась). І це було дуже неприємно. Хотілося одвернутись і не дивитися. Жили Книші вдвох, дітей у них не було. І родичів, по-моєму, теж.

У колгоспі працював лише Книш. Книшиха вважалася дуже хворою. Хвороба в неї була невигойна і дуже таємнича. Вона пошепки розповідала про неї бабам, заочуючи під лоба очі і приговорюючи: «Ох, яка ж я больнонька, яка больнонька!»

Проте ця невигойна хвороба не заважала їй щодня тягати на базар важенні кошики, а на свята випивати пляшку «денатурчику». «Денатурчик» — так пестливо називали Книші страшний синій спирт-денатурат, на пляшці якого намальовано череп з кістками і написано: «Пити не можна. Отрута». Книші не зважали на той напис. Книші щось там таке робили з «денатурчиком» і пили. Книш був у цьому ділі тонким спеціалістом.

Він казав:

— Житомирський денатурчик — це, дійсно, гадость, отрута, а от чернігівський — це, я вам скажу, — здоровля! Український женьшень! Пий — і до ста років проживеш.

І Книшиха, і особливо Книш любили випити. Книш випивав майже щодня. А на свята, тобто на Новий рік, на різдво, на Перше травня, на Великдень, на день фізкультурника, на храм, на водохреще і т. д. (Книші не пропускали жодного ні церковного, ні нашого, радянського, свята) вони випивали сімейно, удвох.

У такий день зранку Книшиха виходила за ворота і хрестилася на телевізійну антену, що стовбичила на даху сільського клубу (оскільки церкви в нашому селі не було, всі богомільні баби хрестилися у нас на телевізійну антену, яка була схожа на хрест).

Потім Книшиха поверталася у двір, де стояв під вишнею вже накритий стіл, і починалося святкове снідання. Через якусь годину з-за Великої китайської стіни вже чулося:

*Ой служив я в па ана
Та й на перше лі-іто,
Заслужив я в па-ана
Курочку за лі-іто.
А та кура щебетура
По садочку хо-одить
Та й ходить,*

*Куряточок во-одить
Та й во-одить...*

То співали гугнявими голосами підпилі Книші. Після чарки їх завжди тягло на пісню.

Співали вони довго, години зо дві або й зо три. Співали і українських народних, і російських, і пісні радянських композиторів, і пісні з кінофільмів, і навіть танго...

А потім аж до самісінького вечора Книші у два голоси оглушливо, з переборами хропли у садку, і завдяки «денатурчику» від них тхнуло таким бензиновим перегаром, ніби то спали не люди, а два трактори.

Святкували Книші завжди тільки вдвох. Нікого до себе не запрошували ніколи. До них ніхто не ходив, і вони ні до кого. Дуже були скупі й боялися, щоб хтось не бачив, що у них дома є. На людях весь час прибіднялися.

— Та я ж такий голий! — казав Книш. — З хліба на воду перебиваємося. Навіть на зиму нічого не призапасив.

А між тим Книшиха щоранку, ідучи на базар, аж згиналася під корзинами. І сулії з молоком витикалися з тих корзин, як гармати з танкової башти. Корова у Книшихи була одна з кращих у селі.

Я якось чув, як баби говорили про ту корову:

— Ох же ж і молоко в тої корови! Ну як смалець! Хоч ножем ріж.

— Еге. Так що ж ти хочеш, як вона її хлібом годує. Щодня тягне з города лантух. А в тому лантусі, думаєш, що? Самі булки. Годуй я свою Лиску так, вона тобі сметану доїтиметься.

— Ну да! А на базарі, я бачила, продає ріденьке, аж синє. Наполовину розбавляє, не менше.

— І куди та міліція дивиться!

А колись увечері, як уже стемніло, приїздили до них якихось двоє вергепів на мотоциклі з коляскою, навантажили щось у коляску і одразу ж поїхали. І потім ще двічі приїздили і знову-таки поночі.

А якось біля чайної Книш, що намонявся як чіп — хоч викручуй, просторікував у гурті п'яничок...

— Не боюсь я вашого Шапки... Який він Шапка! Штани він, а не Шапка. І не голова, а оте саме Він у мене отут-о. — Книш показав стиснутий кулак. — Я вже написав кому треба. Скоро вашому Шапці дадуть по ш-шапці. Ги-ги ик!

Іван Іванович Шапка, голова нашого колгоспу, був дуже хороший хазяїн, і всі його в нас любили. Всі, крім нероб, ледарів та п'яниць, бо спуску він їм не давав. І Книш увесь час писав на Шапку листи та скарги в різні усюди. Причому писав завжди так, щоб люди бачили. Розчиняв ворота, виносив надвір стола, сідав і, як школяр, схиливши голову й висолопивши язика, гармудзляв щось на папері.

— О, знову пише якусь собаку, — насмішкувато казав дід Варава.

Книшеві скарги, звичайно, голові шкоди не завдавали. Але в людей темних викликали до Книша повагу й навіть побоювання — раз чоловік пише, значить силу має. Колись, кажуть Книша через ті листи навіть розумні люди боялися. Це ще більше робило його в наших очах таємничим і загадковим.

Повірити в те, що він шпигун, було не дуже важко. Ми перелізли через паркан, обережненько, пригинцем до горіха, видряпалися — і от уже пильно вдивляємося крізь вікно у Книшеву хату. В хаті темнувало, і ми не зразу роздивилися, що там робиться. Нарешті побачили, що Книш і Книшиха сидять біля столу з ложками в руках і, злодійкувато позираючи на вікно, щось їдять. Ми уважно придивилися й здивовано глянули один на одного. Книші їли... торт. Бісквітний городський торт з цукатами й кремовими та шоколадними трояндами, їли торт ложками, наче борщ або кашу їли потайки, сховавшись від людей, як злодії. їли похапцем, жадібно, мабуть, голосно чавкаючи (вікно було зачинене, і ми не чули), а може, навіть шдрохкуючи. Ротяки в обох були замурзані кремом, а в Книшихи крем був і на «румпелі».

От Книш підчепив ложкою велику центральну троянду, що красувалася посередині торта, і потяг до рота. Але Книшиха щось сердито бевкнула йому, ловко перечепила троянду з його ложки своєю ложкою — і шургиць! — до себе в рот.

Ми знову презирнулися Кіно!

— Ну все! Ясно! — сказав Ява. — Шпигуни! Наші радянські люди торти ложками не їдять. Я не став сперечатися, хоч цей доказ шпигунської діяльності Книшів здався мені не досить переконливим.

Оскільки дивитися на цю картину було гидко, ми спустилися з горіха і полізли додому.

І знову потяглися «трудоі будні».

Більше контактів з Книшами, а тим більше з Бурмилом не було.

Літо минало. Нам навіть почало вже здаватися, що все ми про Книша та Бурмила вгадали, що не було ні тої таємничої розмови («Подаруночок від німців...» «Двадцять залізних...» «Вермахт щедрий...»), ні акваланга, ні підозрілої поведінки, нічого...

— Ні, ніякі вони не шпигуни, — казав я. — Пам'ятаєш, як Бурмило лелеченя поранене підібрав і виходив, випустив потім. Шпигун би тобі так зробив? Ніколи!

Ява спершу намагався заперечувати, а потім просто переводив розмову на інше.

Одного разу Ява зустрів мене біля тину особливо сумний і невеселий.

— Завтра приїдять батьки, — зітхнув він. — Просто хоч з мосту та в воду. Мати як дізнається... Правда, дід пообіцяв у перший день не говорити. «І не через тебе, каже, двоєшник, а через твою матір. Не хочеться перший день їй псувати. Стільки, каже, не була вдома, так скучила, а тут їй синок такий подаруночок приготував. Візьму, каже, гріх на душу, збрешу, що склав ти екзамена на трійку. Хай уже на другий день...» Отже, у мене тільки один день і лишився мирного життя. А потім буде такий «вермахт», що... Ти ж мою матір знаєш.

Явина мати була-таки рішуча жінка. На відміну від моїх батьків, у Яви все навпаки: тато був добряк-добряк (мухи не скривдить, ніколи голосу не підвищував, тільки на скрипці грав), а мати — грім і блискавиця. Коротше, тато був мати, а мати була тато. І Явину тривогу я розумів.

— Нічого, — заспокоював я свого друга, — як-небудь обійдеться. Не вб'є ж вона тебе.

— До смерті, може, й не вб'є. А інвалідом зробити може. Знаєш, яка в неї рука! Як у Жаботинського!

— А ти потренуйся падать. Як тільки що — зразу падай. Ніби тобі погано.

— Мені й так буде погано. Без «ніби». Не хвилюйся.

Що й казати, співчував я другові всім серцем, всією душею, але допомогти не міг нічим. Лишалось тільки поклатися на долю та на щасливий випадок. Може, якимось буде...

І от Явині батьки приїхали. Радісного галасу й метушні — повен двір. Хвіртка тільки — рип-рип! Двері не зачиняються Родичі, сусіди, знайомі... Ще б пак! Із заграниці приїхали! Цікаво ж! А що? А як? А де? А коли? А яке? А почім?..

У садку цілий день стіл стояв з наїдками та напівками. одні вставали, другі сідали.

І подарунків Явині батьки понавозили мало не всьому селу. Подарунки здебільшого дрібненькі, на манір гудзика — сувеніри називаються. Але що ви хочете: якби стільки великих подарунків — у дві гарби не вбереш.

І мені подарунок попався. Нам з Явою обом було подаровано по пістолету. Але по якому пістолету! По чеському заграничному пістолету, який стріляє водою. І як стріляє! Натискаєш на гачок, і тоненька-тоненька цівочка чвиркає метрів на десять. Здорово! Оце пістолет так пістолет! Красота! Сила!

Через п'ятнадцять хвилин, як нам було пістолети подаровано, ми їх мало не втратили назавжди.

Ну, ви ж розумієте, було б смішно, якби ми одразу не почали стріляти. Хто б це таке міг? Нашо тоді ті пістолети? Нашо їх взагалі дарувати?

Отже ми одразу...

Бровка на мушку — чвирк!

Гав гав-гав! — Бровка хвосіа піджав і в будку.

Кицька руда сидить на сопці, умивається.

Чвирк!

Няввв! — І кицька вже на груші.

Курка гребеться.

Чвирк!

Ко-ко-ко-ко-ко! — І нема курки — десь аж на городі.

А туг іде дід Салимон.

Ну, випадково ж, чесне слово, випадково гачок натиснувся.

Чвирк! — дідові Салимону прямо по лисині.

— А щоб ви луснули, шмарогзи! Я вам почвпркаю! Я вам!.. Я вам!..

За кілька хвилин ми терли свої червоні вуха уже на леваді.

Пісюлсги нам були залишені при одній умові — стріляти тильки по неживих цілях.

Але ж і настрілялися ми на леваді, що називається донесхочу.

А що вже попозаздрили нам хлопці — і не говоріть!

Тільки й чулося:

— Дай подивиться!

— Дай хоч глянути!

— Дай подержати!

— Можна, я стрельну?

— Можна, я попробую?

— А я? А я?

— Оце так це!

— Ох ти!

— Ох же ж б'є!

— Сила!

— Краса!

— Вещ!

Скажемо одверто, ми неохоче давали не тільки стрельнучи, а й подержати.

Можна віддати нові штани, черевики, сорочку зняти, все що хочеш, але випустити з рук пістолет у перший день — не під силу. Як же його даси, коли сам ще не настрілявся!

Але попорозстрілювали ми хлопців — так попорозстрілювали! Добряче! Вже ж і одігрався я за всі свої страждання, які мені довелося зазнати, будучи «шпигуном», «розбійником», «біляком» і взагалі «ворогом».

Ми якусь хвилю вагалися, згадавши умову стріляти «тільки по неживих цілях». Але потім вирішили, що й Стьопа Карафолька, і Антончик Мацієвський, і Гришка Сало, і навіть Вася Деркач за характерами своїми абсолютні трупи, і тому цілком підпадають під рубрику «неживі цілі».

Через якусь годину всі були мокрі як хлющі.

Спершу вони до цього ставилися байдуже і навіть під'юджували:

— Ану! Ану, поціль на такій відстані! От і не поцілиш, не поцілиш! Ану!

А потім, коли ми дуже вже влучно вціляли, почали ремствувати:

— Та ну, перестаньте!

— Та годі вже.

— Досить! Ну!

А Стьопа Карафолька, коли Ява дуже ловко вцілив йому в самісіньку носяру, вирішив раптом образитися і закричав:

— Гей, ти, переєкзаменовщик! Щось дуже вже ти розчвиркався! Йшов би краще уроки вчити. Бо на другий рік залишишся. Ось я скажу твоїй матері!

Свиня він, Стьопа, довгоносик, нетонкий, неделікатний чоловік. Хіба можна людині нагадувати такі речі, як переєкзаменовка? Ховрашок!

Ява повернувся і пішов з левади. Я плюнув у бік Карафольки і пішов за ним. Ні, не дали Яві забути про переєкзаменовку, про те, що його чекає.

Але доля вирішила все-таки відтягти трохи час розплати. На другий день рано-вранці Явині батьки поїхали на кілька днів до Києва звітувати про свою закордонну командировку на Виставці передового досвіду. І дід Варава не всиг розказати про переєкзаменовку.

Та все одно настрої у Яви був кепський, пригнічений.

— Гад я, барахольщик, — картав він себе. — Мати мене цілує: «Синочку, синочку!» — подарунки мені, а я... Знала б вона, який я. Краще б одразу... Що це буде! Що це буде! Ех, якби вислідити, поки матері нема, отих шпигунар! Усе було б гаразд. Можна було б розказати правду. Як я затонув і взагалі... От, якби вислідити...

Я невиразно мнякав.

— Мда... звичайно... але...

Я не вірив у реальність цього діла.

Але на другий день після від'їзду Явиних батьків до Києва він прибіг до мене блідий, як сметана, ледве дихаючи.

— Швидше... швидше... швидше...

Я вже думав — або пожежа, або землетрус, або футбол по телевізору передають. Я саме відро тягнув з криниці. І відро назад шубовснуло з переляку, як він прибіг.

— Тю! Що таке?

— Гайда швидше! Вони йдуть у плавні. Оце зараз. Сам чув розмову. Книш каже: «Щось довгенько нема діла. Присохло. Чепуха получається». А Бурмило. «Да-да, пора кінчать, поїдемо сьогодні, я ж не винуватий, що застудився. Захворів...» А Книш: «Так я до тебе зайду через півгодини й поїдемо...» Швидше, Павлушо! Я відчуваю, сьогодні щось буде! Гайда, ну!

Він говорив так гаряче й переконливо, що моє відро, здається само вискочило, наполовину розхлюпане, з криниці, вмить опинилося на ганку, а ми з Явою, наче вистрілені з рогатки, помчали вулицею.

Розділ XI

Трагедія в кукурудзі. І хто б, ви думали, нас врятував?..

Нам не довелося довго сидіти в кущах біля Бурмилової хати. Не минуло й кількох хвилин, як з хвіртки вийшов Книш, а за ним Бурмило з мішком за плечима.

Бурмилова хата стяла за школою, край села. Одразу за нею починався величезний масив кукурудзи. Попід масивом гадючилась польова дорога.

Книш і Бурмило пішли дорогою, а ми з Явою — понад дорогою, скрадаючись у кукурудзі. Та не пройшли ми й ста метрів, як Книш раптом спинився і, чуємо, каже:

— Слухай, здається, за нами якісь пацани ув'язалися.

— Де? Хай їм всячина! — здивовано пробасив Бурмило.

— Та отам у кукурудзі.

— Ану ходімо навпрошки через масив. Заодно й перевіримо.

Ми з Явою гепнулися на землю і, мов зайці, навкарачках дременули в глиб кукурудзи.

Шорстке кукурудзяне листя зрадницьки шурхотіло навколо і не збагнеш, чи то од вітру воно шурхотить, чи то хтось іде. Здавалося, Книш і Бурмило вже буквально над головою. От-от наступлять і розчавлять тебе, як жука-кузьку.

Відчуваючи в животі противне «ой-йой-ой», я біг навкарачках все далі й далі. І коли вже геть-чисто пообдирав коліна, спинився й припав, хекаючи, до землі. «Більше не можу! Хай наступають!»

Але ніхто на мене не наступав.

Я полежав трохи, прислухаючись.

Ш-шу-шу... шрх-хр... шшшу-у... шу...

Весь час, не перестаючи, шурхотить кукурудза.

І не чути в тому шурхотінні ані Книша, ані Бурмила, ані мого друга Яви.

А щоб побачити — й думать годі. Далі свого носа нічого не бачу — суцільне плетиво з кукурудзяного листя. Ох і густа ж кукурудза, густіша за всякі джунглі.

Полежав я ще трохи, вуха нашорошивши. Нічого. Нічогісінько. Де ж це Ява? Ми ж ніби поряд рачки бігли.

— Яво! — кричу я, нарешті, пошепки.

Ані шеберхне.

— Яво! — кричу я трохи голосніше.

Ніякої відповіді.

Кинувся я в один бік, в другий.

— Яво! — кричу я вголос. Чорт його бери! Книша й Бурмила ми все одно вже прогавили — це факт. Вони вже гай-гай, уже, мабуть, у плавнях.

— Яво! — кричу я на повну губу. — Яво! Агов! Де ти?

— Цить! — чую нарешті десь далеченько сповнений таємничості Явин голос. — Тихше!

— Та що «тихше!» — кричу я — їх уже давно нема! А я нічого не бачу — така гущина! Не

знаю, в який бік іти.

— Повзи сюди!

Ява трохи помовчав, тоді гукає.

— Повзи ти сюди!

Порачкував я на Явин голос. Рачкував-рачкував — нема Яви.

— Яво! — гукаю нарешті.

— Агов! — чується десь далеко праворуч (а то було ліворуч).

— Яво! — роздратовано кричу я. — Куди ти поповз, хай тобі! Не туди ти повзеш!

— Це ти, — кричить він, — це ти не туди повзеш! Я повзу правильно.

— Та ну тебе! Повзи сюди!

— Це ти сюди повзи!

Отак перегукуючись, ми почали зигзагами підповзати один до одного. Нарешті я з розгону прямо носом у Явині штани ткнувся.

— Тьху!

Ще трохи — і ми б розминулися.

Сіли одсапуємось.

— Розкричався! З тобою саме шпигунів ловити! — сичить крізь зуби Ява — з тобою тільки тарганів на печі ловити, а не шпигунів!

— Який хоробрий! Чого ж ти дременув? Скажи спасибі, що вони нас не подавили, як блощиць.

Ява враз підхопився.

— Пішли! Пішли швидше на дорогу. Може, ще и встигнемо В усякому разі, я знаю, де в плавнях шукати.

І Ява бадьоренько рвонув уперед. Я — за ним Незважаючи на біль у ногах, ми йшли дуже швидко, майже бігли. Кукурудзяне лісі я хльоскало нас по щоках, лізло в очі, дряпало руки.

Йти ставало дедалі важче.

— Яво, — сказав я, хекаючи, — щось ми дуже довго йдемо.

Ява мовчав.

— Яво, — сказав я, хекаючи ще дужче, — де шлях?

Ява мовчав.

— Яво, — сказав я, майже задихаючись, — ми не туди йдемо.

Ява зупинився.

— Давай відпочинемо.

Ми посідали на землю.

— Ти знаєш, які ці кукурудзяні масиви, на скільки вони кілометрів тягнуться, — сказав Ява. — Як не туди піти, можна два дні йти і не вийдеш. Зовсім заблудитися можна.

— Що?! Що ти мелеш? — сказав я, відчуваючи, що в мене замість серця зараз драглистий свинячий холодець. — Кукурудза — не ліс і не плавні, в кукурудзі не можна заблудитися. Вставай, пішли.

Ми вже не думали про Книша й Бурмила, ми думали тільки про те, щоб вибратися з цього жахливого кукурудзяного полону.

Через півгодини ми знову сіли відпочичи.

І раптом у мене виникла ідея.

— Яво, — кажу, — а що, як вилізти й подивитися, куди йти.

— Вилізти? Що це тобі — дерево? Це ж кукурудза. Злак. Не чув я, щоб люди на злаки лазили.

— Ну то що, — кажу я. — Бач, яке товсте! Як бамбук! Може, вдержить.

— Ну, то лізь.

— Ні, ти лізь. Ти легший — у тебе штани коротші й гудзиків менше. А я підсаджу.

Ява махнув рукою:

— Ну, давай спробуємо.

Ми вибрали найвищу й найтовщу кукурудзину, я притулився до неї спиною, сплів пальці рук, щоб вдержати Яву, коли він на них ногою стане, і сказав:

— Ти більше на мене спирайся, а за кукурудзину тільки держись.

— Добре, добре, — сказав Ява і, кречучи, почав дряпатися на мене. Ось уже коліном на плече став, уперся руками об голову. Ой! — черевиком за ніс зачепив. Але я поки що мовчу, терплю. Черевик вдавлюється в моє плече, підбором ключицю мені проламує. Я починаю хитатися, коліна тремтять, підгинаються, підгинаються...

— Яво! — кричу. — Швидше дивись, я падаю.

І... щось затріщало, зашуміло, завищало — наче бомба в кукурудзу гепнула.

Я лежу, вгрузнувши носом у землю. В роті — пісок, у вухах пісок, очі запорошені.

Одпирхуюсь, одпльовуюсь, протираю очі й гукаю:

— Яво, де ти? Ти живий?

— Жи... — апчхи! — вий. — І з купи потрошеного кукурудзиння висовується Явина голова.

— Ну, що, — питаю, — бачив?

— Дулю, — каже, — я бачив. Саме волоття перед носом.

Ява зітхнув.

Я подивився в небо.

«Чудасія, — подумав я — Космонавти літають у безмежному небі, серед зірок, за сотні кілометрів від землі — й нічого А ми в кукурудзі заблудилися. Та ще й у такий вирішальний момент! Кіно!»

— Яво! — підхопивсь я. — Це дурниця якась. Цього не може бути, бо це неможливо. Ще ніхто в світі не заблудив у кукурудзі. Ми просто пішли не в той бік. Я добре пам'ятаю, що, коли ми йшли, сонце нам було в спину. Ходімо назад.

Спершу Ява недовірливо поглядав на мене. Але я говорив, мабуть, так переконливо, що він підвівся.

— Хтозна, може й правда. Ходімо.

І ми поплентались назад.

Ох, як важко було йти! Ми не відчували під собою ніг. Ми просто механічно переставляли їх, як ходулі. І нащо ми ото повзали на колінах?

А туг я ще спіткнувся і ногу підвернув, аж скрикнув, так заболіло.

Сів я на землю і скрививсь, як середина на п'ятницю. Якби Яви не було, заплакав би.

— Що? Що? — схилився наді мною Ява.

— Кинь мене! Іди, пробивайся сам, — сказав я хрипло і безнадійно.

— Тю, дурний! — Ява обняв мене за плечі. — Зараз мине.

Він допоміг мені підвестися. Я сперся йому на руку, і ми помалу пішли.

Через кілька кроків біль вгамувався, і я зашкандибав досить бадьоро. А згодом і зовсім забув про ногу.

Важко сказати, скільки ми йшли: півгодини, годину чи дві, і скільки ми пройшли: кілометр, два чи десять. Але нарешті я не витримав:

— Яво, — кажу, — я більше не можу. Я зараз упаду. Давай відпочинемо.

Ми лягли на землю.

Довго лежали.

Було тихо Лише кукурудзяне листя шурхотіло над нами. Десь далеко прохававкав перепел, знову настала тиша. Навіть коників-стрибунців не було чути.

— А що, як ми зовсім не виберемося звідси? — тихо сказав я. — І ніхто не знає, куди ми пішли. І нас не знайдуть. І ми загинемо. І через два тижні комбайн разом з кукурудзою збере наші кісточки.

— Було б пообідати. Все-таки довше б продержались. А так на ранок можемо і повмирати, — сказав Ява.

На зіадку про обід мені так захотілося їсти, що я мало не заплакав.

— У нас на обід сьогодні борщ і вареники з м'ясом, — сумно промовив Ява.

— А в нас суп з галушками і смажена курка, — сказав я, ледве стримуючи сльози. Ні, далі терпіти я не міг.

— Яво, — кажу, — давай гукати людей. Давай людей гукати, Яво.

Але Ява був стійкіший за мене.

— Ти що, — каже, — щоб сміялися? Здорові гицелі серед білого дня у колгоспній кукурудзі «рятьуйте» кричать.

— Нехай, — кажу, — аби було кому сміятися.

— Ні, — каже Ява, — якщо вже так, давай краще співати.

— Нехай, — кажу, — хоч співати. І ми затягли перше, що в голову прийшло. А перша прийшла чомусь у голову пісня з мультфільму:

В траве сидел кузнечик, —

жалібно жалібно виводив Ява.

В траве сидел кузнечик, —

ще жалібніше підтягував я.

Довго ми співали. Всі пісні, які знали, майже всі проспівали. Особливо чогось добре співалися ті, що починалися з «ой». «Ой у полі могила», «Ой я нещасний», «Ой не світи, місяченьку», «Ой не шуми, луже», «Ой чого ти, дубе», «Ой одна я, одна», «Ой у полі жито». Оце «ой» ми рявкали так, наче нас хто в бік штрикав.

Добре пішла у нас також пісня «Раскинулось море широко» Особливо виходив куплет «Напрасно старушка ждет сына домой» Тричі ми співали цю пісню, і тричі, коли доходило до отого «напрасно», у мене починало дряпати в горлі. Нарешті ми зовсім захрипли і припинили співи.

Ми лежали, знесилені від голоду, від пісень, від безнадійних думок.

— Недарма я відчував, що сьоюдні щось буде! — зітхнув Ява.

Я знічев'я засунув руку в кишеню і раптом намацав там щось тверде Витяг і аж підскочив. Та це ж цукерка, яку я ще вчора забув з'їсти! Та ще й м'ятна. Це ж і пити менше хотітиметься.

— Яво, — хриплю, — дивись!

Ява глянув і зітхнув:

— Одна?

— Одна.

Цукерка злежалася в кишені, підтала, обгортка прилипла так, що й зубами не віддереш. Раніш я б її, мабуть, просто викинув. Але тепер це була така цінність, що ой-ой-ой!

Я обережно перекусив цукерку пополам. Але невдало — одна половинка вийшла більша, друга — менша. А ще кусати — тільки покришиш.

Я зітхнув і иростяг Яві більшу.

— Чого це? Давай мені ту.

— Ні, — кажу, — бери. Ти дужче їсти хочеш.

— Чому?

— Бо я, — кажу, — добре снідав. Яечню їв, і ковбасу, і молоко пив.

— А я! Я картоплі цілу тарілку, і м'яса, і салат з огірків і помідорів. Значить, ти голодніший, а не я. Бери.

— Ні. Я ще пиріг з яблуками отакенний і варення блюдце. Бери ти.

— А я два пироги, і цілий глечик молока, і склянку сметани, і ще й сиру, і...

— А я ще млинців, і грушок-гниличок, і...

Наші сніданки збільшувались і збільшувались. Якби їх скласти, то вийшов би вже, мабуть, денний раціон слона. Кінчилося тим, що Ява від більшої половини дуже ловко відкусив маленький шматочок, і таким чином «порції» зрівнялися.

Ми намагалися смоктати цукерку якомога довше, але через кілька хвилин у роті вже й смаку не лишилося, їсти захотілося ще дужче. І їсти й пити Особливо пити. Незабаром ми навіть забули про голод. Пити, лише пити хотілося нам. Отепер тільки відчули ми себе по-справжньому нещасними. Лець ворушили ми пересохлими губами. Сонце почало сідати, наближався вечір. Ми з жахом думали про своє майбутнє.

І раптом ми почули... пісню.

Три діди, три діди полюбили бабу,
А четвертий манюсінький причеився ззачу. —

виводив хтось хрипло й гугняво у два голоси.
 Нас аж угору підкинуло, мов на пружинах. Люди!
 — Гей! Гей! — скрикнули ми і замовкли, прислухаючись.
 Нам здалося, що пісня, яка нібито наближалася, почала трохи віддалятися.

Трьом дідам, трьом дідам баба дулі тиче,
 Четвертого, маленького, за чуприну смиче...

І тоді ми, забувши про все на світі, кинулися, ламаючи кукурудзу, на пісню і одчайдушне закричали:

— Люди! Пождіть! Людоськи! Сюди!..

— І здається, я навіть вигукнув оте ганебне «Рятуйте!» — я точно не пригадую. Пісня припинилася.

— Людоськи-и-и-и! Підожді-і-іть! — проверещали й замовкли, чекаючи відповіді.

І десь зовсім уже недалеко почулися голоси:

— Гу-ук-ає хтось...

— А, пішли!

— Не! Кр-ик-чить хтось... Щоб я бога не бачив!

Ми так і присіли.

Лишенько, та це ж Бурмило! І Книш.

— Та пішли! — каже Книш. — То хтось балується.

— Не, не балується. «Рятуйте» кр-ик-чить... Агов! Хто тут є? Де ви? — загукав Бурмило.

Ява глянув на мене і приклав палець до губів: «Цс!» Та було вже пізно.

— Тут! — писнув я. Воно якось само вирвалось, мимохить.

Кукурудза над нами розсунулася, і ми побачили червоні пики Книша й Бурмила.

— Го-го! Дак це ви?! Голубчики! — розплився у ехидно-радісній посмішці Книш і підморгнув Бурмилові. — Що я тобі сказав. І заблудилися? У кукурудзі? Га-га-га-га! Го-го-го! Ге-ге-ге!

Він аж удвоє згинався, тримаючись за живіт, так реготав. Бурмило сміявся не підряд, а через певні відрізки часу. Він був п'яніший за Книша. Сміх у нього булькотів десь глибоко всередині, а назовні виривався невеликими порціями, як пара з чайника, що тільки-тільки закипає:

— Ги-ш... ги-ш... ги-ш!..

— Ех, ви... ш-шмаркачі! — нареготавшись, сказав Книш. — Ну, хапайтесь ондо за дядькові штани та міцно держіться, бо знову загубитесь. І, обнявши Бурмила, він повернувся до нас спиною.

Розділ XII

«Не зви мене більше — Ява, зви мене — Кукурузо!»

Я іду в сільмаг. Мене мати послала. По олію! Це на другий ранок після тої трагедії в кукурудзі.

У сільмазі і біля сільмагу повно людей — сьогодні неділя. Хто щось купує, хто пиво п'є, хто просто балакає, насіння лускаючи. Сільмаг у нас проти клубу — тут завжди збіговисько, а в неділю й поготів.

Помітивши мене, люди враз починають усміхатися, перешіптуватися, переморгуватися.

А дід Салимон каже:

— А, здоров, хлопче! Щось я тебе давно не бачив?

— Та його ж не було в селі, — підкидає Гриць Чучеренко.

— А де ж? — «дивується» дід Салимон.

— Таж у кукурудзі блукав... тиждень чи два.

— Га-га-га! — реготом вибухнув сільмаг. Тут і продавець дядько Кузьма не витримав, собі встав:

— Ми недавно компаси одержали... Не треба?

- Га-га-га!
- Го-го-го!
- Ги-ги-ги!
- От хлопці!
- От артисти!
- І кіна не треба!
- Ге-ге-ге!
- Гу-гу-гу!

Взяв я олію і прожогом на вулицю. А за мною слідом регіт котиться. Хто не зустрінеться, слово кине:

- Привіт кукурузнику!
- Здоров, козаче!
- Наше вам від королеви полів!

Може, хто й просто так вітається, а мені здається, що глузливо, насмішкувато. І, може, хто десь сміється зовсім з іншого приводу, а я все на себе приймаю.

Біля клубу здоровеннецька реклама кінофільму «Тарас Шевченко» (сьогодні йтиме). Намальовано, як проганяють крізь стрій солдата.

І враз здається мені, що оживають тини обабіч, висмикуються лозини з них, шпіцрутенами свистять у повітрі. І горщики, макітри на тинах — уже не горщики й макітри, а солдатські голови в безкозирках... Як той солдат, біжу я крізь стрій — вулицею...

Вскочили ми в халепу. Це кілька днів сміятимуться, не менше. Хоч на вулицю не виходь. У нас такі!

Заніс я олію, пішов до Яви одвести душу. Зустрів його у садку — він до мене якраз намірявся.

- Здоров, Павлушо! — серйозно-серйозно сказав він. — Я до тебе.
- Здоров, а я до тебе!
- Попрощатися йшов, — одвів убік очі Ява.
- Що, посилають кудись? — здивувався я.
- Та-а! — махнув рукою Ява — Зовсім з дому тікаю.
- Куди?!
- На який-небудь безлюдний, необітаємий острів.

— Тю на тебе, дурний! Мелеш таке, що й купи не держиться. Де ти візьмеш той острів? Тепер таких островів і не буває.

- Буває. То ти не знаєш.

— Як же ти втечеш, коли ми й до моря з тобою не змогли доїхати? Тебе ж на першій станції зловлять.

- А я й не піду на станцію. Нащо мені станція?

- А що?

- У плавні подамся. Скільки там островів, необітаємих...

- Але як же ти там житимеш? Пропадеш же, як руда миша. Пам'ятаєш, як Гунька пропав?

Жив у нашому селі колись пришелепуватий Гунька. Приплентач. Без роду і племені. Ніхто не знає, як він до села прибився. Взимку ходив босий, без шапки. Старі баби його святим вважали. Тихий був, нікого не зачіпав. Ходить собі по селу і сміється: «Ги-ги... ги-ги». Любив у плавнях блукати. Як заповітриться — два дні нема. Потім вергається худий, голодний, зарослий рудою стернею. Навіть узимку в плавні ходив по льоду. У великий мороз піде, розкладе на острові величезне багаття: люди вже думають — плавні горять. Приходить: «Ху, — каже, — натопив. Тепер у селі тепло буде». Два роки тому пішов Гунька у плавні, і чи і о він дійсно загинув, втонув деси у болоті, чи просто подався з села — так ніхто й не знає. Більше його не бачрили.

- Невже хочеш пропасти, як Гунька? — повторив я.

— Не припаду, — впевнено сказав Ява і витяг з-під сорочки книжку. — От жив же чоловік на безлюдному острові — і нічого Не пропав.

- Що за книжка? — питаю.

- «Пригоди Робінзона Крузо». Читав?

- Не пам'ятаю... Може, й читав. Що це за Кукурузо?

— Крузо, а не Кукурузо, чудило. Дуже інтерна книжка.

— Книжка книжкою, а плавні плавнями. Ти краще подумай.

— Я вже думав. І вирішив остаточно. Ти мене знаєш. Я тільки хочу, щоб ти мені трошки допоміг.

Я був обеззброєний. Раз людина звертається до тебе за допомогою, одмовляти її — свинство.

— І надовго ти збираєшся на той острів?

— Робінзон пробув на безлюдному острові двадцять вісім років два місяці і дев'ятнадцять днів, — зітхнувши, сказав Ява.

— Ого-го! — аж рота роззявив я. — Це ж скільки тобі буде? Сорок з гаком. Це ми вже всі школу покінчаємо й інститути. Карафолька академіком стане, Гребенючка агрономом. Я льотчиком, якщо вийде. А ти...

— Що ж поробиш, — знову зітхнув Ява.

— Слухай, а хто ж буде за Книшем і Бурмилом стежити? Хто буде їх викривати, виводити на чисту воду? Може ж, вони справді небезпечні шпигуни й злочинці? Га? Ти що — забув оту таємничу розмову? І акваланг? І торт, і все інше? Забув?

Ява враз почервонів, наче я його спіймав на гарячому. Я вже торжествував, думав, що він зараз відмовиться од своєї затії. Але він сказав:

— Ні, нічого я не забув. Та доведеться тобі самому стежити за ними й викривати їх. Ти хлопець сміливий, сам впорасешся. І станеш знаменитим. І про тебе в газетах напишуть, і по радіо, і по телевізору... А я не можу тут більше жити. Не можу. Переекзаменовка... та ще й ця кукурудза. Через кілька днів приїде мати і... хоч на край світу.

Я зітхнув.

— А може, все-таки не тікатимеш? Якось перебідуєш.

— Ні, раз я вирішив — усе!

— А хай би сказився той Кукурузо, що напутив тебе на острів тікати. Так це ми в дитинстві більше й не побачимось? — з відчаєм сказав я. — З ким же я у цурки-палки гулятиму? З Карафолькою? Спасибі вам!

Ява, зморщивши лоба, дивився на мене — щось міркував. І, помовчавши трохи, сказав:

— Чому це не побачимось? Ти єдиний знатимеш про острів. І приїжджатимеш інколи... Робінзон теж не зовсім один був. Потім він урятував дикуна П'ятницю і удвох з ним жив. Так що...

— Виходить, я буду в тебе дикуном, — уже веселіше сказав я — Він, значить, герой... А я, значиться, дикун. От Кукурузо!

— Та Крузо, а не Кукурузо! Робінзон Крузо.

— То він був Крузо, а ти — Кукурузо. Якраз підходяще для тебе ім'я. Після вчорашнього...

— А що! Може, це ти й непогано придумав. Кукурузо! Звучить! Га? Знаєш що! Так ти не зви мене більше Ява, зви мене Робінзон Кукурузо. Хай так і буде. Домовились?

Так Ява перестав бути Явою, а став Робінзоном Кукурузо. Видно, на роду вже йому було написано носити вигадані імена.

Так що запам'ятайте добренько, далі я зватиму його Кукурузо.

Розділ XIII Шукаємо острів

— Так ти що — сьогодні хочеш уже й утекти на острів? — спитав я.

— Ех, який ти бистрий! «Сьогодні!» — розсердився Кукурузо. — Треба ж спершу вибрати підходящий безлюдний острів, а тоді вже тікати.

— А що там вибирати? Висадився на будь-який і живи.

— Тобі — звичайно. А мені двадцять вісім років два місяці і дев'ятнадцять днів жити. Думаєш — легко?

— Та я хіба що, можна й вибрати. Хоч зараз. Поїдемо?

— Трохи згодом. Через годину. Як дід у сільмаг піде.

— А що ти взагалі дома скажеш, як тікатимеш? Вони ж хвилюватимуться будуть. Все село на ноги піднімуть. Шукатимуть Я собі уявляю!

— Звичайно ж, я не скажу: «Дорогі родичі, я тікаю від вас на безлюдний острів. Бувайте здорові. Пишіть». Це ж комедія. Ніхто ж так на безлюдний острів не тікає. Матері й тату взагалі нічого не доведеться говорити. Вони в Києві. А дідові я щось придумаю. Скажу, наприклад, що до тітки Ганни у Піски піду. Там же і Яришка зараз гостює. Щось вигадую... Щоб паніку не піднімав.

— А потім що? Як мати приїде і як довідаються, що ти зник?

— А мені що — хай шукають. Аби не знайшли. Гуньку теж, пам'ятаєш, три дні шукали, а потім кинули. І нічого. Тепер рідко хто й згадує. Так і мене... — тут голос у Кукурузо затремтів. Мабуть, думка про те, що його забудуть, була все-таки гірка йому. І він поспішив перевести розмову на інше: — Головне; острів треба хороший надибати. Щоб і місце рибне було, і дичина щоб...

— А ти й рушницю братимеш?

— Аякже. У Робінзона було навіть кілька рушниць. Але я й з одною своєю берданкою не пропаду. Ти ж знаєш мою берданку. Б'є, як скажена. Навіть краще дідового «Зауера».

Це вже Кукурузо перебільшував. Та я не став сперечатися — хлопець на двадцять вісім років на острів тікає, хай потішиться. Торік дід подарував йому на день народження берданку і почав брати з собою на полювання. Кукурузо дуже пишався і своєю одностволкою, і тим, що ходив на справжнє полювання. Я заздрив йому і теж мріяв про рушницю, але в мене її не було.

В снігах почувся кашель, рипнули двері, і у двір вийшов дід Варава. Глянув сердитим оком на нас і сказав:

— Я у сільмаг на хвилинку. Глядіть мені тут!

— Та ми нічого. От тільки на річку, може, скупатися. Бачте, спека яка, — прохальним тоном сказав Кукурузо.

— Вроки, вроки треба вчить, а не купатися. Двоєшник! — буркнув дід і, крекчучи, переступив через перелаз. Я з сумнівом глянув на Кукурузо.

— Нічого, підем, — тихо сказав він. — Я знаю ту «хвилиночку». Зустрінуться біля сільмагу з дідом Салимоном і години зо три пропатякають, не менш.

Хоча нічого дивного й не було в тому, що ми їдемо на човні в плавні (скільки разів їздили і рибу ловить, і просто кататися), ні в кого ніякої підозри не могло виникнути, але ми пробиралися до річки крадькома, весь час озираючись. І жодним путящим човном не скористалися. Хоча всі вони були припнуті біля берега, і нам не заборонялося брати їх — тут і мого батька човен був, і дідових Варавиних аж троє (довбанка і дві плоскодонки). Ми розляглися і перепливли на той бік на піщаний острівець, де за великим кущем верболозу лежала ота гнила, зношена, як старий черевик, нічия плоскодонка, з якої ми думали зробити, але так і не зробили підводного човна і на якій тонував Ява. Ми її після того зашпаклювали, просмолили, і вона хоч і пропускала все-таки воду, але не тонула: як не забувати вичерпувати, можна плисти. Тут же під човном лежало довге потріскане весло, яке ми позичили в діда Варава. Він і не помітив — у нього в сараї щось з десяток весел валяється: і короткі — для довбанки, і довгі — для плоскодонок. У нас же, знаєте, як на плоскодонках їздять? Навстоячки. Стоїш на кормі (або й на носі) і то з одного боку, то з другого підгрібаєш. Тому й весло довге. Так гребти — вміти треба. Як не вмієш, можеш тільки — беркиць! — і годуй раків. Ну, ми з Кукурузо змалку вміли — нам не страшно.

— Черпака не забудь, бо висьорбувати доведеться. Бач, тече все-таки, калоша стара, — сказав Кукурузо.

Одіпхнулися ми й поїхали.

Обігнули острівець — і вже в очеретах. Вузькою стружкою пливемо. Гребе Кукурузо — хоч і я добре вмю, але він більший мастак. Гребе тихо, обережно — пильнує. Стружка звивиста, весь час завороти. Як гребонеш дужче, ніж треба, — разі — і човен уже носом в очерети заліз. Од-пахайся потім назад, виймай носа — морока! Добре гребе Кукурузо — ні разу в очерети не вгнався.

Я лежу на носі, дивлюсь у воду. Вода прозора-прозора — геть до самого дна видно: водорості, латаття, корчі. І навіть видно, як риби шмигляють. Інтересно!

Все далі й далі заглиблюємося ми у плавні. Несподівано за поворотом відкрилося широке плесо. Гладінь — ані зморшки. Білі й жовті лілії розкидані — як на картині. Посеред плеса дві пірникози плавають. Вгледіли нас — і нема. Так швидко пірнули, ніби й не було. Тільки рівне плесо. Аж гульк — метрів за двадцять — наче й не вони, а інші...

Знову ми в стружку заїхали.

Ш-ш-ш! С-с-с! Ш-ш-ш!

Качки пролетіли.

Мисливський сезон не почався, і ще не лякані качки хмарами літають над нами.

— От би рушницю! — каже Кукурузо.

— Ага, — кажу я.

Пливемо.

— Ондо той кізяк, біля якого я затонув, — гірко мовив Кукурузо.

— Тьху! — плюнув я в той бік.

Ми знов випливли на плесо, досить-таки величеньке, по якому навіть гуляли буруністі хвилі (бо якраз знявся вітер) — як по справжньому морю. Це було вже п'яте плесо, яке ми пропливли. І островів ми вже минули чи не з десяток. Я щоразу питаю: «Може, оцей? Чи оцей? Гарненький же безлюдний острів. Те, що треба». Але в Кукурузо була своя думка, і всі острови він позабракував. З різних причин. Той був занадто маленький — ніде розгулятися. В того береги дуже очеретом поросли — до води важко добиратись. На тому дерев нема-де ж дрова брати для вогнища? — І так далі.

І от перед нами новий острів. Ніби суцільна зелена купа: кущі верболозу, плакучі верби і деінде тополі вкрили його майже весь. Береги заросли очеретом не цілком — є виходи до води. Чисте плесо з трьох боків омиває острів.

— Здається, воно, — сказав Кукурузо. — Давай пристанемо.

— Давай, — з радістю вигукнув я, бо мені вже набридло шукати.

Ми пристали.

Острів був чудовий. Ніби спеціально створений для такого діла, яке задумав Кукурузо. Дерев багато і сухого гілля — на двадцять років топоти. В очеретах, навіть зараз чути, — качки кричать. Значить, дичини повно. На чистоводді попід берегом риба скидається, сама в юшку проситься. Посеред острова галявина: не те, що в цурки-палки, — у футболу грати можна. Край галявини

величезна стара плакуча верба стоїть, вітами землю підмітає і без куреня від дощу сховаєшся. Але курінь, звичайно, потрібен.

— Курінь я тобі поможу зробити, — сказав я, — ти ж знаєш, як я курені роблю.

По куренях я таки був мастак. Кращого, ніж я, куреня ніхто з хлопців у селі не зробить. Це мене батько навчив. У мене батько тесля. Половину хат у селі він будував.

На обличчі в Кукурузо було вагання:

— Робінзон, звичайно, все сам робив. Бо ж він один потрапив на безлюдний острів.

— Так то ж Робінзон Крузо, а ти Кукурузо, — заперечив я. — Не можна ж точно копіювати.

Мені обов'язково хотілося якомога більше допомогти другові. Кукурузо не став сперечатися. Я тут же витяг з кишені великий складаний ніж з дерев'яною колодочкою і заходився різати лозу. Я дуже любив різати щось своїм ножем, ніколи не розлучався з ним, і від безконечного носіння в кишені колодочка відполірувалася так, що блищала, як лакована.

Кукурузо покійно допомагав мені, незаперечно визнаючи в цій справі мій верх. Він носив лозу, розчищав для куреня місце, загострював палиці для каркаса.

Незабаром під старою вербою вже стояв прекрасний просторий курінь, міцний-міцний (ніякі бурі не страшні) і такий затишний, що аж мені захотілося жити в ньому. Я був дуже задоволений своєю роботою.

— Всі двадцять років простоїть — гарантія! — впевнено сказав я.

Тільки тепер ми згадали, що дід уже, напевне, повернувся з сільмагу, і заспішили назад. Діставшись, нарешті, до берега і заховавши човна, ми аж до самісінької хати бігли бігом. А коли, захекані, прибігли, виявилось, що дід іще не прийшов. Кукурузо не помилився: дідова «хвилиночка» вміла розтягуватись до кількох годин.

— Ну що? Діда нема, можна зараз зібрати все необхідне, — сказав Кукурузо — Сьогодні все приготуємо, перетягнем до човна, а завтра...

— Значить, вирішив уже завтра? — спитав я.

— Аякже... Ти що! Через кілька днів мати приїде...

Кукурузо ходив по хаті, задумливо взявшись рукою за підборіддя, і примірявся, що брати з собою.

— Перш за все ложку, — він витяг з буфета щербату дерев'яну ложку і застромив її за пояс. — Солі обов'язково, без солі пропаду. — Відсипав собі в ганчірочку півпачки солі — Хліба! — з сумом глянув на зачерствілий окрасць, що лежав на-столі. — Мало...

Дід пішов у сільмаг саме по хліб.

— Я тобі принесу. І хліба, і сухарів. У нас є, — заспокоїв я його.

— Чаю? — він покрутив у руках цирик з чаєм. — Обійдеться. Це тоді й чайник треба. А в нас один...

— Ліхтарика не забудь. Згодиться, — нагадав я.

— Ліхтарика обов'язково. Без ліхтарика не можна.

Він пройшовся по хаті, взяв у руки сокиру, що стояла в кутку біля порога:

— Сокиру. Треба було б хоч дві. У Робінзона було аж дванадцять сокир.

— Що він — жонглював ними, чи що? — здивувався я. — Нащо йому було стільки? Дурнуватий якийсь твій Робінзон.

— Ти дуже розумний! — розсердився Кукурузо. — Мовчи! Ти ніколи на безлюдному острові не жив — не перече!

В цей час двері розчинилися і на порозі з'явився дід. Кукурузо так і застиг з сокирою в руках.

— Ов-ва! — спокійно вимовив дід. — Меблю рубати здумав? Ану постав сокиру на місце! Двоєшник!

— Та я нічого, — замимрив Кукурузо. — Я... я... хотів показати йому, яка в нас сокира добра... замашна... він каже, що в них краща... Еге ж, у нас краща, діду?

Дід нічого не відповів, і ми вишмигнули з хати.

— Ху! Мало не засипались! — уже за клунією видихнув Кукурузо. — І як ми не почули його кроків!

Це справді було дивно. Це значить, ми дуже захопилися. Бо дідові кроки чути здаля. Дід ходить, як на лижах, не відриваючи ніг від землі: човг-човг, човг-човг. Здається, ледве ноги переставляє, от-от упаде.

Та побачили б ви його на полюванні. На зайця по чорнотропу дід може прочовгати отак кілометрів п'ятдесят — і хоч би що.

Сидимо ми з Кукурузою за клунею і обговорюємо, як краще перетягти все необхідне у човен. Нарешті домовились. Кукурузо потроху виноситиме з хати і ховатиме у бур'янах за клунею. А як стемніє, вже я (щоб Кукурузо був у діда на очах і не викликав підозри) нищечком перенесу все у човен. А завтра...

Розділ XIV

Робінзон Кукурузо висаджується на безлюдний острів

Ранок наступного дня. Сонячний, дзвінкий, голосистий: півні співають, гуси гелгочуть, корови мукають. Я скоцюрбився біля тину і підглядаю у шпарку, що робиться на подвір'ї в мого друга.

Підготовчі роботи успішно закінчено. Все майно Робінзона Кукурузо уже в човні: і берданка, і удочка, і ліхтарик, і ложка, і ковзани (на зиму), і сокира (на жаль, одна і то стара, тріснута і без топорища — ну, то нічого, на острові можна буде витесати), і багато чого іншого. Черв'яків накопано повну жерстяну банку з-під бичків у томаті (я слово «бички» закреслив і написав олівцем «черв'яки», вийшло «черв'яки в томаті»). І харчів ціла торба. І навіть дві таблетки пірамідону (на випадок хвороби). Отже, все в порядку.

Тепер лишилося одне — відпроситися в діда.

Дід сидить на колоді і теше держака до вил. Кукурузо ходить біля нього й канючить.

— Діду!

— Га?

— Так я до тітки Ганни піду у Піски.

— Одчепись.

— Діду!

— Га?

— Так я піду.

— Одчепись, тобі кажуть. Іди вроки вчи. Двоєшішк!

Помовчали трохи. Потім знов.

— Діду!

— Га?

— Мені з вами скучно.

— Так що мені, на голову стать, щоб тебе розважчти?

— Я до тітки Ганни піду. Там же Яришка. Я її скільки не бачив.

— Як вона дома, то тільки чубишся з нею, а тут, бач, скучив...

— Я вам і самосаду принесу. Ви ж знаєте, який у тітки Ганни самосад.

— У мене свій є не гірший. Одчепись. Знову помовчали.

— Діду!

— Га?

— То я піду. Да?

— От пристав, як сльота до плота! А вроки?

— Так я ж книжку візьму і там вчитиму. От поспитаєте в тітки Ганни тоді.

Я причаївся й думаю: «Ох, і важко у наш час тікати на безлюдний острів!»

— Діду!

— Га?

— Я тільки на пару днів. З мене ж усе село сміється після вчорашнього... От які ви, їй-богу!

— Ото не швендяй, де не треба! Хто тебе у кукурудзу погнав?

Знову помовчали.

— Діду?

— Га?

Довго канючить Кукурузо. Нарешті дідові уривається терпець і він каже:

— От бісова дитина! Зовсім замучив. Ну йди вже, щоб я тебе не бачив. Тільки на днів два, не більше. Та якщо тітка Ганна скаже, що вроки не вчив, — цього держака скуштуєш. Двоєшник!

Кукурузо не став баритися, бігцем побіг у хату (а то ще передумає дід!), схопив «Граматику» і — до воріт. Тоді раптом спинився, обернувся, потупцяв на місці, зітхнув:

— Бувайте здорові, діду! Хороший ви... Я завжди знав, що ви хороший...

— Иди-йди! — буркнув дід, Хіба він знав, що то прощається з ним Кукурузо на двадцять вісім років два місяці і дев'ятнадцять днів...

На вулиці я приєднався до Кукурузо.

Мовчки дійшли ми до річки, мовчки сіли в човна і мовчки попливли у плавні.

Тільки Собакевич, біжучи за нами, весело гавкав і намагався вхопити за литку то мене, то мого друга. Не розуміло урочистості моменту дурне собача!

Не проронивши жодного слова, допливли ми до острова.

У мовчанні перенесли всі речі на галявину до куреня.

І от востаннє стоїмо на березі коло човна. Похнюпившійсь довбаємо носками черевиків землю. Стоїмо і зітхаємо. Треба прощатися, а ми не знаємо, що кажуть у таких випадках на прощання. Адже не на день ми прощаємось, не на місяць, не на рік навіть, а на цілих двадцять вісім років два місяці і дев'ятнадцять днів. Ще ніхто в світі не прощався на так довго.

Кукурузо нахилився до Собакевича, почухав за вухами, взяв його передню лапу, потиснув:

— Прощай! Я б тебе тут залишив, але й сам не знаю, як у мене з харчами буде... Не бійсь... Павлуша тебе в обиду не дасть. Ти ж, Павлушо...

— Аякже!.. — не дав я йому договорити.

І змовк, думаючи, що б же йому ще таке сказати заспокійливе на прощання.

— А ті двоє таки не шпигуни, — сказав я. — Справжні шпигуни нас придушили б отам у кукурудзі. І ніхто б не знав. Вони ж точно тепер знають, що ми за ними стежили. Так що не переживай — ніхто про нас все одно б ні в газеті не написав, ні по радіо, ні тим паче по телевізору...

Але Кукурузо на це нічого не відповів.

І знову ми стоїмо й мовчимо.

— Ну так що? Давай їдь уже! — не витримує нарешті Кукурузо.

— А ти що, поспішаєш? — кажу я.

— Та не, я нічого, але взагалі... Тобі ж додому треба. Хлопці, мабуть, у футболу зараз на вигоні гуляють.

— Та! — махаю рукою. Мовляв, не потрібні мені ні футбол, ні хлопці. А сам думаю: «Невже оце Кукурузо ніколи в футболу більше не гулятиме? От бідний хлопець!» І так мені його жаль стало! Такий же він воротар добрий був! Справжній Лев Яшин міг з нього вирости.

Зітхнув я, поліз у кишеню і витяг свого складаного ножика.

— На, — кажу, — тобі пригодиться Ти ж знаєш, який це ножик. Як бритва. Такого ні в кого нема. А в тебе якийсь чепелик.

Кукурузо аж почервонів із задоволення. Він завжди заздрив мені через оцей ножик і мінятися не раз пропонував, та я не хотів Але тепер хай йому буде, раз він у футболу не гулятиме і в самотності житиме.

Я ще раз ліхнув, поліз у другу кишеню і дістав коробочку з-під сірників. Там лежали гачки для удочок, які подарував мені батько. Прекрасні гачки! Ціле багатство длл рибалки. І маленькі — на верховодок, пліток та карасів, і більшенькі — на йоршів, окунів та лящів; і великі — на щупаків, линів, коропів. І зовсім великі — трійчасті — на сомів та іншого риб'ячого звіра.

— Лови, — кажу, — на здоров'я. Рибою ти тепер забезпечений. Тільки знаєш, як я до тебе колись приїду, то й мені даси половити. Дуже я звик до цих гачків.

Чого я так сказав — не знаю. Я ж ще й раз у не ловив ними. Мабуть, усе-таки шкода мені було тих гачків. Навіть більше, ніж ножика. Кукурузо відчув це:

— Та нащо. Не треба. В мене ж єсть.

Але не міг відірвати захоплених очей від коробочки. Хіба стане в людини сили відмовитися од такого подарунка? Ні, не шкода мені гачків! Кукурузо ж лишається на безлюдному острові сам один, як отой зуб у роті діда Салимона І ніхто його більше не побачить. Навіть листа йому написати не можна. Авжеж, не можна. У нього ж нема адреси. У всіх людей на світі є адреси, а в нього немає. Ця несподівана думка схвилювала мене.

— Слухай, — кажу, — так не можна. Виходить, у тебе тепер немає адреси.

— Ну то що?

— Як — «ну то що»? Адреси немає, розумієш! Виходить, ніби ти взагалі не живеш на світі.

— А що ж я можу зробити? — розгубився Кукурузо.

— Треба негайно якось назвати острів. Буде назва, тоді й адреса буде.

— Давай. Я хіба що — проти? А як?

— Хіба я знаю? Острови по-різному називаються. Острів імені Врангеля, острів Мадагаскар, острів Таймир. Ні, то, здається, півострів. Ну, як-небудь так.

— Ну, хай буде острів Мадагаскар. Гарна назва. Мені подобається.

— Так уже ж є Мадагаскар. Треба, щоб така назва, якої ще нема.

Кукурузо задумався. Довго ворухив губами, мабуть, перебираючи в умі назви. Потім сказав:

— А знаєш що — хай буде імені Переекзаменовки. Переекзаменовка мене сюди привела, і хай буде імені отої клятої переекзаменовки. Такої назви ще нема — ручаюсь.

Я не став сперечатися. Так на карті світу (хоч про це ще ніхто не знав) з'явилася нова географічна назва — острів Переекзаменовки. Хтозна, може, колись у майбутньому школярі навіть вчитимуть про це на уроці. «Острів Переекзаменовки. Знаменитий тим, що на ньому провів у самотності майже тридцять років учень п'ятого класу Робінзон Кукурузо». І якийсь телепень одержить двійку за те, що не знатиме цього.

— Не дрейф, Робінзоне, все буде гаразд, — бадьоро сказав я. — На такому острові не те що двадцять вісім — сто років прожити можна Аби риба клювала.

— Я теж так думаю.

— Ну, прощай!

— Прощай.

Я кинув у човен Собакевича, сів сам.

Кукурузо раптом зітхнув і тихо сказав:

— Ти пробач мені, Павлушо, що я позаторік тебе при всіх у калюжу пхнув. Пробач.

Я теж зітхнув і сказав:

— І ти пробач, що я тоді, пам'ятаєш, твого картуза на вербу закинув. І взагалі пробач, коли що не так.

— Прощай! — сказав Кукурузо.

— Прощай! — сказав я і одіпхнувся нарешті од берега.

Останній зв'язок Робінзона Кукурузо з людьми обірвався Він лишився один на безлюдному острові.

Тепер навіть якби він і схотів повернутися додому, він би не зміг цього зробити сам, без сторонньої допомоги. Бо в нього не було човна. А без човна вибратися з наших плавнів неможливо — потонеш, як сліпе кошеня.

Я пропонував, щоб він залишив собі нашого «підводного» (ми ж будь-яким човном могли скористатися для переправи на острів), але він категорично відмовився.

— Це несерйозно, — сказав він. — Це було б ніби якась прогулянка: набридло — вернувся. Якби у Робінзона був транспорт — чорта лисого він сидів би так довго один на острові! Не, треба по-справжньому. Ніяких човнів, ніякої можливості повернутися.

Героїчна був людина Робінзон Кукурузо.

Розділ XV

Перший день на острові імені Переекзаменовки. Розділ, розказаний Робінзоном Кукурузо своєму другу і однокласнику Павлуші

Так-от як одштовхнувся ти ото від берега і поїхав, і як зник уже за очеретом, тільки жмурки на воді від човна лишилися то така тиша раптом настала — ніколи я такої тиші не чув (навіть тоді, коли вуха мені після першого з берданки пострілу позакладало). Стою я й не дихаю, мов закам'янів. Тиша-тиша... І тільки небо, здається, дзвенить, — ніби величезною голубою мискою мене накрито. І я під тією мискою один, мов мишеня під ситом, і дівається нікуди.

Стою я і, що робити, не знаю. І поспішати мені не треба, і робити нічого. Хоч стій, хоч через голову перекидайся — все одно. Ніхто не бачить, нікому до цього нема діла.

Погано мені було. І головне, ота клята думка, що сам я звідси не виберуся. Хоч кричи, хоч бийся головою об дерево — нічого не допоможе. Я б не знаю, що робив, якби не відчув раптом, що хочу їсти. Ти пам'ятаєш, я так хвилювався і поспішав, що дома добре й не поснідав. Це одразу мене до тьми привело. Харчів я вирішив поки що не чіпати — хто там зна, що воно далі буде. Вирішив наловити риби. Вибрав місцину підходящу, розмотав удочки, наживив, закинув. Жду. Сиджу, на поплавці дивлюсь і жду. Жду, жду, жду... Поплавці — ані шелесь. Не ворухнуться навіть. Не клює. Я вже й плював на черв'яків, і міняв їх, і з місця на місце переходив — нема кльову й квіт. А голод мене дедалі дужче розбирає. Сиджу я, слину ковтаю і шепочу: «Клюйте, рибоньки! Клюйте, будь ласка! Я ж їсти хочу». А поплавці, мов цвяхи з дошки, — стирчать собі просто з води і все. Нема риби. Плаває мій сніданок під водою і ніяк його не дістанеш. Нервую я, раз у раз вудочки смикаю, та тільки черв'яки на гачках витягаю. Хоч самих черв'яків їж. Тьху!

Сам розумію, що час непідходящий для лову, знаю ж прекрасно, що клює або рано-вранці, або надвечір, та не легше мені від цього. Не чекати ж до вечора — живіт же підтягне, зовсім охляну. Кінчилося тим, що зачепив я гачком за корч і льоску обірвав. Пропав гачок — один з кращих, що ти мені подарував. Розсердивсь я, плюнув і пішов до торби з харчами — не міг більше терпіти. Як допався — півторби вмовов. Наївся, як дурень мила. Ліг голічерева на галявині, дрімати почав і заснув непомітно. Довго, мабуть, спав, прокинувся, бо відчув, що пече. Сонце палить — шкварчить на небі, мов яєчня на сковороді. Мацнув себе — щоки вогнем горять. Обпікся я на сонці. Пішов умився — пече. Мокрої землі приклав — пече. Згадав — сметаною або кисляком треба. Та де ж її взяти — сметану! Отоді я вперше відчув, що безлюдний острів — це безлюдний острів, а не наш колгосп «Світла зоря», де сметани цілі ставки. А мені б зараз хоч ложку, хоч півложки. Ох же ж пече! Заліз я в курінь. Темно в ньому, холодок. Полежав я трохи, та хоч пече, але жити ж треба. Не можна ж двадцять вісім років у курені пролежати. Виліз я, взяв сокиру, ножа твого і пішов вирізати топорище.

Знайшов добру суху гілляку, вирізав топорище, почав обстругувати ножом і раптом скабку в пучку загнав. Та таку болочу — під самий ніготь. Зразу пальця в рот. Смокчу — не висмоктується, зубами давлю — не видавлюється. Голкою б оце, голкою б одразу вийнялася... «А дульки! Дульки не хочеш? — сам собі із злістю. — У село за голкою треба бити. Біжи, чого ж ти не біжиш?» Трохи не заплакав я від безсилої люті — таку потрібну річ, як голка, забув. Узяв гачка рибальського, почав колупати. Але дуже колупати боюсь. Там же на кінці гачка зазубрина: як заженеш, то мало того, що із скабкою, ще й з гачком у пальці ходитимеш. Ох і попомучився! Аж мокрий став. А скабку так-таки всю й не вийняв — маленький кінчик лишився. І потім довго боліло. Добре, що хоч не нарвало.

Сонце почало сідати, і я знову відчув апетит. На торбу навіть дивитися боявся, бо знав, що як підійду до торби, то завтра доведеться землю гризти. Риба, тільки риба могла врятувати мене від голоду. Я знову закинув удочку. І на цей раз мені пощастило. Ох, Павлушо, як я зрадив, коли витяг нарешті першого пічкура! Він був маленький, як палець, але він був дорожчий мені за отого півметрового щупака, що ми з тобою впіймали минулого літа. Він тріпотів на гачку, а моє серце тріпотіло у грудях. Я навіть поцілував його, отого пічкурика. Потім пішли окунці, краснопіри, карасики... Я так захопився, що не звернув уваги, як перекинулась банка з черв'яками. А коли помітив-вони розповзлися по всьому берегу. Я аж підскаочив. Йой! Це без черв'яків і риби не буде. Куди ж ви тікаєте, черв'яки?! На кого мене покидаєте, дороженькі?! Кинувся я перед ними навколішки, почав повзати по берегу і ловити. Та більшість уже в землю поховалися. До того ж темніти почало. Ледве я чверть банки віднайшов... Рибу більше не ловив, вирішив черв'яків економити.

Розклав я багаття, почистив оту дрібноту, що впіймав, заходився юшку у старій каструльці варити. Варю я і бачу, що дуже щось швидко вода википає — весь час доливати доводиться. І під дном щось шипить і шкварчить. Придивився — аж то моя каструля тече-протікає. І як же я раніше не помітив, що там дірки! Мало не заплакав з горя. Що ж я тепер робитиму? У такій же каструлі тільки глину місити, а не юшку варити. Це ж решето, а не каструля. А іншої в мене нема і взяти ніде. На безлюдному острові я.

Добре було Робінзону Крузо. Все потрібне викидало йому на берег море після кораблекрушеній. Геть усе чисто, навіть гроші. Захотів дванадцять сокир — на тобі дванадцять сокир. Захотів сорочки шовкові — на тобі сорочки шовкові... А мені хоча б одну каструлечку, що

не тече. Хоча б одненьку! Та де там. Хіба дочекаєшся тут, у плавнях, кораблекрушення! Хоч сто років жди! Ото потерпів кораблекрушення київський мисливець Папуша, втопив рушницю, та яка мені з цього користь. У мене своя берданка є. А то ще колись дід Салимон у райцентр на базар картоплю віз і перекинувся. Та хіба він дасть добру пропасти — до півночі бороду у воді мочив, по картоплині з дна визбирував. Потім тиждень черепашок і водорості вичісував з бороди. Ні, на кораблекрушення мені годі й надіяється!

Посьорбав я з огидою недовареної юшки, яка ще не встигла витекти, пожував напівсирої риби і сиджу.

Вже зовсім стемніло, і ніч кашкета свого чорного мені на очі насунула. Навіть зорі на небі не видать — хмарно. Тільки вуглинки в догорілому вогнищі жевріють. Ти ж знаєш, я не боягуз, але... У животі холоне й звідти в серце страх прокрадається — слизький і противний. Треба щось робити, бо зараз він усе серце огорне и нікуди не дінешся. Поліз у курінь, намацав ліхглірика, засвітив. Знайшов зошита свого з української мови (ти ж знаєш, я і зошити, і «Граматику» про дідове око взяв — буцімто у тітки вчитиму). Олівець відшукав у торбі.

Тебе дивує, правда, чи, бува, не уроки я вчити зібрався? Ні! Щоб ти знав — Робінзон Крузо на острові щоденника писав, записував усі події, які з ним траплялись. Що ж, я гірший за нього? Я теж, як і він, на острові. А на острові без щоденника не можна.

Ну, підряд писати, ти ж знаєш, я не можу. Я тобі не письменник. Навіть більше — я по письму переєкзаменовщик. Вирішив я коротенько записувати тільки факти — погані й хороші. Провів у зошиті посередині лінію, розділив таким чином аркуш на дві половини — ліву й праву. У лівій зверху написав «Пригоди» (це хороше, це для мене, ти знаєш, взагалі у житті головне, заради цього я й на острів висадився, без пригод моє життя — не життя, особливо на острові). У правій половині написав зверху «Неприємності» (що ж поробиш, як трапляються).

Довго я думав, довго гриз олівця і нарешті, написав. От що в мене вийшло.

Пригоди.

1. Наловив риби і з'їв.

Неприємності

- 1 Обпікся на сонці
2. Загнав під ніготь скабку.
- 3 Загубив гачка (одного з кращих).
4. З'їв півторби харчів.
- 5 Втекли майже всі черв'яки
6. Протікає каструля, і я не знаю, в чому юшку варитиму (хоч у жмені вари).

Як бачиш, пригод одна і та манюня, як той пічкурик. А неприємностей аж шість, і всі здоровенні, як акули.

Все оце я писав, ліктем притискаючи зошит до коліна і чвиркаючи собі над вухом ліхтариком, бо вогнище вже догоріло, а розпалювати знов мені не хотілося (тільки не думай, ніби через те, що по хмиз треба було йти у темнючі непривітні зарості!).

Ліхтарик у мене, ти ж знаєш, «динамічеський», вічний, ніяких батарейок не треба. Але оте чвиркання... Чвиркаєш — є світло. Не чвиркаєш — нема світла. Або чвиркай і пиши. Або не чвиркай і не пиши. Я чвиркав. Півгодини після того мені у вусі гуло. І рука задерев'яніла, наче я ліктем об край столу стукнувся.

Написав я і думав, що все — день скінчився і більше нічого не буде.

Спати мені не хочеться — вдень виспався. Вийшов я, сів на березі, охопивши руками коліна, і думки різні в голові снуються: про село, про школу, про тебе (що це ти там зараз поробляєш, — спиш уже, мабуть)...

Ріжок місяця з-за хмари виткнувся, — мов шабля козацька, — висвітлив плесо срібним присмерком.

Невидимі качки просвітіли-прошуміли крильми над головою, і тихо. Вітру нема, і навіть завжди шурхотливі очерети мовчать, не шепочуться між собою. Я дивлюсь собі на воду і думаю.

Аж раптом тінь упала на плесо: довга-довга, бо якраз проти місяця. З-за очеретів вплив човен — без згуку, без жодного плеску, як мара. І це було найстрашніше (мов уві сні!). У човні на повний зріст стояв хтось високий і довгим веслом нечутно правив. Я закліпав очима — чи не привиділось. Ні! Човен линув прямо до острова. Збільшувався, збільшувався, як на екрані кіно; попід самим берегом звернув і зник за прибережними кущами. Серце моє забухкало в грудях, аж земля здригнулася. Хто то?! Хто то вночі у плавнях? Водяник? Відьмище? Нечиста сила?.. Та що це я? То ж тільки старі баби неосвічені в них вірять. А я ж піонер! Барабанщик у загоні! Я вірю в радіо, в телевізор, у космічні ракети! Ні, дурниці, не треба боятися і враз я згадав Гуньку... Отого придуркуватого Гуньку, несповна розуму, що два роки тому пропав, зник у плавнях... Гунь-ка! А що, як це Гунька? Що, як він теж, як і я, живе у плавнях на якомусь безлюдному острові? Гунька! Він же несповна розуму, він же нічого не тямить. Він може побачити мене, подумати, що я якийсь злий дух (чого б це звичайний хлопець був уночі в плавнях!), і задушить. Задушить — і нічого йому не докажеш. Хоч кричи, хоч плач, хоч благай... Наче слимаки поповзли в мене по спині — холодні, слизькі і мокрі. І немов хто зашморг затягнув на шиї — здушило горло, дихнути важко.

Я завмер, прислухаючись. Навіть серце, здалося, зупинилось, щоб я краще чув. З-за кущів долинув плюскіт, щось шубовснуло в воду, наче когось з човна скинули. Може, то Гунька привіз когось і втопив? Тепер моя черга. Я не міг більше сидіти на місці. Я схопився, ступив задерев'янілими ногами кілька кроків у темряву до куреня. І раптом — на когось наштотхнувся... Хтось величезний вхопив мене цупкими руками за плечі. Крик жаху застряв у мене в горлі — не вирвався. Я сіпнувся, брикнув ногами, впав. Хтось навалився на мене, дряпонував по обличчю і...

Тут розповідь Робінзола Кукурузо обривається, бо Павлуша в цьому місці ойкнув і почалася розмова, якої читач не зрозуміє, доки не почує про те, що сталося того дня і тої ночі з Павлушею Завгороднім.

Розділ XVI

Павлуша Завгородній знову розказує про те, що він робив у той день і в ту ніч

Приїхав ото я з острова Переєкзаменовки, де залишигі свого друга Кукурузо на двадцять вісім років два місяці і дев'ятнадцять днів.

Витяг човна на берег. І одразу заходився лагодити його. До обіду провозився, але всі дірки заново зашпаклював і просмолив добряче. Працював із завзяттям — це ж наш, спільний з Кукурузою човен, з якого ми ще підводного зробити хотіли, хай буде цей наш човен у порядку. Я наче виконував якийсь свій обов'язок перед Кукурузом...

Поки зайнятий був роботою, то ще нічого, а от як скінчив, як пішов по обіді на вулицю, як глянув на ту високу тополю за ворітьми, біля якої щодня зустрічалися ми з Кукурузом рано-вранці, щоб не розлучатися до пізнього вечора, то така нудьга мене охопила, хоч плач. Такою порожньою здалася мені вулиця, все село, весь світ — наче острів безлюдний. Є люди — і нема їх, бо нема між ними друга мого найкращого.

І собаки ніби не гавкають. І півні не співають. І корови не мукають. Ніби пропав звук у світі — як ото у кіно буває...

Гиняюся по селу, місця не знаходжу. І кожен куточок, кожен кущик і деревце кожне про нього мені нагадує. Отут ми в цурки-палки завжди гуляли. У цих кущах ховалися, як щигликів ловили. На цьому дереві змагання верхолазів влаштовували. Пам'ятаєш, як ще тоді гілка піді мною вломилася і я догори ногами на сучку повис, а потім упав просто па голову і думав, що голова моя у плечі зовсім вгрузла — дихнути не міг. Ги-ги! А втім, ти не сміявся, ти мені штучне дихання робив. Думаєш, я це забуду!

А он старий колодязь, з якого ми, ні, з якого ти Собакевича витяг. Не думай, я про нього дбаю. Оце тільки що отакенний шмат м'яса йому дав. За обідом не з'їв, для нього приберіг. Так що не хвилюйся.

А он будиночок Фарадейовича, де ми... З хвіртки виходить гурт юннатів на чолі з Бардадимом. Про щось збуджено балакають.

— Глобулус... наш глобулус... київські юннати... професор... блискучі результати... тільки

б не осоромитись... — долітають до мене уривки фраз.

А, нащо мені ваш глобулус, ваші результати, як нема зі мною мого друга єдиного! Як він на необітаємому острові...

Байдужечки мені, байдужісінько.

Гурр... — грузовик проїхав. Книшів. І в кабіні поряд з Книшем — Бурмило. Куди це вони?..

А, хай їдуть куди хочуть!

Був би ти, ми б обов'язково причепилися б ззаду. Аякже! А самому... Нецікаво мені самому. Не ловляться шпигуни наодинці. Колективна це справа. Як толока.

До пізнього вечора блукав я в самотині по пам'ятних для мене місцях.

Нарешті ліг спати.

Я лежу і мені не спиться. Я думаю. За вікном темно — хоч в око стрель. На небі ні зірочки — хмарно.

Що робить там, на безлюдному острові, мій друг Кукурузо? Чи спить? Навколо нікого. Догоріло вогнище, і з усіх боків насуваються чорні химерні тіні. А він один, ні з ким слова сказати, тільки слухає, як стукає його серце.

А що, як уже трапилося з ним щось, якась біда, і кричить, гукає він на допомогу, і ніхто-ніхто не чує, тільки банькаті жаби байдуже кумкають у відповідь, і качури в очереті кричать, і луна стоголоса котиться-котиться плавнями і не докочується до людей, губиться, застряє в густих очеретах. Хто ж йому допоможе, хто порятує?!

Я лежу, напружився весь, затамувавши подих. І раптом вчулося мені, що десь далеко-далеко розляглося тонке й тужливе: «А-а-а-а!» Чи то ледь чутний гудок паровоза на далекому полустанку, чи то справді голос — хіба розбереш. Але серце вже шалено б'ється в грудях, і вже чомусь впевнений я, що друг у біді. А ніхто ж, ніхто не знає, де він. Крім мене. І ніхто туди дороги не знайде. Крім мене. І ніхто не допоможе йому. Крім мене.

Ні, не можу я спокійно спати, коли друг у біді. Не можу.

— Мамо, — кажу, — я піду надвір спати. У сіно. Парко дуже.

Я беру ковдру і виходжу з хати. І одразу занурююся у густу й навіть, здається, липучу темряву. Йду майже навпомацки, як сліпий. Щоб ненароком не рипнути хвірткою, прокрадаюся в сад і вже там перелажу через паркан. Иду селом, наче лісом, — темінь і тиша. Лише в одному місці блимає вогник. То на стовпі біля сільради горить ліхтар. Вітер хитає його, і кругла світла пляма взад-вперед ковзає по землі, мов гойдалка. А далі знов темрява. Я двічі вже спіткнувся і мало не впав. Аж ось і річка. Тут трохи світліше. Тьмяно виблискує вода. Я сідаю в човен, обережно, щоб не замочить, кладу на ніс ковдру (чого я її взяв — сам не знаю) і вирушаю. Руки мої — ніби не мої. Гребуть механічно — я їх наче не відчуваю. І все тіло не моє: якийсь дерев'яне. І голова дерев'яна. Мов не в дійсності все відбувається, а марення якийсь. Шелестять очерети, мов по шкірі моїй шелестять.

Тільки б не збитися з дороги, тільки б не заблудити! Перше плесо. Стружка. Друге плесо. Тепер праворуч. Он той гнилий острівець, біля якого затонув Кукурузо. Вірно. Правильно пливу. З-за хмар визирнув місяць, і не тільки в плавнях, а і в душі моїй одразу стало світліше й веселіше. Ще трохи, ще... Вже близько. Оце ще ця стружка. Потім поворот і — наче з вузесенької вулички виїхав я на величезну площу. Широке рівне плесо віддзеркалювало рогатий місяць і срібні кучері залитих сяєвом хмар, і здалася раптом зелена купа острова гігантською казковою горою серед безкрайнього моря, і до гори тієї далеко-далеко, аж на виднокраї вона, а сам я малесенький-малесенький, як кодашка. Здавалося мені, що я навіть бачу чарівно-гарні міста на схилах гори, з церквами, з палацами, з високими вежами (то химерно переплітались вербові гілки) і вершників навіть бачу що мчать по звивистих гірських дорогах (чи не птаха якась ворухнулася в гущині), і навіть чую цокіт копит (то дзвеніло у вусі від тиші). Отак-то змінює іноді масштаби і задурює-замакітрює голову чарівник-місяць.

І тим неймовірнішим і фантастичним здалося мені те, що я раптом побачив. А побачив я величезну сіру постать на човні попід самим берегом — наче казковий велетень Гулівер вдерся в країну ліліпутів. Я здригнувся від несподіванки. Хто то? Кукурузо? Але ж у нього немає човна. Рибалка якийсь? Але ж рибалки ніколи так далеко не запливають у плавні та ще вночі. Риба і біля самого села прекрасно ловиться...

Книш? Бурмило? Серце в мене покотилося-покотилося кудись униз... Тим часом

незнайомий човен зник за прибережними очеретами. Мені так хотілося повернутися і чим швидше гайнути назад Але я стримався. Адже там на острові Кукурузо, мій друг, зовсім один. Я пливу до нього на допомогу. І, може, саме в цю мить моя допомога найпотрібніша. Адже в мене човен. І якщо незнайомиць, якого я тільки що бачив, дійсно Книш чи Бурмило і хоче заподіяти лихо моєму другові, я врятую його — ми втечемо на човні. Швидше, швидше! Я наліг на весло й спрямував човна до берега — звичайно, з іншого боку, ніж незнайомиць. Пристав, виліз і обережно почав прокрадатися в глиб острова. Кукурузо, певно, в курені — може й спить, бо не чути ні звуку. Кликати його небезпечно — одразу привернеш увагу того типа.

Ох як темно, які хащі! Нічого не видно. Враз десь там, за очеретами, де був незнайомиць, щось шубовснуло в воду. Серце спинилося в мене. Що це?.. Що?.. Ой! А що, як це... він уже втопив мого друга! Холодний піт вкрив моє чоло. Минула хвилина, друга. Я стояв у цілковитій темряві, витягши вперед руки (так як ішов) і не міг ворухнутися. І раптом раптом на руки мої хтось наштовхнувся. Величезний, як ведмідь Руки мої самі собою мимоволі конвульсивно стиснулися, вчепилися в його груди, одпихаючи. В наступну мить я відчув страшний удар по ногах і полетів на землю. Але чомусь не назад, а вперед, на нього. Мабуть, він підбив мене і кинув на себе. Я зойкнув і шалено замолотив руками й ногами вириваючись. Дряпнув по чомусь м'якому, здається по'обличчю, щосили рвонувся, скочив на ноги й кинувся навдери. Я мчав через хащі, ламаючи гілки, спотикаючись і наштовхуючись на дерева. Але я не відчував болю ні від подряпин, ні від ударів. З розгону вскочив у човен і, схопивши весло, щодуху почав одгрібати від берега. Я ніколи не гріб так шалено — човен летів, як ракета. Весь час я панічно оглядався — чи не женеться за мною він. Ні! Погоні не було. Опам'ятався я лише тоді, коли пристав до берега біля села. Я весь час тремтів від напруження, від втоми, від переляку. Та, незважаючи на втому, по селу я теж не йшов, а майже весь час біг — у цілковитій безпеці я міг відчути себе тільки у своєму дворі. Мокрий кінець ковдри (я таки замочив її) льопав мене по спині, ніби підганяв. Як дровиняка, впав я у сіно біля повітки й довго лежав зовсім нерухомо, — віддихувався. У голові, наче в зіпсованому телевізорі, миготіли уривчасті кадри шойно пережитого й думки. Що ж це сталося? Хто це був? Невже Кукурузо загинув? Що робити? Може, збудити батька, все розказати, зібрати людей і — туди... А якщо Кукурузо не загинув? Адже я не певен у цьому. Тоді його таємниця розкриється і вийде, що я зрадник. О ні! Зраджувати друга — це жахливо Я ніколи не піду на зраду. Все що завгодно, але не це. Що ж робити? Що робити? Довго я мучився над цим питанням, але так нічого й не міг придумати. Нарешті втома і сон знемогли мене, і я заснув.

Нічна пригода була настільки неймовірна, що коли я вранці прокинувся, то навіть подумав спершу, чи не приснилося то мені.

Та от до мене підійшла мати, схилилася:

— Ну, як спалося надворі, синку? О, чого це ковдра мокра? Хіба вночі був дощ? Чи, може... — мати всміхнулася.

Я густо почервонів:

— Та що ви... то... то... я... води захотілося, кружку сюди взяв і розлив ненароком.

Добре, що мати поспішала доїти корову і не стала допитуватися.

Нічна пригода знову згадалася мені з усіма подробицями. Але тепер вона чомусь не здавалася мені такою жахливою, як уночі. Може, тому що ранок був сонячний і веселий, а, як ви знаєте, всі нічні страхи минають уранці. Уночі все здається страшнішим від того, що темно й тихо і люди сплять. А вранці світить сонце, гомонить птаство, брязкають відрами баби біля криниці, і навколо люди. Я був бадьорий і сповнений енергії. На острів! Негайно треба на острів! Довідатися, як же там — чи живий...

Нашвидку вмившись, я побіг до хліва. Мати ще доїла. Теля й собі лізло до корови. Мати одганяла його; «Лишки! Лишки!»

— Мамо! — гукнув я — Дайте молока, будь ласка, швидше, бо я біжу.

— Куди це ти? Зараз снідати будем.

— Та потім. Я не хочу, Я молока тільки. Я з хлопцями домовився на рибалку.

— Та хоч хліба вріж.

Випив я склянку молока, відрізав велику парчику хліба — за пазуху — і на вулицю щодуху. За ворота вибіг і з розгону просто на діда Вараву наскочив — не вгледів. Аж хитнувся він.

— Тю на тебе! — буркнув сердито. — Іч, розігнався!

- Вибачте! Драстуйте, діду!
- Здоров. Куди це тебе несе? Преш, як німий до суду. Людей з ніг збиваєш.
- Та я на річку, на рибалку з хлопцями домовився.
- Проспав, ледащо? — уже співчутливо й докірливо спитав дід: сам же рибалка — розуміє.
- Еге! То я побіжу! Вибачайте! — А сам думаю:
- «Ех, не знаєте ви, нічого не знаєте, куди я спішу. Якби знали, не те б заспівали...»

Розділ XVII

«Сьогодні вночі...» Таємниця от-от розплутається

З трепетним серцем підпливав я до острова. І чим ближче підпливав, тим більше трепетало моє серце: живий чи неживий, живий чи неживий...

І раптом радість шаленим криком забулькотіла в моєму горлі, як вода в закипілому чайнику:
— Ого-го-го-го-го!

Я побачив його. Живісінький і цілісінький стояв мій друзяка Кукурузьяка на березі, виткнувши із кущів голову, і радісно усміхався мені. Тільки ніс у нього був облуплений і праву щоку навскоси перетинала свіжа подряпина. Але що таке подряпина на щоці такого геройського хлопця, як Кукурузо? Ніщо!

Коли я пристав до берега, мені хотілося кинутись і обняти його на радіощах, але я стримався. Я тільки штурхонував його в плече і спитав:

— Ну як? Як ти тут?

— Нічого — ляснув він мене по животу і одразу додав, взявшись рукою за щоку і похитуючи головою: — Тут таке було о-о...

— Що? — спитав я, ніби нічою й не підозрівав.

— Ти все одно не повіриш, подумаєш, що я брешу.

— Ну?

— Шпигуни на мене нападали вночі. От тобі й ну! Бився я. Так бився, як ніколи в житті. Думав, що загину. Ось бачиш, — він ткнув пальцем у подряпину на щоці, тоді за дер сорочку і показав синець на ребрах.

— Ну? Ну? — нетерпляче спитав я. — Як же воно було?

— Пожди. Я все по порядку — І Кукурузо почав розказувати мені те, що ви вже знаєте.

Коли ж він дійшов до трагічного опису бійки з незнайомцем — як він брикнув ногами, як незнайомиць упав на нього і почав дряпатися, — у мене в животі раптом щось засміялося, пролоскотіло в горлі і вирвалося з рота коротким гиком.

Кукурузо ображено хмикнув:

— Ти що — дурний? Тобі, звичайно, смішки. Попробував би ти.

— Ану повтори ще раз, як воно було — ота бійка, — попросив я.

Кукурузо повторив. Я покивав головою, зітхнув і сказав:

— То був я.

Кукурузо вирячився на мене.

— Це точно був я... Дивись. — Я закотив халошу і показав на носі під коліном здоровенний синець. — Твоя робота.

І я розказав усе, що трапилося зі мною цієї ночі. Кукурузо тільки кліпав очима:

— То, виходить, що то... що то... билися ми з тобою? А мені ж здалося, що був хтось такий здоровеннецький...

— А мені, думаєш, ні? Просто велетень.

Ми глянули один на одного і раптом як зарегочемо!

— Оце здорово!

— Оце-то так!

— І як я міг не впізнати тебе?

— А я?

— Хоч би слово сказав.

— А ти ж чого — як води в рот набрав?

— З переляку.

— З переляку!

— А незнайомиць, значить, і не вилазив з човна?

— Не вилазив.

— А де ж він потім дівся?

— Зник десь. Поїхав. Я на дерево з переляку видряпався — всю ніч на гілці, як мавпа, просидів, аж до світання. І очей не стулив. Оце тільки як розвиднілось, униз спустився та задрімав трохи.

— А чого він приїжджав, як ти думаєш?

— А я знаю? Не в гості до мене, в усякому разі.

— А ти чув, як у воду шубовснуло щось?

— Чув, звичайно. У мене аж у животі тенькнуло.

— Може, то когось утопили? Га?

— Хто його зна.

— Так, може...

— Цить! — Кукурузо раптом схопив мене за руку. — Пригнись.

Ще не знаючи, в чому справа, я слухняно пригнувся.

— Диви! — прошепотів Кукурузо. На плесо вплив човен У ньому сидів Книш. Човен плив тим самим «курсом», що й незнайомиць уночі. Обігнув острів і зник за прибережними кущами.

Ми кинулися в траву і поповзом — туди. За тими кущами острів кінчався. Нікого там не було. Книш проплив мимо.

— У човен!

Ми сіртонулися до плоскодонки.

Кукурузо враз спинився:

— Взять рушницю?

— Не треба! — прохопивсь я, потім додав — Ніколи.

Ми сіли в човна і почали огинати острів, наближаючись до того місця, де вночі зник незнайомиць. І хоч зараз був ранок і світило сонце, серця в нас билися тривожно — ми не знали, що нас жде там, за кущами. А що, як дійсно щось жахливе...

За кущами починалася вузька стружка А навкруги — щільні очерети. Шлях був один. Ми в'їхали в стружку. Стружка була вузька, але майже рівна й нікуди не звертала.

Незабаром ми впливли на невелике плесо і побачили острів. Я здивовано глянув на Кукурузо. То був Високий острів. Ондо й Бурмилів курінь — «президенція» — якраз край берега. Я й не знав, що цією стружкою можна втрапити до Високого острова і що він так близько. Ми завжди добиралися до Високого острова іншим шляхом.

Ми обережно підпливали до берега Попід берегом стояло два човни.

З за куреня лунали добре чутні голоси Книша и Бурмила. Їх не було видно. Вони, мабуть, сиділи біля вогнища — курився синій димок.

— Нехорошо це... — докірливо говорив Бурмило — Нехорошо...

— Цить уже — «нехорошо!» Моральний кодекс найшовся мені! А ятери вночі хто ставить?

— Та що ти! Двієчко ятерків якихось гнилих, ледь живеньких. Туди й риба не йде. Щоб я бога не бачив!

— Нічого-нічого! За це теж Радянська власть по голівці не гладить.

— Але ж... Так то ж зовсім інше...

— Ну, якщо ти така цяця, то качай отсюдова, не мішайся! Щоб я тебе тут і не бачив! Сьогодні вночі я це зроблю — й квит! І дивись мені!

— Та гаразд уже! Тільки хоч зараз іди звідси, бо понаїдуть оті юннати з стариком! Кому це нужно!..

Я схопився за весло.

— Гребімо звідси — він зараз пливтиме.

Добре, що човни наші в обидва боки однакові — що носом пливти, що кормою (корма теж загострена). А то б ми не розвернулися — вузько. Та й не встигли б. А так натиснули ми — і заднім ходом у стружку чимдуж, до острова Переекзаменовки. І тільки вже як добряче замаскували човна в очеретах попід берегом свого острова — одхекались і прийшли до тями.

Так он воно що! Значить, то вночі Бурмило був, ятери ставив А ми трохи не повбивали один

одного.

Але що ж сьогодні вночі робитиме Книш на Високому острові?! Що навіть Бурмило його одговорював. Певно ж, не в цурки-палки гулятиметься!

— А може, він хоче глобулус викрасти й за кордон передати? — каже Кукурузо.

— А він хіба секретний?

— А що ж ти думав, може, й секретний. В усякому разі, крім глобулусу, на цьому острові красти нічого. Не жабів же.

Невже глобулус?..

І раптом я згадав...

Це було місяців півтора тому. Я поїхав з мамою на базар. Вона просила допомогти підвезти їй кошики.

Базар у нас у райцентрі, дванадцять кілометрів від села. Раніше туди човнами по річці їздили. А тепер більше на велосипедах. Швидше.

Поїхали ми. Мама на «Україні», я на своєму «Орльонку». Не люблю я базарів, та що поробиш.

Одвіз я кошики, збираюся назад їхати. І тут бачу — Книшиха. Торгує у ряду, де продають насіння, сушені трави та різні «спеції». На дашку рундука, за яким вона стоїть, пришпилено портрет космонавта Поповича.

Добре поставленим базарним голосом Книшиха вигукує:

— А кому льобулі. кому льобулі? Двадцять копійок пучечок! Кому льобулі? Чиста льобуля! Сто процентів вітамінів! Усі вітаміни! А! Б! В! Г! Д! Більш не купите ніде! Навались, у кою гроші завелись.

Її оточують покупці. Торгівля йде повним ходом.

— Як чайок заварювать, — пояснює Книшиха якійсь молодиці. — Од бешихи крепко домагає... Од перестріту... Од... — шепче щось молодиці на вухо.

— Ну?! — здивовано-радісно каже молодиця, — Дайте три пучечки.

— Уступили б трохи, тьотю... Дорого, — торгується інша молодиця.

— Дорого — мило, дешево — гнило, моя дорогенька! Не можу менше... — і вже Книшиха замакітрує голову якійсь літній дачниці. — Можна й у борщ... Смакота! Беріть, дама, не пошкодуєте. Чоловік вам ноги цілуватиме!

І знову завелася дзвінкоголоса:

— Ану — водорість! Цілюща водорість для всього! Смачна приправа для холодного й гарячого! Можна в чай! Можна в горілку! Можна сушити! Можна варити! Можна для дальньої дороги! Їжа космонавтів! — тичнула відстовбурченим великим пальцем угору, на портрет Поповича. — Тридцять копійок пучок! Український женьшень!

Покупці посміхалися, але брали.

Я придивився, чим вона торгує. То були пучечки якоїсь сушеної трави, а може, й справді водорості. Але те, що це не глобулус, і сумніву не було. Глобулус же, як казав Фарадейович, — мікроскопічна одноклітинна водорість, і мати такий вигляд не міг аж ніяк.

Розказав я тоді про це Яві, подивувалися ми заповзятливості й базарному талантові Книшихи («От людей обдурює зміюка!»), а потім і забули. Чим тільки не торгують на тих базарах! Це ж тобі не в магазині.

А тепер я згадав. Може, й справді Книш на глобулус зазіхає.

— В усякому разі, — рішуче сказав Кукурузо, — ти собі як хочеш, а я сьогодні вночі...

Кукурузо не договорив. Раптом з плеса долинула дзвінка пісня:

*Пусть всегда будет солнце,
Пусть всегда будет небо,
Пусть всегда будет мама,
Пусть всегда буду я!*

Голоси були хлоп'ячі й дівчачі — бадьорі піонерські голоси. Здавалося, що плавнями просто по воді й болоту крокує через очерети веселий піонерський загін. Ми здивовано презирнулися — що таке? Потім рвонулися й побігли на берег — туди, звідки видно було плесо. Але нічого не побачили — заважав очерет.

Ми швидко видряпалися на стару вербу, під якою стояв курінь. Це було найвище дерево на острові. І тоді побачили: з стружки на плесо випливали, наче лебіді, білі човни. У човнах сиділи піонери — в білих майках, у білих панамках, з червоними галстуками. В першому човні стояв на весь зріст стрункий високий юнак у білих штанах, без майки, але теж з червоним піонерським галстуком. То був, мабуть, вожатий. Під бронзовою шкірою його випиналися могутні мускули. Здавалося, цей юнак зійшов просто з фізкультурного плаката «Готуйся на значок ГПО!»

Та от пісня скінчилася, і вожатий вигукнув:

— Друзі, пропоную на цьому острові зробити зупинку! Як ви вважаєте, товаришу штурман? — схилився він до маленького вилицюватого хлопця з насупленими бровами, що сидів на кормі.

— Тільки так! — дуже серйозно відповів хлопець. Всі чомусь засміялися.

— Тоді держіть курс на острів, штурмане! — в тон йому сказав вожатий.

— Тільки так! — повторив хлопець, і знову всі засміялися.

Але на хлопця це не справило ніякого враження. Він і бровою не повів.

Один за одним човни пристали до берега. І враз острів ніби перетворився на піонерський табір: сміх, крики, біганина. Хтось бив м'яча, хтось уже хлюпався у воді, хтось ловив сачком метеликів. Серед піонерів ми побачили й кількох васюківських юннатів, але вони були не з нашого кутка, ми їх знали погано. Ми сиділи на дереві, не знаючи, що нам робити, — чи показуватись, чи ні. Та довго вагатися нам не довелося. Якась висока цибата дівчинка натрапила на курінь і вигукнула:

— О! Дивіться! Тут хтось живе!

Всі збіглися до неї. Підійшов і вожатий. Смагливий прудкий хлопчина з фотоапаратом через плече шмигнув у курінь і одразу ж вискочив, тримаючи в руках електричний ліхтарик.

— Ліхтарик! — пояснив він. — Механічний. З динамкою. Дає струм лише тоді, коли натискати на цю ручку.

І почав чвиркати, показуючи. Кукурузо неспокійно засовався на гілці.

Цибата дівчинка теж шмигнула в курінь і потягла звідти рушницю.

— Погляньте, справжня, мисливська...

— Ой, обережно, вона, може, заряджена! Ще стрельне, — зойкнула котрась із дівчат.

Тут Кукурузо вже не витримав:

— Ану не займай!

Всі враз підняли голови. Ховатися більше було нічого.

Ми злізли з дерева. І одразу нас оточили піонери.

— Хто ви?

— Що ви тут робите?

— Це ваш курінь?

— І рушниця ваша?

— Ви мисливці?

— Ви тут живете?

Я розгублено подивився на Кукурузо. Він похнюпився і мовчав.

— Та вони, мабуть, просто рибалять тут. Це наші, з Васюківки, — сказала васюківська юннатка, здається, з восьмого класу.

— Або з дому втекли, — підкинула друга (ми про неї тільки знали, що вона вредна й дочка колгоспного бухгалтера).

— Або в індіців грають. Як «Маленькі дикуни» Сетона-Томпсона. Пам'ятаєте? — втрутилася цибата.

— Або у Робінзонів... Правда ж? — сказав вожатий. Я зовсім безпорадно глянув на Кукурузо. Мій друг густо-густо почервонів. І раптом сказав:

— Ні в що ми не граємо... У нас тут діло одне... А ви хто такі?

— А ми з Києва. Юннати ми, — зацокотіла гостроносенька дівчинка в окулярах.

— Приїхали сьогодні, — перебила її цибата.

— От Валько, не перебивай! Дай я скажу! — вигукнула гостроносенька і знову зацокотіла. — Сьогодні приїхали. Приїхали сьогодні. Да... Почули, що у вас глобулус виводять і от приїхали. Наш керівник професор Дудка говорить що... Ви знаєте професора Дудку? О, це знаменитість! Світова знаменитість! Говорить, що ваш глобулус, — це надзвичайно. Надзвичайно! Вони прийдуть завтра — і професор, і кореспондент газети «Зірка». А ми сьогодні приїхали. Професор і кореспондент теж сьогодні приїхали б, але в професора сьогодні термінова вчена рада в Академії. Несподівана. А в нас уже квитки були. От ми й приїхали. А ваші не хочуть нам показувати глобулус без професора. Кажуть: «Завтра». Ну, ми розуміємо — люди стільки старалися, їм хочеться, щоб урочисто... Ми розуміємо... А у вас яке діло? Яке? Га?

Кукурузо набурмосився:

— Діло... та й усе...

— Секрет? Так? Секрет? — не вгавала гостроносенька.

— От іще Оксана! Причепилася, як сльота до плота! — вигукнула цибата Валька. — Раз не говорять, значить, секрет.

— Ну, гаразд, не кажіть, не кажіть, хан буде секрет, — погодилася гостроносенька Оксана.

— То ми вам, мабуть, заважатимемо тут? — спитав вожатий.

— Ні, аж до вечора можете бути, — милостиво дозволив Кукурузо.

— Та ні, ми на якусь годинку. Просто хотілося скупатися й поспідати на свіжому повпрі, біля вогнища. Дівчатка з самого Києва про це мріють. Он Оксана ніколи в житті не снідала біля вогнища, — усміхнувся вожатий.

— Вона й живої корови ніколи не бачила. Тільки на картинці, — підморгнув вожатому хлопчина з фотоапаратом.

— Ти дуже багато бачив! От зараз як дам! — кинулася на нього Оксана.

— Брек! Бій закінчено! Перемогла Оксана! — вигукнув вожатий. — А тепер — за діло! Виймайте харчі! Розкладаймо вогнище!

— Тільки так, — авторитетно підтвердив маленький «штурман».

Піонери одразу загаласували й побігли до човнів.

— Ти, Ігоре, займись вогнищем, — сказав вожатий хлопчині з фотоапаратом. — Ти в нас майстер.

— Ходімо, я покажу, де хмиз, — по-хазяйськи запропонував Кукурузо. І ми втрьох пішли в глиб острова. Йшли і, як це завжди буває на початку знайомства, ніяково мовчали — не знали, про що говорити. І раптом Ігор, не розтуляючи рота (ми це добре бачили), голосно чи то бевкнув, чи то гавкнув. І враз десь всередині в нього заграла музика. Справжня музика. Джаз. Ото знаєте: «Бз-вз, дудль будль, бум-бем, бу-га-га...!» І потім щось заспівало жіночим голосом по ненашому... Ми стали і вирячилися на Ігоря, мов барани. Що за таке?

Він засміявся і пересунув з-за спини наперед те, що ми весь час вважали за фотоапарат:

— Приймач! На транзисторах, напівпровідниках. Це я тільки у футлярі від фотоапарата його змонтував. Бо іншого корпусу не було. Та й зручно. Через плече носити можна.

Он воно що! Так це транзисторний радіоприймач, такий, як у діда Салимона! Як ми зразу не догадалися?

— Гарна штука, — опам'ятавшись, поблажливо сказав Кукурузо. — Скільки дав?

— Що — дав?

— Заплатив скільки?

— Ніскільки. Сам зробив.

— Що-що? — Кукурузо скривився і приклав долоню до вуха, наче недочув. Я хихикнув.

— Сам, кажу, зробив, — серйозно повторив Ігор.

— Ага, — криво посміхнувся Кукурузо — Ну да. Я ж і питаю: скільки дав? У нас у сільмазі «Турист» продається. Тридцять п'ять карбованців. Красивий, під перламутр. Ну, а цей, звичайно, гіршенький.

— От, дивак, не вірить. Ну, як хочеш.

З кущів вийшов вожатий.

— Про що це ви, хлопці, сперечаєтесь?

— Та нічого, просто так, — махнув був рукою Кукурузо, але потім, глянувши знизу на вожатого, раптом ехидно спитав:

— Дядю, а у вас всі піонери отакі-го... чи тільки цей?

— А що таке?

— Та нічого... Просто він каже, що оцей приймач сам зробив. Може, ота худенька автомобіль справжній сама зробила, а отой «штурман» — «тількитак» — у космос літав?

— Щодо космосу та автомобіля не скажу, а от приймач він дійсно сам зробив. Це точно. Він у нас молодець. У радіогуртку вже третій рік. Академіком буде.

Вожатий говорив серйозно, без всяких жартів. Не вірити йому було неможливо. Кукурузо одразу скис — насмішкуваті вогники в очах погасли, куточки губ опустилися.

Я теж був здивований. Мені чомусь завжди здавалося, що всі оі і розумненькі зразкові школярі, які майструють діючі моделі атомних криголамів та літаків, обов'язково повинні бути хирляві, заморені, в окулярах. І обов'язково дивакуваті. А тут перед нами стояв нормальний кирпатенький хлопчина — мускулистий, засмаглий, по всьому видно, фізкультурник. Якось більше уявлявся він на спортивному майданчику, серед галасливої ватаги розхристаних хлопців, ніж заглиблений у переплутані тельбухи якогось чудернацького радіоприймача.

Ми мовчали, розгублені й спантеличені.

Вожатий пильно подивився на нас і удавано сердито сказав:

— Що ж ви, братця, розп'якались тут, а хмизу не несете? Люди ж голодні. Ану, давайте швидше!

Це зразу вивело нас із заціпеніння Ми кинулися поспіхом (навіть надто вже поспіхом) збирати хмиз. І через хвилину вже тягли на галявину величезні оберемки. Особливо старався Кукурузо. Він тяг такий оберемнше, що я боявся, щоб у нього пуп не розв'язався.

Цибата дівчинка Валька, побачивши, захоплено сказала:

— Ого-го!

І я не знаю, від чого більше був такий червоний Кукурузо, чи від напруження, чи від того «ого го». Він взагалі чогось дуже часто поглядав на оту Вальку. Найшов на кого дивитися! Страшило якесь! Лупате, цибате, витрішкувате! Тю! Гірша за Гребенючку у сто разів!

Всі стояли на галявині кружка і дивилися, як ловко розпалював Ігор вогнище. Диви, міський, а вміє...

Незабаром серед галявини вже лизало небо вогненними язиками велике багаття.

— Ну, а чия черга сьогодні куховарити? — спитав вожатий.

— Сашкова! — радісно вигукнула цибата Валька.

— Сашкова! Сашкова! Правильно! — загукали звідусіль, і всі подивилися на «штурмана».

— Твоя? — спитав вожатий.

— Тільки так, — сказав той.

— Значить, нам сьогодні везе, — усміхнувся вожатий.

— Везе! Везе! Юшку! Сашенько, обов'язково юшку! Юшку! — злилися в одно десятки вигуків.

— Тільки так, — уперше за весь час усміхнувшись, закивав головою Сашко.

Тепер, коли всі стояли разом навколо вогнища, було особливо помітно, що Сашко дуже маленький на зріст, менший за всіх. Може, тому він і тримався так серйозно й насуплено, щоб здаратися соліднішим. Але ще було помітно, що його всі люблять і якщо и сміються з отого ного «тільки так», то зовсім не глузливо, а скоріше лагідно.

Сашко заходився готувати їжу. Дівчатка допомагали йому, чистили картоплю, рибу, яку дістали з сітки, що була прив'язана до корми одного з човнів і занурена у воду. Інші піонери розбрелися по острову. Якось так само собою вийшло, що ми опинилися поруч з Ігорем. Ігор сидів на пеньку і стругав ножом паличку. Ми з Кукурузом сиділи біля пенька навпочіпки, уткнувшись підборіддям в коліна, і задумливо колупалися в землі. Потім Кукурузо кахикнув і, насупившись (щоб приховати ніяковість), сказав хрипло:

— Дай подивитися... приймач... Можна?

Ігор зразу одклав ніжик і паличку.

— А чого ж... Звичайно. Будь ласка.

Він одкрив футляр.

— Оце настройка, це діапазони, це звук, — показав, де що крутити.

Кукурузо схилився над приймачем. Засопів. Я й собі носа сунув Кукурузо одпіхнув мене ліктем.

— Не хукай туди прямо Запотіє і зіпсується.

Ігор усміхнувся.

— Та нічого. Від цього не зіпсується.

Довго Кукурузо крутив ручки-коліщата, і ми мовчки, затамувавши подих, слухали голоси далеких країн.

— Да а... Цінна штука, — сказав нарешті Кукурузо і додав: — Ну, з фізики, в тебе, звичайно, п'ятірка.

— П'ятірка, — просто і без хвастощів відповів Ігор.

— А двійки ти хапав коли-небудь? — з надією спитав Кукурузо — Хоч з поведінки, хоч зі співів абощо? Чи круглий відмінник?

— Відмінник, — ніби вибачаючись, сказав Ігор. — Всі наші юннати відмінники. Така умова. Кукурузо тихо зітхнув.

У цей час з куців визирнула Валька. Видно, дівчата вже закінчили чистити рибу. Я бачив її, а Ігор, що сидів до псі спиною, ні. Валька тихенько підкралася до нього, і я не встиг навіть рота розкрити, як вона одним рухом зштовхнула його з пенька. Ігор нічого не підозривав і, звичайно, перекидьки полетів у траву.

— Дамі завжди треба звільняти місце, — сказала Валька, сідаючи на пень.

Ігор, встаючи і обтрушуючись, тільки усміхнувся у відповідь.

Ми з Кукурузом здивовано презирнулись.

Добре діло! Толковою хлопця-фізкультурника, що змайстрував отакенюній приймач, цибате страшило пхає собі так, ніби то не хлопець, а якась мебля.

І він тільки посміхається...

Якби, наприклад, мені зробила таке, скажімо, Гребенючка, я б їй так дав, що вона б ногами вкрилася. Та що це з Кукурузом?

— Ану дай мені! — нахабно говорить Валька і простягає руку до приймача, якого держить Кукурузо. І Кукурузо, теля, спокійнісінько оддає приймач. Тю, дурний! Що то — її приймач, чи що?! Чого вона розпоряджається! Іч, яка розумна!

Проте всі ці вигуки, звичайно, беззвучно лунають лише в мені самому. Я мовчу. То ж не-мій приймач, і не в мене його одбирають.

Валька почала настроювати приймач, по-пташиному схиливши голову набік і дивлячись у небо. Надибала на якусь тягучу мелодію і раптом радісно скрикнула:

— О! О!

Ми спантеличено глянули на неї — що таке? Мрійно дивлячись на плесо і уважно слухаючи музику, вона тихо сказала:

— «Лебедине озеро»... Адажіо...

Я скривився. Тю, задавака! Таке говорить, що й не второпаш!

А Кукурузо напустив на себе серйозність і, насупивши брови, каже:

— Ні, — каже, — це озеро скоріше не Лебедине, а Качине, бо лебеді в нас не водяться. Зате качви — як тої ряски.

Валька раптом як зарегоче:

— Ой, держіть мене! Ой, не можу! От дивак! Я ж не про це озеро, а про музику. «Лебедине озеро». Балет композитора Чайковського. Якраз оце зараз передають.

Кукурузове обличчя наче ошпарили. Вся кров, яка тільки була в його організмі, кинулася в обличчя.

— Можна подумати, що я не знаю, — сердито буркнув він. — Прекрасно знаю цей знаменитий балет. А про наше озеро я просто так сказав. Для інтересу... Для сміху.

Я одвернувся. Не можу я дивитися в очі людині, яка бреше. А Кукурузо брехав зараз безсовісно. Нічого він не знав, ніякого «Лебединого озера». Бо слух у нього препоганий Співати він міг тільки зі мною. Підтягувати. Мені було досадно на Вальку, що вона примусила мого друга так брехати. І, взагалі, чого вона припхалася до нас?

І раптом, ніби підслухавши мої думки, Валька різким рухом вимкнула приймач і сказала:

— Ви на мене сердитесь, хлопці, так? Що я влізла до вас і пристаю, так?.. То я зараз піду. Ви не сердьтєся. Просто мені хотілося познайомитися з вами.

І так вона це якось просто сказала, що мені аж стало ніяково. І ні я, ні Кукурузо не знайшли, що відповісти.

Валька підвелася, сунула Кукурузові в руки приймач і побігла до вогнища.

— Дивачка якась... правда? — знизавши плечима, зняковіло мовив Кукурузо.

— Вона хороший хлопець, — несподівано почервонівши, сказав Ігор. — У нас з нею всі дружать. А чого ти не включаєш приймач? Ти включай, не соромся. Я недавно поміняв батарейку.

Я пильно глянув на нього і зрозумів, що він навмисне міняє тему розмови, що більше про Вальку говорити не варто. Я його добре розумів. Мені теж було б неприємно, якби хтось говорив про Гребенючку.

Я не знаю, скільки ми ще просиділи на березі біля пенька але незабаром від вогнища почувся голос вожатого:

— Ігорю, хлопці, ідіть швидше! Юшка готова!

— Пішли! — сказав Ігор.

Я як ото випив вранці склянку молока, то більше й ріски в роті не мав — був тепер голодний, як арештант, і ця пропозиція мені, звичайно, дуже сподобалася. Думаю, що Кукурузо їсти хотів не менше, бо через усі нічні переживання, мабуть, зовсім не снідав.

Але несподівано він сказав Ігорю:

— Ти йди, а ми тут посидимо. Ми щойно перед вашим приїздом добряче поснідали.

Я закліпав на нього очима і роззявив рота, але промовчав.

— Та не видумуйте, хлопці, ходіть! Такої юшки ви зроду не їли, — умовляв Ігор. Кукурузо вперто відмовлявся. Я, ковтаючи від голоду слину, змушений був його підтримувати. Нарешті Ігор махнув рукою:

— Та ну вас! Чекайте, я зараз вожатого на вас нашлю! — і побіг до вогнища. Але через хвилину замість вожатого прибігла цибата Валька. І одразу накинулася на нас:

— Це що таке? Ану марш їсти юшку! Якби ви мене запрошували — що, я хіба відмовилася б? Я б відмовилася, якби ви мене запрошували?! Ану, швидше!

І, на мою радість, Кукурузо, який так уперто відмовлявся перед Ігорем, тут раптом вмить знітився і покірливо поплентався за дівчиною. І знову мені згадалася чомусь Гребенючка...

Не знаю, чи то, може, я просто був дуже голодний, чи справді юшка була смачна, але мені здалося, що я такої зроду не їв. А я ж розумівся на юшці. В нас у селі вмiли її варити, та й сам я варив не раз. Але ця просто памороки забивала — така смачна. Всі прицмокували й хвалили Сашка-«штурмана». А він сидів біля казана з ополоником у руках і, як завжди насупившись, уважно стежив, кому дати додачі.

Тепер мені було зрозуміло, чому всі так зраділи, що сьогодні Сашкова черга готувати сніданок. Він у них був визнаний куховар.

Незабаром усі понаїдалися і порозлягалися на траві навколо вогнища — відпочити. Хтось перший замуликав пісню, хтось підтягнув, і пісня виросла, зміцніла й полинула над плесом, аж попрігиналися очерети...

*Реве-е та сто-огне Дні-іпр широкий,
Сердитий ві-ітер за-авива а...*

Як було приємно отак лежати на траві горілиць, дивитися в блакитну безодню неба і співати хором пісню! Здавалося, вся земля, весь світ чує її.

Вожатий тихенько встав, пішов до човнів і повернувся з акордеоном. Пісня зазвучала ще дужче, ще злагодише.

Коли кінчили «Реве та стогне», вожачий сказав:

— А тепер нашу, піонерську, — «Злиньте вогнями...» Ану, заводь, Сашко.

— Тільки так, — одгукнувся Сашко, прокашлявся і, почекавши, поки акордеон програє вступ, заспівав. Я ніколи б не подумав, що в нього такий чистий, дзвінкий і високий голос. От тобі й дивакуватий «штурман» Сашко. «Тільки-так!» Мало того, що знаменитий куховар, ще й такий співець!

Злиньте вогнями

*Синії ночі.
Ми піонери —
Діти робочих...
Світлої ери
Час надійшов.
Клич піонерів:
«Завжди будь готов!» —*

рвалася в небо пісня.

Навіть коли підхопили пісню всі разом, і то було чути дзвінкий голос Сашка, що чайкою злітав над хвилиною інших голосів хору.

Співали ми години півтори, а то й більше. Яких тільки пісень ми не співали! І українських народних, і революційних, і старих комсомольських, і сучасних, і пісні з кінофільмів...

Потім Ігор сказав:

— А тепер, може, хай Валька станцює...

«Зараз буде пиндючитися, а її умовлятимуть», — подумав я.

Але вона сказала без всякого:

— Будь ласка. Можу станцювати.

Тут я помітив, що Кукурузо чомусь почервонів і неспокійно васовався на місці. До речі, я ще й раніше, коли співали, помітив, що мій друзяка Кукурузяка весь час дивився на Вальку, а коли вона випадково зводила на нього очі і їхні погляди зустрічалися, він одразу втуплювався в землю.

— Український танець козачок! — оголосив вожатий і загравав на акордеоні.

Валька почала танцювати. І сталася дивна зміна. Незграбна цибата Валька вмить перетворилася в стрімку летючу пташину, кожен рух якої зливався з музикою. І циби її, оті самі тонкі циби, на яких, здавалося, не можна навіть встояти (от-от упадеш), оті циби, ледь торкаючись землі, наче весь час були у повітрі, у польоті — стрункі, міцні й пружинисті.

Біля мого вуха часто-часто, мов захеканий, мов це він сам танцював, дихав Кукурузо. А коли Валька скінчила танець і всі зааплодували, він не став аплодувати, а, зустрівшись зі мною поглядом, чомусь нахмурився і одвернувся...

Потім Оксана читала вірші Маяковського. Добре читала, тільки дуже кричала — мабуть, аж у селі чути було.

Загалом вийшов такий собі несподіваний концерт самодіяльності.

А потім почали купатися. Ігор плавав кролем, Сашко-«штурман» брасом, та й Валька нічого плавала (правда, по-дівчачому, задерши голову і одпирхуючись, як кицька). Але стрибати у воду з верби ніхто не вмів і отут мій друг Кукурузо показав, що таке васюківські хлопці. Видерся на самісіньку верхівку, розгойдався, як мавпа, на гілці і я ак стрибоне — майже хвилину летів і майже на середину плеса залетів. Всі тільки ахнули. А вожатий сказав:

— Молодець! З тебе може вийти хороший спортсмен. Тобі треба в секцію по стрибках з трампліна. Молодець!

Кукурузо аж зашарівся від задоволення. Мене розібрало, і я схотів довести, що я теж геройський хлопець. Я поплював на руки й собі подряпався на вербу. Але мене спіткала невдача. Прикра жахлива невдача Я зачепився за сучка і розпанахав труси з низу аж до пупа, навіть резинка лопнула. Про те, щоб стрибати, не могло бути й мови. Я б загубив труси по дорозі. Придержуючи своє нещастя однією рукою і мало не плачучи від сорому, я безславно спустився вниз. Але ніхто не став кепкувати з мене: «Нічого, буває. З кожним може таке трапитися», — заспокоювали мене всі. Я тільки екав і досадливо махав вільною рукою. Дівчатка запропонували мені, що зашиють труси. Я категорично відмовився. Сидіти без трусів, поки дівчатка зашиватимуть, — краще втопитися! Я взяв у них голку та нитки й поліз у курінь — зашивати свою ганьбу. Там, у напівтемряві, довго й невміло штрикав голкою, наколюючи собі пальці і ковтаючи сльози сорому. Несподівано погляд мій упав на книжку, що лежала в кутку куреня, прикрита листям. Я зацікавився, потяг її. То була «Грамати́ка». Я спершу здивувався, але потім згадав, що Кукурузо ж узяв її, щоб замилити дідові очі.

«Граматику» був закладений зошит Я розгорнув той зошит (хай простить мій друга мою цікавість!). На першій сторінці починався «Щоденник Робінзона Кукурузо». Що там таке — ви вже анаєте; «пригоди» і «неприємності» першого дня. «А що далі?» — зацікавився я. Перегорнув сторінку і... витріщив очі. Далі йшли вправи. Майже пів-зошита було списано вправами з граматики — і на дієслово, і на іменники, і на прикметники.

Вправи були написані олівцем — так само як і щоденник. Сумніву не було — все це писалося вже тут, на острові.

Так он воно що!

Робінзон Кукурузо, який збирався прожити на безлюдному острові двадцять вісім років два місяці і дев'ятнадцять днів, готувався до осінньої переєкзаменовки.

Ах ти ж хитрун! Ах ти ужака! Твоя гордість, твоя шалена гордість заводяки й отамана не дозволила тобі признатися, що ти ретельно готуєшся до переєкзаменовки, і ти втік од людських очей на острів і там зубрячиш граматику. Тепер зрозуміло, чому ти саме так назвав свій острів... Ну, стривай! Ну, пожди! Я тобі...

А втім, що «стривай», що «пожди»? Хіба я скажу йому що-небудь? Хіба я хочу, щоб він провалився, щоб він залишився на другий рік?

Та ні! Звичайно ж, ні! І я нічого йому не скажу, ні слова, ні півслова. Хай думає, що я ні про що не догадуюсь. Хай думає!

Я швиденько поклав зошит і «Граматику» на місце й притрусив листям, ніби й не чіпав.

Від цього відкриття мені одразу стало легко й весело — немов після дощу сонце засвітило. Про сором свій я й думати забув.

Бадьоро зашив я труси й зовсім іншою людиною вискочив з куреня. Всі помітили зміну в моєму настрої і тепер сміливо почали посміхатися.

А Кукурузо сказав:

— Велике діло труси. Без трусів — нема людини, а в трусах — є людина, ще й посміхається, — і хихикнув, блимнувши на Вальку. Йому хотілося бути дотепним сьогодні. І хоч дурний був його дотеп, я не образився.

Несподівано з плеса залунало:

— Го-го! Он ви де!

До острова підпливав ще один човен. У човні сидів Гришка Бардадим і кілька наших хлопців-юнатів.

— Майже годину вас шукаємо, — сказав вожатому Бардадим, вилазячи на берег. — Нас Фарадейович прислав. Запрошує вас до себе. Хоче показати свої нові сорти овочів та фруктів і почастувати.

— Ой! Нащо ж я так наїлася! — розпачливо скрикнула Оксана.

Всі засміялись.

— Нічого! Поки доїдемо — утруситься, — заспокоїв її вожатий. — Ну що ж, друзі, збираймося!

Зчинилася метушня.

— О! А ви що тут робите, босяки? — здивовано вигукнув Бардадим, помітивши нас.

— У них діло! Секретне! — тасмничо сказала Оксана.

— Що-о?! — скривився Бардадимю — Діло? Яке діло? У цих-о? У цих-о жевжиків? Брежуть вони! Це ж відомі на все село босяки. Мабуть, щось уже вигадали, якусь капость. Крім капостей, ніяких у них ділов не буває...

Ніхто навіть не засміявся. Мабуть, усі відчували незручність і мовчали.

Ми стояли червоні, мов два помідори.

Ми ладні були крізь землю провалитися.

Ех! Якби ми були такі здорові, як ти! Ми б тобі показали! «Ділов! Ділов!» — говорити спершу навчися!

— І нічого вони не босяки, а хороші хлопці! — вигукнула раптом Валька.

— Правильно! — підхопив Ігор.

— Хороші, хороші, хороші! — заверещала Оксана.

— Тільки так! — вигукнув Сашко-«штурман».

— Ну хай! Хай! Хай! — замахав руками Бардадим. — Ви — наші гості, не будемо сваритися.

Поїхали швидше! Фарадейович давно чекає.

Нас оточили Ігор, Валька, Сашко-«штурман» та інші піонери. Залунали вигуки:

— Прощайте!

— До побачення!

— Бувайте здорові!

Ми всім по черзі потиснули руки. І тут Валька, простягаючи руку Кукурузові, сказала:

— Шкода, що ми не дізнаємось, як, закінчилося ваше секретне діло...

Вона сказала це з щирим жалем, і я помітив, як знову почервонів Кукурузо. І раптом в очах у Вальки спалахнули вогники:

— А знаєте що! А ви напишіть нам! Я вам залишу адресу, а ви напишіть, добре?

— Напишіть!

— Звичайно!

— Хай напишуть обов'язково.

— Напишіть! Напишіть! — залунало звідусіль.

— Тільки так! — відрубав Сашко-«штурман».

А Валька вже писала на якомусь папірці адресу.

— На, — сказала вона, просягаючи папірець Кукурузові — Тільки гляди, не загуби!

Кукурузо нічого не сказав — мовчки сунув папірець за пазуху.

Вони сіли в човни.

— Заспіваймо їм на прощання пісню! — вигукнула Валька. — Заводь, Сашко!

І вони заспівали.

Ми довго стояли на березі, їх давно вже не було видно, а пісня ще лунала з-за очеретів і розлягалася на всі плавні.

*Дружба! Дружба!
Молоде і вічне слово!
Дружба! Дружба!
Ти єднаєш нас чудово!
І щоб весело жити,
Пам'ятай кожну мить:
Треба друзів любити,
Ними слід дорожити!
Назавжди умій дружити!*

А потім Кукурузо лежав у траві на галявині і мовчки дивився в небо. Я теж лежав і дивився. Небо — це така штука, що дивитися в нього можна годинами. Дивитися и думати Я не знаю, про що думав Кукурузо, але я зовсім не здивувався, коли він раптом зітхнув і сказав:

— Да зараз техніка, воно не те що... а взагалі... звичайно... Кажуть, в отакому гудзику — приймач, у портсигарі — телевізор. А фотоапарат — так той взагалі під ніготь сховати можна.

— Що ж ти хочеш — на транзисторах, напівпровідниках — сказав я і почервонів. Убийте мене, щоб я хоч приблизно знав, що таке є — транзистори, напівпровідники. Та й Кукурузо, звичайно, теж. Нічого ми не знали. Нічогісінько... А Ігор знав. Звичайно, знав, раз сам робив приймачі на отих транзисторах.

Кукурузо зітхнув і раптом мрійно промовив:

— А здорово було б зробити щось таке... на транзисторах. Інтересне й незвичайне. Наприклад... Наприклад, керування коровою на відстані по радіо. Між рогами натягнена антена У вухо вставлений маленький приймач (на транзисторах, звичайно).

Пасти таку радіо корову — одна насолода.

Сидиш собі десь за три кілометри на баштані в діда Салимона, уминаєш кавуна пресолодкого (я найдужче оту середину, отого червоного вовка в кавунові люблю А ти? Ага... Да-да). Отож сидиш, хрумкаєш кавуна. Потім глянув у кишеньковий телевізор, бачиш — твоя Манька у шкоді, в колгоспному просі. Натискаєш кнопку і: «Манько-о! Ану верни, проклятуца! Га-ля-ля-ля!» І Манька — як ніби її хто пужалном уперіщив — назад. А ти знову сидиш і наминаєш кавуна. Красота! Скажи!

— Ще б пак! Якби таке зробити, то взагалі... — кажу я. Та враз Кукурузо стрепенувся — не вмів він довго сумувати й роздумувати. Він був людиною дії.

— Ну, гаразд, про це потім. А тепер давай подумаєм, як ми будемо Книша вночі затримувати.

— Що?! Затримувати?! Як же його затримаєш? Він же нас потопить, як кошенят.

— Потопить? А рушниця нащо? Ти що, думаєш, для такого діла обов'язково треба людей та дрюччя? Рушниця це, брат, не жарт. Це зброя. Бац — і будь здоров!

— Ти що, думаєш у нього стріляти? — зі страхом спитав я.

— От тобі зразу стряпати! Не стріляти, але... якщо... Взаіалі, рушниці будь-хто злякається.

— Авжеж, — погодивсь я. — Тільки як же ж... я... вночі... а дома? Тобі добре, ти на безлюдному острові, тобі питаться ні в кого А я...

— То одпросись. Подумаєш! Щось вигайдай.

— Що?

— Ну, що на рибалку ідеш абощо.

— Я й так на рибалці зараз.

— Га що ти — маленький! Тут таке діло, можна сказати, державне, а він...

— Ну добре, щось придумаю. Тільки тоді мені треба зараз додому їхати.

— Їдь, а я що...

Я сів у човен.

Обличчя у Кукурузо було сумне й похмуре. Видно, йому дуже не хотілось залишатися самому на острові. Він ходив по коліна в воді навколо човна і обмацував борти, бурмочучи «Отут треба було б зашпаклювати, а тут підсмолити, а цю дошку взагалі замінити».

Йому хотілося ще щось сказати, він почухав за вухом, шморгнув носом і нарешті сказав:

— Ти знаєш... Ти б привіз мені скиглика хоч одного. Захотілося, як перед смертю. А то все риба та риба.

Скигликами називали у нас оті полив'яні пряники, що продавалися у сільмазі. Всохлі й тверді, як дрова, вони скиглять, коли вгризаєшся в них зубами. Один скиглик можна їсти цілий день, Може, за це ми й любили їх.

— Добре, привезу, аякже, — сказав я і відштовхнувся од берега.

Розділ XIX У сні і наяву

— Де ти цілий день бігаєш, не ївши? Диви, аж очі позападали, — докірливими словами зустріла мене мати.

— Та що ви, мамо! Я юшки отак-о наївся. Ох і смачна! Там один Сашко такий мастак виявився — краще любого куховара, — так несподівано прохопивсь я, що ледве встиг собі рота затулити, щоб зовсім не проговоритися. Мати помітила мій жест і, підозріло глянувши на мене, спитала:

— Про якого це ти Сашка?

— Га про... про... Юрчишина, — почав виплутуватись я, як в'юн із сітки. — Отой, знаєте, що біля млина живе, дядька Михаїла син.

А сам аж млію всередині. А що, як мати його сьогодні у селі бачила? Пропав тоді. Ні, пронесло! Мати нічого не сказала Значить, не бачила.

— Так що — добре клювало? — лагідно усміхнувшись, спитала мати.

— Поганюче! Ледве на юшку наловили, — не червоніючи, брехав я — Ми сьогодні на ніч збираємось. На плеса. Пустите?

— Подивимось, подивимось. Іди-но дров урубай, а то в мене вже всі вийшли.

І я, радий, що все так добре обійшлося, побіг рубати дрова.

До обіду я все кубцем-кубцем коло матері — то води принесу, по помії виллю, то в хаті підмету. Такий хороший, хоч до рани прикладай. А що поробиш, треба ж, щоб на ніч пустили. Кукурузо ж чекатиме.

Після обіду чогось мені очі злипатися почали — далися взнаки нічні пригоди. Приліг я під грушею в холодочку і одразу ж упав в сон, як сокира в воду.

І наснилося мені щось чудернацьке. Не сон, а просто кіно.

Стою я значить, на березі острова Переекзаменовки.

Стою і бачу; впливає на плесо корабель, величезний білий океанський корабель (я такі тільки в кіно бачив), трипалубний, а труба завбільшки, як вся наша хата. Я стою і дивуюсь: як це він через вузькі стружки в очеретах проїхав? Та не встиг я добре надивуватися, як з корабля спускають трап і по трапу йде на берег... Гребенючка. Підходить до мене й каже:

— Здрастуйте вам. До вас на острів приїхала німецька делегація піонерів. Ви будете за перекладача.

Я здивовано дивлюсь на неї, і мені хочеться сказати: «Чого це ти, дурепо, мене на „ви“ звеш?» — але я чомусь чемно відповідаю:

— З великою радістю. Але хочу нагадати вам, що в школі я вивчаю, як вам відомо, англійську і по-німецькому говорю не дуже вільно. По німецькому я знаю лише три слова: дер Тиш, дер Штуль і дер Бляйшіфт.

— Нічого, — каже Гребенючка, — цілком досить. Приймайте гостей. Ось вони, будь ласка.

Я дивлюсь і бачу, що по трапу спускаються Ігор, Сашко-«штурман» і Валька.

«Он воно що! Так вони, виходить, німецькі піонери, а не наші».

Ми йдемо по острову і підходимо до куреня. Біля куреня стоїть Кукурузо і колупає в носі.

— Знайомтесь. Губернатор острова Переекзаменовки Робінзон Васильович Кукурузо, — кажу я, як мені здається, по-німецькому, а сам думаю: «Тю! Чого це я його губернатором охрестив? Що він, капіталіст, чи що? Він же наш радянський Робінзон. Треба було, мабуть, сказати — голова сільради. Але яка ж тут сільрада, коли він на острові один!»

Між тим Кукурузо каже:

— Будь ласка!

І ми входимо в курінь. Входимо в курінь і опиняємось у великій світлій кімнаті, де все біле, як у лікарні. Посередині на білому столі стоїть блискуча нікельована каструля.

— Каструля, — пояснює Кукурузо. — На транзисторах. Сама варить. Без вогню.

«Ти диви. От чортів Кукурузо! Таки понавидумував оте... на транзисторах».

— Дер Штуль? — питає раптом Валька.

— Дер Бляйшіфт, — відповідаю я і сам дивуюсь, як складно виходить. Адже вона спитала: «Слухайте, а як з вашим секретним ділом?» — а я відповів: «Все в порядку. Не хвилюйтесь».

Яка гарна німецька мова! Одне слово скажеш, і все зрозуміло. Треба буде на той рік попроситися у школі в німецьку групу. Обов'язково. Відмінником у ній стати — раз плюнути Тепер я розумію, чому всі вони: і Валька, і Ігор, і Сашко — відмінники.

І тут я раптом бачу: позад Вальки стоїть у капітанській формі... Книш. А біля нього-голий, у масці і в ластах, Бурмило.

«Вермахт... Подарунок від німців... Двадцять залізних... Сьогодні вночі...» — згадую я, і все в мені враз шшло-поїхало вниз.

А Книш підходить до мене й грізно каже:

— Дамі завжди треба звільняти місце! — і щосили штовхає мене в груди.

— Тільки так! — чується голос Бурмила.

І я лету, лечу, лечу — кудись у безодню. Геп — і просипаюсь.

Отаке чорті-що наснилося мені.

І вмить я згадав, що мені треба їхати на ніч у плавні. Що «сьогодні вночі» — таки сьогодні вночі. І так мені зробилося маркотно, що й передати не можу.

Матері не було — пішла в поле. Батько зранку на роботі Ніде нікого А тут ще цей сон... Не міг я сидіти на самотині. До людей мене потягло. На вулицю. Як добре все-таки що є на світі люди! Ондо голопуза дітлашня сусідська у колії заболоченій корабликів пускає, а все одно: гпянеш на них — і легше.

Заїрнув я у двір до Ренів. Дід Варава сидів на призьбі і мантачив косу.

«Ех, нічого ви, діду, не знаєте, де зараз ваш дорогенький онук Ява, — подумалося мені. — Якби ви знали, не сиділи б так спокійно. А вночі сьогодні хтозна-що його чекає! Справжня військова операція. Може, й стріляти доведеться. Ех!»

Проскочив я повз відчинену хвіртку, щоб не помітив мене дід (а то ще, чого доброго, питати почне!).

«А може, не приїде Книш? Захворіє абощо. Всяке ж буває. Але — ні, навряд. Такі не хворіють».

Назустріч Галина Сидорівна.

— Здрастуйте! — привітався я до неї чемненько, а в душі: «Прощайте, Галино Сидорівно! Може, й не побачимось більше...»

Іду далі.

І раптом...

— Чого ти носа повісив? Знову щось накоїв і мати ременя дала? — почув я несподівано. Звів голову. Біля колодязя, з відрами й коромислом, стояла Гребенючка і дивилася на мене усміхнено. — І чого це ти сам? А де ж твій переєкзаменовщик? Посварилися, може?

Мабуть, треба було їй сказати щось різке або уїдливе: «Не твоє свиняче діло», але мені не хотілося такого говорити, і я просто сказав:

— Він у Пісках, у тітки.

— А ти, бідненький, ходиш і плачеш.

І знову я втримався від обов'язкового в таких випадках: «Сама ти плачеш. Оно витри під носом», — а чесно признався:

— Не плачу, але сучаю.

Мої незвично смиренні відповіді, мабуть, здивували і розчулили Гребенючку. Вона глянула на мене з щирим співчуттям і сказала:

— Так чого ж ти до школи не приходиш, на майданчик? Ми там завжди у волейбола граємо і в інше.

— Та-а... — невиразно протяг я. І мені раптом дуже захотілося розказати їй і про острів, і про Книша з Бурмилом, і навіть про сон, що наснився мені сьогодні. Я ледве втримався. Якби це була тільки моя тасмниця, я б таки, напевне, розказав. Але — Кукурузо! Він би ніколи не простив мені цього. Як важко іноді бути вірним другом!

І ще я несподівано подумав: «А чи вміє Гребенючка танцювати козачок?» І хоч я не знав, але чогось вирішив, що, мабуть, уміє.

Поки ми говорили, вона опустила відро в колодязь і тепер почала витягати, крутячи обома руками корбу. Я спершу дивився, потім у душі махнув рукою: «А! Кукурузо ж все одно не бачить!» — і сказав:

— Давай поможу.

Вона нічого не відповіла, я взявся й собі за ручку, і ми почали крутити вдвох. Ми крутили так завзято, що відро гойдалося там, у глибині, стукалося об цямрини, і чулося безперервне хлюпання, мов водопад. Коли ми витягли, води було всього піввідра. Ми глянули одне на одного і засміялися.

— Давай ще.

Мені було дуже весело отак удвох крутити корбу. Наші руки торкалися, ми штовхали одне одного, а один раз навіть стукнулися лобами. І весь час сміялися. І стало шкода, коли відра були вже повні.

Вона почепила їх на коромисло, взяла на плечі і пішла похитуючись. Десь вглибині ворухнулася в мене думка: було б допомгти їй, піднести хоч до воріт. Але на це вже в мене не вистачило пороку. І я тільки мовчки дивився їй услід. І думав, що на безлюдному острові я б не жив нізащо в світі. Навіть за мотоцикл з коляскою.

«Прощай, Ганю! Може, ми й не побачимось більше... І ти все життя згадуватимеш оцю нашу зустріч біля криниці... Ой! — згадав я раптом. — Кукурузо ж скигликів просив привезти. А скоро ж продмаг закриється».

І тут, наче кийком по голові, стукнула мене думка: «Леле! У мене ж грошей ні копійки. А скиглики дев'ять копійок сто грамів! Що робити? Коли мати або тато прийдуть, продмаг буде закритий».

Гребенючка вже входила у свою хвіртку.

— Гр... Гр... Ганю! — гукнув я, чи не вперше в житті називаючи її на ім'я.

Вона хитнулася і аж вихлюпнула воду від несподіванки.

— Ганю, — підбіг я до неї, — стривай! Знаєш що, позич мені дев'ять копійок. Мати з роботи прийде, я одразу віддам.

— Нащо? — лукаво глянула вона на мене. — На цигарки? Да? На цигарки?

— Та які там цигарки! Дуже треба... Я на рибалку на ніч їду. Гачків купити, а то сільмаг закривається. Чесслово, оддам. Позич.

— Тільки в мене дев'яти нема, у мене п'ятдесят цілих. Мати на книжку дала. Ох, гарна книжка продається!..

— То я здачі принесу. Я швидко.

— Пожди, я винесу.

Коротше кажучи, скигликів я купив, Гребенючці здачу відніс, а коли мати прийшла, і борг оддав. Усе вийшло добре. Навіть не довелося довго просити у матері дев'ять копійок. Одразу дала. І на ніч відпустила.

От що значить бути хорошим і виконувати все, що тобі наказує мати!

Ще й харчів напакувала повнісіньку торбу — наче я на місяць мандрувати їду.

І коли зайшло сонце, я вирушив. По дорозі у сінях поцупив ще довгеньку мотузяку-припиначку, на якій мати колись припинала бичка. «Хтозна, може, доведеться зв'язувати, так щоб було чим», — подумав я, відчуваючи при цьому холодок у животі.

Розділ XX «Руки вгору!»

Кукурузо з вудкою в руках стирчав по пояс з води коло берега. Стирчав, мабуть, давно, бо вже посинів, як бузина, і цокотів зубами.

— Нічого сказати, поспішав ти, як свекор пелюшок прати. Я вже думав, що ти зовсім не прийдеш, — сердито пробурмотів він, але я бачив, що він ховає радісну усмішку. Він —таки боявся, що я не приїду, і зрадів, коли побачив мене.

Кукурузо вийшов з води і почав вимахувати руками та присідати, зігріваючись. Потім спитав:

— Ну як там? Що нового? Як дід мій? Ще в міліцію не заявив?

— Та що ти! Сидить собі спокійнісінько і косу клепле. Про тебе й не думає.

Кукурузо нахмурився. І я зрозумів, що йому неприємно це чути. Йому, мабуть, здавалося, що він уже так давно-давно на цьому острові, а виявляється, ніхто навіть не помітив його відсутності.

— Ну й правильно. І добре. Скоро взагалі всі забудуть, що був такий... І все буде в порядку, — бадьоро говорив він, але в голосі чувся сум і туга. Кому ж хочеться, щоб його всі забули!

Я витяг кульок із скигликами і простяг йому.

— О! Таки привіз! Спасибі! От скучив, — і він одразу вп'явся зубами в скиглик.

— Ну, а що ж ти робив? — спитав я.

— Та що, рибу ловив і просто так...

— Ну, а щоденник свій ти хоч пишеш?

— Ні, не пишу, — легковажно промовив він, жуючи скиглик. — Кинув. Це ж усе одно, що уроки готувати. Чи я для цього на безлюдний острів запхався!

Я нічого не відповів: я ж знав, що там — у щоденнику.

— Слухай, давай у цурки-палки зіграємо. Я так давно не грав! — запропонував несподівано Кукурузо.

— А що, можна, — погодивсь я.

І старі стріляні качури, банькаті жаби, полохливі очеретянки та інші жителі плавнів уперше, мабуть, в своєму житті почули одчайдушне й протяжне:

— Цурки-палки-накувалки накую-ю-ю...

Аж дотемна грали ми з Кукурузом. Припинили тільки тоді, коли вже ні цурки, ні навіть палки не було видно.

Ще від час гри, чим більше темніло, тим більший неспокій огортав мене. Я, звичайно, намагався не виказувати його Кукурузові, але з кожною хвилиною щось дедалі дужче муляло мені всередині. А коли зовсім стемніло, я вже був, як то кажуть, готовий: ледве стримувався, щоб не цокотіти зубами.

— Ну, поїхали на Високий, — сказав Кукурузо. Він витяг з куреня рушницю, зарядив.

Ми сіли в човен. Кукурузо на носі з рушницею, я гріб. Ніч, як па зло, знову була хмарна, беззоряна, наче хтось накрив землю чорним рядном.

— Значить, план такий, — шепотів Кукурузо. — Я з рушницею, ти — з ліхтариком. Я кажу: «Руки вгору!», ти в цей час світиш ліхтариком і гукаєш: «Товаришу Валігура, заходьте справа! Миколо Івановичу, заходьте зліва!» Щоб він думав, ніби нас багато. Так навіть справжні прикордонники роблять, коли затримують шпигуна.

— А... а що ми потім робитимем? Коли затримаємо його? — поцікавивсь я.

— Як-що? Передамо в міліцію. Товаришу Валігурі передамо.

— То, значить, ти свій острів покинеш і не будеш більше Робінзоном? Розсекретиться ж усе. Ох, і нащо я це сказав!

— Ні, ні в якому разі! — категорично прошепотів Кукурузо. — Я залишусь на острові. А ти повезеш його в міліцію.

Мені стало зовсім погано. Я мало не випустив весло з рук.

— Та що... та як... та ну... — забелькотів я.

— Подумаєш! Одведеш до міліціонера, товариша Валігури, і все.

— Та Валігура ж ще спатиме, — мало не заплакав я. — Що ж я з цим злодюгою робитиму вночі сам? Він же мене придушить.

— Не бійся! Я тобі дам рушницю. Потім привезеш.

— Н-не-треба. Н-не-давай! — тепер уже категорично прошепотів я. — Я б-боюсь. Я рушниці боюсь ще більше, ніж Книша. Ненароком стрельну, вб'ю його, і мене тоді розстріляють.

Я вже остаточно зрозумів, що у Кукурузо ніякого плану не було. Він усе продумав тільки до того моменту, коли скаже: «Руки вгору!» — і Книш стане, хитаючись, з піднятими руками. А далі, виходить, усе повинен робити я. Дзуськи!

— Ні! Так не буде! Я сам Книша не повезу, як собі хочеш.

— Та гаразд уже! До села вдвох довеземо, а тоді я вернусь. От нюні розпустив! Не знав я, що ти такий боягуз!

Мені стало соромно. Кукурузо таки був набагато хоробріший за мене. Іч, як тримається впевнено!

Ми пристали до Високого острова. Хвилини зо дні сиділи в човні нишком, загамувавши подих, — прислухалися. Ніде ніщо анічирк! Бурмила нема (човна не видно). Послухався-таки Книша, лишився вдома, щоб не заважати...

Загнали ми свій човен в очерет, замаскували. Самі залізли на березі в кущі — я по один бік стежки, що до озерця веде, Кукурузо — по другий. Тепер нам лишилося одне — ждять, довго ждять, може, навіть усю ніч, аж до світання, поки не приїде Книш.

— Спати не можна. Ні хвилини. Бо як почнемо куняти, розморить, — будем, як мокрі курки, і нічого не вийде, — тихо сказав Кукурузо.

— Твоя правда, — зітхнув я. Мені вже зараз хотілося спати.

Я широко розплющував очі, вдивляючись у темряву, в якій ледь-ледь можна було розрізнити на тлі неба обриси очеретів, але очі самі собою стулялися, і доводилося раз у раз протирати їх.

Мабуть, немає нічого важчого, як не спати, коли хочеться спати. І, мабуть, немає довших хвилин, ніж оті хвилини напівсонного чекання в темряві.

— Не спи, бо прогавимо, — шипить з кущів невидимий Кукурузо.

Якби він знав, як мені хочеться саме прогавити! Та хіба з ним прогавиш, з таким завзятим? Невже він справді не боїться?

Уява малює мені страшні картини: Книш, вищирившись по-хижацькому, б'є мене веслом по голові, потім кидає в річку, я ковтаю воду, задихаюся-задихаюся, водорості облутують мене і... Мені навіть справді стало важко дихати. І нащо ми вталапалися в цю справу? Дійсно, хтозна-що може бути. А що, як трапиться оте, що я тільки-но уявляв? Це ще добре, коли знайдуть наші тіла. Тоді будуть гучні похорони, з музикою, з промовами. Ховатиме вся школа, все село. Всі плакатимуть. І Гребенючка, розмазуючи по щоках сльози, говоритиме: «А я ж бачила його напередодні. Він був такий хороший, такий чемний — допомагав мені витягати воду з криниці. І Ганею назвав. Я ще йому дев'ять копійок пезичила. Знала — я б йому п'ятдесят оддала назовсім. Який буз хлопець!»

Мені стає так шкода себе, і я здаюся собі таким нещасним, що починає щеміти в горлі.

Але Кукурузо нічого цього не розуміє. Він знову шипить з кущів:

— Не спи!

І я трагічно шепчу у відповідь:

— Та не сплю я, не сплю, чого ти!

Час іде. Чи то очі звикли до темряви, чи стає світліше, але вже краще видно очерети, і вода виблискує, і клубочаться в небі хмари. А може, то вже світає? Бо в мене таке враження, що ми сидимо цілу вічність.

І враз — наче хто штрикнув мене чимсь гострим у груди. З темряви вигулькнув човен. Він плыв прямо до берега. Ближче, ближче. В човні грізна постать гребе веслом.

Серце повисло в мене на тоненькій ниточці — от-от обірветься. і тут у кущах клацнув курком Кукурузо і зривисто-басовито крикнув:

— Р-руки вгор-ру!

Я забув про ліхтарик, забув, що мені треба кричати, і панічно вереснув:

— Дядя міліціонер, сюди! Дядя міліціонер, туди!

І завмер, злякавшись власного голосу. «Ой що ж це ми робимо! Що ми робимо! Він же ще нічого шпигунського не робив, а ми вже: „Руки вгору!“ Ой, що ж це буде!»

— Руки вгору! Руки вгору! — знову, але вже не так басовито повторив Кукурузо і теж розгублено замовк.

Якусь мить було тихо, потім...

— Га? — наче не дочувши, спитала «грізна постать».

І щось глухо вдарилося об землю — то випала з Кукурузових рук рушниця. А я на все небо роззявив від несподіванки рота. І, тільки зараз згадавши про ліхтарик, стиснув його рукою.

Перед нами був... дід Варава.

— Діду це ви? — плаксивим, розгубленим голосом спитав нарешті Кукурузо.

— Та я ж, я, — сказав дід, вилазячи на берег. — Не впізнали, жовгодзьоби?..

Ми мовчали. Кукурузо, видно, ждав і боявся дідових розпитувань — чому збрехав, що йде до тітки в Піски, де був, що робив чому оце — «руки вгору...» Але дід мовчки замасковував свій човен в очереті і нічого не питав, наче він усе-все знав. У таких випадках завжди краще самому щось питати.

І Кукурузо, нарепці, несміливо спитав:

— Діду, а як ви тут опинилися?

— Топитися їхав. З горя. Що в мене такий онук шалапутний.

— Та не жартуйте, діду.

— От, цікаво мені жартувать з тобою!

— Ну, скажіть, діду, — канючив Кукурузо.

— Ти ж мені збрехав, чого ж я маю правду тобі казати.

— Та я... — затнувся Кукурузо. Що ж бо скажеш?

— Ехе-хе, — сумно зітхнув дід. — Куди ж я міг їхати! Тебе, дурника, шукав... Отож узявся я сьогодні рушницю свою чистить. У неділю ж відкриття полювання. Вирішив і твою почистити. Думаю, хоч і двоєшник ти, а жалко — все одно треба ж з тебе мисливця зробити. Кинувся — нема твоєї рушниці. Туди, сюди — нема. Невже, думаю, хтось украв? Потім глядь — набоїв майже половини нема (вони ж у мене, дурнику, підраховані). Почав догадуватися. Тим більше, бачу, й ватянки нема, в якій ти зі мною на полювання ходив. Але все-таки вирішив перевірити. І пішов аж у Піски до тітки Ганни... Отак ти мої ноги старі жалієш! Туди сім кілометрів, назад сім. Там тебе, звісно, не найшов. Ганні ні став нічого говорити, щоб не хвилювалася. Ну, думаю, не інакше, як у плавні чкурнув хлопець, бісова душа. Я й сам же туди ще пацаном колись тікав після того, як батько духу дав за розбиту макітру. Знаю... Прийшов я з Пісок — уже вечоріло. Було б на ранок пошуки відкласти, та на душі неспокійно: «Уже два дні отой жовтодзьоб сам у плавнях (бо ж дружка твого я бачив), а я, старий дурень, і вухом не веду. Може, він голодний, може, хто ного зна, що з ним. Усе-таки плавні — це не жарт. Не один фашист могилу собі тут знайшов... Як дома сидіти, дай, думаю, поїду пошукаю». І поїхав. Якби не оте «Руки вгору», мабуть би, старий до ранку по плавнях мотався, як водяник. Отак-то...

Кукурузо всього міг чекати: що дід лягатиметься, що навіть намне вуха, як бувало. Але що дід говоритиме так просто й щиро, він, мабуть, не думав. Він принишк і мовчав.

— Ех, невже я помру й не побачу, чи вийде з тебе людина, чи ні? — з болем сказав дід.

— Не кажіть так, діду, не помрете ви, — злякано писнув Кукурузо.

— А ти що думав — дід вічний? На дев'яносто вже завершило. От-от — і в яму сторчака. Вже недовго...

— Я, може, ще навіть раніше за вас помру. Оно, пам'ятаєте, як у мене чиряк на нозі був і температура сорок... Так що не кажіть.

— Е, синку, молоді можуть вмерти, а старі мусять вмерти... Так уже заведено. І не треба в цьому змагатися. Краще в чомусь іншому...

Запанувала мовчанка. Видно, мого друга вкрай збентежили і схвилювали дідові слова. Та й мене теж. Ніколи я не бачив діда таким. Завжди він бурчав, лаявся, навіть потиличниками частував, а тут... Ех, краще б він нам вуха нам'яв!..

— Діду, — жалібно мовив Кукурузо, — ви не кажіть матері. Я вас прошу. Га, діду?

— Та що ж казати. Нема чим радувати.

— Я вчу граматику, вчу, чесне слово. І переєкзаменовку здам.

— Побачимо...

— Ви думаете, ми балуємося. Ми тут... ми тут...

— Та бачу ж — вистежуєте когось. Кого ж це?

— Книша.

— Ова! Чого раптом?

Кукурузо хотів був почати пояснювати, аж тут дід враз приставив долоню до вуха і тихо сказав:

— Цить!.. Потім... Пливе... Ховайтесь, хлопці, побачимо, в чім тут справа.

Ми принишкли. А дід ступив тільки один крок до куца і — ніби розтанув у темряві. Минула хвилина, дві, а може, й більше. І тільки тоді ми побачили — із стружки виплив човен. Як дід Варава міг почути його, не збагну. От що значить — старий мисливець!

Човен пристав до берега.

З човна виліз Книш.

Щось дзвякнуло, впавши на землю.

Книш лайнувся півголосом, підняв, пішов стежкою.

Він так близько пройшов повз мене, що мені здалося, він зараз перечепиться через мою ногу, і я швиденько підібгав її під себе.

В одній руці Книш тримав великий залізний лом, а в другій — відро й друшляк, оте металеве з дірочками, на якому галушки й вареники зпіджують.

Біля озерця Книш поклав лом на землю, роззув чоботи, забрів по коліна у воду й почав друшляком збирати щось з поверхні озерця і струшувати у відро.

— Гайда, хлопці, — шепнув дід і, вийшовши з кущів, голосно кахикнув:

— Кахи-кахи!

Від несподіванки Книш сіпнувся, послизнувся — шубовсть! — і сів у воду. Лише голова з води стирчить, на всі боки розгублено крутячись.

— Помагай бі, чоловіче добрий, — спокійно мовив дід. — Що це ви тут робите?

— Ку-купаюсь! — дурнувато вищирився Книш і почав незграбно підводитися.

— З друшляком? Ясно!.. А беріть-но, хлопці, його чоботи, ломика — заарештований він. Повезем у село — там розберемось...

— Та що ви, дедушка!.. Та що ви, їй-богу!.. — заметушився Книш, вилазячи з води і брикаючись на всі боки. — От жартують! Ги-ги! От жартують!

— Давай-давай! — підвищив голос дід.

— Та ну, чесне ж слово! Та ну, що ви таке говорите!

— Лізь, кажу, в човен сам! Бо зв'яжу!

— Та постойте, дедушка! Я все розкажу! Все, як є і Не винен я... Їй-богу! От святий хрест! Це все вона! Проклятуца баба! Тюрма народів! Сам її ненавиджу! Щоб їй триста болячок! Їй-богу! Отож як почула про той льобулус, ну в одну душу: «Дістань та дістань, воно піде на базарі». Ну з ножом до горла пристала. Що ти зробиш! Хай уже, думаю, щоб одчепилася, дістану трошки. Поїхав. А воно, виявляється, ще, по-перше, нема, а по-друге, — мікроскопічне Як ти ним, мікроскопічним, торгуватимеш? Ну хоч додому не вертайся! Ви ж не знаєте моєї баби... Вирішив

я їй якоїсь іншої гадості з води натягати, щоб тільки не гавкала (хіба вона розбере?). Обманув її, сам сознательно обманув! Не хотів же чіпать — раз ученики таке діло роблять. Думав, усе! Обійшлося! І торгівля йде, і я спокійний. Та нещасна моя доля. Оце вчора дізналася вона про обман. Господи, що було! Хоч хрестись та тікай. «Ти, кричить, злочинець, ти, кричить, уголовник! Я ж людям, може, шкоди завдала! Якщо настоящей мені не принесеш — з світу зживу!» Ну що було робити? Ну, поймай, дедушка, хіба я хотів? їй же богу! Одпустіть, пожалуста.

Книш замовк, схлипуючи.

Видно, дід завагався — сопів і кахикав.

— Ой, діду, викручується він! Як ужака! — скрикнув Кукурузо. — Вони тут з Бурмилом... у акваланзі для підводного плавання... ціле літо пірнають.

— Спеціально у Києві купили. Ми самі бачили, — підхопив я. — Завдання у них якесь... від вермахту... Мабуть, фашистський архів з дна дістають. Як у Чехословаччині.

Книш аж зіщулювся весь.

— Та що ви, хлопці! Що ви! Та боронь боже! Яке там завдання! Христос з вами! Таке ж вигадали, їй-богу!

— А що ж? — спитав дід.

Книш якийсь час мовчав, потім враз гаряче заговорив:

— Та знаєте, та ми ж якраз, дедушка, і про вас думали. Хотіли подаруночок вам ізробить. Хоч ви й непитуший, але ж па свята чарочку можете... Хи-хи! Це ж, знаєте, узнав я, що у війну німці тут спирт затопили. Двадцять, кажуть, каністр лежить. Герметичні, що їм зробиться. Так ото думаємо піднять. Тільки ж ви, дедушка, пожалуста, нікому-нікому! Ми вам по дружбі дамо. Навіть і не думайте відмовлятися. Це ж таке діло! Згодиться! Хи-хи!..

Книш засміявся дрібненьким підлим сміхом. Та сміх одразу й увірвався По дідовому настрою зрозумів Книш, що сміятися не до шмиги.

— Ясно, — суворо сказав дід — А ломика оце нащо брав?

— Та просто так... просто... — зам'явся Книш.

— Хотів греблю зруйнувати? Щоб сліди замести? Щоб усе сплигло? Мовляв, стихійне лихо? Так? — у голосі діда дзвеніла лють.

— Таж клята баба, — почав Книш, але дід перебий його:

— Годі вже! Сідай! Поїхали!

— Та, дедушка! — плаксиво запросився Книш — Та ми ж з вами'сусіди! Що вам — більше всіх треба? Я ж нічого не зробив, не встиг же! Одпустіть!

— Які ми сусіди! — одрубав дід. — Ти зовсім на іншій планеті живеш! І не смій сусідиться до людей. Поїхали!

І Книш згорбився і, як побитий собака, слухняно пішов до човна. А коли вже ми одпливали, дід Варавка, ні до кого не звертаючись, тихо сказав:

— А той спирт партизани ще у сорок третьому вилунали. Для госпіталю. Було б старожилів спитати, перед тим як у воду лізти.

Розділ Останній

Отак закінчилися пригоди Робінзона Кукурузо на безлюдному острові поблизу села Васюківки.

Наступний після тої ночі день був ущерть насичений знаменними подіями.

Зранку приїхав професор Дудка, керівник київських юннатів, а разом з професором кореспондент піонерської газети.

Професор Дудка виявився молодою вродливою жінкою у модному платті з короткими рукавами і в туфлях на тонюсінських каблучках-шпильках.

Професор Дудка подивилася на глобулус і сказала, що це «прекрасний штамп хлорели» (саме так вона висловилася), що вона обов'язково доповість про це в інституті, що це великий успіх, і гаряче потиснула руки спершу Фарадейовичу, а потім усім юннатам.

Фарадейович аж саяв від щастя (до речі, в цей день виписали з лікарні його жінку).

Юннати теж сяяли (кореспондент обіцяв написати про них у газеті). Потім Фарадейович при всіх обняв нас з Явою, поцілував і сказав:

— Коли б не ви — все б погубило! Спасибі, друзі мої, спасибі!

* * *

А незабаром у клубі був товариський суд. На сцені стояв накритий червоною китайкою стіл, за яким сиділи голова колгоспу Іван Іванович Шапка, члени правління, Явина мама-депутат, дід Варавка, дід Салимон і Галина Сидорівна.

А збоку на лаві підсудних вкупочці сиділи набурмосені Книш з Книшихою і трохи осторонь скуповджений Бурмило. Ми висіпали як головні свідки обвинувачення. І весь зал дуже сміявся, коли Ява розповідав, як він затонув...

Півсела виступило на цьому суді. І всі говорили, що той, хто дбає тільки про власну шкуру і свою кишню, не вартий доброго слова (це сказала Галина Сидорівна).

...Що він «унутрішній диверсант» (це сказав дід Салимон).

...І якщо він може продати за копійки свою совість, торгуючи нею на базарі, то за хорошу ціну він і Батьківщини не пожаліє (це сказав комсомолец Гриць Чучеренко).

...І жаль, розумієте, що товариський суд не може присудити виспав, розумієте, добренько за такі діла, як говорить один хороший чоловік, по західному півкульцю! (Це сказав мій тато.)

...Але нічого, тепер вони знатимуть, що про них думає все село (це сказав Іван Іванович Шапка). Бучний був суд.

А після суду до нас підійшов Гришка Бардадим і сказав:

— Молодці, босяки!

І ляснув своїми граблями по потилиці спершу мене, потім Яву.

Коротше кажучи, то був день нашої слави. Слави, про яку ми так довго й безуспішно мріяли.

...Але ми чомусь не відчували тої шаленої радості, про яку мріялося. Чогось нам не того хотілося. ...Щось їло наші душі, як іржа залізо. ...Якась думка. І коли ми йшли з суду, Ява висловив її.

— Мда, — мовив він задумливо. — Все це добре, але... одні глобулус виводять... космічний. Інші майструють щось на транзисторах, напівпровідниках. А ми... — він зітхнув, — тільки підштаники на телевізійну антену вивішують уміємо. Це й дурень може. Та й не тільки дурень. Навіть мавпа.

— Людиноподібна, — додав я.

* * *

...І от-уже позаду літо, безтурботне дозвілля. Знову парта, знову кожні сорок п'ять хвилин дзвоник, знову: «Хто не виконав домашнього завдання, піднесіть руку!», «Йди до дошки!», «Вийди з класу!...» Буденне життя колишнього п'ятого, нині шостого «Б».

Я сиджу на своєму звичному місці біля вікна, дивлюсь, як ганяє на подвір'ї наш Собакевич, і думаю...

Я думаю про Книшів — кажуть, вони продають свою нову хату і їдуть кудись на Харківщину. Певно-таки заговорила в них совість після суду. Соромно односельцям в очі дивитися. Може, там, на Харківщині, й людьми стануть.

Он Бурмило ж і пити кинув, і браконьєрський реманент свій поламав і повикидав.

І ще я думаю (не вперше уже): «Чому все-таки Кукурузяка висадився на той острів, що поряд з Високим? Випадково? Збіг обставин? Чи, може, спеціально?»

Я вже питаю його.

Мовчить.

Тільки усміхається...

Раптом думки мої порушує голос Галини Сидорівни:

— Рень, до дошки!

І я відчуваю, як мій правий лікоть підскакує вгору — це підводиться, піднімаючи кришку парти, мій сусіда. Мій сусіда і друг Ява (колишній Кукурузо). Аякже, він таки склав переєкзаменовку (а що ж ви думаєте!) і теж перейшов до шостого класу.

О, то були дуже напружені дні — після суду.

Спершу я тільки ходив по під вікнами у Ренів і на всіх цікав. На Собакевича: «Цить!» — не гавкай.

На корову Контрибуцію: «Цить!» — не мукай.

На зозулястого півня: «Цить!» — не кукурікай.

Пильнував, щоб ніхто не перешкодив готуватися моєму другові.

А потім я переконав його, що краще готуватися вдвох, що мені теж це необхідно, бо я нічого не знаю.

Спочатку він огинався:

— Не треба мені твоїх жертв!

Але я сказав:

— Та ти що — хочеш бути кращим за мене? Хочеш усе знати, а я, значить, лишайся дурнем неписьменним? Це нечесно, не по-товариському!

І він змушений був погодитись.

Цілий серпень ми готувались вдвох. Не скажу, щоб це було дуже цікаво, цікавіше, наприклад, ніж грати у футболу, у цурки-палки або ловити рибу... Але хто сказав, що для друга треба робити тільки те, що цікаво?

На переекзаменовку я пішов теж разом з Явою. І диктант ми писали удвох.

Галина Сидорівна одразу зрозуміла, чого я прийшов, і сказала:

— Сідай теж пиши, тобі це корисно.

І ви знаєте, я написав гірше, ніж Ява. Він зробив тільки дві помилки, а я три. Недарма він, чортяка, брав з собою «Граматику» на безлюдний острів.

І от тепер він стоїть біля дошки і впевнено пише вправи, і ні разу не помилився.

До речі, я знаю, що в книзі «Робінзон Крузо» лежить у нього папірець з однією адресою.

Навряд чи хтось би став берегти адресу просто собі так, не думаючи з неї скористатися.

Отже, граматика моєму другові ще й, так би мовити, особисто потрібна. Відмінниці безграмотного листа не напишеш. Краще одразу у криницю сторч головою.

— Молодець, Рень, сідай! — каже Галина Сидорівна. І мій друзяка, розімлілий від гордості, повільно йде на місце.

Сівши за парту, Ява кілька хвилин мовчить — поки не вляглися почуття, викликані похвалою вчительки. Потім нахилиється до мене і шепоче:

— Так що — випробуємо?

— Давай, — кажу я.

Ми схилиємося і засовуємо голови під парту. Ява виймає з-за пазухи плоску жерстяну коробочку з-під цукерок, з якої стирчать різні гвинтики, шпунгики і дротинки. Це винайдений нами механічний пристрій для розстібування гудзиків. Офіційної назви він ще не має і зветься поки що умовно «штукакенція» (не «штука» і не «штукенція», а саме «штукакенція», бо кожний винахід обов'язково повинен мати свою назву). Діє «штукакенція» дуже просто прикладаєш до гудзика, натискаєш на кнопку — і готово. Тільки спершу треба, звичайно, завести пружину. І от Ява бере і починає заводити.

Звичайно, це вам ще не на транзисторах, не на напівпровідниках, але...

Крекк! — раптом дзвінко на весь клас клацає пружина і, вискочивши з коробочки, б'є знизу Стюпу Карафольку, що сидить перед нами.

Карафолька скрикує.

— У, розтелепа! — шиплю я на Яву. Але пізно! Наче грім з неба, лупає над нами гнівний голос Галини Сидорівни:

— Завгородній і Рень, вийдіть з класу!

Червоні як маки, вилазимо ми з-під парти і один за одним чимчикуємо до дверей. Навчальний рік почався...

ЧАСТИНА ДРУГА
розказана знову-таки Павлушею Завгороднім
Незнайомець з тринадцятої квартири,
або
Злодії шукають потерпілого
пригодницька повість

Розділ I
«Е», — сказали ми з Явою

Я поправляю бакенбарди, спинаюся навшпиньки і дивлюсь у дірку в завісі. І серце моє мліє і зупиняється...

Не я перший дивлюсь у дірку. До мене у таку саму дірку зазирали, мабуть, і Щепкін, і Станіславський, і Тарапунька, і Штепсель... Тисячі артистів усіх часів і народів дивились у дірку в завісі. І так само спокійно й весело вмощувалися глядачі по той бік завіси — у залі. І так само скакали дрижаки у душах по цей бік завіси — на сцені. Надто — коли прем'єра.

А у нас сьогодні прем'єра.

— Посунься! Дай я!

Чиясь спітніла гаряча щока рішуче одпихає мою голову від дірки. Це — Стьопа Карафолька. Іншим разом я, може, й не подарував би йому такого нахабства, може, навіть і по шиї дав би, але зараз у мене нема для цього енергії. Вся енергія моя іде на хвилювання.

У звичайному стані, дихаючи, людина спершу вдихає, потім видихає. А коли людина хвилюється, вона, по-моєму, тільки видихає. Весь час тільки видихає — не вдихаючи. І де береться для цього повітря в грудях — я не знаю.

Я ходжу по сцені і видихаю. Може ви думаете, що я один ходжу і видихаю? Авжеж...

Ондо — х-хе... х-хо... х-ху... х-хи... Всі артисти ходять і видихають і здається, що саме од цього вітер гуляє по сцені, хитає декорації, полоще завісу, куряву здіймає з підлоги. Якби наш сільський клуб був не цегляний, а гумовий, він би роздувся як ота первомайська кулька, і давно лопнув би, і всі ми полетіли б у космос — разом з декораціями, з баяністом Мироном Штепою, що дограє зараз останню перед початком польку-кокетку, з морозивницею Дорою Семенівною, з усіма глядачами.

Глядачі!.. Ох, глядачі!.. Грім на вашу голову! Ще зовсім недавно це були такі милі, такі близькі хороші люди, які завжди могли допомогти, поспівчувати, підтримати. Микола Іванович, дід Варава, дід Салимон, завклубом Андрій Кекало тітка Ганна, баба Маруся, Грицько Чучеренко, тато, мама. Вони за тебе в огонь, у воду — куди хочеш!

А тепер... Навіть рідна мама тепер не мама, а глядач.

Не було жодної живої душі по цей бік завіси, яка б не хвилювалася. Від учительки літератури Галини Сидорівни, художнього нашого керівника, до гундосого третьокласника Беті Башка (за метрикою Петі Пашка), який одкривав і закривав завісу. Всі хвилювалися. Але найдужче хвилювалися ми — я і Ява Нам було чого хвилюватися. Бо то ми заварили усю цю кашу, ми придумали той театр.

Ми з Явою — Станіславський і Немирович-Данченко оцього нашого сільського МХАТу (чи пак, ВХАТу).

— А що?! А що?! — вимахуючи перед моїм носом руками гарячкував восени Ява. — Хіба ж такий театр можна вшкварити! На весь район!.. Справжній МХАТ! Тільки то Московський, а наш буде — Васюківський художній академічний театр... ВХАТ... А що?! На гастролі їздитимемо... Ондо МХАТ недавно повернувся з Се-Ше-А. Хіба погано?

Та мене не треба було вмовляти. Я був Немирович-Данченко вмовляти треба було Галину Сидорівну та інше шкільне начальство. Проте й Галину Сидорівну не довелося вмовляти. Вона одразу підтримала нас:

— Молодці, хлопчики! Правильно! Я давно хотіла організувати драмгурток, та все якось не зберуся. Ну, раз ви ініціатори, то складіть список усіх бажаючих. Хлопці ви енергійні — будете старостами гуртка.

Ми дуже поважали себе того дня Ми навіть ні разу не гикнули і не копнули нікого ногою. Серйозні й солідні, ми ходили по класах і складали список — довжелезний, на два з половиною метри список. Спершу записалася майже вся школа. Добре, що потім, як це завжди буває, дев'яносто процентів відсіялося. Ми так захопилися, що навіть не всіх хотіли записувати. Коли Кагарлицькому Ява сказав:

— Дуже ти якийсь... тихий!.. Не видно тебе й не чуть ніколи. Тебе й на сцені не почують.

І тільки побачивши, як побуряковів від образи Кагарлицький, Ява змилюстився:

— Хіба що статистом будеш, юрбу гратимеш... — і записав.

На першому засіданні гуртка вибирали п'єсу. Вибирали довго. Десятки п'єс перебрали. Від трагедії Шекспіра «Отелло» (яку відхилили через її непедагогічність — занадто вже про любов) до драми Корнійчука «Платон Кречет» (теж про любов, хай йому грець!). Нас навіть почав брати відчай, ми вже подумали, що геть усі п'єси про любов. А навіть коли б про любов було й педагогічне, ми і самі не хотіли про любов. Щоб я вам ото при всьому селі цілувався на сцені з якоюсь Ганькою Гребенючкою!.. Я краще з коровою поцілуюсь!..

Нарешті Галина Сидорівна сказала:

— Поставимо «Ревізор» Гоголя. По-перше, це не про любов. По-друге, за програмою, отже, це нам навіть дуже корисно. По-третє, це просто надзвичайно весела і хороша річ. І ролей багато, якраз усім вистачить.

Ми тут же прочиталч «Ревізора», і він нам дуже сподобався. Комедія — отака!

Як добре поставити — пупа порвеш.

Почали розподіляти ролі. І отут вийшла раптом заковика. Я і Ява, як Станіславський і Немирович-Данченко, як ініціатори цієї справи, звичайно, цілком законно хотіли грати найголовніші ролі. Причому однакові. Але найголовніша роль була одна — Хлестаков. Я вважав, що ця роль якраз для мене. Сам Гоголь пише, що Хлестаков — «тоненький, худенький... без царя в голові... неспроможний зупинити постійної уваги на якій-небудь думці...» Ну, коротше кажучи, що там казати...

Але Ява сказав:

— Пхе!.. Гарненько придивись на себе в дзеркало, і ти сам зрозумієш, що ти схожий на Хлестакова, як свиня на коня. Тільки й того, що дві руки, дві ноги й голова. Хлестаков — це ж в-вогонь! Це ж, знаєш... Це — о!

І він став у позу, — задер носа і відкопирив губу.

— Ха! — сказав я. — Дивіться на нього! Ой, не можу! Хлестаков! Якесь опудало, а не Хлестаков! Крокодил якийсь!.. Ану пусти! Пусти, кажу, сорочку! Бо як дам!

Роль Хлестакова Галина Сидорівна віддала Колі Кагарлицькому.

Скрутно було і з іншими головними ролями. І городничий Антон Антонович Сквозник-Дмухановський був однін... І суддя Амос Федорович Ляпкін-Тяпкін — один. І попечитель Артемій Пилипович Земляніка — один. І... І все-таки «Ревізор» — геніальна п'єса. А Гоголь — геніальний письменник. Він знав, що ми з Явою гратимем у «Ревізорі», і написав дві ролі — Добчинського і Бобчинського. Геть однаковісінькі. Спеціально для нас. Щоб ми недоварились. Ролі, звичайно, не зовсім головні. Але ви не думайте — без Бобчинського і Добчинського нічого не було б. Все у п'єсі без них пішло б шкереберть. Не було б п'єси. І не грав би Кагарлицький Хлестакова. Бо це ж Бобчинський і Добчинський вигадали, що Хлестаков — ревізор. Отож-бо...

Коли ми з Явою це зрозуміли, ми одразу помирилися.

Почались репетиції...

Ох!..

Чомусь у нас з Явою ніколи не було сумніву, що ми дуже талановиті. Як артисти. Вже що-що, а різні вибрики, різні штуки-викаблуки робити ми вміли. Пх!.. На все село були знамениті.

— От артисти! — так прямо и казав про нас дід Салимон А він на цьому ділі розумівся. Він колись, як служив у армії, грав у духовому оркестрі. На найбільшій трубі, що зветься бас-гелікон. Вона й зараз лежить у нього на горищі, схожа на великанського равлика. На свята, коли дід Салимон хильне «по третій», він іноді дає концерт — бубукає у свою трубу. Старі баби кажуть, що воно дуже схоже на архангельський глас, і хрестяться. Найбільший успіх дідова гра має у наших сільських собак. Вони захоплено гавкають до самої ночі. Ні, раз дід Салимон сказав, що ми

артисти, — ніяких сумнівів не було.

Але на репетиціях з нами сталося щось неймовірне. Ми самі себе не впізнавали. Це були не ми. Це були два якихось слимаки, дві мокриці, два мішки з половиною. Ми раптом зрозуміли, що одне — говорити слова, які ти сам придумав, жартувати і «ламати дурочку» (як каже мій батько), і зовсім інше — говорити слова не свої, а які треба по п'єсі, тобто грати роль.

Ми не говорили. Ми жували гумові мертві слова. І нам було гидко. Було кисло в роті і холодно в животі.

— Нічого, — підбадьорював себе й мене Яво. — На прем'єрі ми себе покажемо. Ми як дамо, як дамо!

— Еге, дамо... дулю з маком, — безнадійно бубонів я.

— Панікер нещасний! На репетиціях у великих артистів не виходило. Ти ж знаєш... Пам'ятаєш, Максим Валер'янович розказував Держись!

Я держався з останніх сил. Ще спасибі Гоголю, що він пожалів нас і не дав Бобчинському і Добчинському більше слів. Бо ми б зовсім загинули. Ми з тими словами, що були, не могли впоратися.

Це було гірше за будь-які уроки. Для нас вивчити вірша з літератури — завжди мука була. Так у віршах хоч рима за риму чіпляється, допомагає запам'ятати. А тут — проза. Нема за що зачепитися. Поки у папірець, де роль переписана, дивишся — слова ще якось держаться купи. А тільки папірець сховав — враз слова розбігаються, як таргани по припічку, і у голові порожньо, аж гуде... Але з папірцем грати на сцені не можна. Якщо артисти ходитимуть по сцені з папірцями, як промовці на трибуні, буде не спектакль, а конференція. А ми не конференцію збиралися показувати, а «Ревізора» Гоголя.

— Яво, — зітхав я, — давай усе-таки вчити ролі. Диви ондо, як Карафолька зубрячить! По чотири години щодня за клунєю бубонить. І Кагарлицький уже місяць гуляти не виходить. Теж зубрячить. А Гребенючка навіть кіно двічі пропустила.

— Що-о? Щоб я зубрячив?! Ні-каг-да!.. Зубрьожба — то для дурнів, для неспособних. А ми з тобою хлопці способні. Обійдемося без зубрьожки. Давай-но краще над емблемою подумаємо. У МХАТі чайка на завісі, і нам щось таке треба. Крижня чи дику гуску. Чи півня зозулястого... Га? Як ти думаєш?

— А я знаю?

— Ну, ми про це ще подумаємо, час є... А зараз гайда у берег, я там лисячу нору назвав, може, виженем рудохвосту.

Я зітхав і тягся за Явою.

Минали дні..

— Яво, — казав я через тиждень. — Ой, давай учити слова, голубе! Бо я нічогосінько з своєї ролі не знаю.

— Та! — махав рукою Яво. — В крайньому разі будемо з тобою грати під суфлера. Качалов завжди грав під суфлера. А суфлер у нас — будь здоров!

Це був єдиний вихід. Суфлер у нас справді знаменитий! Кузьма Барило. Чемпіон школи по підказках. З останньої парти підказує — ніби у самісіньке вухо шепоче.

Прем'єри нашої все село чекало так нетерпляче, ніби виступу найкращого столичного театру. Особливо після того, як на репетиції побував дід Салимон. Ми його не запрошували. Він зовсім випадково попав на репетицію (лагодив у клубі стільці, а тут ми прийшли). Спершу дід Салимон на нас уваги не звертав, стукав собі молотком. Тоді чуємо, стукання припинилось — прислухається дід. Ми саме роздраконювали першу дію, де городничий Стюпа Карафолька, дізнавшись від Бобчинського і Добчинського (тобто від нас з Явою) про ревізора (Колю Кагарлицького), дає вказівки поліцейському (Васі Деркачу).

Городничий Карафолька стояв на сцені, випнувши зроблене з подушок пузо, і хрипким басом (де тільки він у нього брався!) говорив:

— Квартальний Пуговіцин... він високий на зріст, то хай стоїть для благоустрою на мосту. Та розкидати нашвидку старий паркан, що біля шевця, і поставити солом'яну віху щоб було схоже на планування. Воно чим більше ламання тим більш означає діяльності градоправителя. Ох, боже мій! Я й забув що під тим парканом навалено на сорок возів усякого сміття. Що це за поганий народ! Тільки-но десь постав який-небудь пам'ятник або просто паркан — чорт їх знає, звідки й

нанесуть усякого сміття!

Тут у п'єсі написано «зітхає». Карафолька за всіма правилами зітхнув, зробивши при цьому паузу. З тієї паузи негайно скористався дід Салимон, якому, видно, давно вже кортіло висловитися.

— От щучий син! — на весь зал гаркнув дід — От же ж спеціаліст! (То чомусь було у діда найлайливіше слово!) Окозамилювач чортів! Ну точнісінько наш колишній голова Припихатий! Той теж такі штуки одмочував, як начальство з області приїхати мало... Правильна п'єса! Молодець автор! Знає життя...

Того ж дня все село заговорило про майбутню виставу.

«Бу-бу-бу... Ревізор!.. Гу-гу-гу... Хлестаков!.. Ру-ру-ру... П'єса!» — тільки й чулося в усіх кутках Навіть старезні бабусі що зроду такого слова в роті не держали, й собі — «Ревізор!» «Ревізор», — аж дивно слухать. А не дуже грамотна глухувата баба Гарбузиха розпустила серед своїх підстаркуватих подружок чутки, що автор п'єси «Ревізор» ніякий не Гоголь а кореспондент райгазети товариш Курочка, який приїздив колись у наше село, і написано все точно про нашого колишнього голову Припихатого; але оскільки Припихатий зараз на відповідальній посаді інструктора в обласному управлінні культури, то й написано так завуальовано, і підписався товариш Курочка не своїм іменем, а псевдонімом — Гоголь...

Теперішній голова колгоспу Іван Іванович Шапка дуже з цієї чутки сміявся й одвалив нам чималенькі гроші на декорації і костюми. Це була справжня удача. Робити декорації допомагав нам учитель креслення і малювання Анатолій Дмитрович, а костюми шила з фарбованої мішковини і марлі ціла бригада дівчат. З осені до самісінької весни готували ми п'єсу. І от...

Якби цього вечора якийсь злодій забрів у наше село, він міг би спокійнісінько, не криючись, підряд виносити все з хат і, не кваплячись, вантажити на віз чи що у нього там було б... Дома, в хатах, не тільки не лишилося живої душі — навіть собаки збіглися з усього села до клубу і влаштували тут свої собачі вечорниці.

Та що там казати, коли навіть стосемилітня баба Триндичка, прапращурка нашого зоотехніка Івана Свиридовича, про яку дід Салимон казав, що вона «вже почала другий віраж», що в неї скоро знову різатимуться зуби й що вона ніколи не вмере; до якої приїздили аж з Києва, щоб дізнатися, чого це вона так довго живе¹ баба Триндичка, яка вже тридцять років не виходила з двору, ніколи не була в кіно і не те що в клуб, а й у церкву вже не ходила, — ота сама Триндичка і то причалапала на нашу виставу.

— О! Я ж вам казав! — на весь зал радісно вигукнув дід Салимон. — Уже ходити вчиться. Скоро й гопки піде...

За це баба Триндичка під загальний регіт мовчки вперіщила діда Салимона костуром по спині.

Але стривайте, стривайте...

Дзень! Дзень! Дзень-ь-ь-ь! — По серцю різонув третій дзвінок.

В залі гасне світло.

— Ану! Ану! Ану! — кишкає нас (тих, хто не повинен бути на сцені у першій яві) Галина Сидорівна.

Завіса із скреготом розсувається (вона у нас, як той цепний собака, — на залізних кільцях по іржавій дротині біга).

Все!

Почалося.

Тепер подітися нікуди.

— Я запросив вас, панове, щоб... — чути вже городничеський голос Стьопи Карафольки.

Я стою за лаштунками, заплющивши очі і притискаючи до грудей кулаки, і шепочу: «Все буде гаразд! Усе буде гаразд! Усе буде гаразд!» Як заклинання.

Ех, дурний я, що не вивчив жодної молитви! А мене ж баба вчили! Як би зараз згодилося!

¹ А ми з Явою точно знали: через те, що вона полин — боже дерево — їсть, ми самі бачили. Ми й собі пробували той полин їсти, але на другий день кинули — гірке; хай, може, як постаріємо, тоді... А то й зовсім не треба нам такого гіркого несмачного довголіття... (Примітка Павлуші Завгороднього.)

Хоч я й піонер і не вірю, звичайно, але... Отаке в мене було, коли я вперше зважився стрибнути в вершечка верби у річку! Я стояв на сукові і дивився вниз, а серце моє вже давно одірвалося і, вискочивши з грудей, летіло у воду, а я все ще стояв, вчепившись руками в гілляку, і не міг одірватися, а памороки мені забивало, і в животі тенькало, і... Але ні! То були іграшки, а не переживання. Я з радістю стрибнув би зараз не те що з верби, а телевізійної київської вежі, аби тільки...

— Га-га-га! — гримонув реготом зал. От бісів Карафолька! У нього вже й на репетиціях смішно виходило...

«Ну нічого, спокійно, спокійно! Все буде гаразд! Все буде гаразд!.. От як зараз зарегочуть — все буде гаразд!..»

— Га-га-га!

«Ну, от! А я, дурний, боюся!..»

Все ближче, ближче, ближче...

От уже зараз, зараз...

Як тільки Карафолька скаже... О!.. О!.. О!..

«Так і ждеш, що зараз розчиняться двері і — шасть!..»

У мене всередині щось клацнуло, я сіпнувся всім тілом і разом з Явою вискочив на сцену.

— Надзвичайна подія! — одчайдушне гаркнув Ява.

— Несподівана новина! — одчайдушне гаркнув я.

— Що? Що таке? — сполошилися всі, хто був на сцені. Вийшло дуже переконливо. Зал завмер.

— Непередбачена справа, — гаркнув я. — Приходимо в готель...

— Приходимо з Петром Івановичем у готель, — перебиваючи мене, гаркнув Ява.

В залі мертва тиша.

«От ми молодці! Ну ж ми молодці! Все гаразд!» — промайнуло у мене в голові. Я переможно дивлюсь у залу, бачу десятки очей, спрямованих на мене... І...

— Е! — гекаю я, перебиваючи Яву (я добре знаю, що повинен зараз сказати «Е»). Але далі... Ніби враз хтось у вухо мені — ххху! — і все з голови моєї через друге вухо — фіть! — і голова моя стала порожня-порожнісінька, як дірка. І жодного в ній словечка. Не те що там з ролі Добчинського, а взагалі жодного — наче я теля і не знаю людської мови. Тільки оте «е» в голові и зосталося і лунко перекочується там, об череп стукаючись.

— Е! — гекаю я ще раз. І дивлюсь на Яву. А він дивиться на мене. І я раптом розумію, що він теж... Що й у нього все з голови — фіть! — і нема...

— Е! — гекаю я втретє. І дивимось.

— Е! — гекаю я.

— Е! — гекає Ява.

І знову дивимось... У залі вибухає регіт. Всі думають, що так і треба.

Ондо й баба Триндичка розтягла у посмішці свого беззубого рота, і ніс у неї торкається підборіддя, і обличчя стає плюснутим і вдвічі меншим, ніж звичайно (скільки-то років вона не сміялася!)

— Га-га-га! Го-го-го! Гу-гу-гу!.. — реве зал.

Кузьма вистромив голову із суфлерської будки і, широко роззявляючи рота, по складах підказує, що мені говорити. Здавалося, глухий зрозумів би його. Вже й городничий Карафолька підказує, і поштмейстер Сашко Гузь. У першик рядах уже теж зрозуміли, і навіть хтось із публіки, почувши Кузьму, й собі почав підказувати.

Я чую окремі слова, але вони розбігаються, як неслухняні вівці, і я, мов отой невдаха-пастух, не можу зібрати їх до купи. Якби в мене зараз спитали навіть: «Як твоє прізвище?» — я, мабуть, не зміг би сказати.

А в задніх рядах все ще регочуть, думаючи, що так треба по п'єсі. І крізь регіт чути чийсь вигук: «От молодці! Ну й молодці!»

Це вже занадто!

Більше витримати я не можу.

Я рвонувся з місця і, збивши по дорозі якусь декорацію, кинувся геть зі сцени...

Я біг по безлюдному селу навмання, не розбираючи дороги, і вітер свистів у моїх

бакенбардах.

І тільки коли я опинився за селом, у верболозі, Над річкою, я впав на траву і качався, і стогнав, і землю гриз від ганьби, від сорому, від горя. А коли через кілька хвилин перший приступ відчаю минув, я побачив, що поряд зі мною качається, стогне і землю гризе мій друг Ява — Бобчинський.

Ми не сказали один одному ні словами глянули одич одному в вічі і тільки тепер зрозуміли, що ми нарobili. Ми не тільки провалилися самі, знеславили себе на все сели. Ми провалили весь «Ревізор» Гоголя. Таку п'єсу провалили! Бо як ви вже знаєте, хоч які неголовні герої Бобчинський і Добчинський, а так побудована ця геніальна п'єса, що без них ні тпру ні ну — нема ходу п'єсі ніякого. От ми зараз втекли, а там все зупинилося. Навіть уявити важко, що там діється... Скандал... Паніка... Бо ж не можуть дізнатися городничий Карафолька та всі інші чиновники, що в готелі живе Хлестаков — Кагарлицький, якого треба прийняти за ревізора. Сказати це повинні були ми, Бобчинський і Добчинський Крім нас, ніхто цього зробити не може. Ніхто. І вмерла п'єса. Нема п'єси. Розгублено стоїть на місці талановитий Карафолька, не знаючи, що робити. І всі інші персонажі стоять, як у тім'я вдарені. А за сценою, так і носа ни показавши, страждає ще талановитіший Коля Кагарлицький. Ах який же він був Хлестаков на репетиціях! І де ж у нього те бралось... А раніше таке ж тихе і непомітне було! Ми його й за хлопця не мали. Ні тобі з верби у воду стриб; нути ні тобі з рогатки вікно вибити. Носа у книгу впхне а сидить під грушею нищечком. А на сцені таке виробляв, що аж-аж... І тепер ніхто цього не побачить.

І зоотехнікова прапращурка баба Триндичка, яка раз на сто років вирішила культурно розважитись, подивитися спектакль — попленталась додому на піч цвіркунів слухати. Невдоволена і похмура розходиться публіка по хатах, лаючи на всі заставки примхливе і непевне театральне мистецтво яке так залежить від навіть найпоганючих акторів.

А ці актори лежать зараз голічерева на траві, дивляться у небо де глузливо підморгують їм зірки, і страждають. На весь космос, на весь Всесвіт страждають.

Ну як тепер показатися людям?! Як подивитися їм в очі? Як взагалі жити на світі після цього?! Ой, що ж ми нарobili!..

Лишенько!

І нащо ми придумали отой ВХАТ на свою голову!

Жили ж собі спокійно й весело.

Чого нам треба було?

У Се-Ше-А захотілося на гастролі? Вінків лаврових? Аплодисментів? Шминдрики нещасні! Маєте тепер аплодисменти по пиці!

А все почалося з Києва. Це Київ винен. Столиця України. І київська міліція винна. І нові цинкові ночовки. І Валька. І Максим Валер'янович. І годинник «Салют». І... утопленик. Утопленик винен насамперед. Але пождіть, давайте все до ладу.

Це було минулого літа.

Було так.

Розділ II

Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт з київською міліцією

Ми приїхали до Києва. На цілий місяць. У гості до мого рідного дядька і моєї рідної тітки.

Це було прекрасно. Ми цілий рік мріяли про цей день. Не те, що ми ніколи не бували в Києві. Бували. Ява один раз, а я аж двічі. Але тоді, вперше, ми були усім класом на екскурсії, всього лише два дні. А вдруге я був сам, без Яви. То було, звичайно, не те, зовсім не те. Ви ж самі знаєте, що радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — це не повна радість І навіть не піврадість. А якась четвертинка... Отож не дивуйтеся, що в нас був такий піднесений настрій.

Коли люди приїздять до Києва, з чого вони починають? Правильно! З Хрещатика! Так уже заведено... Ви злазите з поїзда, заносите свої «чамайдани» в хату, і ноги механічно самі несуть вас на Хрещатик, навіть не питаючи вашого дозволу і бажання. Тітка ледве встигає гукнути вам навздогін «Глядіть же не загубіться!.. І на обід не...» — далі ви вже не чуєте...

Через двадцять хвилин після того, як ми приїхали, ми вже ішли по Хрещатику...

Що я сказав? Ішли? Ні, ми пливли, ми линули, ми викроковували гордо й урочисто, як на

параді. По Хрещатику не можна просто собі йти, коли щойно приїхав у Київ. Така вже то незвичайна вулиця. Той, хто потрапив на Хрещатик, стає ніби іншою людиною. Всі на Хрещатику здаються якимись радісними і святковими. І напрочуд чемними, ввічливими. І всі усміхаються. Хоч ідуть люди по Хрещатику щільно, як у черзі, майже при гудившись одне до одного, але я не бачив, щоб хтось когось копнув ногою, ударив ліктем або навіть просто вилаяв. Штовхне ненароком — «Вибачте!» — усміхнеться і йде собі далі. Хороші люди на Хрещатику! Треба, щоб на всіх вулицях такі були. Пливемо, ми, линемо, викроковуємо... Широкий, як Дніпро, Хрещатик (по радіо на свята завжди так кажуть). Попід берегом на тротуарах — люди, посередині, на бруківці, — машини. І так, як на тротуарі не побачиш жодної машини, так на бруківці не побачиш жодної людини. Кожному своє. І щоб одне одному не заважать, навіть переходи під землю поховали. Такий же па Хрещатику лад — любо глянути. «Легше у нас під воза вгнатися, ніж тут під машину», — подумав я. Та тільки встиг я це подумати, аж раптом з тротуару, як Пилип з конопель, вирвався на середину вулиці просто під машини огрядний і лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече і наче без штанів, у самих трусах. Тільки по гудзиках ми здогадалися, що то були такі штани, але коротенькі, як труси. З-під тих штанів некрасиво стирчали голі, вкриті густим чорним волоссям товсті ноги. По всьому було видно, що то не наш чоловік, а якийсь інтурист.

Ми з Явою завмерли — невже перебіжить?!

Та враз — цюрррр! — наче з-під землі виринув молоденький стрункий міліціонер з хвацько підкрученими вусиками. І голоногий інтурист, не добігши навіть до середини бруківки, так і присів, смішно розчепірівши руки. Потім крутонувся і підтюпцем побіг назад. Міліціонер йому навіть слова не сказав, тільки усміхнувся і посварився пальцем, наче вчитель на недисциплінованого учня (хоча інтурист був удвічі старший за міліціонера).

— О! Бачив? — гордо сказав Ява. — Думає, мабуть, раз приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи! Лізь, голубе, під землю, як усі люди. Невелике цабе!

Потім Ява захоплено глянув на молоденького симпатичного міліціонера і сказав:

— Ти знаєш, Павлушо, все-таки нема в світі лучче, як бути міліціонером. По-перше, благородно! Борешся з усякими злодіями, бандитами та хуліганам. По-друге, усі тебе поважають, а коли треба, й бояться. По-третє, цікаво. Не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке. Я, мабуть, таки стану міліціонером. А ти?

— А я льотчиком, — вперто сказав я. — Ти ж знаєш!..

— Як хочеш, — сказав Ява і зітхнув.

Ява міняв професії, як циган коні. Сьогодні він моряк, капітан далекого плавання. Завтра він геолог. Післязавтра директор кондфабрики («по три кілограми „Тузика“ на день можна їсти»). Тоді футболіст кийського «Динамо». Тоді художник. Тоді звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів та ягуарів. А сьогодні, бачте, міліціонер.

Я ж — ні. Я як ото вирішив ще у першому класі, що буду льотчиком, так досі держусь, не схибив.

Навіть дід Салимон сказав недавно: «Ти диви, яке вперте!.. Ма'ть-таки, буде льотчиком цей слинько, хай би його муча вбрикнула!»

Хіба що іноді я не витримую. І ненадовго пристаю до Яви — за компанію. Та й то тільки на таку комбінацію, щоб лишатися льотчиком. Я вже був і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик-звіролов, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком цукерки «Тузик».

Але цього разу я від комбінації вдержався, бо не уявляв собі льотчика-міліціонера — кого ж ти у повітрі затримуватимеш і штрафуватимеш! Черногузів хіба!

Ні, хай уже цього разу лишусь я просто льотчиком.

Пливемо ми, линемо, викроковуємо по Хрещатику...

Праворуч багатоповерхові будинки, схожі на величезні, кахлями обкладені груби, один на одного громадаються, угору на Печерськ лізучи.

Ліворуч універмаг склом на сонці виблискує. Далі здоровеннецька десятиповерхова міськрада (скільки ж то у ній людей радиться — така велика!).

Десь за міськрадою вежа телевізійна небо аж у космос проїшрикує.

Оце висота! Нічого вищого в світі не бачив! От де від матері після двійки ховатися! Не те, що на нашій груші! Не чільки б не стягли, не догукалися б ніколи!

Далі на тлі неба круглі без хрестів бані вимальовуються — колишній костьол, теперішній антирелігійний планетарій.

Після міськради, за вулицею Свердлова, Хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши на площі Калініна будинки далі од себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на площі Ленінського Комсомолу у філармонію. І через ту філармонію у Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Свердлова ми по Хрещатику далі не пішли. Бо праворуч була станція метро А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро!

Не змовляючись, ми, як по команді, одночасно повернули до входу в метро.

На нас одразу війнуло свіжістю і якимсь особливим, тільки одному метро притаманним запахом.

Хоч контролера десь не було і проходи між спеціальними тумбочками, де горіли привітні слова «Киньте п'ять копійок», були гостинно відкриті, проходити «зайцями» ми навіть і не подумали. Хай хтось дурніший це робить, ми вже один раз пробували... Хоч би як швидко ти біг, ще швидше за тебе з тумбочок вискакують навперейми спеціальні держакі, і ти гепашся на них пузом. Отож...

Ми інтелігентно наміняли у касі п'ятаків, кинули і пройшли...

«Які ми все-таки культурні й благородні», — з гордістю подумав я. Коли б я, дурний, знав, що зараз станеться!..

— Диви! Диви! Старшина Паляничко! — зненацька вигукнув Ява. — Давай доженем!

І тільки я встиг роззявити рота: «Га? Де?» — як він уже дріботів по ескалатору.

Поперед нас стояв на ескалаторі здоровенний опасистий дядько, з кошиками, з клумаками, ще й з новісінськими ночовками в руках (видно, попродав на базарі крашанки абошо, накупив краму і їхав на станцію).

За кілька метрів нижче дядька стояла струнка мальована дівчина з височенною, схожою на копицю сіна зачіскою, — справжнісінька тобі кінозірка.

А ще нижче «кінозірки» їхав міліціонер, — справді, дуже з спини схожий на старшину Паляничка, з яким ми за досить-таки цікавих обставин познайомилися торік, коли приїздили усім класом до Києва на екскурсію Звичайно, добре було б з ним знову зустрітися й побалакати. Особливо Яві, який відсьогодні готує себе в міліціонери.

Я, не роздумуючи, задріботів слідом за Явою. Опасистий дядько з покупками загородив собою майже весь прохід. Яві вдалося прослизнути повз нього А я хотів проскочити, та ненароком зачепив цинкові ночовки, що стояли біля дядька і які дядько придержував тільки двома пальцями. Ночви гримонули на ескалатор і ковзнули вниз.

Гур-гур-гур! Мить — і ночви вдарили ззаду по ногах «кінозірку», «Зірка» не встояла і гепнула у ночовки. І ночовки, тепер уже з пасажиром, загримотіли по ескалатору.

Ми отетеріли.

Сліпучо красива, як цяця мальована, «кінозірка», сидячи в ночвах і держачись за них обома руками, мчала вниз по ескалатору. Мовчки, без крику, без жодного слова. Чи то вона була така мужня, чи то, навпаки, оніміла з переляку і несподіванки — важко та й ніколи було зрозуміти.

Ще мить — і міліціонер, що не встиг обернутися й помітити небезпеку, збитий з ніг, присів на ескалатор. А «зірка», не міняючи пози, гайнула далі.

Опасистий дядько, не глянувши навіть на нас з Явою, одразу сіртонувся за своїми ночвами. Він важко біг з клумаками по ескалатору і раз у раз діловито скрикував: «Побережись! По-бережись!» — наче хурман, що їде через базар своєю колимагою, — тільки що батогом не цвбохкав.

«Зірка», збивши з ніг ще кількох пасажирів, вилетіла з ескалатора, проїхала через увесь зал і спинилась.

Якийсь інтелігентний дідусь, прямо під ноги якому вона підкотилася, здивовано глянув на неї і суворо сказав:

— Що це ви, мадам?! Поводитесь, як дитина!

Дядько все ще важко гупав по ескалатору, хрипло і якимось не дуже стурбовано, навіть спокійно вигукуючи:

— Мої ночви!.. Мої ночви!..

Збитий міліціонер (тепер ми бачили, що то був ніякий не Паляничко) поспішав за дядьком, на ходу обтрушуючи кітель і, невідомо до кого звертаючись, гукав:

— Сгривайте! Сгривайте! Одну хвилинку!

Ми підтюпцем бігли за міліціонером. Іншого виходу а нас не було. Ескалатори в метро мають таку властивість, що на них можна їхати лише в один бік, — це тобі не звичайні сходи, по яких можна іти і туди і сюди!

На наше щастя, міліціонер ще не уявляв собі, хто справжній винуватець цієї скандальної пригоди, переслідував дядька і на нас не звертав жодної уваги. Але скоро він довідається. Ще кілька секунд, він наздожене дядька, і дядько... У мене холонуть ноги. От уже ескалатор довів нас униз.

«Кінозірка», що тільки тепер, мабуть, оговталась, раптом усміхається і, все ще сидячи в ночвах, бадьорим голосом говорить:

— Політ пройшов нормально. Почуваю себе добре. Невагомість і перевантаження перенесла задовільно.

Навколо сміються.

Як вітали «зірку»-«космонавта» міліціонер, опасистий дядько та інші люди, що веселим натовпом оточили її, ми вже не бачили і не чули. Бо ми притьмом вскочили у поїзд. Двері за нами клацнули, поїзд рушив.

На наступній «Арсенальній» станції ми так бігли по ескалатору вгору, що аж серця наші з грудей вискакували. А там же два ескалатори, та такі довжелезні...

Коли ми вибігли з метро, завернули у двір величезного сірого будинку й опинилися на схилах у чагарнику, — ми вже були майже мертві від знесилення. Життя в наших тілах лишалося процентів п'ять, не більше. Та й ці п'ять процентів — то було не життя, а сама макуха. В очах темно, ні рукою, ні ногою не ворухнеш. Не те що говорить, — ми дихати неспроможні були. Ротами тільки плямкали, повітря хапаючи, як риба без води. Трирічне дівча могло зараз наз брать за п'яти, кидати в торбу й нести на базар продавати по дві копійки за пучок. Така була нам зараз ціна. Лише через хвилину десять...

— Ну? — ледве сказав Ява.

— Ага, — ледве сказав я.

— Тю, — ледве сказав Ява.

— Тьху, — ледве сказав я.

Це вся розмова, на яку ми спромоглися через десять хвилин.

І тільки через хвилину двадцять ми нарешті очутилися і змогли обмінятися думками з приводу того, що сталося.

— Да... — зітхнув Ява. — Можна сказати, зіпсував ти мені кар'єру. А що?! Хто ж мене тепер у міліцію візьме...

— Та йди ти! При чому тут це! — пробував виправдатися я — Ніхто ж нас не бачив. І взагалі — все ж минулося. Чого ги!

— Ага! Не бачив! І дядько бачив, і міліціонер, як ми за ним бігли, скося зиркнув, я помітив... А в них зорова пам'ять — будь-будь! Професійна.

— Та! — махнув я рукою.

— От тобі й «та»! Може, нас за його словесним портретом уже й шукають. Словесний портрет — це, брат, така штука... — Ява підняв над головою стиснутий кулак, що мало означати, яка прекрасна штука словесний портрет. Про словесний портрет Ява набрався, коли три місяці тому готував себе у прикордонники.

— А що ж ми такого зробили?! Нічого ж страшного! — не стільки Яву, скільки сам себе заспокоював я. — Ненароком зачепили ночви і... Хіба ж це навмисне?

— Іди доведи, що не навмисне. Дядько перший говоритиме, що навмисне. Щоб себе виправдати. І взагалі такого, мабуть, за всю історію метро не було. Отож...

— Не щастить нам у метро, — зітхнув я. — І минулого разу, пам'ятаєш, скандал був, і тепера...

— Закон парності, — зітхнув Ява.

Атож, мабуть, він таки справді існував, той «закон парності», про який чи то всерйоз, чи то жартома говорив мій батько і який нібито полягав у тому, що різні неприємності завжди ходять у парі — як одна станеться, чекай другої. Недарма ж і в народі кажуть: «І так горе, і так двоє».

— Це такий клятий закон, що диви, щоб з нами сьогодні ще якоїсь капості не сталося, — сказав Ява і раптом усміхнувся. — А здорово все-таки зафурготіла вона у ночвах...

— А що ж! Як на ракеті — фіть! — І будь здорові Я б і сам не відмовився, га? — заторохтів я, радий, що Ява вже не залякує мене міліцією.

Ява підвівся з землі:

— Ну, то куди тепер підемо?

Я здвигнув плечима:

— Та куди хочеш! Або в містечко розваг, або в стерео, або в зоо...

— Це правильно, але... — і Ява замовк.

— Що?

— Та якби... — і знову замовк.

— Що?

— Та самим воно якось... От щоб розшукать отих... київських... Ігоря, Сашка-«штурмана»... Такі ж хлопці класні... — і в небо дивиться, щоб очі від мене сховать...

Я дивлюся на нього і хитро усміхаюся. Ну ж Ява! От же ж Лис Микита! Хлопці тобі потрібні! Еге ж! Та я ж тебе наскрізь бачу. Ти ж для мене як із скла зроблений! Я тобі не київський мисливець, якого можна за носа водить. На це Ява мастак! Київські мисливці, що приїздили в нашу Васюківку на полювання та риболовлю, часто наймали нас, хлопців, щоб ми їм коників для наживки ловили. Сірникова коробка коників — п'ять копійок. Я собі ото ловлю та й ловлю у поті чола: найнявся — як продався. А Ява сіна у сірникову коробку натовче, зверху кілька коників покладе і — вже біжить міняти на п'ятака. А як піймають його на цьому, він тільки очима невинно кліп-кліп: «А треба ж було їм їсти вкинуть!..»

Але стривай, я тобі не київський мисливець!

— Воно дуже добре б, — кажу, — тільки де ж їх шукать? Адреси ж нема... Правда, давала тобі Валька свою адресу тоді. Але ж ти її не зберіг, мабуть. Та воно, звичайно, й смішно було б — берегти адресу якоїсь там Вальки.

У Яви тільки — раз! — шоки червоно спалахнули, як од ляпасів...

І що воно ото буває за таке іноді з людьми, що з хорошого геройського хлопця робиться казна-що, бурякова гичка... І через що? Через якусь чаплю у спідниці... Тьху!

Минулого разу, коли була у нас пригодницька історія з Книшем і Бурмилом і коли Ява був Робінзоном Кукурузо і тікав у плавні на безлюдний острів імені Переекзаменовки, познайомилися ми випадково з київськими піонерами-юннатами. І була серед тих піонерів одна Валька, худа, цибата і, на мій погляд, зовсім неінтересна. (Ганя Гребенючка з нашого класу в тисячу разів краща). Але то я вважав, що Валька неінтересна. А Ява... Ява через дві хвилини став не Ява, а бурякова гичка. Коли київські юннати поверталися додому, Валька залишила Яві свою адресу, щоб ми написали, чим закінчиться наша історія з Книшем і Бурмилом, — її дуже, бачте, це цікавило. Минув час, історія з Книшем і Бурмилом закінчилася для нас щасливо, ми були героями, і Ява після цього кілька разів напівжартома, напівсерйозно закидав гачка — написати Вальці листа. Я робив — тьху! — і казав: «Ти що, вчадів! Я, коли в таборі, мамі ніяк не можу написати, а ти хочеш...» Сам Ява писати не наважувався. Боявся помилку наробити. Переекзаменовка у нього була якраз з мови. Так з листом нічого не вийшло. Але адресу Ява зберіг. Це я знаю. Він її ховав на горищі, я бачив, як він там перечитував її, наче листа якогось.

Тільки я йому нічого не сказав...

А коли ми їхали в Київ, я знав, що рано чи пізно Ява заведе розмову про Вальку. Але я не думав, що так скоро. Я планував собі Вальку десь на третій-четвертий день, не раніше. І якби не моя провина у тій пригоді з ночвами, я б, певне, так просто не здався. Та тепер я був радий, що Ява забув про словесний портрет і про міліцію, і вирішив поступитися.

— Чого скис! — весело сказав я. — Ну да, воно цікаво було б зустрітися і з Ігорем, і з Сашком-«штурманом», і з Валькою. Вони нам Київ хіба ж так показали б! Яка там Вальчина адреса? Я колись пам'ятав... Якась Січнева... так?

— Вулиця Січневого повстання, — буркнув Ява.

— Тю! Та це ж вона і є... Тут біля метро починається і проз новий Палац піонерів тягнеться туди, де лавра. Гайда!

Ява криво усміхнувся.

Розділ III

Ява поспішає на побачення. Вухо

Через кілька хвилин ми вже знайшли потрібний будинок, почали шукати квартиру. Обійшли весь будинок — нема. На найвищому шостому поверсі остання квартира вісімнадцята, а нам треба двадцять п'яту. Що таке? Невже обдурила Валька, насміялася, вигадану адресу дала... На Яву мені було боляче дивитись — такий у нього був вигляд. Нарешті я наважився спитати в якоїсь бабусі. І виявилось, що є двадцять п'ята, тільки у дворі, у так званому флігелі. Пішли ми шукати той флігель.

— Казна-що, повигадували якісь флігелі-мігелі. Тільки з пантелику збивають, — удавано сердито бурмотів повеселілий Ява.

Справді, у дворі стояв такий самий, як і з вулиці, здоровенецький шестиповерховий будинок. І на третьому поверсі ми легко відшукали двадцять п'яту квартиру.

Коли ми заходили в парадне, я помітив, що, минаючи старорежимські візерунчасті засклені двері, Ява на якусь мить затримався і, глянувши на своє відображення у склі, пригладив рукою чуба. Я удав, що нічого не бачу.

І от ми стоїмо перед дверима. На дверях кілька кнопок від електричних дзвоників — мабуть, у квартирі багато сусідів. На сходах напівтемне, і ми спинаємось навшпиньки, щоб прочитати написи під кнопками. О, «Малиновським дзвонити один раз!» Це воно. Вальчине прізвище. Малиновська. Точно.

— Дзвони, — шепоче Ява.

— Ти дзвони, — шепочу я, невідомо чого відчуваючи холодок у животі.

— Та подзвони. Ну, ти ж вищий, тобі зручніше, — хитрує Ява.

— Ні, вона тобі адресу залишала, ти й дзвони, — не здаюся я.

— Ану тебе, — із злістю шепоче Ява і, рішуче зітхнувши, натискає на кнопку. За дверима голосно деренчить дзвоник.

Ява відскакує від дверей і ховається за мою спину. Дуже мені треба! Я відскакую вбік і хочу випхнути наперед Яву.

І тут сталося щось неймовірне. З-за виступу стіни з темряви, як мара, виринула чиясь величезна постать і здоровенецькою рукою схопила Яву за вуха. В ту ж мить хриплий голос заgrimів, аж луна підстрибом покотилася вниз по сходах:

— Піймалися! Піймалися нарешті!

Не кажучи вже про Яву, якого тримали за вуха, я теж сид несподіванки прикипів до місця і не міг ворухнутися. А дядько grimів на весь під'їзд:

— Так от хто тут хуліганиї! От хто це дзвонить і тікає!.. А бідна бабуся повинна бити свої старі ноги, даремно ходячи відчиняти! От ми зараз з вами поговоримо!

І в цю мить з-за дверей почувся дзвінкий Вальчин голос:

— Хто там?

Ой-ой-ой! Я панічпо глянув на Яву. Він зібрав всі спої сили, одчайдушне рвонувся і... Навіть якби йому довелося залишити своє вуха у дядьковій руці, він все одно б вирвався. Та що вуха! Цієї миті Ява ладен був оддати півголови, навіть півтіла, аби тільки вирватися, втекти з тим, що залишиться, подалі від Вальчиних очей.

Ви ж самі подумайте: після довгої розлуки в першу хвилину побачення, якого ви так чекали, ваша Валечка бачить як (о світе ясний!) якийсь здоровенецький мурмило держить вас за вуха, мов цуценя. І ви, схиливши голову, жалюгідно висите на своєму вусі, майже не торкаючись землі. Ви, який мріяли про урочисту й хвилюючу мить, коли відчиняться двері, і вона стане на порозі, і здригнуться від радісного подиву волохаті вії, і засяють очі, і запашать рум'янцем щоки. І вона скаже: «Ой!» — а потім: «Ах!» — а потім: «Здрастуй, здрастуй! Це ти? Яка я рада!» І все буде так прекрасно...

Аж замість цього...

О люди добрі!

Наче висірені з гармати, ми прогуркотіли сходами вниз, вискочили у двір, потім на вулицю і цілий квартал бігли щодуху, не оглядаючись. Лише коли переконались, що за нами ніхто не женеться, одсапуючись, пішли.

Ми йшли, не розбираючи дороги, йшли і мовчали.

З очей Явиних бігли сльози. Він кривився й одвертав од мене обличчя. Та я все розумів. Ява ніколи не плакав! То просто механічно. Просто вухо якимось чином зв'язане з тим органом, що виробляє сльози. І якщо дуже покрутити вухо, то сльози течуть самі собою. І це зовсім не значить, що людина плаче.

Вухо Явине напухло, збільшилося вдвоє і горіло маково.

З таким вухом вдруге пробиватися на побачення годі було й думати.

Ми добре розуміли, що сталося. Сталося жахливе непорозуміння. В тому домі якийсь шалапут розважався тим, що дзвонив у квартири й тікав. А дядько випадково нагодився і, побачивши нашу метушню біля дверей після того, як ми подзвонили, вирішив, що то ми хуліганимо. Все це ми розуміли. Та нам не було легше від цього. Особливо Яві. І не так вухо, як те, що Вальки не побачив і тепер хтозна, чи взагалі побачить.

Я боявся, що він почне в усьому звинувачувати мене, бо якби я зразу подзвонив, як він просив, і якби не став потім випихати його наперед, — може, нічого й не було б. Проте Ява повівся благородно, він лише мовчав, раз у раз струшуючи з він сльози.

Я хотів його розрадити, але довго не міг придумати, що сказати. Нарешті я сказав:

— Підловити б оте хрюкало, що через нього ми постраждали, і задзвонити б йому у вухо так, щоб він три дні не чув, щоб йому три дні в голові дзвеніло. Щоб знав, як хуліганити! Я б йому як дав!

Але на Яву моє завзяття враження не справило. Я скрушно зітхнув.

Ми пройшли парками над кручею, перейшли через місток і вийшли до кінотеатру «Дніпро».

— О! — радісно вигукнув я, наче той мореплавець, що побачив землю. — Давай же в кіно підем! Тітка ж нам спеціально гроші на це дала! Гайда!

Але Ява, одвернувшись, похмуро буркнув:

— Не хочу!

Тоді я сказав:

— Даремно. Аніж висвічувати отаким вухом на людях, краще посидіти півтори години у темряві в кіно. А за цен час воно стухне.

Так само не дивлячись на мене, Ява буркнув:

— Ходім!

І я швиденько побіг у касу брати квитки.

Дивилися ми «Семеро сміливих», героїчний фільм про полярників. У фільмі весь час шаленів буран, мела хурделиця, і герої, обвішані з носа до черевиків льодяними бурульками, мужньо хекаючи, дряпалися на крижані гори, провалювалися і тягли один одного на пледах. Це неабияк вплинуло на Яву. Коли ми вийшли з кіно, в очах у Яви вже не було тої безнадійної туги і відчаю (хоч вухо мало ще дуже ненормальний вигляд).

Я відчув у животі неприємну смоктушу порожнечу — хотілося вже їсти — і сподівався, що ми зараз поїдемо додому. Але Ява їхати додому категорично відмовився, боявся, щоб тітка не почала розпитувати. Чудило! Можна ж було легко що-небудь вигадати — наприклад, упав і вдарився чи їхав у переповненому автобусі і дверима защемило або що. Хіба мало нещасних випадків може статися з людиною у такому неспокійному місті, як Київ. Але переконати Яву я не міг. Ми спустилися вниз до Хрещатика. Біля Володимирської гірки, там, де павільйон «Морозиво», Ява спинився. Обережно взявся рукою за вухо і, страдницьки подивившись на мене, сказав:

— Якби холодне прикласти, мабуть, полегшало б... Га? Як ти думаєш?

Я помацав себе за груди і здвигнув плечима. Я знав, на що він натякає. Тітчині гроші ми вже протринькали на кіно. Це ясно. Але в нас ще були гроші. На грудях у мене в потаємній кишені зісподу лежала троячка, півроку збирана мною і Явою троячка, на яку ми поклали великі надії. Ми домовилися витратити її тільки на дуже інтересні або ж заборонені нам втіхи, на які не дасть

грошей тітка. Чи то на політ над Києвом на вертольоті, чи то на фільм, на який «до 16 років не дозволяється...» — ми ще самі точно не знали. Оскільки характер у Яви був легковажніший, ніж у мене, і він міг гухнути троячку за півгодини, вирішили, що збсрігатимеґься вона в мене і витратити її будемо тільки за обопільною згодою.

І от Ява натякає, щоб узяти з троячки на морозиво. Морозива і мені хочеться, але ж то легковажність. Ми ж не на морозиво її берегли. Ми про морозиво не домовлялись. Але ж Ява сьогодні постраждав, ич, тримається за вухо, і очі в нього, як у цуцика, якому придушили хвоста. Я зітхаю і рішуче йду до павільйону. Ява за мною. Сідаємо за столик і замовляємо по сто грамів найдешевшого, «Вершкового». Подумаєш, тринадцять копійок порція! Не збідніємо...

Ми імо з апетитом, прицмокуючи і облизуючи ложечки. Раз у раз Ява прикладає холодну ложечку до вуха. Але що таке сто грамів! Через три хвилини ми вже сидимо перед чистими вилізаними вазочками, в яких, як у дзеркалі, відбиваються наші похнюплені носи. Ява скорботно мацай себе за вухо. Вухо вимагає жертви. Вухові треба ще морозива. Я оближую солодкі губи і — наче з моста у воду — замовляю дві порції пломбіру.

І смачне ж морозиво роблять у Києві, ох і смачне!

Ви думаете, на пломбірі Явине вухо заспокоїлось? Нічого подібного. Після пломбіру було шоколадне, погім фруктово-ягідне, потім горіхове... І до кожної порції додайте ще по склянці газводи з сиропом. Дорого обійшлося нам Явине вухо. Майже вся троячка наша загула у тому павільйоні. Лишилися копійки. Я мало не плакав, коли розплачувався.

Ми вийшли з павільйону похитуючись.

Півгодини сиділи ми на лавочці біля павільйону мовчки. Раювали. От якби щодня обідати морозивом! І снідати морозивом, і вечеряти!

Потім Ява глянув ліворуч і сказав:

— Ти думаєш, що ото таке?

Я глянув і сказав:

— Чортове колесо.

— Так чого ж ми сидимо?

— Ходімо.

— А гроші у нас є?

— На чортове ще буде.

Що-що, а на оте колесо я останнього не пожалію. Це для мене просто треба. Я ж у льотчики збираюся. Так що...

Ми якраз добре встигли. Остання кабіна вільна була. Тільки ми сіли, одразу й поїхали. Ого-го! Ух і здорово! Піднімаємось-піднімаємось-піднімаємось... Все у тебе в середині вниз іде. А тоді опускаємось-опускаємось-опускаємось. І все у тебе всередині вгору іде. Ну точнісінько як на літаку! Вгору — це як висоту набирає. Вниз — як на посадку йде. (Я ж таки літав, а що ж ви думали — на «кукурудз-нику» сільгоспавіації, що наші поля обприскував.)

І головне, стоїть те чортове колесо на високій кручі над Дніпром. І таке враження, що ти в справжнісінькому літаку лежиш. Далеко внизу Поділ, і Дніпро, і низьке лівобережжя, що ген-ген до крайнеба простяглася. А онде Труханів острів. Пляж. Ну й людей же там! Як отої комашні. Піску через людей не видно. Нікуди, мабуть, і ступити. Як вони там не роздавлять одне одного. О! А то що таке? Серед дерев стримить... Лишенько! Та то ж... парашутна вишка! Точно! Вона!

Мені ж з тої вишки стрибонуть отак-о треба! Мені просто не можна не стрибонуть. Льотчикам з парашутом стрибати — перше діло. Все одно, як морякам плавають.

— Яво! — кажу. — Бачиш, ондо вишка парашутна? Ми зараз підем стрибонемо з неї.

— Стрибонем. Авжеж, стрибонем, — одразу погодився Ява. — Він хоч і не збирається у льотчики, але з чогось кудись стрибонуть, щось таке встругнути він завжди — за!

Розділ IV

Пляж. Каруселя. Утопленик. Незнайомець з тринадцятої квартири

Ми біжимо сходами, що ведуть з «містечка розваг» униз до набережної. Хороші сходи. Але довгі. Хоч і вниз бігти, а все одно захекались.

— Чого бігти! Не встигнем, чи що! — кажу я, а сам думаю: «Треба сили для стрибка берегти.

Хто його зна, як воно там буде. Все-таки перший раз!»

Збавили ми хуткість. Пішли.

Внизу чи то ворота, чи то альтанка — щось іаке, і на ньому здоровеннецький кам'яний стовп з якоюсь балабухою на кінці.

— Зажди, — каже Ява. — Тут щось написано.

Ява любив читати різні історичні і меморіальні дошки. Підійшли ми. До стіни пригвинчена мармурова дощечка:

**«Пам'ятник на відзнаку
Повернення Києву Магдебурзького права
Споруджено в 1802 р.
Архітектор А. І. Меленський».**

Ніколи б не подумав, що то пам'ятник. Я звик, що пам'ятник — це або на коні, або пішака, але обов'язково якийсь герой-полководець чи геній. А тут якесь Магдебурзьке право! Чудасія!

Напис на меморіальній дошці був не одинокий. Крім нього, було ще багато написів. Але вже од руки і значно пізнішого походження. Геть усе Магдебурзьке право було густо списане досить-таки одноманітними формулами:

«Коля + Ляля = любов», «Вася + Оля = любов», «Петя + Нюра = любов», «Толя + Галя = любов» і т. д.

А якийсь один нагармузляв отакенними літерами свою формулу аж метрів за три над землею: «Жека + Льоха = любов». Мабуть, йому довелося для цього принести з дому драбину. Бо аж ніяк не вірилось, щоб у нього було таке довге тіло. По-людському звали його, видно, Альоша, а її — Женя, писав він російською мовою і не знав, що по-українському льоха — це свиня. І вийшло, що він сам себе назвав свинею.

Те, що ніхто з них ніколи не мав п'ятірки з каліграфії, видно з першого погляду — такі кривулі вони понавиводили. І ще було ясно, що одне одного, може, вони й любили, але більше не любили нікого, бо так запаскудили пам'ятник, аж гидко було дивитись.

— І нащо їх тільки ірамоги вчили! — з почуттям сказав Ява.

«Диви, який ти хороший! А чи не ти, дорогий Яво, писав крейдою на сараї поза школою різні революційні слова проти завпеда Сави Кононовича», — подумав я. Але не сказав нічого. Бо й сам я був грішний: писав на паркані колись нелітературні дурниці. Бач, як недобре. Більше не буду!

Сповнені благородних почуттів, ми подалися до пішохідного моста, що вів на Труханів острів. По мосту безперервним потоком ішли люди. Куди ж це вони?! Там же і так сісти ніде... Ой, не інакше, як задавлять когось там сьогодні. Не інакше, як будуть жертви!

Жертви... Що ближче ми підходимо до парашутної вишки, то дужче ворухиться у моїх грудях щось паршиве-паршиве — слизьке і холодне. Висока все-таки, зараза! Це тобі не верба, з якої ми в річку стрибаємо. Як не розкриється парашут, то тільки — ляп! — і кавкнеш...

Цікаво, чи буває так, що не розкривається парашут на парашутній вишці... Чи бувають тут нещасні випадки... І жертви...

Перейшли ми міст, звернули ліворуч, до вишки. Інтересно, про що зараз думає Ява? Щось дуже він бадьоро йде, аж надто бадьоро. Так серйозні люди не йдуть стрибати вперше з парашутом.

Придивляюсь я до парашутної вишки — не видно, щоб хтось стрибав. Може, уже сьогодні була якась жертва... А ми, два дурні, йдемо...

Розумні люди ондо у пінг-понг грають, у настільний теніс — зовсім безпечна гра, цілком гарантує життя. Стоп двадцять столів, і білі пластмасові м'ячики стрибають над ними, як бульки під час дощу...

Аж от і парашутна вишка.

Ти диви — нема нікого. І парашута не видно. І шворку, на якій він має висіти, закинута кудись нагору.

Неподалік од вишки сидів під деревом якийсь напівголий літній дядечко в парусинових штанях. Саме те, що він був не в трусах, а в штанях, змусило мене подумати, що це хтось із

адміністрації.

Я підійшов і спитав:

— Скажіть, будь ласка, а вишка що — не працює?

Дядечко глянув на мене, хмикнув:

— Чого не працює? Працює. Тільки бачиш — нема парашута. Хтось украв, кажуть. А без парашута з неї стрибать опасно. А втім, спробуйте, хлопці. Я бачу, ви такі герої, що вам парашут зовсім не потрібен.

Ми зрозуміли, що дядечко жартує. Ну звичайно ж, не працює вишка, не працює... Ур-р...

— От шкода, — сказав я.

Поряд з вишкою була каруселя. Я спершу подумав — звичайна собі каруселя. А тоді придивився — е ні, зовсім не звичайна. На високому залізному стовпі величезне коло, а до того кола на довгих ланцюгах крісельця причеплені. Крутиться коло, і крутяться крісельця на ланцюгах, убік одлітаючи, — як ото, коли консервну бляшанку на дротині над головою розкручувати.

Глянув на Яву:

— Давай?

— Давай.

Вишкребли ми останні копійки. Заплатили. Сіли Поїхали! Спершу поволеньки-поволеньки. Тоді все дужче, дужче...

— Ого-го-го-го-го-о... — радість із грудей вигогокується. Ну й ловка ж каруселя! Зовсім тобі як птиця летиш у повітрі — ніби й не держить тебе ніщо... — Гух-гух-гух!..

— Др-р-р-р... — це я ротом. Гуркіт мотора собі роблю. Ніби лечу я на літаку-винищувачі надзвуковому...

— Та-та-та-та-та-та... — з кулемета стріляю по Яві. Ява обертається і теж:

— Та-та-та-та-та-та...

— Іду на тарані — гукаю я, підлітаю до Яви — штурх його ззаду, і він одлітає од мене. А потім підлітає і — штурх! — мене, і я одлітаю... І-і-ех!.. От каруселя! Ну й каруселя! І ніяких тобі нещасних випадків! Ніяких жертв! Ланцюг такий, що вола вдержить.

Отак би літав, літав, літав... цілий день би літав...

Аж тут повільніше, повільніше...

Стоп! Приїхали! Злазьте!

Тю! Отак мало? Як хочете ще, — будь ласка, платіть гроші і карусельтесь собі скільки влізе.

Гро-о-оші! Де ж узять ті гроші, як вони отуто, у животі! І нащо ми стільки морозива вмамурили! Не могли менше на дві-три порції! Якраз було б на каруселю! А так через те поганське морозиво доводиться відмовлятися от такої для мене потрібної, такої льотчицької розваги.

Дурний я, дурний! Ну, у Яви вухо, йому треба було! А я чого? Чого я! Було б на собі економити. Хай би Ява сам їв. Морозива я й у Васюківці можу скільки хочеш умелігати. А таку каруселю у Васюківці хтозна-коли ще побудують!

Я вже й виросту...

Ява бачить мій настрій. Зітхає співчутливо. Каже:

— Ходім хоч скупаємося.

— Та! — змахую я рукою — Що я, купатися у Київ приїхав? Я вдома отак-о закупатися можу... Та й де тут купатися? Серед людей, як у лісі, заблудишся. І до води не втрапиш Та й води біля берега уже нема — самі люди...

Але то я так казав, щоб досаду свою на чомусь зігнати. Бути на київському пляжі і не купатися міг тільки якийсь хворий, ненормальний. Тим паче в таку спекоту. Ми почали пробиватися до води.

Я не можу собі точно уявити, що таке мільйон людей. Але якщо вже уявляти, то уявляти, мабуть, треба київський пляж. По-моєму, там було не менше мільйона. Хто не вірить, хай піде й порухує.

То було схоже на якийсь велетенський базар. Тільки що всі голі і не торгують. Ніколи я не бачив стільки голих людей одразу. Ну, доводилось мені бачити одного, двох, трьох голих, ну, два-три десятки — у лазні. А тут — мільйон голих. Аж не віриться, що таке буває на світі.

Древні люди, що ото пекло видумали, якісь були наївні, без усякої фантазії. Хіба то пекло? От київський пляж у жаркий вихідний день — оце пекло! Люди тут справді пеклися, смажилися, шкварилися на сонці. Половина з них лежала голічерева мовчки, без руху, заплющивши очі, мов мертві. Лише по тому, як колихалися їхні животи, можна було зрозуміти, що вони ще живі, ще дихають. Друга половина безперервно щось їла — жувала, ковтала, плямкала губами, пила молоко з трикутних паперових пакетів, пила пиво і лимонад із пляшок. Здавалося, ця половина прийшла на пляж спеціально, щоб попоїсти. І лише незначна частина хлюпалася, купалась у воді. Але цієї незначної частини було досить, щоб витіснити своїми тілами пів-Дніпра води. Ще одна незначна частина весь час кудись ішла. Ішла, переступаючи через тіла, наступаючи комусь на ноги, на руки, на голови і таке інше. Але й цієї незначної частини було досить, щоб скидатися на вокзальну товкучку і метушню. А он — гуп! гуп! гуп! — попід кущами волейбол, стоять кружка і м'яча гупають. І нема того, щоб гарненько грати, а все гиять так, щоб когось по голові вцілити. Різнокольорові м'ячі не стільки у повітрі літають, скільки по піску качаються, через людей перестрибуючи. Отакий-то пляжний волейбол.

А он «геркулеси» ходять, повагом, весь час м'язи напружуючи і груди вперед випинаючи. І в кожного на руці номерок на резинці — від гардероба, — ніби всі «геркулеси» кимось пронумеровані.

— Здоров, Гарик!

— Привіт, Шурик!

— Чао, Марик!

Це «геркулеси» між собою вітаються, не зупиняючись і голови не повертаючи, щоб не втратити статечність фігури. І всі оці нумеровані індикуваті Марики, Гарики і Шурики відрізнялись од решти людей тим, що були розмальовані татуїровками. Татуїровки були у них де тільки хочеш — на руках, на грудях, на ногах і навіть на спині. І чого тільки не було «виколото»: і кораблі, і орли, і звірі, і жінки, і кинджали, і різні мудрі тексти, наприклад: «Смерть за измену» або що Це по-перше. А по-друге, у всіх у них щось висіло на шиї. Такий собі лаяцюжок, а на ланцюжку або підківка, або бляха, або якась жіноча брошка, або ключ, або просто ланцюжок без нічого, або навіть... хрестик. І дивно було бачити хресінк на грудях, де був виколотий піратський корабель, кинджал та ще й оте «Смерть за измену». Ясно, що той хрестик нічого спільного з богом не мав, що то було просто модно.

«Чого доброго, у них ще попівська ряса в моду може увійти, — подумав я — І ходитимуть тоді київські Гарики у попівських рясах по Хрещатику...»

А он дядько який дивний. Там, де в людей волосся (на голові, наприклад), — у нього — лисина, а там, дев людей голо (на спині, наприклад), — у нього густа руда шерсть — як у ведмедя. А він лежить, загоряє. От дивак! Хіба шерсть може загоріти? До тіла ж сонцю крізь ту вовну не пробитися.

А он дід який! Із води тільки-но вискочив і ну гімнастику робити — присідає, на руках од землі оджимається, підстрибує — як хлопчик. Сам худий-худий, зверху лисина, а по боках і ззаду голови довге волосся аж до плечей. І усміхається на весь рот, підморгує комусь. Оце дід! Тю! Ви гляньте, що там робиться! Стара бабуся, сива й зморшкувата, у теніс чи, як його, у бадмінтон ракеткою вимахує Так вимахує, що аж в очах мигтить. Ого-го! Цікаво було б подивитися на нашу бабу Триндичку з такою ракеткою. Все село б збіглося А тут ніхто й уваги не звертає.

Інтересні діди й баби в Києві. Якісь хлоп'якуваті. Наче старі діти. А молоді паруб'ята навпаки. Ондо йдуть двоє. Ну, років по двадцять, не більше. І обидва бородаті. Дива!

А он якась тьотя спить під деревом Загорнулася з головою у ковдру і хропе. Чого вона на пляж прийшла — незрозуміле Дома ж під ковдрою краще виспатись можна.

А скільки дітей! Дітей скільки на пляжі! Тільки й чути:

— Сьомо,вийди з води! Сьомо,вийди з води!

— Галочко, не запливай! Пливи назад!

— Сашо, де твої черевики? Де твої черевики, я тебе питаю?

— Алику,зніми мокрі труси.

— Толю, оддай йому м'яч, Толю! Це ж не твій м'яч, це його м'яч.

— Яшо, за вредність ти сьогодні купатись більше не будеш. Не будеш... За вредність...

— Фаню, ти знов насипала піску в мої черевики! Ану висип зараз же!

— Мамочко, ну з'їж яєчкої — Це говорить товста тьотя у смугастому купальнику, що тримає в руці облуплене яйце. А «мамочка» — товстий мордатенький здоровань років дванадцяти — одвертає кирпу і кривиться — не хоче.

— Мамочко, ну з'їж, я тебе прошу! — благає тьотя. А он з води захоплено верещить худенький жевжикуватий дошкільник років шести:

— Мамо, вода! Мамо, Дніпро! Мамо, я купаюсь! Мамо, вода! — наче ніколи в житті води не бачив і не купався ніколи.

Ми підійшли до самої води і почали роздивлятися, де б його покласти речі, коли роздягнемось. Між іншим, дивлячись на Дніпро, що кишів людьми, я подумав. «От якби хтось тонув, а ми його врятували. Краще б, звичайно, якби якесь дитинча тонуло — легше рятувати...»

То була наша постійна, поки що нездійсненна мрія — когось врятувати і взагалі стати героями. Особливо добре було б отак привселюдно, щоб усі бачили... Чого б оце тому жевжикуватому галалайку не булькнути, наприклад... Ми б його вмиль —раз! — і будь здоров. І у «Вечірньому Києві» на другий день заголовок: «Юні герої з Васюківки».

— З «Вечірнього Києва» якраз цікавилися вчора, — почув я раптом веселий голос. І здригнувся — ніби хтось підслухав мої думки. Поряд з нами розмовляли двоє дядечків. Один, невисокий, кругловидий, стояв по коліна у воді. Другий, широкоплечий, з гачкуватим носом, стояв на піску біля самісінької води. Він був уже одягнений (мабуть, ішов додому), тільки босий, черевики тримав у руці.

— Все розпитували про роль царя, — вів далі кругловидий — Ні, кажу, нема про що говорити. Як буде готово, тоді й приходьте.

— Правильно, — підтримав «гачкуватий». — Ніколи не можна розказувати зарані. Я терпіти не можу, коли ото діляться творчими планами, обіцяють, беруть зобов'язання, а потім... пшик! — і нічого нема. Отож ні пуху ні пера! Я побіжу, бо вже й так запізнююсь на радіо!.. Бувай! Привіт Галинці. Я заскочу днями... Будинок я пам'ятаю... А квартира, якщо не помиляюсь, тринадцята? Так?

— Так так! Тринадцята! Заходь обов'язково! Бувай! — весело усміхаючись, гукнув кругловидий, а коли «гачкуватий» одбіг, неголосно, але так, що ми почули, буркнув:

— К чорту!

Ми з Явою Perezирнулися і усміхнулися. Ми знали, що коли кажуть «ні пуху ні пера», треба посилати к чорту, але щоб це робив дорослий — уперше чули.

Кругловидий артист рвучко ступив кілька кроків, збираючись пірнути, і раптом спинився, звівши руки догори:

— Ух ти! Годинника забув зняти!

Обернувся, побачив нас:

— Хлопчики, будьте друзями, покладіть отам на сірі штани, щоб мені не вертатися. — І простягнув годинника. Я стояв ближче до нього, я й узяв. А артист одразу — шубовсть у воду і поплив кролем, спінуючи ногами воду, як моторний човен. Здорово плаває!.. Кілька секунд ми дивилися, як він пливе. І раптом десь ліворуч почувся зойк.

— Ой! Утонув! Утонув!.. Утопленика витягли!

— Де?

— Де? — аж підскочили ми. І кинулися туди, куди вже бігли люди.

А що? Коли б при вас кричали «утонув! утонув!», ви б хіба стояли на місці? Ви б, забувши все на світі, теж кинулися туди. Тим паче, коли ви тільки-но думали про те, щоб кого пебуць урятувати! Може ж, ви там ще знадобитесь... Та й до того якщо врахувати, що ви ще ніколи в житті не бачили справжнього живого утопленика... Тобто не живого, звичайно... а взагалі... ну, одним словом, утопленика.

— Де? Де? Де? Де? — шмигляли ми серед людей, намагаючись побачити щось. Але люди стояли тісно, і ніякого утопленика не було видно.

Тоді ми кинулись навкарачки і — між ногами, між ногами — як собачата... Нарешті побачили. На піску голічерева лежав хтось великий і довгий, а верхи на ньому сидів худенький, гостроносенький, уже немолодий чоловік з кущиком сивуватого волосся на грудях і робив йому штучне дихання. Раз! Два! Разі Два! Раз! Два! Методом Сильвестрова.

— Давайте тепер я, — змінив гостроносого кремезний аж начорно засмалений рятувальник,

який щойно підплив на своєму човні. Видно, він відчував себе дуже ніяково, що не він врятував утопленика, а звичайний собі чоловік, та ще й такий непоказний...

Ми придивилися до утопленика. Це, безперечно, був один з отих гариків-мариків, бо на шиї в нього висіла на ланцюжку підкова, а на руці було «виколото» серце, пробите стрілою, і під ним текст: «С юных лет счастья нет»...

Двічі мінялися гостроносий з рятувальником, а утопленик все ще був неживий. У натовпі гомоніли:

— Такий молодий!

— От горе!

— А як же це сталося?

— Кажуть, заплив за буйок і там його чи то корчі схопили, чи що!

— Ох, оцей Дніпро, скільки він життів забирає!

І раптом утопленик розплющив очі... У натовпі збуджено загули.

Утопленик підвів голову, обводячи людей каламутними очима, сперся на лікті. Гостроносий, що саме робив йому штучне дихання і сидів на ньому, втягнув носом повітря, поморщився і вигукнув:

— Та він же випивший!

Рятувальник теж нахилився до утопленика:

— Авжеж! Тхне, як з бочки!

— Ах ти ж чорт!

— Ну й сучий син!

— І полізло, п'яне, у воду, щоб йому!..

— В таку спеку пити — то смерть!

— Ото тобі й корчі.

— Такий молодий! — чулося звідусіль.

Гостроносий, все ще сидячи на воскреслому п'яному «утопленикові», дивився-дивився на нього, а тоді звів руку та — ляп, ляп! — його по лиці долонею, аж задзвеніло.

— Правильно!

— Так його!

— Щоб знав, як пити! Як людей нервувать!

— Думали, що він нещасна жертва, а він!..

— Ще йому, ще!

— І ми можемо додати!

Натовп настроєний був уже весело, напруження спало. Гостроносий більше ляпасів не давав, рвучко підвівся, переступив через «утопленика» і пішов геть. Натовп розступився перед ним, даючи дорогу.

— Нічого, ми його у витверезник одвезем, там з ним поговорять, — бадьоро казав кремезний рятувальник, беручи «утопленика» під пахви і ведучи до човна.

— Ти хоч би спасибі сказав людині, що врятувала тебе!

— Хоч би прізвище дізнався.

— Думаєш, легко було йому такого бугая з води тяг ти! — гукали люди вслід «утопленику». Але той тільки дур нувато витріщався — видно, ще не прийшов до тями.

Човен одплив. Люди почали розходитися.

— Ой! Треба ж годинник покласти! — зойкнув я, тільки тепер згадавши, що все ще тримаю його в руці. Кинулися ми з Явою назад. Туди-сюди поткнулися. А де ж сірі штани? Нема сірих штанів. Може, не тут, може, лівіше... І там нема... Ой лишенько! Що ж це таке? Дядьку, де ви? Мелькають перед нашими очима сотні облич і всі незнайомі. Здається не тут... Далі... Ой, ні! По-моєму, назад!.. Ні-ні, вперед!.. Ні, я тобі кажу, назад... А може, справді вперед? Бігаємо ми взад-вперед, не можемо знайти ні місця того, ні дядька-артиста, ні сірих його штанів. Та й як же його знайдеш, коли всюди і пісок однаковий, і люди однаково голі, ніяких тобі особливих примет!

Ой нащо ж нам був той фальшивий утопленик?! Що ж тепер буде?!

— Ану, Яво, давай у воду! Може, той артист ще плаває. А я по берегу побігаю.

Роздягнувся Ява, шубовсть у річку.

А я берегом бігаю. Далеко одбігаю не наважуюсь, щоб хоч Яву не загубити. Але бігаю весь час. І людям в обличчя заглядаю...

Через півгодини вилазить Ява з води. Хекає знесилено:

— Нема...

— Може, він... втопився? — розгублено кажу я.

— А штани? Штанів же нема... А поплив він без штанів, — переконує мене Ява. — Та й плаває він так, що море тобі перепливе і не втопиться.

— Що ж робить?

— А хіба я знаю?

Такий розпач мене охопив — хоч плач. Хороший симпатичний чоловік дав мені годинника. «Будь, сказав, другом, поклади, сказав, на мої штани, щоб мені не вилазити «

А я... друг називається! Забрав годинника і — фьюють! — шукай вітра в полі...

— Яво, виходить же, що я вкрав годинника, — сказав я, скривившись.

Чесний Ява знизав плечима.

Ніколи в житті я не був собі такий противний, як зараз. Звичайно, ні я, ні Ява — не були ми безгрішні. Трусили ми інколи грушу-гниличку у сусідки баби Насті, у Книшихи. Так там же тих груш стільки, що вони все одно гнили у траві невизбирани. Та й баба Настя була така шкиринда, така уредна, що від неї вся вулиця наша стогнала. І трусили ми грушу не стільки заради отих паршивеньких гниличок, скільки на знак протесту проти нехорошого баби Настиного характеру.

А то ще я колись, як малим був, украв у своєї тітки пиріжок з маком. Каюся. Так то ж у рідної тітки і то ж пиріжок! А це в чужої людини і не пиріжок, а годинник — дорогу річ.

А ми ж збиралися затримувати злодіїв! Як же затримувати, коли я сам злодій!

Мені хотілося стати і, ридуючи, гукнути на весь пляж:

»Товариші міліціонери! Беріть мене за «шкірки» і ведіть мене у район. Я злодій! Я вкрав годинника у хорошої людини, яка повірила в мою чесність. Беріть мене, товариші міліціонери!»

Але я не став і не сказав. Бо не було, на моє щастя, поблизу жодного міліціонера. А може, й був — тільки голий. А хіба пізнаєш міліціонера, коли він голий. Та й взагалі голий міліціонер — це не міліціонер. Ніякого трепету перед голим міліціонером нема. От, скажімо, товариша Валігуру, міліціонера, що в нашому селі живе, наш сільський п'яниця Бурмило визнає тільки тоді, коли той при всій формі. А коли, бува, пораяється міліціонер у себе на городі без кашкета і без кітеля, а в самих лише галіфе, і в цей час покличуть його люди втихомирити Бурмила, і він прийде, в чім був, — то Бурмило на нього й дивитися не хоче, тільки тьхукає:

— Тьху! Хто такий! Не знаю тебе! Вхаді атсюдова! Пшов! Тьху!

А варт лише товаришеві Валігурі піти й надягти міліцейського кітеля, а головне, кашкета, як Бурмило враз стає смирним, як вівця, каже: «Звиняйте, громадянин начальник», — і йде додому спати.

Ні, голий міліціонер — це не міліціонер...

— Знаєш що, — сказав Ява. — Так ми артиста не знайдем.

— То що — в міліцію? — перебив я його, відчуваючи холодок під серцем.

— Ага! — пхикнув Ява. — Нас там якраз чекають. Іди! Будь ласка! І передавай привіт підбитому міліціонеру.

— А що ж? — спитав я, мало не плачучи.

— Ми як сюди прийшли? Через міст. А назад люди як ідуть? Теж через міст. Іншої дороги нема. Так-от, сядем біля мосту і ждатимемо. Або ми його побачимо, або він нас. А з пляжу він ще не пішов. Точно! Куди він без годинника піде?

Ну що ж! Погодився я. Може, й правду каже Ява. Доцільніше, мабуть, біля мосту сидіти, ніж, висолопивши язика, бігати по пляжу. Пішли ми на міст. Посідали біля поруччя: Ява з правого боку, я — з лівого. Сидимо. Вже сонце на вечірній пруг завернуло. Потяглися люди з пляжу додому. Щільною стіною, майже впритул один до одного йдуть та йдуть... Аж очі болять дивитися. І голова наморочиться. Хіба помітиш когось у такій юрбі. Єдина надія, що нас помітять.

І такий у мене був нещасний вигляд, що якась жінка раптом схилилася до мене, показала: «Бідна дитина», — і несподівано ткнула мені у руку три копійки. Мене всього аж пересмикнуло — вона вирішила, що я старцюю. Отямився я — жінки вже й слід прохолов. Так і лишився я з трьома копійками... До чого я дійшов, лишенько!.. Добре, що хоч Ява не бачив, — через людей нам одне

одного не видно. Підвівся я негайно і, стоячи вже, дивився, а руки за спиною ховав, щоб, не дай боже, знову не пожертвували.

Темніти почало. Людей все меншає й меншає. А артиста нема.

Кавчить у мене в животі від голоду. Ми ж, крім морозива, не їли нічого. Підійшов до мене Ява:

— Слухай! Ми з тобою два йолопи! Чого ми тут стоїмо? Він артист? То підем завтра по театрах і знайдемо його. Тим паче, ми знаємо, що він царя грає.

Тю! І як я сам до цього не додумався! Наче сонце в моїй душі зійшло! От Ява! От же молодець! Варить у нього казан все-таки! Метикований хлопець! Авжеж підемо завтра по театрах (в Києві якихось п'ять-шість театрів) і знайдемо нашого артиста, і віддамо йому годинник, і розкажемо все, як було (про утопленика і про все інше).

Як добре живеться на світі, коли знайдено вихід із безвихідного становища!

— А давай-но хоч роздивимось гарненько, що за годинник, — сказав Ява.

Стали ми під ліхтарем (уже й ліхтарі засвітили), давай роздивляйтесь.

Ловкенький годинничок! Сам круглий, плаский, мов п'ятак, а циферблат чорний, і на ньому замість цифр — рисочки золоті. І стрілки теж золоті. І тих стрілок не дві, а цілих три. Третя довга і тонка, як волосина, по всьому циферблату швидко бігає — секунди одміряє. Гарний годинник. Ми такого ще й не бачили.

— Ану, — каже Ява, — наміряй.

— Не хочу.

— Чого там. Раз ти все одно вроді вкрав, то хоч наміряй, хоч поноси трохи. Завтра вже не доведеться.

— Не хочу я чужий годинник носити.

— Іч, який гордий — без хліба над водою... Ну раз ти такий гордий, то давай я поношу.

І він узяв у мене годинник, і начепив на руку, й одразу став ніби на п'ять років старший. Навіть обличчя в нього посоліднішало — строге й серйозне стало. Він ішов і гордо ніс руку з годинником, відставивши її вбік, пряму й нерухому, як палка, і скося поглядав на неї. Інколи він згинав її в лікті і підносив до очей — дивився, котра година. А мене не помічав і не говорив ні слова, наче мене й на світі не було.

І стало мені прикро й досадно, що я сам не начепив годинника. Годинник же, можна сказати, «мій», я всі муки душевні за нього прийняв... А носить його Ява і ще й хизується, сатана...

Коли ми пройшли всю набережну і підійшли до моста імені Патона, я нарешті не втерпів і сказав:

— Досить! Давай сюди! Знімай! А то ще... зіпсуєш. А мені відповідать.

Зітхнувши, Ява неохоче зняв годинника і знову став на п'ять років молодший і несолідний, такий, як і був.

Я сховав годинника в кишеню і тільки тоді заспокоївся. Потім згадав:

— Я ж забув тобі сказати, на мосту мені якась тітка три копійки дала.

— О! — стрепенувся Ява — То чого ж ми пішки йдемо! Було б трамваєм їхать. А то я вже ледве ноги тягну.

— Так то ж милостиня, балда! Хто ж на милостиню у трамваях їздить!.. Тітка мені милостиню дала, розумієш, — думала, що я старча!

— Гага! Інтересно! — второпав нарешті Ява. — І що ж ти з ними робитимеш?

— От я ж і не знаю...

Справді, становище було дурне. Взять собі! Нізащо!.. Викинуть? Гроші тільки пани, капіталісти викидають. Думали ми з Явою, думали і нарешті вирішили — віддять справжньому старцеві, як тільки стрінемо...²

— Аз годинником це навіть цікаво вийшло! — з запалом сказав Ява, і в очах його з'явився хортячий блиск. — Просто здорово! Це ж все одно, як злодія ловити! Між іншим дуже важливо те, що ми знаємо, де він живе. У тринадцятій квартирі...

² Ці три копійки досі лежать у мене вдома, — все ніяк справжнього старця не зустріну. (Примітка Павлуші Завюроднього).

— Надзвичайно важливо! — пхекнув я. — Ти знаєш, скільки у Києві тринадцятих квартир? Щоб обійти їх усі — нам життя буде мало...

— І все одно — це дуже цікаво... — не здавався Ява — І схоже — як ловити злодія... Тільки тут навпаки... Навпаки, розумієш... Злодії ловлять потерпілого, щоб оддати йому те, що вкрали. Кіно! Скажи!

— Буде зараз нам кіно, побачиш, що нам зараз тітка скаже. Вона, мабуть, уже збожеволіла від хвилювання.

Тітка нам нічого не сказала. Вона мовчки лежала на канапі з компресом на голові. Нам сказав дядько... Він сказав:

— Якби ви, шмарогузи, були мої сини, я б зараз так вам по гепі надавав, що ви б у штани завтра не влізли. А оскільки я не маю права цього зробити, то я вам просто кажу — ще хоч раз щось таке — і я негайно купую вам квитки і того ж дня одправляю назад у Васюківку. Я через вас вдівцем залишатися не хочу. Тітка трохи не вмерла від хвилювання. Бачите, лежить ондо з мігренем.

Ми стояли, похнюпивши голови, і щось белькотали про те, як ми були в кіно, а потім каталися на чортовому колесі, а потім... були в гостях у однієї знайомої дівчинки (Валька Малиновська, чесне слово, от і адреса точна... можете перевірити) і як нас там добре приймали і частували, і показували телевизор, і не хотіли відпускать, і... ми більше не будемо!

Потім ми випили чаю («ми ж у гостях отак-о наїлись») і голодні лягли спать.

...Ми лежимо і не можемо поснути.

На мене находить приступ запізнілого каяття. Совість точить мою душу, як шашіль дерево.

— От як паршиво виходить! — з гіркотою шепочу я. — Хочемо стати героями, а тільки те й робимо, що брешемо, обманюємо, обдурюємо... Тільки за один день скільки! Артиста обдурили, обікрали, міліцію з ніг збили, троячку протринькали, тітці брехали, дядькові брехали, навіть... милостиню взяли. Невже для того, щоб стати героєм, треба стільки брехати і стільки нечесних вчинків робить? Якщо так, тоді весь той наш героїзм — нічого не вартий! Якийсь брехунячий героїзм. А справжні герої передусім чесні, благородні люди. Кармелюк, Довбуш, граф Монте-Крісто, капітан Немо, Котигорошко, Покришкін... Ніколи вони не брехали. А ми — брехуни й жуліки...

Ява зітхає і погоджується зі мною:

— Авжеж. Щось ми розбрехалися і... взагалі... Давай більше не будем.

— Давай, звичайно, давай, — кажу я, — але треба щось придумати, що б стримувало нас. Давай поклянемося (може, навіть кров'ю), що більш не брехатимем. І домовимося: якщо не можеш або не хочеш сказати правду — мовчи, хоч би як питали, хоч би як домагалися, — мовчи і все.

— Гаразд, — підхоплює Ява. — Тільки кров'ю ми вже клялися — то не помагає. Давай так: якщо все-таки збрехав, не вдержався, то тоді... тоді другий дає йому три шалабани прямо в лоб. Причому негайно і де б це не було: на вулиці, в школі, на уроці або навіть у президії на зборах. І не маєш права ухилитися чи там відбиватися ні в якому разі. Святий закон! За першу брехню три шалабани, за другу шість, за третю дванадцять і так далі. Це навіть цікаво буде. Волю буде виховувати, що для героїзму теж дуже треба.

Ява обов'язково мусив придумати щось оригінальне. І зараз я підозрював, що не так йому цими шалабанами від брехні вилікуватися хотілось, як — щоб було цікаво. Та я не став сперечатися — аби результат був хороший.

На цьому ми й домовились.

І, відчуваючи себе вже майже на сто процентів чесними, ми спокійно поснули.

Розділ V

Шукаємо царя — незнайомця з тринадцятої квартири. Зустріч у театрі. Велич і падіння Яви Реня

Ранок почався з несподіванки. Коли я прокинувся, Ява уже був одягнений (він встав раніше за мене). Одягаюся я, бачу — він мені підморгує і киває головою: ходім, мовляв, є якийсь секрет. Пішов я за ним у санвузол.

Прижмурился Ява на мене підозріло і каже тихо:

— Що ж ти приховав, що твій дядько у контррозвідці робе? — і палець на руці для шалабана скручує. Я вилупився на нього:

— У якій контррозвідці?

— У тій, — каже, — що шпигунів ловлять.

— Тю! — кажу. — Ти вже зовсім звихнувся на тих шпигунах.

— Нічого не звихнувся, — каже він. — Думаєш, я дурний? Зброю видають тільки міліціонерам (раз!), прикордонникам (два!) і контррозвідникам (три!). Це я точно знаю. А раз твій дядько не міліціонер і не прикордонник — значить, він контррозвідник.

— Яку зброю? — нічого не розумів я.

— Пі-ста-лет! — відрубав Ява.

— Де ти його бачив?

— У шухляді письмового стола — вона висунута трохи.

— Да? Ану ходім! — і тепер уже я палець на руці для шалабана скручую — гляди ж, як збрехав!

Вийшли ми з санвузла, пройшлися (ніби просто так) по кімнатах. А тоді до письмового стола, і я оком у висунуту шухляду тільки — стрель! Є! Не збрехав Ява! Пістолет! Справжній! Тьмяно блищить воронована сталь!

Аж серце закалатало у мене в грудях! Зиркнув я на дядька, що стояв на балконі і вимахував гантелями — зарядку робив. А тоді...

— О! Дядю Гришо, а що це у вас? — здивовано і невинно-невинно спитав я.

— Де? — дядько зайшов у кімнату і підійшов до мене.

— Та оце, — киваю, — в шухляді.

— А-а... Пістолет.

— Та бачу, що не лопата... А нащо?

— Як нащо? Стартовий пістолет. Спортивний. Не бачив хіба ніколи?

Тюгу! От тобі й контррозвідка! Дядько ж мій, крім того, що майстер на заводі «Більшовик», ще й майстер спорту (легкою атлетикою колись захоплювався, а тепер суддя республіканської категорії). І як я одразу не здогадався, що то за пістолет! А втім, я таки, чесно кажучи, стартових пістолетів ніколи близько не бачив і в руках не тримав. І Ява, звичайно, теж. Бачу, почервонів Ява: соромно йому, що він так сплонував. І, щоб приховати своє збентеження, питає:

— А як же він стріляє?

— Дуже просто, — дядько вийняв пістолет з шухляди. — Дається команда... «На старт!» — потім: «Увага!» — а тоді, — дядько підняв пістолет над головою...

Б-бах!..

Ого! Аж у вухах задзвеніло! І в ту ж мить:

— Ой!.. Трах-тарарах!.. — Щось гепнулось і заторохтіло в кухні. Ми кинулися туди. Посеред кухні сиділа на підлозі тітка, а біля неї лежала розбита макітра, в якій вона терла мак на пиріг. Не сподіваючись пострілу, тітка з переляку гепнулася на підлогу.

Вигляд у неї був такий кумедний, що ми засміялися.

— Гри-ишо! — докірливо схиливши голову набік, жалібно сказала тітка. — Ну як дитина! Хіба так можна? Я трохи не вмерла.

— Хто ж тобі винен, що ти полохлива, як той заєць під голим кущем, — сміючись сказав дядько.

— А воно таки так бахка, що будь-кого перепудити може, — сказав я (жалко мені стало тітку).

— З ним і шпигунів ловить можна, — сказав Ява. — Б'є, як бойовий!..

— Дядю Гришо, а можна стрельнути? — насмілився я.

— А чого... тільки... — Дядько показав очима на тітку, яка вже піднялася й збирала черепки.

— А ми у спальні, — вихопився Ява.

— Ну давайте...

Але навіть у спальні, перед тим як стрельнути, я голосно вигукнув:

— Тьютю, на старт! Увага!

І лише тоді натиснув обома руками на рукоятку (така туга, що однією годі й думати!). Ох же

ж і стрельнуло! По-моєму, ще дужче, ніж у дядька.

По два рази стрельнули ми з Явою — більше дядько не дозволив («Ще сусіди позбігаються!»).

Вся ця історія з пістолетом розважила мене трошки. Та коли я згадав про годинник, серце моє защеміло і заскиглило, як цуценя у темній коморі. Що-то воно буде? Чи знайдемо ми артиста? Як він зустрине нас?

За завтраком я сидел молчаливый и хмурый. Ява поглядывал на меня и всё подмаргивал — пытался поддержать.

Вяло пережёвывая яичницу с салом, я думал. Думал о том, что нужно как-то, никого не обманывая (ни в коем случае!), выскользнуть из дому, чтобы идти искать артиста.

А зачем врать? Поход в Театр юного зрителя у нас и так намечен. Только мы пойдём не через несколько дней, как собирались, а сегодня. И по дороге к Юному зрителю в другие театры заглянем и поищем нашего артиста. Спектакль начнётся в двенадцать, а сейчас ещё десяти нет, мы успеем.

Дядя не стал возражать, когда я сказал про театр, только о чём-то подумал и сказал:

— А может, и мне с вами? Как вы думаете? Мы думали, что это совсем не нужно, что это испортит нам всё дело. И я поспешил сказать:

— Да разве вам интересно? Там же всё детское! Если бы я был взрослым...

Угадал дядя мои мысли или нет, я не знаю, но он почему-то улыбнулся:

— И то правда. Ступайте одни. Я пошутил. Но если снова где-нибудь потеряетесь, завтра же домой!

Дядя дал нам денег, мы надели новенькие, хрустящие рубашки, отглаженные штаны, блестящие, ещё ни разу не надёванные ботинки и пошли.

Не знаю, как вы, но я, когда на мне всё новое, чувствую себя, будто голый. Кажется, что все на тебя смотрят, и стыдно как-то, неловко, и хочется спрятаться от глаз людских. Кончается всегда тем, что я или потрусь рукавом о стенку, чтоб он не был таким новым, или пятно на штаны посажу, или ботинок носком в землю ткну, чтоб не так блестел. Тогда мне легче. Вот и сейчас, выйдя на лестницу, я сразу проехался локтем по перилам и сделал на рубашке грязную полосу. И только после этого мы вышли на улицу. Да всё равно в новом было неудобно и неловко: ноги в ботинках, как в колодках, воротничок шею трёт, что твой хомут, — чтобы повернуть голову, нужно всем телом поворачиваться. И почему это в театр нельзя ходить в обычной одежде?

Туда ведь идут пьесы смотреть, а не для того, чтоб на тебя смотрели! Если б я стал большим начальником, то издал бы даже постановление, чтобы в новом в театр не пускали. Но не волнуйтесь, я начальником никогда не буду. Я буду лёгчиком...

Мы сели в троллейбус и поехали в Театр музкомедии на Красноармейскую улицу. Начали мы с него, так как мне почему-то казалось, що той симпатичний круглолидий артист працює саме в цьому веселому театрі (а то де ж іще можна грати царя!).

Зайшли ми у вестибюль. Порожньо. Тихо. Нікого нема. Праворуч каса. Прямо — на всю стіну величезні двері. Піднялися ми східцями до тих дверей. Торкнулися —відчини ються. Зазирнули — і там нікого.

— Може, — кажу я, — ще рано, ще не поприходили.

— Добре рано! Десята година! — каже Ява. — Артисти, як і всі люди, повинні зранку на роботу з'являтися. Аякже! Це ж служба.

— То чого ж нема нікого?

— А ти що, хочеш, щоб вони тобі тут біля дверей товклися? Вони на сцені, мабуть. Репетирують. Пішли!

Та тільки ми посунули від дверей, аж тут нам назустріч — де й взялася — молодиця у синьому, схожому на міліцейський, кителі.

— Вам що, хлопчики?

Стали ми, розгубилися. Як же його спитати? А молодиця знов:

— Що таке, хлопчики?

І тоді Ява взяв та й ляпнув:

— Нам царя треба.

— Якого царя? — здивовано звела брови молодиця.

— Такого круглого, з лисиною. — Це вже я докинув. Молодиця засміялася:

— Трохи ви, хлопчики, запізналися. Царів п'ятдесят літ, як нема. Було б раніше.

Ява похоробрішав:

— От які ви, тьотю! Хіба нам справжнього! Нам справжні царі ні до чого. Нам артиста треба, що царя грає. Хіба не зрозуміло?

— Він у тринадцятій квартирі живе, — ляпнув я.

— Тепер зрозуміло, — сказала молодиця, — але нема в нас такого, щоб царя грав. Бо в нашому репертуарі про царів зараз жодного спектаклю нема. А чому ви саме в нас шукаєте того артиста? Він сказав вам, що в нашому театрі працює? Як його прізвище?

Ми з Явою перезирнулися.

— Прізвища ми не знаємо, — сказав я, — але знаємо, що він грає царя.

— А де ж він того царя грає? В якому театрі?

— Не знаємо ми.

— От тобі раз. Приснився вам, чи що, той артист. А звідки ж ви дізналися, що він грає царя?

— Він сам сказав.

— То ви з ним знайомі?

— Та трохи... — непевно сказав я і поглянув на Яву: чого це він мовчить. То в усіх розмовах завжди перед веде, а зараз замовк, наче води в рот набрав.

— То як же це ви знайомі, що й прізвища не знаєте і в якому театрі працює не знаєте? — допитувалася молодиця.

— Та отак... не встигли розпитать.

— А нащо ви його зараз шукаєте?

— Та треба... В одній справі... поговорити...

— У творчій? — усміхнулася молодиця.

— Еге... — ледве встиг я це сказати, як — бац! — з очей у мене посипалися іскри. Бац! Бац!.. Аж у потилиці защеміло. І ніби не по голові, а по кавуну щиглі — такий звук дзвінкий.

Молодиця з несподіванки аж руками сплеснула:

— Отакої! Ти чого його б'єш? Це що за хуліганство?! Ні з того ні з сього...

Що там далі скрикувала молодиця, я не чув, бо вже був на вулиці.

Голова в мене гула, на очах закипали сльози.

Так от чого Ява мовчав — боявся збрехати сам і ждав, поки я збрешу. Але хіба я всерйоз брехав? Я ж тільки сказав «еге» на її жартівливе запитання. Це можна було зрозуміти теж як жарт. Уже й пожартувати не можна. Якщо так придиратися, то до самої глибокої старості, до самої смерті гулі на лобі носитимеш.

— Ти що, ображаєшся? — ідучи за мною, безвинним голосом питав Ява. — Але ж ми домовились. Я ж не винен. Я мовчав.

— Ти не маєш права ображатися. Це нечесно. Нащо тоді було домовлятися.

Він ще мені вичитував! Звичайно, ображатися смішно, раз домовились, але коли вас привселюдно б'ють по лобі і ви не маєте права дати здачі, то навряд чи ви будете реготати після цього. Навряд чи співатимете від задоволення.

— Ну чого ти, — не вгавав Ява. — А коли я збрешу, ти мені давай шалабани — і я оком не змигну, от побачиш.

Все це було правильно, але до самого оперного театру (ми йшли пішки) я мовчав. Поки не заспокоївся. І лише на майдані біля театру сказав, потираючи лоба:

— Треба якось інакше дізнаватися. Хитріше. Треба спершу той... як його... репертуар, чи є у них взагалі про царів. А то зразу — ляп — дайте нам царя. А люди нічого такого не ставлять.

— Авжеж, авжеж, — дуже охоче погодився Ява, радий, що я нарешті заговорив. Домовились казати правду, що нам треба повернути артистові одну річ, яку він випадково, коли купався на Дніпрі, залишив нам (а яку, можна не говорити, мовляв, секрет, бо про годинник говорити страшно).

В опері з царями було набагато краще, ніж у музкомедії. Там тих царів було аж кілька. У кількох виставах. І в «Борисі Годунові» — цар. І в «Казці про царя Салтана» — самі розумієте. І в «Декабристах» — цар. І в «Снігуроньці» — цар. Я аж зрадив, коли дізнався, і вже був певен, що серед тих царів ми обов'язково відшукаємо свого кругловидого, з лисиною. Але як прийшлося до

діла, то всі царі виявилися негодящі, не те що треба. Жодного з лисиною. Всі чупринисті, навіть кучеряві. І високі, здорові дядьки. Це нам білетерша сказала. І навіть показала їх усіх. Там у фойє висять портрети всіх артистів театру. «Нашого» серед них не було. Невеселі вийшли ми з оперного.

— Нічого, — удавано бадьоро сказав Ява. — Я був певен, що в опері нема. Оперні артисти голос бережуть, бояться застудити — жоден співак не стане тобі купатися на пляжі. Купаються тільки драматичні артисти.

Ми спустилися по вулиці Леніна до Театру російської драми імені Лесі Українки. Але й там (а після того в театрі імені Франка) — нас чекало жорстоке розчарування. В обох театрах не було жодної вистави про царя, і серед портретів, що висіли в фойє, я не знайшов того, кого шукав. Лишався останній Київський театр юного глядача. Ми піднімалися від театру імені Франка по сходах повз незвичайний дім на вулиці Орджонікідзе, що був геть-чисто весь обліплений чудернацькими фігурами: тут були і слони, і змії, і дивовижні птахи, і зовсім якісь незрозумілі потвори і чудовиська... Іншим разом я б, роззявивши рота, витріщився на цей дім, бо такого дому ніде в світі нема, тільки в Києві. Але тепер я байдуже проходив повз нього і навіть не дивився!

В душі моїй було так темно і погано, що всі ці страховиська, якби ожили і заглянули, — перелякалися б.

— Не журися, — втішав мене Ява. — Ну, звичайно ж, він з юного глядача. Точно. От побачиш. І грає царя в якійсь казці для малят. І напевне, комік. По-моєму, ми його навіть бачили колись по телевізору. Отой, пам'ятаєш, що перечепився через поріг і впав. Ги ги...

Ява намагається розвеселити мене. Але я не піддавався. Всю дорогу до Театру юного глядача він марно пробував заспокоїти мене.

Ми зайшли в театр і наче у школу на велику перерву потрапили: галас, метушня, біганина. І все чогось малеча — навіть без піонерських галстуків ще. Підійшли до каси, аж виявляється — зараз вистава для молодших школярів, учнів першнх-четвертих класів. П'єса-казка.

— Про царя? — жваво спитав я.

— Ні, про Червону Шапочку, — відповіла касирка. Скривилися ми, та що поробиш, не йти ж додому, тим більше, що треба у фойє артистів побачити.

— Що ж, доведеться про Червону Шапочку дивитися, — сказав Ява.

Взяли ми квитки. Пішли. Розштовхуючи малечу, ходимо по фойє, дивимось на портрети. І до кожного я підходжу з тремтінням, з острахом. Останній же театр, останні надії.

Переглянули ми всі портрети, і впало, покотилося моє серце... Нема нашого артиста, нема та й годі. Що ж тепер робити? Де ж його шукати? Значить, не артист він. Але ж він точно сказав, що артист. І про царя ж говорив... Як же це так!

— Стривай, не журися, — підбадьорює мене Ява. — Може, просто його портрета не помістили. Пам'ятаєш, як Стьопа Карафолька на шкільну Дошку пошани не попав, бо, коли фотографували, його саме бджола вкусила, і мордяка була, як гарбуз. Може, і в цього щось таке...

— Та! — махаю я рукою, а самому так хочеться, щоб це було правда, так хочеться.

— Хлопці! Здоровте, хлопці! — чуємо раптом Обертаємось на голос і бачимо — Вальку. В білому платтячку, з великим бантом-метеликом на голові, вона стоїть, тримаючи за руку хлопчика-першокласника в синій шкільній формі.

— Я вас зразу впізнала, — радісно скрекекече Валька. — Ви давно в Києві? Ви з екскурсією приїхали, чи як? Ви самі чи з усім класом?

Я мовчу... Це його знайома, хай він і говорить Але Ява теж мовчить. Ви б подивилися на Яву. Він спершу зблід, потім почервонів, потім знову зблід, потім почав братися якимись плямами. Такого вигляду він не мав навіть тоді, коли торік провалився у старий колодязь.

А Валька не вгаває:

— А ви на скільки приїхали? А лиходіїв своїх ви впіймали тоді чи ні? Обіцяли ж написати. Мабуть, адресу загубили. Еге ж? Та чого ви мовчите? Не хочете зі мною говорити?

Нарешті Ява опанував себе і розтулив рота. І з того рота вилетіли слова:

— То чого... ми нічого ми навпаки...

Не можна сказати, щоб то було дуже красномовно, але я не став втручатися у їхню розмову. Хай балакають!

Та й пізно було втручатися, бо якраз продзвенів третій дзвінок, і всі заспішили в зал. Вистава

почалася.

Ми сиділи у сьомому ряду. Валька у дев'ятому. І Ява замість того, щоб на сцену дивитися, весь час штаньми стілець полірує і голову назад повертає — на Вальку зиркає.

— Голову скрутиш, доведеться задом ходити, — в'їдливо кажу я. Та він навіть і не глянув на мене.

А на сцені відбувалися різні казково-дитячі пригоди з Червоною Шапочкою, яку грала досить уже підтоптана товстенька артистка з пискливим голосом.

Підступний сухоребрый і довгоносий Вовк саме пробивався у двір до Бабусі, щоб з'їсти її. Моторна Бабуся рятувалася, як могла, — зводила барикади з меблів, бігала по всій сцені, жбурляла у Вовка глечики і каструлі.

А попід тином біля якоїсь буди була прив'язана справжня жива курка — єдина Бабусина худоба. І от під час дії курка заплуталась у шворці, якою була прив'язана, і почала битися. Захоплені боротьбою Вовк і Бабуся нічого не помічали. Всі з хвилюванням дивилися на бідну курку, яка, знесилена, вже ледве дихала, але що поробиш — не гукати ж, не зривати ж виставу.

Бачу — Ява крутиться, крутиться на стільці, наче йому жару в штани насипали, потім враз підвівся і пішов. Прямо по проході до сцени. Я принишк. І зал принишк; і всі голови до Яви повертають, як на параді до генерала, що обходить війська. А Ява йде, іде, іде, піднімається на сцену, підходить до курки і починає її розплутувати. А артисти собі грають, ніби не помічають Яву, ніби його й нема на сцені. Ява розплутав курку і спокійнісінько пішов назад на своє місце. Тільки коли він сів, я почув, як важко він дихає, і як бухкає в його грудях серце. А через кілька хвилин Вовк зів-таки Бабусю, і перша дія закінчилась. Завіса опустилася, в залі спалахнуло світло. Всі заплескали в долоні, причому більшість глядачів повернули голови і дивилися на Яву. І було незрозуміле, кому вони аплодують — артистам чи Яві. До нас відразу підбігла Валька.

— Ой здорово! Ой молодець! І як ти наважився! Я б ніколи не змогла. Ой молодець! — вона говорила голосно, навіть, по-моєму, надто голосно. Видно було, їй приємно, щоб усі бачили, що вона знайома з Явою. Вона пишалася цим. Звідусіль на Яву були спрямовані захоплені погляди. І коли ми вийшли в фойє, то весь час то тут, то там чули приглушені голоси: «Оцей! Оцей! Он він пішов! У білій сорочці!» По-моєму, це було саме те, про що міг тільки мріяти Ява. Він був щасливий. Сказати, що він сьяз, це, мабуть, нічого не сказати. Він ходив по фойє, як на ходулях, ніби він вищий всіх на світі. Очі його випромінювали щось таке, чого не здатні випромінювати очі звичайних людей. І такий він був далекий-далекий від мене, як ніколи в житті. Я і мої переживання з отим годинником для нього зараз просто не існували. Звичайно, він був герой, це ясно, але мені було неприємно дивитися на нього.

— А це мій братик Микола, — сказала Валька, бо Ява здивовано позирав на першокласника у синій шкільній формі, що весь час крутився біля нас. І братик Микола почервонів, наче його знайомили не з кирпатим Явою, а з космонавтом Поповичем, кіноартистом Рибниковим абошо.

— Я, власне, сюди заради нього й прийшла, бо мати його самого ще не пускає, — ніби вибачаючись, пояснила Валька. Після чого Ява зміряв братика Миколу одверто зневажливим поглядом. Той ще більше почервонів.

— То ви їх упіймали-таки чи ні? — спитала Валька.

— Авжеж, — недбало кинув Ява.

— І не написали. Теж іще! Чи, мабуть, адресу загубили? Так?

— Ні, не заїбували. Але... — Ява здвигнув плечима, і цей жест можна було зрозуміти: мовляв, чого б це я став писати дуже потрібно... Валька зашарілася. Переборюючи ніяковість, сказала:

— Ну ви, звичайно, не самі їх ловили, вам дорослі допомагали. Чи, навпаки, ви дорослим...

— До чого тут дорослі, — пхикнув Ява. — Ми самі...

Він блискавично зиркнув на мене і... прикусив губу. Та було вже пізно.

Я зітхнув, підняв руку і вліпив ному в лоба три дзвінких добрячих шалабани — аж луна пішла. Валька зойкнула. Братик Микола захихотів. Хтось іще поблизу засміявся. Ходулі зламалися, і Ява опинився на землі — отетерілий червоний, як помідор, з виряченими очима. Мені аж шкода його стало. Та хіба я винен? Він же сам домовлявся. Було б не стави ги таких умов...

Бачачи, що Ява не збирається давати мені здачі, Валька (добра душа!) накинулася на мене:

— Ти чого? Здурів? Що це за жарти?

Круг нас почали збиратися діти Ява забігав очима, як загнане звіря, і видушив із себе усмішку, — жалюгідну роблену усмішку (так усміхаються, сидячи на чужій груші, коли заскочить хазяїн). І сказав:

— Нічого... Все гаразд... Тепер ми квити... — обернувся до гурту. — Ну, чого дивитесь? Кіна не буде.

Діти, посміюючись, почали розходитися — тим більше, продзвенів дзвінок, антракт закінчувався.

— А що все таки сталося? Чого це ви? Ви що — посварились? — не могла заспокоїтися Валька.

— Зовсім ми не посварились. Просто у нас угода є одна, — Яві не хотілось пояснювати Ми вже зайшли в зал і пробіралися до своїх місць.

— А яка, яка угода? — не вгавала Валька (от уже ж та дівчача цікавість!)

— Та потім, після вистави.

— Ну, добре, то ви ж не тікайте.

— Гаразд.

Розділ VI **Будка. Вуха за вуха!**

Вистава закінчилася, і ми вийшли з театру. Ява зовсім заспокоївся від шалабанів і тенер, по-півнячому витягнувши шию (от-от кукурікне!), зазирає через голови. То він виглядав Вальку з братиком Миколою.

— Може, підем? Нащо вона нам потрібна? Тільки стрекотатиме, як сорока, — сказав я похмуро. Настрій у мене був паршивий — годинник муляв мені серце. І, здавалось, не було вже ніякої надії на те, що він потрапить до свого хазяїна. Хоч виходь на вулицю і гукай. Та хіба догукаєшся! Хіба знайдеш людину (не знаючи ні прізвища її, ні адреси) у місті, де півтора мільйона жителів, ще і півмільйона приїжджих! Безвихідь! Хоч криком кричи, хоч плач!

Але Ява зовсім на іншій хвилі, зовсім не про те думає.

— Як це ми можемо піти! Ти що! — говорить він — Ми ж обіцяли почекати. Виходить, знову на брехню мене штовхаєш! Дивії, так і шалабанів назаробляти можна.

«Ми обіцяли!» Як це в нього здорово виходить! Сам обіцяв, а каже «ми». Який колективіст! Нащо мені така радість! Я й рота не розтуляю...

Але висловити всього цього я не встигаю, бо з юрби якраз випурхнула Валька з братиком Миколою і підбігла до нас.

— А я вас у фойе виглядала, думала, ви там чекаєте. Ну, ходімо!

Ми йшли вулицею в парк до пам'ятника Ватутіну. Валька весь час говорила, але я не слухав. Мені було нецікаво. Аж раптом я почув своє ім'я.

— Чого це Павлик якийсь кислий такий, сердитий? Він не хворий? Чи, може, в нього щось сталося?

«Сама ти хвора», — роздратовано подумав я. Що їй від мене треба? І не люблю, коли мене Павликом називають! Павлик-равлик!..

Ява пронизливо подивився на мене, і в очах його було:

«Ну, друже, брехати я не можу. Вибачай».

— Так, сталося, — зітхнув він. — Неприємність сталася...

І Ява раптом почав розповідати все, як було: і про весь учорашній день, і про годинник, і про те, як ми сьогодні ходили по театрах.

Спершу я хотів перебити, втрутитися, не дати йому говорити, але потім мені враз стало байдуже — хай розкаже, що це вже може змінити.

Слухаючи Явину розповідь, Валька весь час ойкала і сплескувала руками:

— Ну ти диви!.. От же ж!. Оце-то да!

А коли Ява скінчив, схвильовано сказала:

— Ну, ви подумайте, як вийшло. Звичайно, треба обов'язково знайти того артиста... — і раптом очі в неї заблищали — А знаєте що! Здається, одна людина може вам допомогти. Там у нас живе старий артист Максим Валер'янович. Він уже на пенсії, не виступає, але він знає всіх-всіх

артистів. Він ще до революції грав на сцені. Ви йому опишете вашого «царя», і він напевне впізнає, хто це. Хочете, я вас познайомлю?

Ми презирнулися. Ява глянув на мене переможно. Наче він знав, що існує на світі такий Максим Валер'янович. Та ще ж невідомо, чи зможе той допомогти. Але чому не спробувати. Не таке в мене становище, щоб відмовлятися.

— А він дома зараз? — спитав я, даючи цим зрозуміти, що я згоден.

— Та мабуть Він часто хворіє і взагалі здебільшого дома сидить. Ходім.

Знайомий нам двір на вулиці Січневого повстання зустрів нас веселою гучною музикою — якісь молодята, що товклися на балконі другого поверху, крутили магнітофон. Я подумав, що це добра прикмета — у кіно, наприклад, коли щасливо вирішується якесь діло, завжди грає весела музика.

Ми з Явою бадьоро закрокували під музику до флігеля, певні, що Максим Валер'янович живе в одному з Валькою будинку. Але Валька сказала: «Ні, не сюди», — і звернула в темне підворіття. Ми з Явою почервоніли — це ж Валька могла здогадатися, що ми були вже тут! Добре, що в підворітті було темно і вона нічого не помітила.

З підворіття ми вийшли на задній двір, до старих скособочених сараїв. Сараїв було багато, одні двоповерхові, з дерев'яними сходами і вузьким містком уздовж другого поверху — як на пароплаві, інші — низькі, приземкуваті. Між сараями, у темних щілинах, зелено світилися котячі очі.

Ми проминули сараї і почали спускатися стежкою, що гадючилася між кущів дереви.

Ліворуч починалася лавра — тягнувся, то виринаючи, то знову ховаючись у зелені дерев, кущів та бур'янів різних, кам'яний фортечний мур з бійницями. Під муром у гущині таємнича темінь, звідти тхнуло вільгістю, холодом, пріллю...

— От де у сищиків-розбійників грати! — задро шепнув мені Ява. Я кивнув. Да-а, у сищиків-розбійників тут... точно!

Попереду сліпучо засяяла на сонці золота баня якоїсь дзвіниці. А праворуч од бані... Знайоме діло! Щогли високовольтною лінії. Повз наше село оці велетенські залізні лелеки через усе поле крокують аж до крайнеба.

Ми спустилися до дзвіниці. Товста залізна брама була відчинена, і склеписте підворіття вело у внутрішній двір лаври.

Валька хотіла вже пройти повз браму, як раптом Ява сказав:

— Може, зайдем хоч на хвилинку — глянути?

— Ет! — досадливо поморщився я. Мені не терпілося якнайшвидше вирішувати вже щось із годинником. Але я глянув на Яву — очі його горіли майже таким самим зеленим вогнем, як у тих котів, що ховалися між сараями. І я зрозумів... Оцей фортечний мур, бійниці, оці старовинні камені, що ними вимощено двір... — все це, мабуть, уже населялося в його уяві таємничими незнайомцями, злодіями, шпигунами. І вже лунають у Явинім серці постріли, і «Руки вгору!», і звуки погоні, і... все, що потрібно в пригодницьких фільмах.

Сперечатися з ним зараз — це тільки час гаяти.

— Ми лише подивимось і все, — благально-ніжно глянув він на мене.

— Будь ласка, будь ласка! Ви ж тут, мабуть, ніколи не були. Ходімте, — заторохтіла Валька. Довелося зайти.

— Тут лавра кінчається... — пояснювала Валька. — Це дзвіниця над дальніми печерами. А це храм Різдва Богородиці.

Але вона могла й не пояснювати. Бо це все можна було прочитати на спеціальних дошках. Що Ява і зробив за своєю улюбленою звичкою.

— Храм Різдва Богородиці, збудовано у 1696 році у стилі барокко... — вголос прочитав він.

— Аварійне барокко, — сказав я. — Капременту потребує...

Справді, поруч з пофарбованою золотою дзвіницею церква Різдва Богородиці мала жалюгідний затрушений вигляд: бані облуплені, чорні, стіни потріскані, скло у вікнах повибиване. Навколо церкви стояло заржавіле скособочене риштування з водопровідних труб. Здавалося, що й риштування таке ж стародавнє, як і сам храм. Вхід у церкву замуровано цеглою.

Невеличкий дворик біля церкви був оточений фортечним муром з кількома квадратними заграбованими віконечками та вузькими бійницями. Тут, у зеленому затишку між дерев, були старі

могили — виднілися хрести, залізні огорожі, мармурові пам'ятники...

Ми обійшли церкву і, коли вже виходили, Ява прочитав на одному з пам'ятників:

**«Герою Отечественной войны 1812 г. адъютанту Кутузова генералу от инфантерии П. С.
Кайсарову
от благодарного потомства 1951 г.»**

І на другому:

**«Герою Отечественной войны 1812 г. сподвижнику М. И. Кутузова генералу от инфантерии
А. И. Красовскому
от благодарного потомства 1951 г.»**

— От бачиш, — сказав Ява. — Такі історичні генерали поховані, а ти не хотів іти.

— У нас тут багато історичних поховано, — сказала Валька. — В лаврі — Кочубей, Іскра, у Видубецькому монастирі — Ушинський, а у церкві Спаса на Берестові — Юрій Долгорукий, що Москву заснував.

Ява знову гордо глянув на мене, ніби все те не Валька казала, а він казав.

— Треба буде подивитися, — зітхнувши, сказав я. — Але зараз ходімте до того Валер'яновича.

— Ходімте, ходімте, — підхопила Валька.

Ми вийшли з брами і попід фортечним муром спустилися ще нижче.

Ну і в гарному ж місці збудували колись монахи лавру! Стоїть вона серед буйної зелені на стрімкій кручі над Дніпром, і важко звідси навіть оком осягнути виднокруг, синю безмежну далину.

В'юнкою стежкою ми спустилися на асфальтову доріжку, і та доріжка вивела нас на вузеньку і кривеньку вуличку, де у зелені садків стояло кілька старих, врослих у землю, набокуватих халуп-мазанок. І тільки по тому, що майже над кожною хатиною стирчала телевізійна антена, можна було визначити, що це житла сучасні, а не з часів Шевченка.

Біля однієї з таких халуп, чи не найветхішої, Валька спинилася. На маленькому, або, як тепер кажуть, малогабаритному подвір'ячку греблися, нервово сіпаючи головами, білі брудні кури і поважно, по-директорському походжав зозулястий із хвацько збитим набакир гребінцем півень. Ні грядок з городиною, ні смородинових чи малинових кущів, як у інших хазяїв на цій вулиці, тут не було. Тільки квіти: троянди, півонії, півники, рожі, флокси, — що тільки хочете.

І маленька хатинка, як іграшкова, стояла в цьому квітнику. Стіни хатинки були по сільському чистенько вибілені, а призьба пофарбована синькою, і по-сільському висіли на стіні під дахом пучечки якихось сушених трав.

Ми зайшли слідом за Валькою у двір і ступили на рипучий дощаний ганочок, що був майже врівень з землею — без східців. Валька постукала Ніхто не відповів Валька знизала плечима, потім підійшла до вікна і, приклавши долоню козирком над очима, притулилася до шибки.

— Нема, ви знаєте, — ніяково сказала Валька — Мабуть, поїхав на Куренівку до племінника Він, як добре себе почуває, іноді в неділю їздить туди. Але він скоро буде, не хвилюйтесь. Він завжди іде зранку, а по обіді повертається.

Мабуть, треба було засмутитися, що ми не застали, але все навколо було таке звичне, близьке, що я якось одразу довірив — чоловік, який живе тут, повинен обов'язково допомогти нам. І я ладен був чекати до вечора. Валька сказала:

— Ходімо до нас. Я вам свої книжки покажу. І фотографії. У мене аж два альбоми фотографій Він скоро прийде, не хвилюйтесь.

Вона говорила таким голосом, наче була винна, що Максим Валер'янович добре себе почував і подався до племінника на Куренівку.

Ми йшли назад.

Дивне було враження від усього, що ми бачили.

Тільки-но була гомінка міська вулиця з тролейбусами, потім враз — церкви, затишок, хрести, старі могили, «генерал од інфантерії Красовський», потемнілий фортечний мур, потім — гоп! — виткнулися в небо щогли високовольтної лінії, потім несподівано — кривенька, сільська вулиця, халупка Максима Валер'яновича, кури киркають, рожа край вікна, соняшник А внизу — набережна, по якій трамваї, машини, автобуси, мотоцикли. Праворуч — велетенський міст імені Патона. Ліворуч — метро просто з під землі через Дніпро по красеню-мосту рівною стрілою аж до обрію шугонуло.

І як воно все це, старе й нове, перемішалось — просто дивно!

Ми дійшли до сараїв. На одному з отих двоповерхових «кораблів», на поруччі містка, що тягся вздовж другого поверху, сидів головатий широколиций хлопець у картатій сорочці і синіх брезентових штанях, які одразу привернули мою увагу.

Я таких штанів ще не бачив. На них було безліч блискучих металевих заклепок, наче не з матерії ті штани були, а з заліза, і не шиті, а клепані.

Побачивши того хлопця у «залізних» штанях, Валька закричала:

— Гей, Будко, ти знов учора дзвонив до нас! Слухай, якщо ти не перестанеш — побачиш, що то буде!

— Отвалі! — сказав Будка і чвиркнув слиною крізь зуби.

— От побачиш тоді, побачиш! — не вгавала Валька.

— Закрий свій гроб і не грими кістками! — презирливо скривився Будка.

— А що таке? — крижаним голосом спитав Ява Я побачив, як він побурячів. Нам все було зрозуміло без Вальчиних пояснень, але ми все-таки почекали, поки вона сказала:

— Та от взяв собі моду — дзвонить. І тікає. Розважається!

Ява кинув на мене погляд-блискавку, від якого в мене запекло всередині:

— Павлушо, ходім!

Ми кинулися до дерев'яних східців, що вели на другий поверх сарая.

— Та, хлопці, куди ви! Не треба! Нащо він вам здався! Будете ще зв'язуватися з хуліганом! — загукала Валька (вона думала, що нас поривають лише лицарські благородні почуття). Але ми, не слухаючи її, швидко дріботіли східцями нагору, як моряки під час авралу. Тікати Будці було нікуди, та він і не збирався тікати. Він тільки зліз з поруччя і стояв, обтершись на нього спиною і склавши на грудях руки. Він був одного віку з нами, може, трошечки старший, але кремезніший і ширший у плечах за кожного з нас. Та ми з Явою у себе на вигоні звикли і не до таких супротивників.

— Дзвониш, значить! Тікаєш, значить! — шипів Ява, підступаючи до Будки.

Будка навіть пози не змінив, так і стояв із схрещеними на грудях руками.

Тільки процідив крізь зуби:

— Не тягни щупальці, бо копита простягнеш! Я займаюся самбо і знаю такі прийомчики, що ви в мене зараз позлітаєте вниз, як груші.

— П-побачимо! — прошипів Ява і несподівано вхопив Будку за вухо, та не двома пальцями, а всією жменею. Будка сіпнувся і хотів ударити Яву в живіт, але тут Ява однією вільною рукою, а я обома схопили його за руки. І водночас я наступив йому на одну ногу, а Ява на другу — щоб він не міг одбиватися ногами. Ми таке «самбо» змалечку знали. Будка викручувався, намагався вирватися, але ми держали його, як у лещатах. Ява м'яв йому вухо і примовляв:

— Скажи спасибі, що ми тебе по писку не б'ємо. Ми чобі просто... просто передаєм те, що тобі належить. Нас один чоловік просив передати.

Спершу Будка тільки процідив:

— Кінч-чай!

Потім він виривався мовчки, лише сопів. Потім на очах у нього з'явилися сльози, і він запросився:

— Пустіть! Ну! Пустіть! Ну!

— А будеш іще дзвонити? Будеш?

— Н-не буду... — ковтаючи сльози, промекав Будка.

Ми підвели його до східців і пустили. Я не стримався і піддав йому коліном.

І він загримів своїми клепанями «залізними» штаньми вж донизу.

Підхопився, одбіг, обернувся і, розмазуючи по своїй широкій мордязі сльози, крикнув:

— Ну, пождіть, пождіть, я ще вас підловлю!

Посварився кулаком і зник.

Валька і братик Микола зустрічали нас внизу як героїв-космонавтів. Наче ми не з сарая сходили, а з літака Ту-104 на Внуковському аеродромі. Не було тільки квітів і духового оркестру.

Братик Микола аж стрибав од захвату:

— От здорово! От здорово! У нас Будку всі хлопці бояться, а ви... от здорово! Всім розкажу...

Ми удавали, ніби це для нас дрібниця і нічого особливого.

— А чого він Будка? Таке якесь ім'я... — поцікавився я.

— То його по-вуличному так. Бачили, яка в нього пика? Справжня будка. А так його Толиком звать... Противний він... Нехороший... — Братик Микола сказав це з явною відразою. мабуть, йому частенько перепало від Будки.

Раптом Валька скрикнула:

— О, Максим Валер'янович іде!

З підворіття, спираючись на товсту палицю, повільно йшов високий чоловік.

Розділ VII Максим Валер'янович

Якби не ота важка хода, навіть трудно було б сказати, старий він чи молодий — такі молоді веселі бісики стрибали в його іскристих, кольору чистої блакиті очах. На лисину й натяку не було — попелясте півсиве волосся рівенькою хлоп'ячою гривкою закривало чоло майже до половини. Обличчя, як яблуко, червоно лисніло на вилицях.

Все це надавало йому якогось «недідівського» вигляду.

І знову, як на пляжі, я подумав — скільки у Києві ота ких хлоп'якуватих дідів.

— Здрастуйте, Максиме Валер'яновичу, а ми якраз до вас ходили! — кинулася йому назустріч Валька.

— Привіт, привіт! Що сталося? — білозубо, на повнісінькі вставні щелепи, усміхнувся нам Максим Валер'янович.

— Ой, дуже серйозна справа, дуже серйозна, — заторохкотіла Валька. — Ви нам мусите допомогти.

— Навіть так? Що ж, я до ваших послуг, панове любі друзі! Все, що зможуть зробити для вас мої сімдесят шість років, вони зроблять, будьте певні, — сказав старий артист. Валька вже роззявила рота, щоб розповідати, але, зупиняючи її, Максим Валер'янович раптом підняв руку:

— О ні, дочко моя! Благаю! Стули уста свої! Ні слова! Раз справа серйозна, її не можна вирішувати отак, на ходу... Ходітьте в мій чертог! І там у щирій бесіді ми знайдем насолоду.

Цей жартівливо-піднесений тон якимось одразу викликав приязнь до старого артиста. Губи наші самі собою розтулялись у веселих усмішках. І так стало легко і добре з ним, наче ми були давно-давно знайомі.

— Либонь, дивуєтесь, що живу у такій халупі? — усміхнувся він, коли ми підійшли до його хатини. — Мене вже кілька разів пробували переселяти, та я все одбрикуюся. Не можу я без цих квітів, без всього цього. Прошу!

У хатині було дві маленьких кімнатки і така ж маленька кухня. Стелі дуже низькі — хазяїн міг легко дістати їх рукою. Через це, а також через те, що вікна закривали знадвору кущі й дерева, у хаті, незважаючи на сонячний день, були зелені сутінки. Та якимось і не уявлялись ці маленькі кімнатки світлими й сонячними, їм, здавалося, личать Саме сутінки.

І обидві кімнати, і кухня були заставлені вазонами і вазончиками. Вазони стояли на підвіконнях, і на табуретах, і на спеціальних полицях, і просто на підлозі. У вазонах були різноманітні кімнатні квіти: лілеї, фікуси, примули. Але найбільше було кактусів. Я ніколи не думав, що буває стільки різних кактусів: і маленькі, і круглі — ніби зелені їжаки, і великі, стовбуристі, схожі на якихось доісторичних ящерів. І вкриті густими колючками, і майже зовсім без колючок, і різної різної форми, і кольорів різних. Були тут дорослі солідні кактуси і зовсім маленькі пухнасті кактусята. Просто якесь казкове царство кактусів.

Крім кактусів, у хаті панували ще фотографії. Стінки кімнат геть усі завішені фотографіями

у рамочках. І на більшості фотографій був сам Максим Валер'яновичу. Безліч Максимів Валер'яновичів дивилося на нас звідусіль. І всі різні.

Максим Валер'янович у циліндрі. Максим Валер'янович у смушевій шапці. Максим Валер'янович у тубетейці.

Максим Валер'янович моряк. Максим Валер'янович козак Максим Валер'янович босяк (у лахмітті).

Максим Валер'янович у шубі. Максим Валер'янович у халаті Максим Валер'янович... голий Ну, правда, не зовсім голий, а у набедреній пов'язці. Мабуть, у ролі якогось дикуна, бо ще й кільце в носі.

Аж голова гідє обертом дивитися на всіх цих Максимів Валер'яновичів.

А в кутку, де в богомільних людей ікони, — висить щось. Я спершу подумав, що таки ікона, бо й рушники вишивані по боках, і рама золотом виблискує. Придивився гарненько, а там якийсь дядечко усміхнений в окулярах-пенсне і з цигаркою. Не ікона. Бо господь, як бабусі кажуть, не куриє і окулярів не носив. Та й не усміхався ніколи. В усякому разі, не бачив я жодної ікони, де був би намальований бог з цигаркою, в окулярах або навіть просто з усмішкою Завжди серйозний і нахмурений. Не бачив я ніколи усміхненого бога. І як в нього тільки вірять, в такого невеселого!

Що ж до дядечка з цигаркою, то, як нам Валька потім сказала, був портрет знаменитого артиста Станіславського, який організував у Москві театр, всесвітньовідомий МХАТ. І для акторів він був таки справжнім богом, добрим, усміхненим і радісним, бо створив дуже хорошу систему Станіславського. Що то за система. Валька, на жаль, толком не могла пояснити, бо сама не знала, але сказала, що нею й досі користуються в усьому світі.

Але то було потім, а зараз, поки ми з Явою роздивлялися, Валька дуже толково і жваво, наче це не з нами, а з нею сталося, розказувала про наші пригоди і про історію з годинником. Оскільки Максим Валер'янович був її знайомий і вона почувала себе з ним вільно, ми цілком передовірили розповідать їй і тільки іноді всіавляли окремі слова. Максим Валер'янович слухав дуже уважно і серйозно.

Нарешті Валька скінчила.

І тільки тоді Максим Валер'янович усміхнувся.

— Так-с, панове громадо, — весело сказав він. — Сюжет ясний... Без вини винні... Злодії мимоволі... Буває, буває... Але впадати у розпач не треба. Якщо він справді артист і якщо він у Києві — ми його з-під землі викопаєм, а знайдем. Те, що ви його по фотографіях у фойє не відшукали — ще нічого не значить. Він може бути й приїжджий. У нас же зараз на гастролях і Московський драматичний імені Пушкіна, і Львівський імені Заньковецької, і Запорізький імені Щорса. Шукати є де. Але, друзі мої дорогі, доведеться відкласти це на завтра... Оці дві пані, — він показав на свої ноги, — дуже в мене примхливі. Відмовляються багато ходити, хоч ти їх ріж! Особливо оця — Ліва Максимівна. Ще з Правою Максимівною можна якось домовитися. А ця як упреться — з місця її не зсунеш. Я їм у підмогу й третю даю, — він кивнув на товсту сукувату палицю з вирізьбленою собачою головою на держаку, — все одно комизяться. Раніше як завтра зранку я їх ніяк не умовлю вирушити в дорогу. Та й сьогодні вже пізно, скоро початок вечірніх спектаклів, а під час спектаклю для актора, крім сцени, не існує нічого. Турбувати його не можна... Значить, план такий: завтра вранці ми з вами ідемо на... кіностудію. Авжеж на кіностудію... У мене там невеличка зйомка. Я тільки й можу зараз грати в нерухомих епізодах у кіно. Так-от, на кіностудії ми влаштуємо штаб оперативної групи по розшуку нашого царя. І з одного боку, використовуючи молоді творчі сили (тобто прудконогих молодих акторів), а з другого боку — диво двадцятого сторіччя — телефон, ми розгортаємо бойові дії... І годинник знаходить свого господаря.

Він це так впевнено сказав, що у мене в цю мить не було вже жодних сумнівів — все буде гаразд. Я мимохить усміхнувся. І Ява всміхнувся, І Валька всміхнулася. І братик Миколка всміхнувся теж.

І мені захотілося сказати Максимові Валер'яновичу щось приємне, щось хороше. Я провів поглядом по фотографіях і сказав:

— Це ви стільки ролей зіграли! От здорово!

Максим Валер'янович якось лукаво усміхнувся, ніби зрозумів моє бажання.

— Та трошки зіграв, панове, зіграв... Що зіграв, те зіграв... — він окинув оком стіни,

завішані фотографіями, потім зупинив погляд на великій фотографії Київського оперного театру. — А оце, друзі, найсвятіше для мене місце. Тут я вперше в житті був у театрі, вперше побачив сцену, акторів. Тут вперше розсунулася перед моїми очима театральна завіса.

Максим Валер'янович задумався на хвилинку:

— Давно це було, да-авненько! Як це не дивно, але можете мені повірити: я був тоді зовсім маленький хлопчик, набагато менший, ніж ви. Ми тільки приїхали тоді в Київ з Харківщини, і мати моя поступила прибиральницею у цей театр. І от якось вона вперше взяла мене на виставу. Пам'ятаю, давали тоді «Травіату». Опера Верді. Знаєте? Сидів я в прожекторській ложі біля самої сцени (мати попросила освітлювача, щоб він мене пустив туди). Видно було все і чути чудово. Я сидів і не вірив, що це не сон, не казка, що я бачу на власні очі. У останній, четвертій дії, коли Віолетта помирає, я настільки захопився, так повірив, що вона справді і страждає і вмирає, що раптом обурився негідною, як мені здалося, поведінкою партнерів Віолетти, Альфреда та його батька старого Жермона. Жінка, можна сказати, конає, а вони, мерзотники, співають на повний голос. Неспроможний стриматися, я закричав: «Цитьте! Не співайте! Вона ж умирає. Хіба можна». Освітлювач, що сидів біля мене, аж із стільця з'їхав з несподіванки. Добре, що оркестр в цей час гучно грав, а Жермон з Альфредом щосили тягли свої арії і ніхто не почув мого щенячого виску. Обійшлося тільки тим, що освітлювач вкатав мені доброго потиличника і викинув у коридор. Так я остаточної смерті Віолетти тоді й не побачив. Але захворів театром на все життя. І як не билася потім мати, як не намагалася зробити з мене людину (а людина, за її розумінням, це значить чиновник), нічого з того не вийшло. Не прослуживши їй двох років, полишив я таки «присутственні місця», закинув на найвищу тополю Бібіковського бульвару свого чиновницького кашкета з гербом і найнявся в трупу Кручиніна статистом, тобто артистом, що грає без слів, у юрбі, в масовках, і навіть імені його у афішах нема... Було це в театрі Бергоньє на Фундуклеївській вулиці. Тепер це вулиця Леніна, а театр імені Лесі Українки.

Максим Валер'янович розпалився, очі в нього вже блищали, щоки горіли маково. Я завжди люблю слухати спогади старих людей про минувшину. І чим це пояснити, що розповіді навіть про незначні події виходять у них цікаво?.. Якби це відбувалося зараз, — мабуть, було б зовсім не цікаво. А коли слухаєш, як про це розкачує хтось спогади, — цікаво.

— Ех, публіко моя дорога, то було, як перше кохання, оті перші мої роки служби в театрі. Мабуть, ніхто так серйозно не ставився до своєї роботи, як я. Ніхто так ретельно і стільки часу не гримувався, як я. Ніхто так не хвилювався перед виходом на сцену, як я. Хоч виходив я у натовпі всього на хвилину, і жодного слова не говорив, і глядачі мене навіть не помічали. Але мені здавалося, що всі дивляться на мене. Потім дали мені зіграти невеличку роль. Роль була малюпусінька, як горобиний ніс. Я виходив і казав: «Графиня захворіла і прийняти вас не може». Повертався і йшов. І все. Але я був переконаний, що в цих словах головна ідея п'єси. І я казав ці слова таким голосом, наче сповіщав про кінець світу. Вперше весь зал дивився на мене і слухав мене. Передати це почуття неможливо. Тим більше, що моїми словами закінчувалася перша дія. Завіса опускалася, і в залі вибухали оплески. Здавалося, що аплодують саме і тільки мені...

Довго ще розказував нам Максим Валер'янович про театр, про своє життя...

Повертаючись додому, ми з Явою всю дорогу мовчали. Ми думали. Ми вперше були знайомі із справжнім артистом. З артистом, який грав на сцені і знімався в кіно.

Розділ VIII

«Товаришу цар, ви заарештовані!» «У-у, понесу!..»

Вечір.

Ми лежимо на тахті коло відчиненого балкона. Цей день приніс нам стільки вражень, що треба бути дубовою полінякою, щоб одразу заснути.

Ява весь час крутиться, наче його щось кусає. Я добре знаю свого друга. Я знаю, що його кусає, його думка якась кусає, не дає спокою.

— Ну, що таке? — питаю я. Ява зітхає, але мовчить.

— Ну кажи вже, що там таке? — повторюю я.

Ява ще раз зітхає і каже:

— Ти знаєш, Павлушо, я вирішив: я, мабуть, коли виросту, в артисти піду.

— А хто ж шпигунів ловитиме? — посміхнувся я. — Хто ж тоді міліціонером буде? Як усі міліціонери в артисти підуть? І Тарапунька, і ти... Розведеться тих злодіїв і шпигунів, як комашні, — проходу від них не буде. Що ти собі думаєш!

— Нічого, — серйозного каже Ява, — і без мене знайдеться кому ловити.

— Але ти згадай, що ти вчора говорив! Навіть не два дні тому, а вчора!

— Так то ж було вчора, а це сьогодні. Життя міняється...

— Між іншим, — кажу, — щоб стати артистом, кажуть, треба мати до цього талант... О!

— Ну про це ти й не говори! Що-що, а таланти в нао з тобою якраз є. Це точно. Думаєш, ти поганим був би артистом? Го-го! Ще яким би артистом був! Всі б аж плакали!

— Плакали б, точно, — гикнув я. — Бо грошей було б жалко, що заплатили за квитки...

— Дурний! Ти себе просто не знаєш. Думаєш, дарма нас у селі «артистами» називають? Дід Салимон весь же час повторює: «От артисти! Ну й артисти!»

Коли вам в очі кажуть, що ви талант, і переконують у цьому, дуже важко сперечатися. Я пробурмотів щось невиразне і замовк.

Ява тепер говорив без перешкод:

— Артистом таки найлучче бути. Найвеселіше життя в артистів. Музика, пісні, оплески. Не життя, а Першотравневе свято! І — слава! Яка в артистів слава! Найрозумніших академіків так не знають, як артистів. От скажи, ти якогось академіка знаєш? В обличчя?... От бачиш! А Кадочникова знаєш, Рибникова знаєш, Баталова знаєш, Смоктуновського знаєш, Філіппова знаєш... Та що казати! Кіноартиста, що на екрані навіть раз тільки мелькнув, — усі знають. Він іде по вулиці, і всі пальцями на нього — тиць! тиць! А ти кажеш...

Я змушений був погодитися.

Поговорили ми ще трохи про те, як добре бути знаменитим артистом, і послули. І наснився мені сон...

Між іншим, сни мені чомусь часто сняться якісь плутані, фантастично-пригодницькі. І я люблю їх розказувати. Ява завжди просить мене: «А розкажи-но, що тобі снилось». І я охоче розказую... Ява заздрить на мої сни (йому сниться якась нісенітниця) і каже, що я у снах більший геній, ніж у житті, і було б для мене, мабуть, добре, якби я завжди спав і не просинався...

Так-от наснилось мені... Буцімто сиджу я посеред сцени на царському троні у якійсь велетенській і смердючій, мов кобеняк діда Салимона, царській шубі. На голові в мене золота корона, в руках замашний дрючок з балабухою на кінці — «скіпетр» зветься.

І з темного залу звідусюди (з партеру і з ярусів) лупають і на мене коров'ячі й баранячі морди. Так, так, на місцях глядачів усюди сидять корови, вівці, барани та інша рогата худоба. І мене це аніскілечки не дивує. Наче так і треба, у першому ряду сидить наша однорога корова Манька, Явина плямиста Контрибуція, цап Жора і колгоспний бугай Петька. І я раз у раз злегка (щоб не помітили інші глядачі) підморгую їм оком, як підморгує артист своїм родичам, що прийшли на спектакль.

Але в основному я сиджу і виголошую якийсь довгий монолог — без слів, але дуже розумний і красивий... Нарешті скінчив і схилив голову, чекаючи оплесків. Та в залі гнітюча тиша. І раптом ярозумію: які тут можуть бути оплески, коли в них, у моїх глядачів, не руки, а ратищ! А де вичули, щоб хтось аплодував ратицями? Чого я, дурний, хвилююсь? Мої ж глядачі просто не можуть аплодувати. Вони можуть тільки мукати, бекати й мекати. Але вони з поваги до мене цього не роблять. Вони мовчать, виказуючи в такий спосіб захоплення моєю грою. Манька і Контрибуція розчулено зітхають. Цап Жора витирає кінчиком бороди очі. А колгоспний бугай Петька, відомий хам і грубіян, плаче, як дитина. Зворушений, я встаю, та замість того, щоб розкланятись, раптом цвяхкаю на весь зал батогом (у мене в руках уже не скіпетр, а батіг!). І глядачі мої з гвалтом зриваються з місць. Мить — і в залі вже порожньо. Нікогісінько. Самі стільці.

Аж тут з-за куліс на сцену виходить Ява... У формі міліціонера.

Грюкаючи чобітьми, крокує до мене і каже:

— Чого нарушаєш? Не нарушать! Бо зараз заберу в район.

Я гнівно дивлюсь на нього:

— Хто дав тобі право так зі мною розмовляти? Я — цар!

— Який же ти в біса цар. Ти — злодій! Ти вкрав годинник у справжнього царя, і от у мене

ордер на твій арешт. Товаришу цар, ви заарештовані! — І Ява показує мені якогось папірця.

Мене охоплює страх.

— Яво, — кажу я, — нащо ти це говориш! Ти ж знаєш, як усе було. Це ж випадково.

А він сердито:

— Хто дав тобі, злодію, право, називати мене, представника влади, на «ти»? Оп'ять нарушаєш!

— Вибачте, — кажу я, зовсім спантеличений, — але я думав, що ми з вами друзі.

— Індик думав, — суворо каже Ява і раптом накидає мені на голову якусь ряднину. І я вже зв'язаний, нічого не бачу, не можу ворухнути ні рукою, ні ногою. Якесь ниточка від ряднини лоскоче мені обличчя, а я не можу її відкинути. І це так нестерпно, що хочеться крикнути, але крик застряє в горлі і... я прокидаюсь.

Виявляється, по мені повзала муха. Коли я розплющив очі, вона сиділа на кінчику мого носа і потирала від задоволення передні лапки. Я зробив губами — пфуй! — муха злетіла, продзижчала десь під стелею і сіла мені на лоб... Про сон тоді було й думати.

Я сів на тахті і глянув на «міліціонера» Яву. Він мирно спав, підклавши під щоку долоню і прищмокуючи губами, мов немовля.

— «Не нарушай!» У-у! Зрадник! — пробурмотів я і шпигонув його пальцем у бік. Він одразу прокинувся, схопився і сів, кліпаючи заспаними очима:

— Га? Що?!

— Вставай, бо я вже прокинувся і мені нудно, — спокійно сказав я.

— Тюгу!.. Дурний! — і він гепнувся на подушку і заплющив очі.

— Не нарушай! — «міліціонерським» тоном сказав я.

— Одчепись, я спати хочу.

— Ану тебе, соня, — сказав я, скочив з тахти і вийшов на балкон подихати свіжим ранковим повітрям.

А ранок же який! Яскравий, дзвінкий, блискучий, як нова копійка! І веселий, і га-ла-ла-гомінкий, і співучий... Ох, який же співучий.

— Аве-е Марі-ія, а-аве Ма-арія-я... — печально виспівував з розчиненого вікна високий і чистий хлоп'ячий голос.

І цієї самої миті:

— Джама-а-айка! Джама-айка!.. — бадьоро і весело вигукував на весь район той самий голос із другого вікна.

— Са-анта Лю-учі-ія! Санта Лючія!.. — наче на хвилях, виливався він же з третього. І водночас з четвертого чулося його ж одчайдушне, тужливе і зовсім уже дитяче:

— Мамма, мамма...

Аж мороз по шкірі драв.

Того літа шісдесят п'ятого року кияни захоплювались піснями італійського хлопчика Робертіно Лоретті і майже в кожній квартирі були його пластинки. Зрання линув над містом спів голосистого Робертіно.

«От би нам з Явою такі золоті солов'їні горлянки», — подумав я. Не сушили б ми голови, як прославитися. Стояли б собі на сцені біля рояля, випнувши груди, і тільки роти роззявляли... Але... дзуськи! Нашими голосами лише «Пожар!» і «Рятуйте!» кричати добре. А якщо вже в артисти, то тільки в драматичні. Або в кіно! Оце — да! Оце ми можемо! Кіно! Радість лоскоче мені живіт. Ми ж сьогодні будемо на кіностудії! На справжній кіностудії, де знімають фільми... І побачимо відомих кіноакторів. І як фільми знімають, побачимо... І все-все таке цікаве побачимо!.. Ех! Аж не віриться!

Ява уже встав. Ми хутенько снідаємо і... Які хороші люди вранці! Наче рососою вмиті! Бадьорі, гарні, і якісь ніби навіть хрумкі, мов молоді огірочки! А очі в них які! Чисті і свіжі-свіжі, немов квіти, що тільки-но розцвіли.

Ми ідемо в автобусі, я роздивляюся навкруги. І такий у мене настрої гарний. І так я всіх люблю! І так мені добре!..

Бадьорим кроком ми заходимо у двір, де живе у флігелі Валька. Нам треба зайти спершу до неї, а тоді вже до Максима Валер'яновича. Раптом ми бачимо великий гурт хлопців (чоловік двадцять, не менше) і серед них Будку. Всі вони тупцюють якраз біля Вальчиного під'їзду, в щось

грають — не проминеш ніяк. Ми нерішуче спинились. І тут Будка помітив нас. Я побачив, як спалахнули в нього очі. Він щось сказав хлопцям, і вони кинулись до нас. Мить — і ми вже оточені з усіх боків.

«Ну, пропали! Ні за цапову душу!» — майнуло в голові.

— Павлушо! За спину! — гукає Ява. Я вмить підскакую до нього і притуляюсь спиною до його спини. Отак, зайнявши «кругову оборону», ми стоїмо, виставивши вперед кулаки. А коло все звужується й звужується, і вже вимахує Будка руками перед Явиним носом і вигукує: «Понесу! У-у, понесу зараз!» І вже я одштовхую в груди довговидого слинявого хлопчину, який налазить на мене. І вже хтось боляче копнув мене по нозі. Ще мить — і почнеться бійка. Та ні, яка там бійка! — побиття, погибель наша... Я уже навіть шкірою відчуваю, як мене зараз битимуть.

І тут раптом Ява говорить дзвінким глузливим голосом:

— Ого, як вас багато! І всі на нас, на двох! От здорово! «Що він говорить? Приб'ють же зараз!» — з жахом думаю я І Будка вже люто сичить крізь зуби: «Ти, гад, поговори! Щас я ак вріжу!» — і вже замахується, аж тут:

— Законно він говорить. Всім кодлом — це не діло. Ти, Будко, з кимсь з одним із них стукнись, по-чесному. Це буде правильно. І благородно, і поквитаєшся... А ми посудимо. Щоб усе за правилами.

То каже високий, чупринистий хлопець років чотирнадцяти, що стоїть десь ззаду, але голова якого вивищується над головами передніх. І Будка опускає руку. Видно, таке рішення йому не подобається, але він не може відмовитися. Він міряє поглядом Яву, потім мене, незадоволено бурчить:

— Гаразд. Тоді я з оцим стукнусь, — і тицяє мене пальцем у плече. — По-моєму, цей дужчий.

Він бреше, бо Ява на вигляд кремезніший за мене, але ніхто не заперечує.

— Ходімо в яр, — каже чупринистий. І всі щільним гуртом, підштовхуючи нас, ідуть до яру. Я йду, і з кожним кроком щось у мене боляче сіпається всередині, опускаючись все нижче й нижче.

«Я! Чому це я?!» — пищить у моїй душі тоненький овечий голосок. Але я мовчу. Я мушу мовчати. Бо я — хлопець.

Ява теж мовчить Я знаю, що він зараз відчуває. Він відчуває себе винним переді мною (адже ж саме він нам'яв Будці вухо, я тільки держав). І Ява дуже переживає, що змушений битися я, а не він. Та хіба він може зараз що-небудь вдяти? Хіба він може просити, щоб стукався він, а не я? Це ж значить перед усіма визнати мене слабаком, це все одно, що плюнути мені в душу. Ні, він не може цього зробити. Я розумію. І я умру, але не дам себе зганьбити.

Ми спускаємось у яр, продираючись крізь колючу, запорошену сизим пилом дерезу.

— Отут, — каже чупринистий, і ми спиняємось.

Невелика галява. З трьох боків дереза, з одного — крутий схил. Хлопці розходяться, стають півколом попід дерезою. І от я віч-на-віч із своїм супротивником. Якусь мить стоїмо, нагнувши вперед голови і похитуючись, — приміряємось.

Будка вищий за мене, ширший і, звичайно, важчий. Та хіба я міг вибирати? У всякому разі, краще битися з одним, хай і важчим, Будкою, ніж з десятьма.

Ви, мабуть, самі знаєте, що найдужче боїшся лише доти, поки не починається бійка. А тоді вже страх минає. Замість нього — лють, біль і бойовий азарт.

Будка розмахнувся, і хоч я й присів, але він все-таки черкнув мене за вухом. І тут така мене раптом лють взяла, що я вам передати не можу. Ах ти ж гемонський Будка! Ах ти ж Будка дерев'яна! Зібрав ціле кодло і такий хоробрий?! А як був один, соплі по щоках розмазував?! Ах ти ж блощиця погана! І я з усією силою своєї люті кинувся в бій. Я дзигною крутився навколо нього, тицяючи кулаками і відскакуючи. Він тільки безладно махав своїми «граблями», тупцюючи на місці. Хлопці загаласували:

— Та що ти, Будко!

— Та бий же його!

— Під дихало! Під дихало!

— По сопатці!

Проте Будка лише сопів і вимахував руками, як вітряк. Нарешті він піймав мене за сорочку,

обхопив, і ми покотилися по землі.

— Навалюйся на нього! Дави! На лопатки! На лопатки! — піддрочували хлопці Будку. Але Будка був уже готовий. І не він, а я поклав його на лопатки і придавив до землі, міцно тримаючи. Наші обличчя майже торкалися, ми хекали один на одного, і переможений Будка уже навіть і не пручався. Все! Моя взяла!

— Е ні! Це нечесно! Не за правилами! Недозволений прийом! — чую я раптом і відчуваю, як мене тягнуть за штани, стягаючи з Будки. Підводжу голову і бачу — тягне довговидий, якого я тоді штовхав у груди. Я добре знаю, що я діяв чесно, що ніякого недозволеного прийому не було, але я захеканий, і мені бракує повітря що-небудь сказати. Я тільки з надією дивлюсь на чупринистого. Але він мовчить, не втручається. І я раптом розумію: становище моє безвихідне. Вони — Будчині друзі, і вони хочуть, щоб перемиг Будка. Авжеж. Інакше не варто було б влаштовувати цей поєдинок. Інакше вони могли просто відлупцювати нас. Моя перемога — це ганьба для них усіх. І вони цього не допустять. Безвихідь одразу знесило мене. Добре битися можна лише тоді, коли є надія на перемогу, а коли цієї надії нема... Мене вже стягнучо, і воскреслий Будка вже навалився на мене і з усією лютьтю за свою поразку товче мене головою об землю. Щось кричить, протестуючи, Ява, та що він може!..

Бум, бум, бум! — як дзвін гуде моя голова. І в очах темніє, і думки плутаються...

Аж раптом:

— Ах ви безсовісні! Ах ви безсовісні! Пустіть негайно жі Пустіть! Пусти! Ну! Пусти! — пронизливий Вальчин голос. І дзвін у голові моїй враз припиняється. І Будка злітає з мене на землю. І я бачу над собою чисту блакить неба, в якому літають білі голуби. І розумію, що звідкись тут взялася Валька, що вона зштовхнула з мене Будку і стоїть наді мною, войовниче розмахуючи руками і кричучи:

— Безсовісні! Безсовісні! Піонери, називається! Школярі, називається! Бандити! От я все розкажу! Все розкажу в школі! От побачите! І батькам вашим розкажу. І твоєму, Алику, і твоєму, Вовко, і твоєму, Едику. А на тебе, Будко, взагалі в міліцію заявлю. І тебе в колонію заберуть. От побачиш! Хлопці приїхали з села в гості до нашого міста, а ви їх бити! Та ще й гуртом! Нічого сказати — гостинні хазяї! Безсовісні!

Отак кричучи, вона допомогла мені підвестися і, взявши за руку, повела. А по дорозі і Яву прихопила. І хлопці розступилися і пропустили нас. Ніхто навіть не намагався затримати. І всі мовчали. Тільки коли ми відійшли, хтось пронизливо свиснув, і вся ватага, як горох з мішка, сипонула вниз, у яр. Може, вони б і по-іншому поставились, але, мабуть, вони вважали, що Будка достатньо розквітався зі мною.

Я йшов похитуючись і руками витираючи під носом.

— Молодець, Павлушо! Ух, ти йому дав! Ну ж і дав! Він тільки сіпався! — піднесено говорив Ява, обнімаючи мене за плечі. — Ти їм усім показав, що таке васюківці. Молодець!

Мені було приємно це чути, але було прикро, що Валька цього не бачила, що вона бачила мене битого і що вона врятувала мене. Я їй, звичайно, був вдячний за це (хтозна, скільки б ще той Будка товк мою бідну голову!), але відчував якусь ніяковість і сором, що мене врятувала дівчинка.

І все-таки я був задоволений. По-чесному я таки перемиг Будку, здорового Будку, який був старший і дужчий за мене. І який вибрав мене, вважаючи, що я слабак.

На стежці нас чекав братик Микола. Виявилося, що це він покликав Вальку. Він бачив, як нас повели в яр, одразу збагнув, що наші справи кепські, і побіг по Вальку. І Валька прилетіла, розштовхала хлопців і кинулася нас визволяти.

— Ти теж молодчина, Валько! — сказав Ява. — Одна — і не побоялась! Вони ж могли і тебе відлупцювати за компанію.

— Хай би тільки спробували? Я б їм такого галасу наробила — з усього міста люди позбігалися б! І думаєш, я дряпатися не вмю? Хай би тільки хто зачепив, його б мама рідна потім не впізнала.

Ява поглядав на неї з захопленням і штовхав мене ліктем у бік: дивись, мовляв, яка дівчина, оце дівчина! Я киваю головою: згоден, мовляв, молодець дівчина... чорт з нею!

Обтрусили мене Ява з Валькою, почистили сьак-так, але все одно вигляд я мав, як у собаки з горла. Та що вдієш, Максим Валер'янович давно вже чекає, треба йти, Пішли ми.

Максим Валер'янович весело привітався з нами («Здоровенькі були, панове добродії»), потім

пильно глянув на мене і несподівано зробив застережливий рух рукою, хоч я й не збирався нічого говорити:

— Ша! Ні слова! Я все розумію! Була збройна сутичка з ворогом! Прикордонний інцидент! Причин не питаю, але думаю, щось поважне — справа честі, доблесті і геройства... Вимога сатисфакції. Дуель. Незважаючи на труднощі, ваша величність виходить переможцем. Так?

Я всміхнувся і кивнув. Який він все-таки! З ним якось одразу стає легко.

Більше Максим Валер'янович ні про що не став розпитувати. Він тільки сказав:

— Через десять хвилин має бути машина. І ми поїдемо на студію. Ви якраз добре прийшли.

Але нам навіть десять хвилин не довелося чекати. Через якихось дві-три хвилини ми почули, як біля хатинки Максима Валер'яновича спинилася машина, клацнули дверцята, і за мить чийсь молодий голос загукав у дворі:

— Максиме Валер'яновичу, я вже тут! Я по вас...

Розділ IX

На студії. Несподіванка перша. Несподіванка друга

І от — брама. Брама, що відокремлює звичайний буденний світ від казкового чарівного фантастичного світу кіно. І якось прикро, що вона на вигляд така простенька і непоказна. І така низенька — не те, що перелізти, перескочити можна. Я хіба таку зробив би для кіностудії! Хоча б як ото, пам'ятаєте, у Зимовому палаці, через яку у фільмі «Ленін у Жовтні» матроси перелазили. Або й ще більшу. Кіностудія ж, а не що-небудь!

Ну, а поки що одчиняється ота низенька брамочка, і ми в'їжджаємо на територію студії.

Дивлюся ліворуч (о!..) — фруктовий сад, і не який-небудь маленький, а здоровенницький — не видно, де й кінчається. Наче ми не на студію потрапили, а в радгосп...

— Мабуть, це для артистів... політехнізація... Після зйомок працюють... — шепоче Ява.

— Мабуть, — погоджуюсь я.

Глянули праворуч — стоять підряд кольорові щити (як ото гасла на шосе), і на тих щитах написані різні хороші слова про те, що мистецтво належить народові, що з усіх мистецтв найважливішим є кіно, що працівники мистецтва передусім мають бути чесними та багато іншого...

І між тим іншим були такі слова:

«В людині має бути все прекрасне: і обличчя, і одяг, і душа, і думки».

А. Чехов.

Я зітхнув. З усього в мене тільки, може, думки й лишилися (та й то хтознаї). Обличчя наче ним цвяхи забивали. Одяг пожмаканий, брудний. На душі — чужий годинник... Лише в думках своїх я був дуже хороший і прагнув до вчинків прекрасних і благородних. Та людству про це було невідомо.

Ми вилізли з машини і слідом за Максимом Валер'яновичем пішли до дверей кіностудії. Ого! Які інтересні двері! Крутяться! Як млин або оте лапате колесо у пароплаві (тільки «на попа» поставлене!). Штовхнеш одні двері, а другі вже тебе доганяють і по спині луплять. Хороші двері!

Проштовхнули нас двері всередину. Ява одразу у себе носом потяг і скривився. Я теж. Лікарнею пахло. Біля самісіньких дверей кіностудії пахло лікарнею. «Мабуть, щоб не думали люди, що таке корисне для здоров'я діло — кіно робити», — подумав я. А може, просто тому, що одразу ліворуч була студійна амбулаторія.

Ми піднялися по східцях трохи вгору і пішли довжелезним коридором. Ми з Явою не раз читали про кіностудію у книжках (і в Кассіля, і в інших), що коли потрапляєш туди, то дива починаються одразу ж у коридорі: Петро І ходить там, обнявшись з Чапаєвим, який-небудь римський гладіатор прикурює у Героя Радянського Союзу, яка-небудь морська цариця розказує простій колгоспниці про те, яку гарну кофточку вона купила вчора в універмазі.

І нам кортіло побачити все це... Ми озиралися на всі боки. Але по коридорах чомусь ходили звичайнісінькі дядьки й тітки у звичайнісіньких костюмах (іноді у спецівках, як на фабриці) — і ніяких гладіаторів і царів не було й близько.

Мабуть, ми потрапили у такий день, коли цікавих зйомок на студії не було! Не пощастило нам!

Аж раптом...

— О! О! — штурхонував мене в бік Ява. По коридору назустріч нам ішов дядько в зеленому військовому кашкеті, у гімнастерці, з портупесєю... Високий, ставний, із суворим обличчям...

— По-моєму, Кадочников... У ролі партизана... — шепнув Ява.

Побачивши Максима Валер'яновича, військовий привітно всміхнувся і козирнув. Максим Валер'янович теж усміхнувся, вітаючись. Коли ми розминулись, я одважився і спитав Максима Валер'яновича:

— А... хто то? Як його прізвище?

— Петренко, — трохи здивовано глянув на мене Максим Валер'янович. — Хороший чоловік... Пожежник... Відповідав на студії за пожежну охорону...

Тю!..

— Якись пожежники пішли... неінтересні... Навіть касок не носять... — ховаючи очі, буркнув Ява.

Довго ми крокували вузьким, напівтемним коридором. І майже всі, хто нам зустрічався (а людей у коридорі товкучилося, мов на Хрещатику), віталися з Максимом Валер'яновичем, — ну прямо, як у селі, «драстуйте» на кожному кроці.

Нарешті Максим Валер'янович зупинився біля дверей, на яких висіла табличка: «Зйомочна група „Поцілуйте мене, друзі!“». За дверима чувся страшний галас. Здавалося, там повна кімната людей, які кричать і сваряться між собою. Але коли Максим Валер'янович розчинив двері і ми зайшли, виявилось, що в кімнаті всього лише один чоловік. Років за п'ятдесят, але кремезний, міцний, з величезною копицею чорного волосся на голові, він сидів на столі і, не змовкаючи ні на мить, сам себе перебиваючи, лаявся в телефон:

— Ви мені, розумієте, зйомку зриваєте, розумієте... Що ви мені вчора обіцяли? Ви мені, розумієте, обіцяли сонячну малохмарну погоду без опадів! А дали що? Що ви мені дали, розумієте? Погляньте у вікно! — він тицьнув рукою у вікно. — У вас є вікно? Подивіться, розумієте! Опади, хай вони скажуться! Повне небо опадів! Опади і ніякого, розумієте, сонця.

Справді, небо затягло хмарами і накрапав дощ. Я усміхнувся. Мовою він дуже нагадував мого батька. Мій батько теж без отого «розумієте» двох слів сказати не міг. Інтересно — живуть же цей у місті, той у селі, один одного зроду не бачили, а балакають, як рідні брати.

— Безобразіє, розумієте... — востаннє лайнувся він, скочив зі столу, рвучко обняв і поцілував Максима Валер'яновича: — Драстуйте, дорогий! Лаявся з тими... як їх... з... віщунами погоди...

— Синоптиками? — усміхнувся Максим Валер'янович.

— Да-да... Синоптиками... Оракули чортові, розумієте... — він посварився пальцем на телефон. — Не вмiєте, так хоч голову не дуріть! У мене, розумієте, Юлю післязавтра «Ленфільм» забирає. Уже квиток на літак є, а я ще натуру не зняв через них... через оці, розумієте, опади. Доведеться сьогодні знову знімати павільйон... Всі уже там... Побігли... швиденько...

— Та ось тут у хлопців одна справа — почав було Максим Валер'янович, але «Поцілуйте мене, друзі!» дуже чемно перебив його:

— Вибачте, дорогий... потім потім, — він благальне притиснув руки до грудей і схилив голову. — Після зйомки... Всі справи після зйомки... Найневідкладніша справа зараз — зйомка... Швиденько на майданчик... На майданчик! І ви теж... Я вас запрошуюю, дорогі мої, — звернувся він до нас. — Тільки, звичайно, щоб тихо, розумієте, щоб не той, розумієте...

Максим Валер'янович весело глянув на нас:

— А що? Ходіте... Ви ж на зйомках ще, мабуть, не бували? То вам буде цікаво... Хотите?

Авжеж, ми одразу погодились... А Валька не стрималась і аж підскочила, плеснувши в долоні: «Ой, як здорово!» Ява гордо подивився на неї: як-не-як, а це через нас вона потрапила на кіностудію, та ще й на зйомки: а то хоч і живе вона в Києві, а кінозйомок зроду не бачила.

І знову пішли ми довжелезними коридорами.

Я йшов і думав: «І що ото за синоптики, що не вмiють звичайшсiнького дощу вгадати! В нас у селі кожна баба вам за три дні наперед дощ завбачить. Прикмет же є певних скільки хочеш. І по тому, як вітер вихрється — чи на поріг, чи з порога. І як кури поведуться. І як сонце сідає... І коли

дерева балакають...

Завели б собі на метеостанції курей — і клопоту б не мали! Не зривали б тоді кінозйомок!»

Спустилися ми кудись униз і опинились наче у велетенському цеху якогось заводу. Стелі угорі майже не видно... Ми всі одразу якісь маленькі-маленькі стали... Ідем, ідем, ідем — кінця нема.

Назустріч нам дріботів, цокаючи по цементній підлозі каблуками, якийсь маленький худенький лисий чоловічок. Ще здалеку він замахав руками і загукав:

— Драстуй, Вітю!

Наш «Поцілуйте мене, друзі!» теж замахав руками і теж загукав:

— Привіт, Женю!

А коли той наблизився, підстаркуватий Вітя обняв лисого підстаркуватого Женю і вони розцілувалися. Потім лисий Женя поцілував Максима Валер'яновича. Я вже боявся, що він і нас почне цілувати, але ні, він тільки помахав нам рукою і сказав:

— Привіт, старики!

Ми всміхнулися мимохіть — літній дядечко, який уже, певно, мав онуків, був у нього Вітя, а ми — старики... Ха!

Хоч оте звертання «старик» було нам добре знайоме. Так навіть ми іноді називали один одного, навчившись од київських мисливців.

Сам Женя був, мабуть, ще старший за Вітю. І не тільки тому, що навкруг його лисини, як очерет навколо озера, стирчало звихрене, сиве волосся (у Віті — жодної сивої волосини!). Все обличчя у Жені було у великих зморшках — як печене яблуко. Але то були якісь дуже інтересні зморшки. Вони всі ніби променилися від очей. І тому обличчя його весь час сяяло і сміялося. А чорні яскраві очі бігали, як мишенята.

Коротше кажучи, він був дуже приємний.

Я помітив, що коли він ще біг нам назустріч, то поглядом націлювався чомусь саме на нас з Явою. І коли він цілувався з Вітею і Максимом Валер'яновичем, він теж не зводив погляду з нас. І тільки-но привітався, одразу накинувся на Вітю, киваючи на нас:

— Хто це? Чиї це?

Вітя знизав плечима і показав поглядом на Максима Валер'яновича.

— Мої, — усміхнувся Максим Валер'янович.

— Вони в тебе знімаються? — знову накинувся Женя на Вітю. Той заперечно похитав головою.

— То чого ж ти мовчиш! — вибухнув Женя. — Вони ж мені отак-о, — він черкнув себе долонею по шиї, — потрібні! Це ж такий типаж! У мене ж завтра масовка! Я мріяв про таких хлопців! Старики, я вас дуже прошу! — він притис руки до грудей. — Я вас просто благаю! Я пришлю по вас машину! Завтра... о дванадцятій годині на зйомку... сюди в студію... Я домовлюся з вашими батьками... Всього на один день... Яка ваша адреса? — він уже витяг з кишені блокнота.

Все це було так раптово і так швидко сказано — як з кулемета, — що ми тільки розгублено кліпали очима. І адресу я сказав машинально, ще не розуміючи, що воно й до чого.

— Якщо ви зможете, приводьте ще одного-двох хлопців... — говорив він, записуючи адресу. — О пів на дванадцятю по вас приїде мій асистент... Домовилися... Прекрасно, прекрасно... Привіт! До завтра...

І тільки коли він одбіг, я нарешті второпав, що нас — мене і Яву — запрошено зніматися в фільмі, що завтра, буквально завтра, ми станемо кіноартистами і наші мордяки побачить весь Радянський Союз, а може, навіть і весь світ, що, коротше кажучи, як у казці, здійснюється те, про що ми могли тільки мріяти... Ой! Бугульбульбуль! Щось радісно забулькотіло, загуло й засвистіло у мене всередині — так гуде й свистить, закипаючи, самовар... Ще трохи — і в мене з носа піде пара від бурхливої радості... Я глянув на Яву — такого радісно-дурного обличчя я ще не бачив ніколи.

— Ну от! Я вас вітаю! — весело сказав Максим Валер'янович — Бачите, що таке кіно! Виявляється, режисерові евгену Михайловичу ви були отак о потрібні. І завтра вже будете зніматися... Кіно — це, братця, велика штука...

— Найважливіше з мистецтв! — сказав Ява.

— ...Що належить народові! — сказав я. О господи, і чого це щастя робить людей такими дурними!

— Яка я рада за вас! — тонким, тремтячим голосом сказала Валька. Вона заздрила, вона шалено заздрила нам. Ніколи вона, мабуть, ще не обливалася так у душі сльозами, що вона дівчина, а не хлопець. Горе тим дівчатам!..

— Нічого, а іншим разом будуть потрібні дівчата... От побачиш! — сказав я тоном, яким говорять з маленькими дітьми або з хворими. Я був великодушний...

У душі моїй пурхали метелики...

Ми звернули ліворуч у маленькі дверцята й опинились у величезному гігантському темному залі. Ми довго петляли майже напонамацки серед якихось перегоронок і риштувань, перечіплюючись об товсті гумові кабелі. Нарешті вийшли на яскраво освітлений майданчик. Го!.. На майданчику стояв літак!.. Тобто не весь літак, а шмат літака. Передній салон розрізаного уздовж Ту-104... Але все справжнісіньке, і крісла, й ілюмінатори, і все-все (я ж літав, я знаю!). Оскільки зйомка ще не почалася, і пасажири, і стюардеса, і пілоти спокійно походжали собі по майданчику. Біля великих прожекторів на підставках метушилися робітники у спецівках. А по рейках, що тяглись уздовж літака, парубок у картатій сорочці повільно пхав візок, на якому стояв кіноапарат. До апарата прилип дядько в чорному халаті.

— Вимкніть четвертий діг! — гукнув він якраз, коли ми підходили. Щось клацнуло, і один з прожекторів, що стояв нагорі на якомусь містку, погас...

Ох, цікаво ж тут!.. Та ще й літак! І тому, що це був саме літак (наче на студії було відомо, що я — майбутній льотчик), мене огорнула хвиля нової бурхливої радості... Все тут було таке надзвичайне і святкове. Так відчуваєш себе тільки на власних іменинах, коли гості вже зібрались і сідають до столу.

Я не міг устояти на місці. Я весь час крутився. І солодке передчуття, що зараз почнеїться найцікавіше — кінозйомка, — не давало спокою...

— Де Вася? — зіпивши зуби, проказав «Поцілуйте мене, друзі!». — Знову запізнюється?.. Ну що ж, сядемо й будемо його чекати, — він рвучко сів на стілець, вперся руками в коліна і заляк з кам'яним обличчям. Та не минуло й хвилини, як на майданчик вибіг із темряви захеканий юнак у формі льотчика:

— Вікторе Васильовичу, вибачте! Вибачте! Годинник... зупинився... Я не винен... Забув завести...

«А я! — раптом подумав я. — Я ж теж не заводив. А треба ж регулярно заводити... Тато он теж щодня заводить... А то ще зіпсується... Треба завести...»

Я сунув руку в кишеню...

Мені здалося, що величезний прожектор-діг падає на мене... Я похитнувся... Годинника в кишені не було!

Розділ X

Де годинник? Ми йдемо у вороже лігво

— Зараз почнеться! Зараз почнеться! — збуджено говорить Ява. — А той довгий у хуражці — викапаний Філіппов... Скажи!

— Яво... — кажу я мертвим і далеким-далеким, наче з іншої планети, голосом.

— А може, то справжній Філіппов... От було б здорово познайомитись... А чому ж ні — підійти й сказати: «Здрастуйте, ми завтра теж знімаємось... хочемо порадитися».

— Яво!

— Хлопці від заздросців аж луснуть! — захлинається Ява. — От же пощастило? От пощастило...

— Яво...

— Я ж тобі казав, що ми будемо артистами... А ти — «льотчиком, льотчиком»... Як той папуга...

Я хапаю його за руку і силоміць тягну у темряву за перегородку.

— Що таке? — намагається вирватись він.

— Годинник...

— Га?

— Нема...

— Що?

— Годинника нема...

— А де?

— От був у... кишені. І... і... нема, — я вивернув кишеню, хоч у темряві він все одно б нічого не побачив. Ява мовчить, приголомшений.

— А зараз після зйомок знайдуть хазяїна і... — з відчаєм кажу я.

— Це під час бійки! Точно! Коли ви по землі качалися, він і випав!.. Ходімо! Ми ще встигнем, поки зйомки будуть... Я тільки гукну Вальку!

Він між людей прослизнув до Вальки, зашепотів їй на вухо Вона рота бубликом: «Ох!» — і за мить вони удвох були вже бігати мене Ми почали обережно, щоб не привертати уваги пробиратися до виходу. На зйомочному майданчику панувало таке пожвавлення, що було не до нас. Тільки якась огрядна жінка у білому халаті помітила наші маневри. Але вона зрозуміла їх по-своєму. Нахилившись, вона тихо сказала:

— Другі двері ліворуч — жіноча... треті — чоловіча...

Ми зніжували, проте пояснювати їй нічого не стали...

Ніколи в житті я так не спішив. Здавалося, з мене зро. билось двоє: один Я рвався вперед, а другий Я не міг його ніяк наздогнати.

У метро на ескалаторі ми, звичайно, котилися горохом, незважаючи на гучне застереження радіотьоти: «Бігти по ескалатору заборонено, не біжіть...» І потім на «Арсенальній» — вгору, аж серця з грудей вискакували.

І на двадцятому тролейбусі — хотілося вистрибнути і випередити його: так він, здавалося, повільно їде...

І по горі повз церкву Різдва Богородиці бігли так, що можна було п'ятами дістати потилиці.

Нарешті... От... От воно... Те прокляте місце... Всі троє ми кинулися навколішки і почали рачкувати, шукаючи. Колюча дреза дряпала щоки, лізла в очі, заплутувалась у волоссі Годинника не було... Ви можете сміятися, але я навіть водив низько над землею вухом, сподіваючись почути цокання (так сапери водять міношукачем). Цокання я не чув. Мені тільки здалося, що я чую, як важко б'ється піді мною величезне серце землі. То гупало у грудях моє власне серце.

— Отут ти йому дав підніжку... — бурмотів, рачкуючи, Ява — Отут ви котилися... Отут ти сидів на ньому... Отут тебе з нього стягли...

Я раптом сів на землю, відчувши, як все тіло моє стало безсилим і млявим.

— Яво, — тихо сказав я. — Вони витягли його з кишені. Коли стягали мене за штани... точно... Я навіть відчув тоді чийось руку в кишені. Але я ні про що тоді не думав.

Ява і Валька теж сіли на землю. Ми сиділи на землі і мовчки перезирались. З кожною секундою мені ставало все гірше й гірше. Якщо до сьогодні я, так би мовити, був умовним злодієм (бо годинника ж таки не крав, прагнув ного повернути і, головне, м і г повернути), — то тепер усе було незрівнянно складніше — я не міг повернути годинника (отже, крав не крав, але через мене годинника не стало, і за всіма законами я за нього відповідаю! За всіма законами я — злодій!).

— Ходімо до Будки! — підхопилася з землі Валька.

Я безнадійно зітхнув і з гірким співчуттям подивився на неї що вона каже, наївне дівча! Ну, ми підемо, ну, ми скажемо. «Оддай!» — а він тільки пхикне глузливо: «Нічого знати не знаю!» Іди доведи, що вони взяли! Вона хоче, щоб мій заклятий ворог, з яким я сьогодні так бився і якого я, по совісті, перемиг, був до мене добрим і чуйним! Наївнячка!

— Ходім до Будки! — впевнено повторила Валька. — Якщо не хочете, я сама піду!

— Чого ж сама... — буркнув Ява, підводячись, і блимнув на мене — Ходім... чого там...

— А-а... — безнадійно махнув я рукою, але теж підвівся (ще чого доброго, подумують, що я боюся!).

Ми йшли по стежці одне за одним: спереду Валька (вона найбільше вірила в успіх справи), потім Ява (він старався вірити — заради Вальки), а тоді вже я (що не вірив зовсім).

Ми йшли у вороже лігво... Я відчував себе розвідником, якого закинули у німецько-фашистський тил. Я не боявся, ні! Просто я не любив, щоб мене били по пиці...

— А де він зараз? Ти знаєш? — спитав Ява у Вальки.

— Або за сараями — там їхній штаб... Або на майданчику — у футбол грають... Або дома — я знаю, де він живе... — впевнено сказала Валька.

У штабі за сараями жодного «воїна» не було. На майданчику теж нікого...

— Ходімо до нього додому! Скажемо матері, що ми в міліцію заявимо і взагалі... За це і в колонію одправити можна... — з запалом сказала Валька.

— Он він! — вигукнув раптом Ява.

З парадного флігеля, де жила Валька, виходив Будка. Ми кинулися до нього. Він і не думав тікати. Мені навіть здалося, що, коли він побачив нас, у нього радісно спалахнули очі.

— Де годинник? — підскочивши до нього, вигукнула Валька.

— По-перше, де ваше «здрастуйте»? — з уїдливою посмішечкою сказав Будка. — Які ви нечемні, невиховані. Невже вас мама не вчила, як треба поводитися?

— Ти нам баки не забивай! Де годинник? — виставивши вперед нижню щелепу, грізно сказав Ява.

— Ой! Як страшно! Я почну заїкатися! Не треба мене лякати! — глузливо сказав Будка.

— Де годинник?! — люто повторив Ява.

— А про який годинник, вибачте, йдеться?! — невинно закліпав очима Будка.

— Про той, що ви витягли в нього з кишені! — вигукнула Валька, тицьнувши на мене пальцем.

— Позолочений? З чорним циферблатом? Марки «Салют»?

— Так! Так! Так! — вигукнув я радісно.

— Не бачив, — зітхнувши, скрушно похитав головою Будка.

— Ах ти ж гад! — крикнула Валька.

— Не кричіть на мене На мене навіть мама в дитинстві не кричала, бо я був дуже вразливий хлопчик...

«Так я і знав! Ну що ти йому зробиш!»

— Оддай годинник, бо — я загнувся, бо сам не знав, що робити.

— Ах, ви хочете, щоб вам принесли годинник на блюдечку з голубою кайомкою? А ключ од квартири вам не треба? Де гроші лежать...

Він, мабуть, прочитав недавно «Золоте теля» Ільфа і Петрова і удавав з себе Остапа Бендера.

— Ну нічого! — просичала Валька — Не хочеш по-доброму, ми підемо до твоєї матері... в міліцію підемо... Всюди... Раз ти злодій... крадеш... хай тебе в колонію посадять... Ходімо! — кивнула вона нам.

— Ах, яка ти бистра! Злодій... міліція... колонія... Ха! Доведи, що у вас хтось щось брав! Доведи!

— Доведу!

— Нічого ти не доведеш... А якби ви не були такі «ушлі», я, може, вам і допоміг би... Бо я, здається, щось знаю...

— Що? Що? Що ти знаєш? — спитали ми, зупиняючись.

— По перше, я точно знаю, що я не брав годинника. Бо в мене руки... хе-хе! — були зайняті... Скажеш, ні? — посміхнувся він до мене.

— Ну? — сказав я, червоніючи (я згадав, як він товк мене головою об землю, — руки таки в нього були зайняті!).

— Але я знаю, хт взяв... Один хлопець... Він не з наших... Випадково тоді був... Це, знаєте, чувак правильний... строк уже мав... у тюрязі сидів... Так що...

— Ну? — нетерпляче спитав я, відчуваючи у грудях противний холодок (я не розумів, що таке «чувак» і що таке «строк», але я зрозумів, що справи кепські, що, коли Будка не бреше, годинник попав у руки справжнього злодія).

— Що ти нукаєш? Це такий чувак, що твій годинничок передавав тобі привіт! Але наші хлопці уважають карний кодекс... Сявок-щипачів... ми самі не уважаєм... І оскільки це сталося на нашій території, ми вирішили втрутитися... Але це справа не проста: чувак уже десь притирив твої бока (годинник тоїсь)... І треба серйозно поговорить... Коротше, я вас навіть шукав... і оце тільки-по був у неї, — він кивнув на Вальку.

— Ну? (Що ж я ще міг сказати!).

— Всі наші сьогодні будуть на стадіоні. Сьогодні ж матч з «Торпедо»... Так-от, ми будемо

чекати вас за півгодини до початку на розі Червоноармійської — біля музкомедії... Два зайвих квитки для вас є. А зараз я поспішаю... Чао! — і він побіг у підворіття.

Ми перезирнулися. Все це було несподівано і дивно. Ми чекали всього, але не цього... Будка і його кодрло раптом виступають у ролі благородних лицарів — поборників справедливості! Все це нагадує брехню. Але яка мета цієї брехні? Адже справді довести, що вони взяли годинник, ми не могли ніяк. І вони мали цілковиту змогу відмовитися від усього, забрати годинник собі. Тепер же ми можемо звернутися у міліцію... Отже, певне, Будка не бреше...

На терміновій нараді, яку ми провели тут же у дворі, було вирішено, що я і Ява ідемо на побачення з ворогами до музкомедії обов'язково, а Валька іде на студію і пояснює все Максиму Валер'яновичу, — адже він навіть не знає, куди ми поділися...

Після наради ми з Явою поїхали додому — до матчу лишалося ще досить часу, треба було пообідати...

Дядько зустрів нас веселим вигуком:

— Хлопці, тримайте себе в руках, зараз я вам скажу одну річ!

Він саяв:

— Як ви думаєте, куди ми сьогодні йдемо? Не знаєте? То я вам скажу — на футбол! «Динамо» (Київ) — «Торпедо» (Москва)! Я бачу, ви розгубилися... Чи, може, ви не хочете йти на стадіон? Га?

— Це для тебе, болільника, подія! А вони — нормальні хлопці, — озвалася з кухні тітка. — Правда ж, хлопчики?

— Нормальні хлопці не можуть не любити футболу!

— Авжеж. Ми з радістю! Футбол! Ну да! Аякже! — нарешті вимовив я, отямившись.

— Сектор «А»! Найкращі місця! — сказав з гордістю дядько, виймаючи з кишені квитки.

— Ого! — радісно сказав я.

...І до обіду, і під час обіду, і після обіду я сушив голову, як зробити так, щоб квитки на футбол у нас були, а дядька не було. Наскільки квитки нам були потрібні (щоб не залежати від ворога), настільки дядько був нам не потрібен — він міг все тільки зіпсувати.

Я довго кружляв навколо дядька, як муха навколо меду. Нарешті наважився:

— Дядю, ви, будь ласка, дайте нам квитки, ми вперед підем...

— А чого не разом? — здивувався дядько.

— Та... нас чекають... — і зашарівся я, у підлогу втупившись.

Дядько пильно глянув на нас, усміхнувся і підморгнув!

— Та-ак... Ясно... А чи не рано ви, хлопці, почали... Га? Ми дипломатично промовчали.

— Що ж... гаразд... Натє квитки... Тільки ж пильнуйте...

Розділ XI

«Динамо» (Київ) — «Торпедо» (Москва)

Тролейбус уже рушав. Тільки-но ми вскочили, як двері за нами клацнули і тролейбус поїхав. У тролейбусі було повно-повнісінько людей. Ми стояли на нижній приступці, уткнувшись носами у чийсь брезентові штани. Щоб звільнити свої носи, ми притиснулися спинами до дверей. Аж тут тролейбус спинився, і десь вгорі з гучномовця почулося: «Вулиця Івана Кудрі». Двері розсунулися, і ми вже думали, що зараз випадемо. Але ні, знадвору одразу натиснули, і нас було піднято і впхнуто в глиб тролейбуса. Затиснуті між людей, ми висіли, не торкаючись ногами підлоги. Ого-го! Ой! Ай! Ох! Краще пішки ходити, ніж отак їздити!

Весела кондукторка, скоцюрбившись десь під стелею тролейбуса, весь час вигукувала:

— Хто забув узяти квиточки? Я до ваших послуг. Я ось тут. Будь ласка, зверніть на мене увагу. Юначе у береті, не одвертайтеся. Я буду ображатись. А ви, мужчино, звільнили б місце для бабусі... Хто ще забув узяти квиточки? Будь ласка! Сьогодні квитки коштують дуже дешево. Всього чотири копійки. Будь ласка!

Ми намагалися не дивитись на кондукторку. У нас були гроші, і ми зовсім не хотіли їхати без квитків. Але для цього нам треба було взяти гроші в зуби ще надворі, бо годі було й думати залізти зараз у кишеню. Куди там! І рукою ворухнути не можна. Вперше в житті ми їхали «зайцями» мимоволі.

Незважаючи на штовханину, у людей був добрий настрій і вони весь час весело перегукувались і з кондукторкою, і між собою. З окремих вигуків, таких як «Накладемо ми сьогодні торпедівцям», «Глядіть, щоб нам не наклали», «А я вам кажу: Базилевич не менше трьох штук загилих», — ми зрозуміли, що більшість пасажирів їхала на футбол. І справді, на передостанній зупинці біля Жовтневої лікарні нас винесли з тролейбуса, і ми опинились у бурхливому потоці людей, який, вируючи, тік до Центрального стадіону.

Несподівано чоловік, що йшов перед нами, метнувся вбік до підвороття, де товкучився тісний гурт людей. Штовхаючись, вони схилились над кимось. Нам спершу здалося, що когось б'ють. Але коли ми й собі пробілися туди, то побачили, що в центрі гурту стоїть баба і торгує насінням. Вона дуже поспішала, сипала неповні склянки і весь час злодійкувато оглядалася. Потім раптом схопила свого кошика і подріботіла вулицею. І весь гурт як бджолиний рій, не розпадаючись, клубком перекотився слідом за нею з підвороття з підвороття. Ми презирнулися: що це за дивина! Тільки потім уже дядько нам сказав, у чому річ. Виявилося, що без насіння кияни футболу собі не уявляють, хоч у звичайні дні насіння вони майже не лускають зовсім. У день футбольного матчу за дві години болільники вилускають цілі вагони соняхів. І, звичайно, дуже засмічують стадіон. Тому міліція не дозволяє продавати насіння біля стадіону. Але все одно перекупки з усіх київських базарів збираються до стадіону і нелегально у під'їздах і підвороттях торгують своїм забороненим товаром. Вони добре вивчили розклад ігор і не пропускають жодної. А деякі баби навіть стали болільницями. Попродавши насіння, вони йдуть з порожніми кошиками на стадіон і там хрипкими базарними голосами галалакають на футболістів.

Ми пробіралися до музкомедії, дивуючись, чого то люди влаштовували оцю малакучу так рано — ще аж сорок хвилин до початку, а штовхаються так, ніби вже почалося.

Ми думали, що нам доведеться чекати Будку і його братію (ми трохи перестаралися і прийшли на десять хвилин раніше). Але раптом я почув над самісіньким вухом пронизливий свіст і голос Будки:

— Вони вже тут!

Тієї ж миті нас оточив знайомий гурт хлопців. Але тепер на обличчях у них не було ніякої загрози, а тільки цікавість.

— Так, — заклопотано промовив Будка, риючи у кишені. — Ось вам квитки... Ні, ні, грошей не треба — ми вгощаєм, — і він застережно виставив уперед руку, хоча ми зовсім і не збиралися давати йому гроші... Очевидно, ці слова були зарані продумані і розраховані, як жест благородства...

— Спасибі, — з підкресленою чемністю сказав я, — але квитки у нас є! — і витяг з кишені квитки. У гурті хтось захихотів Будка знітився. Але вирішив не здаватись.

— Ану покажи! Мабуть, якісь вхідні... Гм... Сектор «А»! Ну тоді, звичайно... Нам ще краще, ми ці зараз заб'єм у секунду... — і несподівано голосно він вигукнув: — Кому квитки?

Мить — і Будка щез з наших очей: десятки бажаючих навалилися на нього. Це були ті нещасні, з розпачливими обличчями люди, яких ми, проштовхуючись до стадіону, зустрічали на кожному кроці і які весь час жадібно питали, наче старці:

— Зайвого квиточка немає?

— Немає зайвого?

— У кого зайвий квиток?

Ті, хто мав квитки, гордо і незалежно проходили повз них, штовхаючи і наступаючи їм на ноги.

Через півхвилини ми, нарешті, знову побачили Будку — він був такий скуйовджений, наче його побили.

— Продавати квитки на футбол небезпечніше, ніж кидатися під трамвай, — криво усміхаючись, сказав він і махнув рукою. — Ходім на стадіон! А то ще й на свої місця не втрапимо!

— А коли ж... балакать? — спитав я.

— Потім, потім! Після матчу. Зустрінемося на цьому місці.

Сперечатися було безглуздо.

Мабуть, легше перейти державний кордон якої-небудь маленької країни, ніж без квитка пройти у Києві на стадіон. Разів п'ять перевіряли у нас квитки, поки ми добралися до того сектора «А»...

Коли ми сіли, на полі футболісти вже бухкали м'ячі. Але ми знали, що то ще не гра, а тільки розминка. М'ячів було багато, на кожного футболіста не менше як по одному, і бідні воротарі метушились в воротах, мов мишенята в кутку, раз у раз пропускаючи «штуки».

Прийшов дядько (одразу стало тісно!), хитро глянув на нас і мовчки підморгнув. Ми для годиться опустили очі — хай що хоче думає.

Розминка кінчилась, поле спорожніло. Минуло ще кілька хвилин, і на поле вийшли троє: один посередині, з м'ячем, двоє по боках, з прапорцями, — судді.

Поставив головний суддя м'яч посередині поля, засюрчав. З-під центральної трибуни вибігли команди. Стали, привіталися. Потім раптом на поле з публіки побігли якісь люди з букетами — вручили футболістам. Потім футболісти покидали ці букети фотокореспондентам, що сиділи на лавці (нащо тоді було вручать!). Суддя ще раз засюрчав — гра почалася.

— У-у-у-у-у-у! А-а-а-а-а!

— Канєва, давай Ка-нє-ва!.. А-а-а-а!

— Серебро, давай, давай, давай, Серебро!.. О-о-о-о...

— Базілю передай! Передай Базілю-у-у! У-у-у-у-у-у!

— Дай Бібі! Дай Бібі! І-і-і-і-і!

Величезне корито стадіону кипить, аж булькає. Пара йде вгору і збирається там у хмарки.

Біля нас сидів якийсь чи то професор університету, чи то артист цирку. З одного боку, він був дуже схожий на професора — інтелігентне обличчя, окуляри, борідка, портфель під пахвою. З другого боку, він був абсолютно циркач — весь час підскакував, мекекекав, свистів, ігогокав, як жеребець. А коли кияни забили гол, він підкинув свого портфеля мало не до хмар і потім ловко піймав однією рукою — так не кожний циркач зможе! І не змовкав професор-циркач ні на мить. Коли якийсь футболіст з м'ячем проривався вперед, він підганяв його пронизливим:

— Пашов-пашов-пашов-пашов!!!

Причому верещав таким одчайдушно-страшним голосом, яким навіть «рятуйте» кричати соромно. І верещав доти, аж поки в того футболіста не одбирали м'яча. Тоді досадливо махав рукою:

— Так я й знав! Передати було б! Базилевичу було б передати!

І тої ж миті переносив увагу на іншого футболіста:

— Ну ти диви! Іде, як пасеться... Чого ти йдеш?! Бігати треба, бігати. Ти ж футболіст, а не корова!

Ніби тому бідному захеканому, засапаному, засмиканому футболістові й секунди перепочити не можна. Такий безсердечний болільник!

Поряд з ним сиділа, мабуть, його дружина — гладка, у великому саморобному капелюсі з газети. Вона переживала мовчки, але так важко дихала і сопіла, що свіжого повітря над стадіоном, здавалося, з кожною хвилиною меншало й меншало. Професор-артист раз у раз заспокоював її:

— Рибонько, не хвилюйся! Не хвилюйся, рибонько! Все буде гаразд. Наші виграють.

Ява підморгнув мені і стиха сказав:

— Якби ту «рибоньку» у воду кинути, от звук би був, от би ляснуло!

Але і професор-артист, і «рибонька» недовго привертали нашу увагу. На полі діялося таке цікаве, так блискавично змінювалися події, що врешті ми забули про все на світі. Ми вже не були Явою і Павлушею, хлопцями із своїми характерами, смаками й уподобаннями... Ми були якоюсь мізерною часткою величезного організму, який звався «стадіон» і який тіпало, як у лихоманці.

І коли суддя несправедливо, як вважав стадіон, не присудив одинадцятиметровий у ворота торпедівців (а «рука» була точно), ми разом з усіма завили, загорлали, надриваючи пупа:

— Суддю на мило! Суддю на ми-ло!

Як оті кровожерні гицелі... І не існувало в цю мить на світі нічого, крім одипадцятимісрового удару.

Велика штука — футбол. По-моєму, футбол міг би навіть бути лікувальним заходом. Наприклад, для лікування нервовохворих. Та й від усіляких неприємностей і від поганого настрою футбол дуже допомагає. В усякому разі, я на час матчу всі свої неприємності забув. І згадав тільки тоді, коли матч закінчився. Треба було знову спекатися дядька.

— Ну, дядю, ви йдіть додому, а у нас ще тут справи... — сказав я, наче ми були дорослі, а він хлопчик.

— Он, глядіть мені з цими справами! — сказав дядько — Рано ви почали женихатися. Глядіть, щоб батьки ваших Дульціней вуха вам не нам'яли.

Але оскільки кияни виграли у торпедівців 3:2, дядько був у чудовому настрої й відпустив нас.

Цього разу нам довелося чекати. Хвилин десять, а то й більше. Причому це було зовсім не так легко, як ви гадаєте. Бо ми не просто собі чекали, а боролися. Весь час боролися з нестримним бурхливим людським потоком, що намагався нас змити і вихлюпнути кудись на Бессарабку або наш на площу Калініна. Це вимагало страшних зусиль. Нарешті показалися хлопці.

— Ходімо! — скомандував Будка. І ми, полегшено зітхнувши, попливли за течією.

— Ну? — нетерпляче спитав я, підрулюючи до Будки.

— Потім! Тут не місце.

От же тягне жили!

Ми впливли на Бессарабку і пірнули в якийсь прохідний двір, що вів на Печерськ. І тут, у темному підворітті, Будка спинився.

— Значить, так, — сказав він тихим конспіративним голосом, озираючись на всі боки. — У нас була розмова з тим чуваком. Ми ледве його умовили. Скажіть, хлопці!

— Гур-гур-гур... — безладно, але ствердно прогули хлопці.

— Він погодився оддати годинник, — вів далі Будка. — Але... тільки вночі. Причому сьогодні. Завтра буде пізно. Бо вранці він чухне з Києва — його шукає міліція.

— Ну? — у мене стислося серце.

— Железно! Годинник у нього в схованці... у печері... біля лаври. Вдень туди не можна — ганяють... Отже, домовилися зустрітись опівночі біля церкви Різдва Богородиці або, точніше, біля могили Кайсарова. Знаєте?

Ми з Явою презирнулися. Дурять чи ні? Невже дурять? Але який їм сенс? А хоч би просто так... То що ж робити? А що ж ти зробиш?

— Боїтесь? — презирливо прижмурився Будка. — Ну, якщо боїтесь, як хочете. Годинник ваш, а не наш... Самі ми, звичайно, не підемо, нащо нам треба...

— Гаразд, — сказав я. — Ми прийдемо.

Якби це був справді мій годинник, я б ще подумав, іти чи ні. Але ж ви знаєте, що то був за годинник!

— До зустрічі, — весело сказав Будка. — Глядіть не проспійть?

Розділ XII

Козацькому роду нема переводу. Кошовий Карафолька. Лист запорожців. Ніч на кладовищі (спогад)

Вечір Одинадцята година Ми лежимо на широченній, як Хрещатик, тахті біля відчинених дверей балкона.

Лежимо тихо, не ворущачись, — удаєм, що спимо. Ми чекаєм, поки поснує дядько з тіткою, щоб можна було нишком вийти.

Немає, мабуть, нестерпнішого чекання, ніж отаке, коли лежиш без сну, нерухомо і ждеш. Та ще ждеш, не знаючи, що тебе жде. Коли тобі треба опівночі йти кудись у страшну безвість до могил...

У голову насчирливо лізуть різні темні думки і спогади.

Спогади! Я, звичайно, не Вольф Мессінг, я не вмю читати чужих думок на відстані, але навіть не дивлячись на Яву, який лежить поряд зі мною, я ладен заприсягтися, що він згадує зараз те саме, що й я... Певен на всі сто процентів! Він просто не може зараз згадувати щось інше. То було теж уночі, і теж могили. І так само шерхло у горлі, і стискалося серце, і терпли ноги.

...Це було торік, восени, у вересні, якраз після «робінзонської» історії. Несподівано до нас у село приїхали археологи. Ціла експедиція, кілька чоловік. Тобто, може, й не зовсім несподівано, бо двох з цієї експедиції ми добре знали. То були київські мисливці, які щороку приїздили до нас на полювання та риболовлю і яким ми з Явою ото ловили коників. Ми завжди ставилися до них трохи зверхньо й насмішкувато, як майже до всіх городян, що такими непристосованими

відчувають себе в селі. Ми посміювались, коли вони над силу підводилися вдосвіта на полювання, коли вони перекидалися в плавнях у наших човнах, коли вони невміло, кривавлячи руки, чистили рибу. І ми не могли собі уявити, що вони такі розумні дядьки і так багато і такого цікавого знають.

І от же ж як буває: їздили вони до нас на полювання і не думали ні про які розкопки, ні про яку свою археологію, просто собі відпочивали, а тоді якимось після вечірнього перельоту, сидячи при вогнищі за кулешою, розговорилися з нашими мисливцями — дідом Варавою та дідом Салимонієм — про наше село Васюківку, про його історію. І вмить забули і про кулешу, і про полювання, і про все па світі...

Другого ж дня поїхали в Київ (хоч обидва були у відпустці і збиралися полювати цілий місяць). А невдовзі приїхала археологічна експедиція.

Виявилось, що край наш дуже історичний і село наше теж страшенно історичне і дуже стародавнє. Те, що воно стародавнє, ми знали, але те, що історичне, якимось навіть не задумувалися. Аж виявляється, мало того, що Васюківка наша лежала просто тобі на знаменитому «путі з варяг у греки», за який ми одержували у школі двійки, то вона ще була й на самісінькому перехресті походів славних запорожців.

І під старезним дубом, що ото на околиці Васюківки, зупинялися перепочити в холодочку хто тільки хочеш: і Володимир Мономах, і цариця Ольга, і Богдан Хмельницький.

Роззявивши рота, слухали ми розповіді археологів про Запорізьку Січ, — про легендарного ватажка козацького Івана Сірка, якого п'ятнадцять разів обирали кошовим отаманом, чого не заслужив жоден кошовий в історії Запоріжжя, і якого «вороги боялися більше вогню, більше бурі, більше пошесті світової»; про останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського, якого цариця Катерина II заслала до Соловецького монастиря, де він просидів у сирій темній холодній ямі аж двадцять п'ять років, але не скорився, не зрікся козаччини і, незважаючи на нелюдські муки, прожив на світі сто дванадцять років — такий був богатир.

Ми ловили кожне слово...

Оце да! От які були наші пращури!

Того ж дня експедиція почала розкопувати козацьку могилу, що була в степу за два кілометри від села. І, звичайно ж, ми, хлопці, до смерку пропадали там, на розкопках. І коли археологи відкопали козацьку зброю (шаблі, пістолі), та ще й гранчасту пляшку з-під оковитої (хоч і порожню), та ще й дерев'яну люльку, на якій перлами було викладено слова: «Козацька люлька — добра думка.» — ми трохи не попадали в яму. То було незабуїне видовище! Археологи спершу обережно копали, потім розгрібали землю руками, а тоді, намацавши щось, зовсім уже тендітно розчищали спеціальними щіточками... Ми дивилися мов зачаровані. З землі з'являлися різні речі, що пролежали в ній понад триста років.

Археологи сказали, що в могилі поховано якогось славного запорожця з війська Івана Сірка. Бо саме туг отаборювався Сірко, як повертався з Криму, розбивши кримського хана біля Сиваша. І, видно, помер туї од ран отой запорожець і тут його й поховали. А за звичаєм запорозьким у могилу козакові клали зброю його, речі, люльку і обов'язково пляшку горілки — щоб і на тому світі, мовляв, було йому весело.

Ми довго роздивлялися ці речі, а надто пістолі та шаблю, піхви якої були оздоблені сріблом, а руків'я — з слонової кістки.

Ява зітхнув і прошепотів мені на вухо:

— От якби знаття! Ми ж самі могли одкопати!

Крім могили, експедиція вела розкопки біля дуба. Правда, викопали один тільки іржавий кухоль з кришкою, але казали, що то кухоль мало не самого Івана Сірка.

Потім археологи ходили по селу, подовгу розмовляли з найстарішими нашими дідами та бабами, — цікавились легендами, переказами, а також нащадками козаків-запорожців. Особливо довга була розмова з сголітньою бабою Триндичкою.

— Скажіть, будь ласка, бабусю, ким були ваші батько й дід? — ніжно питав її опецькуватий археолог Папуша (той, що колись утопив у плавнях рушницю).

— Ага... були, синку, були... — радісно кивала Триндичка.

— Ким же вони, бабусю, були?

— Ага, — кивала Триндичка.

— Козаками були, запорожцями?

— Ага, — кивала Триндичка.

— Чи, може, просто мужиками, гречкосіями?

— Ага, — кивала Триндичка.

— Гречкосіями? — розчаровано перепитував Папуша.

— Сіяли гречку, сіяли... — радісно кивала Триндичка. — І просо, і овес... А попід хатою мак...

Так нічого від баби й не добилися.

Дуже цікавилася експедиція також найстарішими у селі хатами — тими, що під стріхою, що аж у землю вросли, що мохом взялися, їх було вже небагато, і археологи кожному з них облазили згори донизу, в усі закапелки зазирали. І тут сталася прикра для нас несподіванка. Оглядаючи хату, де жив Карафолька, Папуша раптом зчинив такий радісний гвалт, наче знайшов золото. На сволоку, під крейдою, він виявив напис: «Цю хату збудував 1748 року 10 квітня козак Титарівського куреня Гаврило Карафолька».

— Дивіться, дивіться, — захоплено кричав Папуша. — Це ж історія! Це ж архітектурна пам'ятка... Бережіть, люди добрі, бережіть цю хату... Відсьогодні ми берем її на облік... Це ж така рідкість...

Вся сім'я Карафольчина була приємно здивована — вони самі не знали, в якій знаменитій хаті живуть. Того ж дня з'ясувалося, що й дід Салимон — праправнук запорізького сотника, і голова колгоспу Іван Іванович Шапка — нащадок запорожця, і вчителька Галина Сидорівна козацького роду.

У нас завжди поважали старих людей, але такого успіху вони не мали ніколи Цілими днями вони не сгуляли роти — згадували. Дідів і прадідів, бабусь і прабабусь... І як послухати, то всі ці бабусі, як правило, були неймовірні красуні, а діди такі силачі, що ой-ой (один бугая колись зборов, другий підводу з картоплею підняв, третій дуба з землі вирвав...). Плюгавих, кволих, кривих, кислооких, горбатих предків не було ні в кого. Різниця тільки в тому, що одні красуні й силачі були козацького роду, одні — мужицького. І тут нічого не вдієш. Предків не вибирають і не замовляють. Кузьма Барило був козацького роду, Вася Деркач — козацького, Гребенючка — козацького. А ми... Особливо ми не могли пережити, що Стьопа Карафолька, староста класу, відмінник і взагалі позитивний образ, який нам щодня ставили за приклад і якого ми через це терпіти не могли, Стьопа Карафолька, в якому не було ні на стілечки нічого козацького, — був прямий, безпосередній нащадок славного запорожця. А ми... у мене ще хоч був десь далеко по материнській лінії якийсь козак-заброда, а в Яви — анічогісінько, самі за себе гречкосії.

— Діду, невже ж ото у нас у роду не було жоднісінького запорожця? — з надією питав Ява свого діда Вараву.

— Не... щось не пригадую.

— От іще! — сердито одвертався Ява (наче дід був винен).

— Дурень ти, — спокійно казав дід. — Та що там ті козаки без гречкосіїв варті були... Хто б їх годував? З голоду повмирали б... А як була земля наша в скруті, тоді не лише козаки, а й гречкосії йшли її боронити, брали коси, брали вила і незгірш козаків били ворога.

Але на Яву дідова агітація не впливала. Бурмочучи: «Та-а... Не могли хоч би на бабі козацького роду оженилися...» — похмурий Ява ішов геть.

— І все їм нове, нове треба! Не могли ще трохи у старій хаті пожити, — крізь зуби цідив Ява, з ненавистю дивлячись на новісінький під бляхою будинок свій. — Може, і в нас на сволоку було щось написано... Дід же старий: багато знає, а ще більше забув...

Ява не міг примиритися. Ява страждав. Тим більше, що Карафолька ходив, задерши носа, і тільки чвиркав крізь зуби слиною у наш бік (словами зачіпати боявся, бо знав, що ми, незважаючи на предка, набили б йому пику).

Та його задраний ніс і чвиркання крізь зуби можна було б пережити.

Але він дошкулив нам іншим. Він організував на вигоні «Запорізьку Січ»... Військо було набране лише з «нащадків». І кошовим одногосно обрали Карафольку.

У вишиваній сорочці, у широченних червоних шароварах, в яких його брат танцював колись у самодіяльності, у старезній дідовій папасі, що в ній уже багато років неслися кури (та то байдуже!) гарцював Карафолька перед своїм військом, водив його у походи, влаштовував гульбища і козацькі розваги.

Ми сиділи в куцах і слухали, як долинав з вигону бадьорий запорізький марш:

*«Ой чи пан, чи пропав — двічі не вмирати,
Ген, нумо, хлопці, до зброї! На герць поіуляти, слави здобувати!»*

Ми скреготали зубами.

Ми ніколи не відчували себе такими самотніми, ображеними і нещасними. Ми, саме ми, за своєю вдачею мусили бути кошовими отаманами...

Ми, а не відмінник Карафолька. Ех, зацурпелити б йому зараз у носа його задраного!..

І щоб же йому таке заподіяти, чим би ж його під... той, підкандичити!

— Слухай, Яво, — стрельнуло мені раптом. — Ти пам'ятаєш «Лист запорожців турецькому султанові»?

— Га? Ну й що?

— Напишімо їм такого листа.

— Як? Вони ж самі запорожці.

— Які вони в біса запорожці! Хіба вони справжні? Фальшиві вони. Самозванці. Подумаєш, предки!.. Так і напишем: предки ваші хороші, а ви чорті-що. Текст листа запорожців у мене дома є — у книжці «Україна сміється». Перелицюєм і буде — во!

— Ходім!

Взявши у мене текст, ми пішли до Яви. Бо у нього над столом якраз висіла картина Репіна «Запорожці». Сівши під картиною і дивлячись, як ото весело писали запорожці листа султанові, ми почали писати свого листа.

То була каторжна робота.

І от нарешті після довгих мук народився «Лист справжніх запорожців фальшивому лжекошовому, плюгавому відміннику Карафольці і його задрипаному військові»:

«Ти-шайтан дурепський, проклятучого чорта брат і товариш і самого люципера секретар! Який ти в чорта лицар? Який ти запорожець, та ще й кошовий? Слинько ти шепеляве! Дірка од бублика! Репяк ти з хвоста собачого! Латка на подертих штанях, шмат відмінника недогризенний! Твого зачуханого війська ми не боїмось, землею і водою будем, битися з тобою! Не козаком тобі називатися, а у ляльки з безштаньками гратися! Не годен ти доброго слова, хай з'їсть тебе руда корова! І в голові в тебе не мізки, а полова, опудало ти городнє. Отак ми тобі відказали, плюгавче! І за це поцілуй нас у брудні порепані п'яти, свиняче порося ти! Ось-ось-о!»

Ми написали це все великими літерами на півтораметровому сувої шпалерів, що лишилися після будівництва нової хати. До сувою на грубезній мотузці замість печатки причепили суху балабушку — вийшло, на наш погляд, дуже здорово.

Виспівуючи губами: «Трум-пу-ру-рум-пум-пум-пум!» — ми пішли на вигін і урочисто вручили Карафольці «пергамен».

Ми були певні, що авторитет Карафольки після нашого листа впаде и загуркоче, як порожнє відро.

Але того ж дня ми одержали дуже стриманого і ввічливого листа-відповідь.

«Дорогі друзі! Ви лаєтесь дуже красиво, але тільки тому, що ви не козацького роду і вам прикро. Ми прекрасно це розуміємо. Ми залюбки прочитали вашого листа і навіть згодні прийняти вас у своє запорізьке військо писарями — хоч у вас і двійки з мови.

Між іншим, «недогризений» пишеться з одним «н», а «відмінник», навпаки, з двома (див. правило подвоєння приголосних, підручник граматики, стор 4, 23).

З привітом.

За дорученням славного війська запорізького кошовий Степан Карафолька».

Це було гірше, ніж якби він кожного з нас привселюдно потоптав ногами.

Ми не дивилися один одному у вічі. Такої скрути ми ще не відчували. Ніколи ми ще не виглядали так жалюгідно перед всім товариством васюківських хлопців. Треба було щось робити.

Треба було рятуватись. Бо ще трохи — і навіть шмаркаті першокласники витиратимуть руки об наші голови.

— От якби нам справжню козацьку шаблюку... — зітхнув я. — Або пістоль... як ото археологи викопали... Полетів би Карафолька з кошового в один мент!

— Га? — стрепенувся Ява. — Ага... Шаблюка... або пістоль — це було б справді... Це — сила! Із справжньою козацькою зброєю будь-кого кошовим оберуть...

— Де ж її взяти? — безнадійно спитав я.

— Викопати! — примружився раптом Ява.

— Де? Так вона тобі и лежить під земле... Єдина козацька могила біля села була, та й то уже — фіть!

— А на кладовищі?

— Ти що??! Бр...

— Мудрагель! Хіба я кажу — свіжі могили копати? Теж іще! Знаєш старі могили скраю, понад шляхом? Без хрестів, ледь помітні у траві. Ти знаєш, скільки їм років? Років двісті, а то й більше. Мені ще дід Салимон якось казав, що там його прадід похований... А він хто такий був? Козак, запорожець. А як запорожців ховали? Із зброєю. От і кумекай.

— Так-то воно так... Але все-таки кладовище... Мрець...

— Та який там мрець! Череп, кілька кісточок та й усе. Ти ж бачив, коли археологи копали. Що там може бути, як він двісті років у землі пролежав... Подивися, що од тебе залишиться через двісті років...

— Все-таки... навіть череп... Якось воно...

— Та ми того черепа й не чіпатимемо, — роздратовано сказав Ява. — Шаблю й пістоль обережненько викопаем і знову зариемо. Ніхто й не помітигь.

— То, може, хоч діда Салимона спитать?

— Хіба то його власність? То ж не картоплю па його вгороді копати... Та и як ти питаєш: «Дозвольте вашого прадіда викопати.» Еге? Дурний!

— А коли ж копати? Вдень?

— Ну, вдень, як побачаиь, одразу по шиях надають...

— А коли ж?

— Вночі...

— Га?

— Ти що — боїшся?

— Та ні, але...

— От ти хочеш і справжню козацьку зброю мати, і щоб усе було, як у магазині. Дуже хитрий!

— Ну гаразд, — зітхнув я. — Спробуем...

Ви були коли-небудь уночі на кладовищі? Яьщо не були — то не ходіть. Страшно. Так страшно, що серце зупиняється.

Це я зараз кажу, а тоді... Хіба я міг показати перед Явою, що я боюсь, коли він, сатана кирпата, вів себе так, наче не на кладовище вночі йде, а в клуб на кінокомедію.

— То боягузи, заячі душі, повидумувані, що на кладовищі вночі страшно, — весело казав він — А насправді, чого боятися? Живих треба боятися, а не мертвих. Мертві тобі вже нічого не заподіють. Пам'ятаєш, Том Сойер і Гек Фінн теж ходили вночі на кладовище. І — нічого.

— Авжеж... Нічого — криво усміхнувся я — Тільки в них на очах індієць Джо вбив лікаря.

— Ну й що... подумаєш... Але не їх же... — Ява таки забув про індієця. — Скажи краще, що ти просто боїшся.

— Чого б то я боявся, — вимовив я, ледве стримуючи дрож у голосі. І нащо я згадав про індієця, про те вбивство?! Ми проминули останню хату і підійшли до кладовища. На тлі хмарного неба вимальовувалися хрести. Місяць визирав з-за хмар, ледь освітлюючи дорогу. Позаду в темній тиші спало село, навіть собак не було чути. За кладовищем, ліворуч, чорнів гайок, а праворуч голий степ аж до крайнеба. І всюди ні душі. Здавалося, що тільки й є на світі оце кладовище і нас двоє Пригнувшись, ми пробиралися через кладовище, намагаючись не дуже озиратися на всі боки і придивлятися до могил. У кожного з нас у руках заступ. Крім того, в мене ще була щітка від чобіт (замість спеціальної археологічної — де ж бо нам її взяти!), а в Яви — ліхтарик, отой

«динамічеський», що я йому колись подарував.

Тихо балакало од вітру вгорі на деревах листя. Десь порипувала суха гіллячка, наче хтось ходив у темряві між могил і скрипів дерев'яною ногою.

Згадав я раптом, як ховали недавно, влітку, стареньку прабабусю Петі Пашка. У нас у селі вмирили нечасто, і, звичайно, всі ми були на похороні. Я добре запам'ятав її обличчя, зморшкувате і ніби всміхнене.

І уявилося мені, як лежить вога зараз отут, зовсім поруч, під землею, в домовині. Розплющує очі, ворушиться, хоче підвестися. Я десь читав, що іноді помилково ховають у летаргічному сні, а в могилі «мерці» просинаються і... Волосся заворушилося у мене на голові, взялося дротом, я не можу дихнути...

І враз — жжик, жжик! — наче заскрипіли кості.

Це Ява ліхтариком.

— Отут! — шепоче, присвічує ледь помітний у високій траві горбок могили.

— Н-не... н-не ж жикай. К краще вже в темряві копати...

Ява й сам зрозумів, що той ліхтарик не для кладовища, — більше не жикав. Кілька секунд ми мовчки стояли, прислухаючись. Потім взялися за заступи. Одночасно увіткнули їх у землю, натисли ногою.

І раптом... Ми так і залякли... З-за могили з темряви на нас дивилися великі зелені очі. Над очима стирчали ріжки... І потім (навіть тепер я не можу спокійно це згадувати) звідти долинув нечюдський, несамовитий, нестямний крик... Такого крику я не чув ніколи в житті.

Наступної миті...

— А а а! — Я не пригадую, хто з нас перший закричав, але те, що кричачи ми обоє, — це точно.

Ми не бігли, ми летіли, майже не торкаючись ногами землі... Такої швидкості, мабуть, не знала наша Васюківка за всю свою багатовікову історію.

Ми влетіли у двір до Яви (він був ближче) і, зачинивши хвіртку, підперли її дровинякою.

Можете сміятися, але тої ночі ми спали у собачій будці. Спали, притиснувшись з обох боків до здорового кунделя Рябка. То був такий лютий псюра, що міг і самого чорта загризти. І як не переконували ми один одного вранці, що ми два йолопи, що то був звичайнісінький кіт, що саме коти інколи так несамовито кричать, — про повторний нічний похід на кладовище годі було й говорячи Ми нищечком позабирати з кладовища свої заступи і нікому слова не сказали про нашу пригоду.

Незабаром почалися дощі, потім зима, і «Запорізька Січ» на вигоні розпалася сама собою. Ми з Явою змайстрували з старого триколісного велосипеда льодовий самокат, і втрачений авторитет повернувся до нас.

Але після тої ночі я сказав собі: «Павлушо, ти ніколи більше не підеш уночі на кладовище. Ти повинен стати льотчиком, і тобі зовсім не треба, щоб ти почав тіпатися і заїкатися від страху. Хай твої вороги туди ходять. Хай вони тіпаються і заїкаються».

Та, бачите, не минуло й року, і от я знову збираюся вночі на кладовище.

І хоч, як завжди, при самій лише згадці про ту ніч у мене вже повна пазуха мокрого слизького холодного страху, я кажу собі «Треба йти, Павлушо. Якби це було потрібно особисто тобі, ти б нізащо не пішов. Але тут справа, ти ж знаєш, складна. І ти підеш. Бо ти мусиш повернути годинник господарю за всяку ціну».

Я чую, як поряд зі мною зітхає Ява, і знаю, що він думає про те ж саме.

Ми лежимо й чекаємо, поки поснуть дядько з тіткою. І хоч двері в їхню кімнату зачинені, ми точно знаємо, що вони ще не сплять. Бо тихо. А коли вони заснуть, ми одразу почуємо. Та й не лише ми: в сусідньому будинку почують, бо вікна розчинені. Ви не думайте, я дуже люблю й поважаю дядька й тьотю. Вони хороші, добрі и лагідні. Дядько передовик виробництва (на Дощі пошани висить) і майстер спорту. А тьотя такі коржики пече — вмерти можна! Але що поробиш, коли вони...

Ш ш! Стривайте! Починається. От послухайте!

— Хррр-у-у-у... аур-ур-урррр... хрррррау-ав-ав-аввв... сь-сь-сью-у-у... хрррр-а-а... хр-хр-хр-хр-пфу у-у...

Поснули!

Здається, наче ми потрапили у пащеку до ревучого лева або тигра. От хропуть дядько з тіткою, ну й хропуть! Якби хто влаштував змагання з цього діла, вони, певне, були б чемпіонами світу!

Ми встаємо й одягаємось. Тепер хоч з гармати гати — вони не почують...

Розділ XIII Нічні пригоди. Постріл у печері

Ми виходимо на балкон. Дістаємо з-під ящика ще вдень заховану вірвовку, прив'язуємо до поруччя. Тільки не думайте, що то ми для якоїсь романтики. Боже збав! Просто ми змушені спуститися з балкона по вірвовці. Бо через двері вийти неможливо — нема кому за нами замкнуті.

Та й тітка на ніч ключ до себе в кімнату забирає.

Другий поверх — зовсім невисоко.

А лазимо ж ми, як мавпи. Ще й вузлів на вірвовці понакручували, щоб легше.

Всі вікна темні, лише на п'ятому поверсі світяться два, мов очі будинку. Там мелькають постаті і чується музика — мабуть, справляють новосілля (дядько з тіткою лише тиждень як переїхали в цей новий будинок біля Печорського мосту). І від того, що зовсім поряд люди не сплять, а веселяться, нічна наша мандрівка здається мені вже не такою страшною і надзвичайною.

Додає мені духу що й те, що у кишені я міцно стискаю пістолет — стартовий пістолет дядька. Після довгих роздумів і вагань ми вирішили взяти його все-таки про всяк випадок. Але оскільки ми твердо вирішили бути дуже чесними, ми написали дядькові листа і поклали замість пістолета. Ось цей лист:

«Дорогий дядю Гришо!

Вибачте і не срдьтеся, що ми взяли ваш стартовий. Він нам отако треба! Ми йдемо на серйозну операцію. Може, й не вернемося. Тоді шукайте наші тіла у підземеллях лаври. Інакше ми не могли. Йдеться про нашу честь. Ми обов'язково повинні повернути одному чоловікові його річ. Ми не можемо, щоб нас вважали за злодіїв.

Про всяк випадок прощайте.

Павлуша. Ява.

А костюм мій новий перешліть тоді мамі.

Ява.

А мого велосипеда хай оддадуть двоюрідному брату Володі.

Павлуша ».

Що не кажіть, а уночі в лавру, до тих могил, до мерців усяких лячно йти. І так не хочеться віддалятися од тих двох вікон освітлених, від музики тієї веселої. Але треба поспішати!

Ми сіли па порожній і якийсь самотній трамвай, що одразу швидко (вдвічі швидше, по-моєму, ніж удень) помчав вулицями, весь час тенькаючи на ходу, наче од страху. Вилізли на площі Слави — там, де вічний вогонь і могила Невідомого солдата. І пішки пішли до лаври.

Ми зайшли у знайомий Вальчин двір (знала б вона, що ми зараз тут! Хропе собі — десятий сон бачить!).

Проїшли за флігель і стежечкою, що гадючилася серед чіпкої колночої дерези, почали спускатися до церкви Різдва Богородиці. З кожним кроком у грудях бухкало все дужче й дужче. І що це за властивість така у темряви — кожен кущик вона населяє жахними химерними створіннями, що ворущаться там, ладні от-от кинутися на вас. Навіть місця, вдень веселі й світлі, здаються вночі страшними й зловісними. А що вже казати про кладовища, церкви, підземелля — куди й удень не дуже весело заходить.

Раптом, наче сповіщаючи комусь про паш прихід, бемкнув з неба дзвін. Раз... Другий... Третій... Ми спинилися, оглядаючись у страшну темінь. Дзвін глухо забивав у серце крижані цвяхи — бемм!.. бемм!.. бемм!..

— Го... годинник на лаврі... дванадцятю б'є! — пошепки догадався Ява.

Ми пішли далі. Ми не змовлялись, але обидва намагалися ступати якомога тихіше, майже безгучно — наче хотіли, щоб дочув той, хто чатував на нас за кожним кущем. Спині і потилиці

було якось лоскотно, мов чийсь руки простягалися з темряви і торкалися тебе ззаду. Я намагався не озиратися, щоб раптом не побачити зелені очі.

Коли ми вже були майже біля брами, у кущах щось враз зашурхотіло, метнулось, зойкнуло. Ми присіли, зіщулилися, втягнули голови в плечі. І я так сіснув пістолет, що мало не стрельнув. Добре, що спусковий механізм у тому стартовому розрахований на спортсменів і такий тугий, а то я точно бабахнув би з переляку у себе в кишені. Пропали б тоді мої хороші шевйотові штани.

Минула хвилина. Ніхто не нападав. «Це, певно, хтось із Будчиних друзів», — вирішили ми, повитягали голови з плечей і розправили плечі.

«Не можна, щоб вони думали, що ми боїмося, — подумав я, — треба йти, карбуючи крок, і сміятися...» Але ноги не послухали мене і по пласких каменях склепистого підворіття «Дзвіниці на Дальніх печерах» пішли знов-таки по-котячому тихо і безгучно. А сміх так глибоко застряв у мене всередині, що я сам навіть його не почув. Зате я почув інше. З-за надгробка на могилі генерала Кайсарова враз долинув приглушений голос:

— Та перестань... Раз уже так — заведем і все... Ніхто вже не прийде... Не змогли просто вийти з дому і все. Точно...

Голос був знайомо-хлоп'ячий, але не Будчин.

— Ви помиляєтесь! Ми прийшли! — несподівано голосно і різко сказав раптом Ява. Я аж здригнувся.

— Га?! — ніби перелякано гакнули за надгробком. І на тлі неба над кам'яною брилою з'явилося три голови.

— А... це вже ви, — почувся голос Будки, в якому звучало (як мені здалося) чи то розчарування, чи то невдоволення — наче він чекав когось іншого.

Вони вийшли з за пам'ятника. Будка, невеликий хлопчик, якого ми помітили ще у кодлі (він був найменший), і високий худорлявий хлопчина... у чорній масці — мабуть, «чувак». Я мимохіть здригнувся — що не кажіть, а чорна маска уночі, та ще й у такому місці, справляє нехороше враження. Як бачите, мені доводилось здригатися майже щохвилини. «Якщо далі так піде, то я скоро буду безперестанку тіпатися, як у лихоманці. Треба взяти себе в руки», — подумав я. Але брати себе в руки було дуже важко — якось не давався я собі в руки.

— Ліхтарики у вас є? — спитав Будка.

— Нема, — озвався я.

— Це погано, — сказав Будка.

Звичайно, погано, ми и самі знали. Але в нас справді не було ліхтариків. Як на зло той «динамічеський», що я колись подарував Яві, зіпсувався, а «батареєчного» ми якось по дурості не придбали (аби ж то знаття, що в нас будуть такі нічні пригоди!) і в дядька дома не було. Про всяк випадок взяли ми коробку сірників. Але хіба порівняєш сірники з ліхтариком!

— Ну, гаразд, у нас є, якось обійдемося, — мені здалося, що Будка був навіть радий, що у нас нема ліхтариків.

— Ходімо! — не даючи нам опам'ятатися, сказав Будка. Ми вийшли з лаврського двору, обійшли фортечний мур. Попід самим муром збігали вниз дерев'яні вузьенькі сходи з поруччям. Над сходами нависли віти дерев, темно було, хоч в око стрель, і здавалося, що ми спускаємось у самісіньке пекло.

Признаюсь одверто, мені було дуже страшно і дуже хотілося якось сказати цим крокодилам, що у мене є пістолет, і якщо вони щось, то я... Але як це сказати, я не знав.

Будка і «чувак» освітлювали дорогу кишеньковими ліхтариками, але від цих двох тремливих плямок світла, що стрибали по східцях, було, по-моєму, ще страшніше. Зійшовши вниз, ми знову почали чогось підніматися вгору (і знов-таки вздовж лаврського муру). Піднявшись трохи, звернули праворуч і пішли по асфальтовій доріжці, що в'юнилася між густих дерев. Ішли мовчки. Нарешті я наважився і пошепки спитав у Будки, який ішов поряд зі мною:

— А чого цей... у масці?

— Для конспірації, — таємниче прошепотів Будка — Я ж вам казав — його міліція шукає...

«Тю, — подумав я, — по-моєму, у наші дні чорна маска не тільки не маскує, а навпаки. Якщо ти без маски, то ще можна якось прослизнути, щоб тебе міліціонер не помітив, а якщо ти у чорній масці, то міліціонер тебе, нітрохи не вагаючись, одразу — цоп! — і в район».

І раптом мені стрельнуло, що саме зараз можна сказати.

— Нічого, — кажу, — міліція нам до лампи! У нас койшо є! От присвіти.

Будка спрямував світло ліхтарика на мою кишеню, і я наполовину висунув з кишені стартовий.

— Що?!

— Та, — спокійно кажу я, — мій же дядько... — я вже мало не прохопився: «в міліції робить...», але вчасно змикитив, що тільки що ж було «міліція до лампи», — мій же дядько прикордонник. То ми в нього позичили на хвилинку Макарова... Якраз на случай міліції...

— А... а це... це добре... це харашо... — пропаплював Будка (він цього явно не чекав). Ява пильно глянув на мене — він стояв зовсім близько, і при світлі ліхтарика я добре бачив його погляд. І розумів. Той погляд означав: «А як же наша умова нащот брехні і нащот шалабанів?» Я заспокійливо кивнув йому. Це мало означати: «Не бійся, все гаразд; якщо ворогові кажуть неправду, це ніяка не брехня, а тактика...»

«Чувак» і той малий ішли попереду, нашої розмови не чули і нічого не зрозуміли. І коли ми рушили далі, Будка ніби ненароком одірвався од нас і наблизився до «чувака».

— Що там таке? — тихо спитав «чувак».

— У них «пушка», — зовсім тихо сказав Будка, думаючи, що ми не почуємо. Але в мене такі вуха...

— Справжня? — стурбовано прошепотів «чувак».

— Макарова...

— Та... Вона, мабуть, без патронів.

Далі перешіптуватися вони не змогли, бо ми їх наздогнали. Ми удали, ніби нічого не чули. Те, що вони збентежились, — точно! І це добре. Хай знають, що жартувать з нами годі. Якщо вони здумають що-небудь, ми...

Ми звернули з асфальтованої доріжки і пішли по схилу вниз, продираючись через шалину. Аж от спинились. При тьмяному світлі кишенькових ліхтариків ми побачили обмурований старою замшлюю цеглою вхід у якийсь підземний коридор. Вибігаючи звідти, дзюркотів у нас під ногами струмок.

— От вона... печера Ліхтвейтеса, — урочисто сказав Будка.

— Лейхтвейса, — не без уїдливості поправив Ява (пригодницьку літературу ми знали не гірше від них!).

З «печери Ліхтвейтеса» тхнуло вільгістю і холодом. І мені здалося, що звідти тхне могилою... Бр-р-р-р!..

— То, може, ми туг почекаємо, а він винесе, — кивнувши на «чувака», сказав я.

— Якщо ви боїтесь... будь ласка... — глузливо сказав Будка.

От гад! Ну гаразд!

— Ходімо! — скреготнувши зубами, сказав я, Будь-що я мусив дістати годинника!..

— Ходімо! — сказав Будка.

Перший у печеру, пригнувшись, зайшов «чувак», другий Будка, тоді я, за мною Ява, останнім мусив іти малий... (як потім з'ясувалося, він у печеру навіть не заходив, а одразу чкурнув додому). Підземний коридор був невисокий і вузький, іти можна було тільки один за одним, пригнувшись. Ми чвкали босими ногами у мокві, ноги судомило від холоду. Я раптом гостро відчув, що я під землею, — круг мене вогкість, темрява і жах. І земля немов тисне на мене, душить мене зверху, з усіх боків. Ну точнісінько, як у могилі.

«Чувак» і Будка, що йшли один за одним поперед мене, світили собі дорогу ліхтариками і зливалися в один химерний двоголовий, чотирирукий і чотириногий силует. Ми повернули один раз, другий, — праворуч, ліворуч... Мені вже здавалося, що от зараз-зараз (як це завжди буває в пригодницьких романах) ми вийдемо в освітлену високу печеру, де у великій скрині з награбованими коштовностями лежить «наш» годинник. І раптом...

Раптом мені наче накинули на голову ковдру. Подвійний силует «чувака» та Будки зник. Суцільна непроникна темрява огорнула мене. Я мимохіть спинився. Й одразу відчув, як Ява наштовхнувся ззаду на мене.

— Що? — приглушено спитав Ява.

— Агов! Де ви? — здавлено гукнув я. І завмер, нашорошивши вуха. У відповідь ані слова. Кругом панувала чорна, мокра, холодна підземна тиша. Тільки десь у глибині цієї тиші чувся шум

води — наче з ринви...

— У-у, гади! — у відчай скрикнув я. — Стіп! Стрілятиму! — і я вихопив з кишені пістолет і щосили натиснув на спуск.

Ба-бах! — спалахнувши блискавкою, гримнув постріл.

— Атас! — перелякано верескнув хтось зовсім близько.

І щось зашльопало-зашльопало по мокві, наче десятки жаб сіркнулись врізнобіч. Потім десь віддалік гепнулося, зойкнуло — і все. Потонуло у бездонній тиші.

Ява заторохкотів коробкою сірників, виймаючи її з кишені. І раптом — «ой!» — легенько лягнулось унизу.

— Упустив, — розпачливо прошепотів Ява. Я чув, як він ляпав рукою по мокві, шукаючи. Але то було дурне — сірники наші уже нікуди не годилися. І тут я збагнув весь жах, всю страшну безвихідь нашого становища.

Ми були без вогню, самі у заплутаному підземному лабіринті, у цілковитій темряві. Вибратися звідси ми могли тільки навпомацки. Але з таким же успіхом ми могли павпомацки залізти ще глибше в землю. А якщо врахувати, що в таких печерах часто живуть отруйні змії, кажани, величезні щури та інша погань, то...

— Ану бахни ще раз, я знайду... — жалібно сказав знизу Ява.

Я судомливо натиснув на спуск. Ба-бах!.. На якусь мить при спалахові я побачив винуваті похилені плечі мого друга Яви. «Як він зараз переживає, мабуть, що впустив сірники», — подумав я і хотів ще щось благородне, людяне подумати (у хвилину страшної небезпеки чогось завжди хочеться бути благородним!), але не встиг...

Раптом почувся тремгячий Вальчин голос:

— Х-хлопчики, не стріляйте! Що ви робите?!

Валька! Тю! Звідки вона тут?!

— Агов! Де ти? — радісно гукнув я.

— Т-тут... — і за кілька кроків від нас, за Явиною спиною, несподівано спалахнув ліхтарик.

— О, та ти з ліхтариком! От здорово! А то ми сірники згубили, — бадьоро заговорив Ява, підводячись. І він — в котрий раз уже — гордо глянув на мене: знову його Валька стала нам у пригоді. Та ще й у таку мить! Це вже просто як у кіно...

— А ти ж як тут опинилася? — спитав я.

— Та потім... Ходімо звідси... Тут так страшно... Та й то правда, поговорити ми ще встигнем. І ми всі втрьох квапливо зашльопали до виходу.

Ху-у!.. Як добре з підземного мокрослизького холоду попасти в теплі обійми зоряного літнього неба! Якими симпатичними здаються ці похмурі темні дерева! Наскільки краще все-таки на землі, ніж під землею!..

— А що це взагалі за печера? — спитав я, озираючись на чорну роззявлену пащечку підземелля.

— Та це дренажна система. Для підземних вод, — сказала Валька.

І від цих буденних слів «дренажна система» підземелля одразу втратило свою страшну таємничість і стало зрозумілим, чимось на зразок каналізації (хоча я й у каналізацію вночі б не поліз!).

— То що, вони вас завели і кинули? Еге? — спитала Валька.

— Та хто його зна, — знизав я плечима. — Вони поховалися і мовчать. А коли я стрельнув, вони «атас!» — і побігли. Хтось із них навіть гепнувся по дорозі! Аж загуло!. Якби у нас був ліхтарик...

— Ой хлопчики, — схопилася Валька руками за щоки (навіть ліхтариком собі по скроні стукнула). — Там же колодязі! Може ж, він там убився!..

— Що? Які колодязі?

— Та дренажні ж! Ви чули — вода шумить! То ж іде коридор, а тоді — раз! — колодязь, а тоді знову коридор. Там, де ви були, один хід на схили виводить, а другий — до колодязя. І колодязь глибокий, метрів два, а то й більше. Ой хлопчики!

Ми з Явою презирнулись.

— Ходімо? — сказав Ява.

— Ага, — сказав я.

Це було все одно що утопленику, якого тільки-но витягли, зінову лізти у воду.

— Дай ліхтарик, — сказав я Вальці.

Триваючи в одній руці ліхтарик, у другій пістолет, я хукнув (як на старті) і перший пірнув у підземелля. Яюсь уже так склалося, що в усій цій історії мені доводилося вести перед. Через мене заварилася вся ця каша з годинником, мені її першому й розхльобувати!

Я йшов і відчував себе розвідником, що йде на смертельно небезпечне завдання. Мені не було страшно ашкрапельюшечки. Ззаду хекав Ява, за ним шморгала носом Валька... І взагалі... ми ж ідемо звичайнісінькою дренажною системою... Подумаєш! Тільки чого це так тенькає «під ложечкою»? От іще «підложечка»!.. Тенькає, коли її не просять... Нічого ж страшного... Ми ж ідемо витягувати Будку, що, мабуть, убився, впавши в колодязь. Ой! А щоб тобі... Це просто з-під ніг у мене скочило вбік здоровеннецьке жабище. Тьху!

Аж от те місце, до якого ми були дійшли. Авжеж! Оно ще и сірники наші розмоклі лежать. О, тут коридор завертає і розгалужується. Тепер ясно — вони погасили ліхтарики і скочили за ріг. А потім, коли я стрельнув, кинулися навтьоки. Один побіг цим коридором. А може, вони удвох побігли сюди? Тоді ніхто у ніякий колодязь не падав і не вбивався, і ми даремно ідемо. Ну і прекрасно! Що, хіба я хочу, щоб хтось убивався? Боже збав! Але все-таки треба піти туди, до колодязя. А що, як... Шум води все дужче й дужче. Яка там ринва, це вже справжнісінький водоспад! Промінь ліхтарика впирається у цегляну стінку колодязя, що, перетинаючи коридор, тягнеться вгору і вниз. Я обережно підходжу. І чомусь спершу дивлюсь угору. Метрів за три наді мною світліє круг зоряного неба, перехрещений товстими ґратами.

Я спрямовую ліхтарик униз. Спершу я бачу метрів за два внизу світле, вибите водоспадом цегляне дно колодязя — там нікого. І я вже вирішую, що все гаразд. Аж раптом — я трохи сам не впав у колодязь з несподіваного переляку. Просто під ногами у себе я бачу мокре обличчя Будки. Вп'явшись розчепіреними пальцями у шпарки між цеглинами, він ледве тримається на прямовисній стіні колодязя сантиметрів за двадцять від краю, де я стою. Він мокрий як хлющ — водоспад черкає його по лівому плечу. Я ще не розумію, що він робить, але я ясно розумію одне: ще мить — і він зірветься вниз. І я рвучко лягаю просто у воду, не встигнувши сказати ні слова, тільки тицьнувши назад Яві ліхтарик і пістолет. І обома руками хапаю Будку за плечі. І лише тоді хрипло:

— Яво, передай ліхтаря Вальці і допоможи!

Ще мить, і Ява ляпаєчесь на пузо поряд зі мною. І вже вдвох ми держимо Будку за плечі. Тепер він не впаде, не зірветься... Але витягти його нагору отак, лежачи, ми не можемо він занадто важкий, а ми не геркулеси. Ми лежимо і держимо. Вода заливається нам у холоші штанів, ллється по всьому тілу і через коміри сорочки виливасчесь у колодязь. Що це таке, зрозуміє лише той, хто спробує... Додам тільки, що вода крижана...

— Хлопчики! Ой! Що там? Ой! Ну скажіть! — ойкала Валька, підстрибуючи позад нас. Наші тіла заважали їй підійти і самій зазирнути. Та вона б, мабуть, таки не втрималась і пішла по наших тілах (ви ж знаєте дівчачу цікавість!), якби не примудрилась яюсь всунути між нами свої ноги: спершу одну, погім другу, потім знову — уже просто біля мого носа... І нарешті-таки зазирнула.

— Ой Будка! Ой! Будочка! Ой, держись! Та лізь же, лізь! Ну тут же так мало зосталось. Ну, будь ласка! Будочко! Ну, ще трошки, — зарепетувала вона. Я вже хотів крикнути їй, щоб вона «закрилася» (киркає, як та квочка, — теж іще допомога!), і раптом відчув, що Будка лізе...

Вальчині зойки вилинули на нього більше, ніж наші зусилля. А зусилля наші були ішанічні. Я так тягнув, що здавалось, от-от у мене щось лопне у грудях. Я тільки зараз зрозумів, які ми з Явою ще слабаки. А ми ж себе вважали Власовим і Жаботинським серед своїх хлопців. Ми ж вижимали отой шмат рейки, що в нього у нас в колгоспі на обід калатають, — Ява дев'ять, а я сім разів... А «запорожець» Карафолька ледве три, а Коля Кагарлицький так і зовсім вижать не міг. І коли ми випинали свої біцепси, вони ж здавалися нам твердішими за оту рейку. А зараз... У голові у мене весь час чогось крутяться слова: «Ох, нелегкая это работа из болота тащить бегемота...», «Ох, нелегкая это работа из болота тащить бегемота...», «Ох, нелегкая это рабо...» Ну геть тобі як зіпсована пластинка... От же буває: причепиться якась пісня або слова — і крутяться, крутяться, крутяться а голові...

Будка вже вчепився руками за верхній край. Ми вже не лежимо, ми вже стоїмо на колінах і тягнемо, тягнемо, тягнемо з останніх сил. Валька теж вчепилася однією рукою у Будчин комір і

теж тягне. Ось уже Будка вперся руками, ось уже колінами став па край... Ху-у... у мене тремтіли і підгиналися ноги, коли я підвівся.

— Ходімо, ходімо швидше, хлопчики, на повітря... — зацокотіла Валька. — Ви всі такі мокрі! Ви ж застудитесь...

— Стривай! Ану посвіти... посвіти... — схилився Ява. — Пістолет... Я його десь тут кинув... Десь тут... О!

Він підняв мокрий, у багнюці пістолет. Будка глянув:

— Стартовий? Я... з-разу здогадався, — сказав він, цокаючи зубами, і шморгнув носом.

«Чого ж ти тоді так дременув, що аж у колодязь угнався?..» — подумав я. Але промовчав. Неблагогородно було б...

— Ходімо, ходімо... Ви ж захворієте... Там поговоримо, — тягне нас Валька. Та ми й не збираємось тут затримуватися — мокра одежа холодно липне до тіла, зуб на зуб не попадає.

І ось знову тепле і, здається, таке густе-густе повітря огортає мене з усіх боків.

— Хлопчики, викручуйтесь! Негайно викручуйтесь! Я одвернувся. Я не буду на вас дивитись... Ви що — психічні? Негайно викручуйтесь! Я уже одійшла і одвернулася... Ну!

Ну й уперта вона!

І от ми стоїмо і викручуємось. Всі рештки сил, що лишилися у нас, ми вкладаємо в те, щоб видушити воду з своїх штанів і сорочок. Вода дзюрчить на землю. Ми крекчемо і сопимо. А Валька стоїть віддалік спиною до нас і, не обертаючись, командує:

— Добряче, добряче викручуйте — не лінуйтеся...

— «Добряче»... Яка розумна! — скриплю я.

— Сама б спробувала. Як воно не викручується, — буркоче Ява.

— Говорити легко. — подає голос Будка.

І те, що ми всі троє однаково голі, і те, що всі цокочемо зубами і що разом бурчимо на Вальку, — все це об'єднує нас з Будкою. І я не відчуваю чомусь тієї злості і ненависті до нього, що раніше. Хоча це ж він примусив нас пережити цю страшну підземну пригоду. І з годинником ще ж невідомо що...

Ото дивно: якщо ти зробиш людині добро, вона тобі стає приємною. І навпаки, той, кому ти заподіяв щось зле, неприємний тобі.

— Де годинник? — не стільки спитав, скільки процокотів я зубами, викручуючи штани.

— Єсть, не хвилюйся... З-зараз получиш... — зацокотів у відповідь Будка, викручуючи сорочку.

— А «ччувак»? Де «ччувак»?

— А-а, то такий «ччувак»? Б-барахло, а не «ччувак»? Втік... І взагалі я про «ччувака»... все видумав... То Вовка Іванов... Вона його знає...

— Як?! А годинник?

— Та єсть... У нього. Він тоді у тебе з кишені випав, коли Вовка стягав тебе з мене... Спершу ми хотіли зразу оддати, а тоді я... придумав оце — з «ччуваком»... щоб було цікаво... І щоб вас налякати...

— Ге! — сказав я (мовляв, кого ви хотіли налякати?! Нас?!).

— Ми думали завести вас, а вже як ви почнете плакати — вивести. Але ми домовлялися усім кодом, тоді б усе було правильно. А прийшов тільки я і Вовка з молодшим братом. Ну і...

— Ти думаєш, так легко віючі вийти з дому! — обізвалася Валька. — Я цілу годину в туалеті просиділа... поки всі про мене забули і поснули. А тоді — через чорніш хід. Тобі добре, у тебе дома нікого, мати на нічній зміні... І Вовка з братом на веранді сплять, я знаю... Думаєш, так просто...

— А ти ти як тут опинилась? — спитав я, судомливо натягаючи штани (Ява і Будка були вже в штаних). Я знав, раз вона почала говорити, вона зараз обернеться, — де ви бачили, щоб дівчина довго говорила, стоячи до вас спиною.

— А мені Юрко Скрипниченко ска... Ой! Я не дивлюсь, я не дивлюсь! Юрко Скрипниченко сказав... Я тільки із студії від Максима Валер'яновича приїхала (розказала йому все, що сталося з годинником)... Іду... Юрко Скрипниченко. Каже: «А ми сьогодні вночі твоїх друзків у печері давити будем О!» — «Як?» — кажу. «А так», — каже... І розказав... Ух, я розізлилася! «Ви всі бандити! А ти, — кажу, — ти ще й зрадник, своїх виказуєш...» Він мене — за косу... А я його —

трах! — по спині...

— Нічого... Ми з ним ще поговоримо... А зараз ходімо Вовку шукати, — сказав Будка. — Він зовсім втекти не міг... Він десь тут...

І Будка повів нас крізь кущі, крізь дряпучі будяки і жалючу кропиву у яр.

То ось воно як! Настрахати нас хотіли... Видумали все — і про «чувака», і про міліцію, і про схованку у печері. А ми повірили! Як дурники! Як маленькі! Таж і сліпому було видно, що те все брехня. Підземелля... Дванадцята година ночі... чорна маска... Навіть у книжках тепер уже так не пишуть. Ганьба! Ну ж... Хай тільки оддасть годинника. Це все тільки через годинник. Якби не годинник або якби то був мій годинник, я б взагалі... Хай тільки оддасть годинника!.. А що ми йому зробимо?.. Налупцюємо? Якось нема настрою... Не той якось настрої...

— А ви молодці! — раптом сказав Будка. — Не побоялись. І годинник же не ваш. Могли ж просто плюнути і все. З вами у розвідку можна йти.

Ну от, бачиш! Як же ти його налупцюєш після цих слів! Медом розлилися у наших серцях ці слова. Похвала, почута від ворога, — найвища похвала. Стривай, а звідки він знає, що то не наш годинник? Та тільки я розтулив рота, щоб спитати, як з темних кущів, зовсім близько, почувся тихий свист. Будка свиснув у відповідь. Зашаруділи гілки, і з кущів вийшов «чувак» Вовка. Він був все ще у масці.

— Давай сюди годинника! Барахольщик! — наказав Будка.

— А ти? Теж іще! Подумаєш! — Вовка зняв маску. Це був той самий довговидий хлопець, що копнув мене колись по нозі.

— Ти давай-давай, не балакай! — роздратоване повторив Будка.

— На! Дуже він мені треба... — Вовка витяг із кишені годинника...

Мені радісно забилося серце. Нарешті! До останньої миті я боявся, що станеться щось і годинника я не побачу.

Будка взяв у Вовки годинника і простягнув мені (видно, він сам власноручно хотів його віддати):

— Бери!

— Спасибі! — якось саме собою вихопилось у мене.

— Будь ласка, — ніяково буркнув Будка.

Я не поклав годинника в кишеню. Я не довіряв більше кишеням. Я затиснув його в руці. Я вирішив не випускати його з руки, поки не прийду додому і не покладу під подушку. Ніяка сила не змогла б одібрати у мене зараз годинника.

Ми пішли назад тією ж дорогою. Знову попід муром по вузьких дерев'яних сходах, майже в цілковитій темряві, ледь розбавленій двома жовтими плямками ліхтариків (тільки тепер один з них був Вальчин, — Будка свого розбив у колодязі).

— Звідки ти знаєш, що годинник не наш? — нарешті спитав я.

— Ми все знаємо... — таємничо сказав Будка.

— Та ні, серйозно.

— Та це її брат, — він кивнув на Вальку, — сказав його братові, — він кивнув на Вовку, — от і все. Вони друзять...

— А-а...

— Слухай, Будко, — сказала раптом Валька, — а чого ти подерся в колодязі нагору? Ти ж міг через нижній тунель вийти на схили.

— Та! — махнув рукою Будка.

— Що «та»! Серйозно.

— А що, як вони пішли б не в той бік? І заблудили б? Відповідай, еге ж? У них же ні ліхтарика, нічого.

— І пістолета не побоявся?

— А я б кричав...

Ти диви! То цей Будка майже герой — ліз нас рятувати! Отут і розберись у людях.

Ніби негативний тип і раптом... Ні, не так воно просто сказати, що людина — негативний тип.

— Слушайте, — сказала Валька, — а як же ви доберетесь додому? Зараз уже ж трамваї не ходять.

— А що там добиратися! — сказав Будка. — Спустяться до бульвару Дружби, а там по автостраді — і до Печорського мосту. Я їх проведу. До клумби... Чао!

— Чао! — сказав Вовка.

— Пока! — сказала Валька.

— Бувайте! — сказав Ява.

— На добраніч! — сказав я.

Ми розійшлися. Валька пішла у свій флігель (через чорний хід). Вовка пішов у лавру (він жив на території лаври). А ми пішли з Будкою. Ми пройшли проз одну велику цегляну арку — тунель, проз другу, потім спустилися вузькою вибукованою нерівними кругляками вуличкою. І все це мовчки, без жодного слова. При Вовці й Вальці Будка був досить говіркий, а як лишився сам — замовк. Все-таки він відчував себе дуже незручно перед нами. Та й нам хотілося мерщій попрощатися з ним. Коли ми дійшли, нарешті, до автостради. Будка сказав:

— Ідть отак прямо — вийдете якраз до Печерського моста!.. Чао! — змахнув він рукою.

Страх не люблю я, коли хтось говорить, а я нічого не розумію. Що б йому таке відповісти? Та думати було ніколи.

— Цоб! — сказав я.

— Цабе! — підхопив Ява.

Це прозвучало, по-моєму, досить переконливо. Я певен, що городянин Будка сприйняв наше «цоб-цабе» як якесь жаргонне вітання. Бо всерйоз помахав нам рукою і пішов назад. А ми потеліжилися по автостраді.

— Та якщо ви думаєте, що на цьому наші нічні пригоди закінчилися, то ви погано думаєте, не те думаєте.

Ми підійшли до тітчиного балкона Вірьовка наша була на місці. Будинок давно спав, навіть ті вікна, де гуляли новосілля, вже не світилися.

Ява за своєю звичкою хотів був лізти першим. Але я рішуче відштовхнув його — забув, чи що? — я ж сьогодні перед веду, от іще? Дурень я, дурень! Якби я знав! Але я нічого не знав.

Я поліз угору. Далися-таки взнаки силові вправи по витяганню Будки. Важко було лізти, дуже важко, я й не думав, що так важко буде. Всі м'язи мої тремтіли и боліли. Руки терпли; плечі наче хто ножем різав; ноги весь час губили вірьовку, і я безладно меіяв ними, як розповите немовля. Якихось три метри — і гані тортури (спасибі хоч, що будинок малогабаритний: висота стеліт два сімдесят п'ять!). Долазячи до балкона, я вже хукав і хекав, мов насос. Ще трохи, ще трохи, і я схоплюся за залізне перехрестя балконних поручнів. І раптом наді мною пролунав зойк. «Злодії!» — і я побачив білу пляму у чорному проваллі відчиненого поруч з балконом вікна (то було вікно кімнати, де спали дядько з тіткою). Біла пляма враз зникла. А далі все сталося так блискавично, що я не встиг отямитись. На балконі з'явилася, наче привид, біла тітчина постать у нічній сорочці В руках у неї було щось чорне. Тітка перехилилася через поруччя і з вигуком: «А на ж тобі!» — вихилила те чорне просто на мене Щось гегепнулось мені на голову і полилося на очі, за вуха, за комір, у штани і аж до п'ят. Я відчув на губах знайомий солодкий смак і зрозумів — тітка вихлюпнула на мене з каструлі свій улюблений вишневий компот, що стояв на балконі. Ошелешений, ледве тримаючись за вірьовку, я одфоркувався й одпльовувався, струшуючи з голови вишні.

Але тітка вважала, що це ще не все Я вчасно помітив, як блиснув у неї в руці ніж. І зрозумів — зараз вона чикрижне по вірьовці, і я, як грязь, ляпнусь на землю.

— Тьотю, не ріжте, це я! — не своїм голосом скрикнув я.

Ніж випав з тітчиної руки і боляче вдарив колодкою мене по маківці. Я не вдержався і з'їхав по вірьовці вниз. Торкнувся землі, але не встояв на ногах і сів просто в компот, що калюжею розлився якраз піді мною.

Тільки тоді тітка нарешті розпачливо загукала згори:

— Ой лишенько! Павлушо, це ти?

— Ні, не я! — проказав я, сидячи в компоті Ява не стримався і коротко реготнув, наче його хтось несподівано залоскотав пальцем під ребрами.

Тітка зовсім отямилася і зарепетувала:

— О господи, як же ти тут опинився? Чого це тебе серед ночі на вірьовці під балкон потягло! І Ваня тут? Ви що, почаділи? Що ви тут робите?

— Та не кричіть, тьотю, людей побудите! — крізь міцно зціплені зуби проказав я, підводячись і з огидою оббираючи з штанів розчавлені вишні.

Тітка нарешті збагнула, що вона не в бальному платті, а в нічній сорочці, і не варто в такому вигляді знайомитися з новими сусідами. Сказавши нам: «Ідіть, я зараз одчиню», — вона зникла.

Піднімаючись по сходах, ми дуже добре розуміли, що ото відчувають воїни, здаючись у полон Найбільше бентежило те, що ми зараз говоритимемо тітці, як пояснювагиме-мо свою дивну поведінку. Говорити правду після всього пережиюго не було ні сил, ні енергії — дуже багато довелося б говорити. Але тітка ж не відчепиться, сказати щось треба.

— Яво, одмінімо до ранку шалабани, я тебе прошу, — безсило сказав я. — Вранці я на все готовий.

— Гаразд, — сказав Ява.

Часу було обмаль. Видумані щось треба було негайно. Голови наші працювали, мов кібернетичні машини, — мільйон операцій за секунду. Але придумали ми лиш примітивну брехню — буцімто засперечалися, хто з нас швидше видряпається по вірвовці на балкон. А чому вночі? Бо вдень ніхто б не дозволив.

І коли тітка (уже в халаті) відчинила нам двері, ми ду. же широко виклали їй цю брехню. Тітка була мужня, рішуча (в цьому ви щойно переконалися), але добра жінка і любила мене дуже (може, тому, що своїх дітей у неї не було). І вона повірила нам. Компот нам у цьому навіть допоміг. Тітка не помітила, який мокрий і жалюгідний на нас одяг. Ми все звернули на компот. Для цього я порадив Яві поляпати компотом свої штани і сорочку, ніби й на нього попало. Хоча його, чортяку, хоч би вишенькою тобі зачепило! Вся порція мені дісталася.

Тітка почувала себе страшенно винною перед нами і дуже вибачалася. А наприкінці сказала:

— Такий компот був! На три дні варила. Я ж думала, що злодії. От жалко...

І незрозуміле було, чого їй жалко — нас чи компоту.

— Тьотю, ви дядькові поки що... не кажіть, — попросив я, прислухаючись до дядькових до-ре-мі-фа-солів і боячись, щоб він не прокинувся. Дядько був запальний і під гарячу руку міг посадити нас на поїзд і відправити «к чортовій матері додому».

— Гаразд уже, не скажу... А компот? Ну, гаразд, скажу, що випадково перекинула, як уночі свіжим повітрям дихати виходила на балкон. Тільки щоб ви мені більше коників не викидали! Ну, роздягайтесь і — у ванну. А я ваш одяг поперу та сушитися новішу. Гайда!

Ми швиденько розляглися. Причому я дуже ловко (щоб тітка не побачила) зняв з руки годинника (я його надівав перед тим, як лізти) і поклав під подушку.

Ви коли-небудь мили посуд? Пригадаєте отой запах? Так само запахло, коли ми з Явою залізли у ванну. Наче то не хлопці милися, а дві каструлі з-під компоту.

І от ми вже у постелі. І вже провалюємося-провалюємося у сон.

Ху-у... Нарешті закінчилися наші нічні пригоди. Нарешті закінчилися... Наре... Хр... Хр... Хр-у-у-у...

Розділ XIV

«Увага!.. Почали!.. Мотор!..» Годинник знаходить свого хазяїна. Народження Яви Станіславського і Павлуші Немировича-Данченка

Снилася мені якась страшна химерія. Оте мокре могильне підземелля... Я повзу по ньому. Сам один. Без ліхтарика. Але все бачу. І склепіння, на якому висять кажани. І мокрі стіни, по яких збігає вода. І низ, де течуть якісь брудні помії. А попід стінами сидять огидні банькаті жаби, і в голові у мене думка: «Та я ж, виявляється, умію бачити о темряві. От не знав! Виявляється, мені ніякого ліхтарика не треба... Бачити у темряві — це мені, як дурному з гори бігти!..» І я повзу, і мені не страшно, і все тому, що я умію бачити в темряві...

Раптом я бачу — ніша в стіні... І в тій ніші сидить на здоровенцькому кріслі-троні (на яких ото царі колись сиділи) наша столітня баба Триндичка. І говорить мені баба Триндичка голосом учительки Галини Сидорівни:

— А чого це ти годинника нашого царського досі не віддаєш, поганцю?

Я здивовано дивлюсь на неї і кажу:

— Я годинника оддам, не хвилюйтесь. Але чого це ви лаєтесь на мене? Самі у школі завжди виговорюєте за лайку і самі лаєтесь. Негарно.

— То ти ще й огризаєшся, шмарогуз? От зараз як дам! — уже голосом мого друга Яви каже баба Триндичка, хапає мене за комір і кидає в колодязь. І я лечу. Уже давно мені треба впасти на дно колодязя. А я все лечу, лечу, лечу... І раптом відчуваю, як хтось менетрима за плечі. Стривайте, та це ж я сам. Лежу ниць над краєм колодязя і держу себе за плечі, себе, який висить у колодязі... І то я... І це я... І мені не дивно, що нас — двоє. «Закон парності!» — думаю я спокійно.

Аж тут я чую голос свого дядька:

— А що це за тіла лежать? Чиї тіла?

Я розплющую очі. І мені здається, ніби сон ще триває. Біля тахти стоїть дядько. В одній руці він держить стартовий пістолет, у другій... нашого листа, якого ми лишали замість пістолета (ой леле, ми ж забули про листа!).

— Досить спати, трупи! Вже одинадцята година... То де були ваші тіла сьогодні вночі? Признавайтесь, — суворо говорить дядько і читає: «Шукайте наші тіла у підземеллі поблизу лаври...» Приємну ви мені роботу готували, що й казати. Між іншим, це не ваші тіла перекинули каструлю з компотом? Га? Бо я цій жінчині, — він кивнув на тітку, — не вірю!

Тітка стояла поруч з дядьком і розпачливо дивилася на нас. «Я не винна, голуб'ята! — говорив її погляд. — І невже ж ви мене, стару, обдурили?»

Ми з Явою презирнулися і глибоко-глибоко зітхнули. А тоді я сів на ліжку і сказав Яві, підставляючи лоба:

— Бий! Не менше шести!

Ява теж сів на ліжку і сказав:

— І ти мені... Обидва заробили... Порівну...

І ми одночасно вліпили один одному по шість шалабанів. Поки ми це робили, дядько мовчки переводив погляд з Яви на мене і з мене на Яву, а потім сказав:

— Я не знаю, що це означає. Але мені байдуже. Ви правильно зараз робите. І я хочу підтримати кожного з вас. Я додаю вам кожному від себе. Прошу!

І дядько так забамбував по лобі спершу мені, а тоді Яві — я подумав, що голова моя репнула, мов кавун, на дві половини, і з обох половин посипалися іскри.

Ви б бачили дядькові пальці: кожен палець, як сарделька.

— А тепер розкажіть, — наказав дядько.

— Та пождіть... Усе з голови вилетіло! Так б'ють, та ще й розкажуй, — простогнав я, хапаючись руками за голову і ніби стуляючи оті дві половини. Під мою рукою росла на лобі здоровспнецька гуля. Я глянув на Яву. На його лобі фіолетове наливалася така сама гуля. Я дивився на Яву, як у дзеркало. Я одночасно відчував і бачив, як росте моя гуля — хоч те, що я бачив, було не моє, а Явине. Згодом я дізнався, що у кінематографістів це називається — синхронно.

— Ой, що ж ти наробив?! — зойкнула тітка. — Так же ж дітей і повбивати можна!

— Нічого, нічого, — спокійно сказав дядько. — Вони хлопці кріпкі — витримають.

— Еге, вам нічого! А як ми тепер в кіно зніматимемося? — трагічним голосом сказав я.

— Що? Яке кіно? Ану розкажіть!

— Та ви хоч холодне прикладіть. Нате вам ложки! — кинулася до буфета тітка.

Ми приклали до лобів ложки. І отак, тримаючи ложки, ми почали розказувати. Все. Чесно. Розповідь наша, як пишуть у газетах, раз у раз переривалася оплесками і різни ми вигуками (бо тітка тільки те й робила, що сплескувала руками і вигукувала: «Ох, господи!», «Ну ти диви!», «Ай яй-яй!»).

Розказали ми найголовніше — про годинник і показали його («О господи!»). Розказали про Вальку і про Будку, про наші бої і нічні пригоди («Ай-яй-яй!»). Розказали про Максима Валер'яновича, про кіностудію («Ну ти диви!»).

Кінчили тим, що от-от зараз приїде по нас асистент і що ж тепер буде?

— Ну, хлопці, я ж не знав... — сказав дядько. — Я ж не знав, що ви — артисти... Ще ж ваших фотографій на вулицях не продають... Негаразд вийшло... Незручно висвічувати гулями на весь Радянський Союз... Ото було б не брехати, було б зразу чесно признатися... Що ж ми тепер

асистентові скажемо?

І туг, буквально як у п'есі, — тільки дядько сказав цю репліку — у двері постукали. Тітка побігла відчиняти, а ми з Явою у шаленому темпі (як ото, знаєте, у кіно — прискорена зйомка) почали вдягатися. Асистент зайшов якраз у ту мить, коли ми, надівши вже штани, одночасно сунули голови у сорочки (таким чином ні асистент наших облич, ні ми асистента не бачили).

— Драстуйте, драстуйте, я по ваших героїв, — весело сказав асистент — Хлопці вам, певно, вже говорили.

— Авжеж, — якось винувато сказав дядько — Тільки вони сьогодні, трошки так би мовити... не фотогенічні.

Цієї мити ми просунули голови крізь коміри сорочок, і асистент побачив наші гулі.

— Гм, — сказав він. — Привіт, хлопці... Що ж це ви. А втім... — Він одійшов, примружившись, глянув на нас якось збоку. — По-моєму, нічого... Може, навіть ще краще буде... для типажу... для образу... Їдьмо!

— Та хай хоч поснідають, — заметушилася тітка і побігла на кухню.

— А ви ще не снідали? — здивувався асистент — Уже ж обід скоро.

— Ми не хочемо! Ми не хочемо! — одчайдушне закричали ми з Явою, наче нас різали. Чого доброго, асистент передумає, поки ми снідатимем!..

— Ой тьотю, не треба нічого! — кинувся я до кухні і зашипів тітці на вухо: — Я вам ніколи не прощу! Я вам ніколи не прощу, якщо через ваш сніданок...

— Ну хоч візьміть з собою по бутербродику, — плаксиво сказала тітка.

— Давайте, тільки швидше, бо він піде, — прошипів я.

Тітка забігала-закрутилася по маленькій кухні, як квочка. Розбила блюдце, розлила олію і спакувала нам, нарешті, два «бутербродики», що важили, мабуть, кілограма з півтора. Ми не стали сперечатися, щоб не гаяти часу.

— Зараз заїдемо до Максима Валер'яновича і — на студію, — сказав асистент, підводячи нас до газика, що стояв біля будинку.

...Коли ми під'їздили до лаври, я подумав про Вальку. Треба було б взяти її на студію... Вона стільки для нас зробила! Що за свинство! Чому їй не можна?.. Хай стоїть десь там іззаду. Раз є у фільмі хлопці нашого віку, може бути й дівчина... Тим більше — така дівчина! Що могла одна виступити проти цілого гурту хлопців... Що могла вночі піти у підземелля. Що взагалі ні чорта не боїться...

— Слухайте, — сказав я асистентові. — А можна, щоб з нами одна тут дівчина поїхала?

— Дівчина? — усміхнувся асистент. — А хороша?

— Отака! — підняв угору великий палець Ява. — Просто хлопець, а не дівчина... Ви її, мабуть, бачили. Вона вчора була з нами на студії.

— Правда, наказано хлопців, але...

— А її можна загриувати під хлопця. Ніхто не помітить, чесне слово... — з жаром сказав Ява.

— Ну що ж... Катайте по свою дівчину. Поки я заберу Максима Валер'яновича... Чекайте мене отут біля таксопарку.

Ми вилізли з газика, і асистент поїхав.

Біля Вальчиного під'їзду Ява спинився, затупцяв на місці, помацав гулю і сказав:

— Може, ти сам її гукнеш... Чого обом ноги бити?

От крокодил! Він соромиться своєї гулі! Все одно ж вона побачить — рано чи пізно! Я йому так і сказав. Ще й додав:

— Як хочеш, можеш піти сам. Я не заперечую. Вона ж твоя більше подруга, ніж моя.

— Подумаєш... Ну, ходімо вдвох... Просто я думав...

Що він там думав, а пішли ми таки удвох. Пішли, прикриваючи долонями свої гулі Далеко йти нам не довелося. Бо ми одразу зустріли Вальку. Просто біля під'їзду.

— О, драстуйте! — радісно вигукнула вона. — Ну, як у вас? Все гаразд? Дома не перепало? Чого це ви за голови держитеся?

— Здоров! Здоров! — ухилилися ми од відповіді. — Ми по тебе... їдьмо на студію... Асистент сказав...

— Невже? Їдьмо! О, то це у вас гулі на лобах!

Таки побачила! Далі ховатися не було сенсу. Ми опустили руки.

— А я знаю, а я знаю, від чого це! — простодушно сказала Валька. — Це ви, мабуть, знову щиглі один одному били... Еге ж?

Ми мовчки кивнули. І тут побачили Будку. Він ішов по подвір'ю, сумний і набурмосени, і не бачив нас...

— Ой, а ви знаєте, — зашепотіла Валька, — Будці так перепало, так перепало... Мати повернулася з роботи раніше, ніж звичайно. Він прийшов, а вона дома. І ви ж бачили, який у нього був костюм... Таке було-о... Мені його шкода... І взагалі він не такий уже й поганий... У всякому разі, не мертвяк, як деякі... Хоча б той самий Юрко Скрипниченко...

Ми з Явою перезирнулися. І, по-моєму, одночасно подумали про одне й те ж саме. Треба взяти його на кіностудію!.. Адже нам режисер прямо сказав, щоб ми прихопили одного-двох хороших хлопців. І ми візьмемо Будку. А що! Хай зіграє в кіно. Хай прославиться наш учорашній ворог, який завів нас у підземелля і думав настрахати до смерті... Хай! Нам хотілося бути сьогодні благородними, добросердими і великодушними.

Будка не одразу зрозумів, чого ми від нього хочемо.

— Га? Що? — повторював він, лупаючи очима.

— Та на кіностудію ж... У кіно зніматися... Не хочеш? — тлумачили ми. — Ти що, сказився, від такого відмовлятися...

Словом, коли асистент, як домовились, під'їхав до таксопарку, нас було четверо.

Асистент був розумна людина. Побачивши, крім Вальки, ще й Будку, він тільки сказав:

— Ясно... Отже, в перепустці треба поставити цифру 4? Я не помилився?

— Ага, — усміхнувся Ява.

Максим Валер'янович, що сидів у машині, зустрів нас весело:

— Привіт, панове! Нічого не питаю, бачу: все гаразд... Були серйозні бої, але перемога на вашому боці... Так?

Я мовчки кивнув і одтягнув рукав на лівій руці, де був надітий годинник.

— От і добре... От і добре, — Максим Валер'янович якось загадково усміхнувся.

— А що, не знайшли ще того... царя? — спитав я.

— Побачимо, побачимо... — і він знов усміхнувся. Мені здалося, що він щось знає, але чомусь не хоче сказати. І водночас я відчував: те, що він знає, хороше, приємне для нас.

— Ну скажіть, ну, будь ласка, — нетерпляче попросив я.

— Терпець, панове, терпець! Все з'ясується на студії... Кіно, дорогі панове, найчудесніше диво двадцятого сторіччя...

Всі ці загадкові слова ще більше розпалювали. Мене взяла така нетерплячка, що я не міг усидіти на місці: весь час крутився і поглядав у вікно — коли вже та студія...

І от знову низька брама. Знову щити з крилатими словами. Знову: «У людини все має бути прекрасне; і обличчя, і одяг, і душа, і думки...»

«От ти ж іще, їй-богу! Ніколи, мабуть, не бути мені людиною...» — подумав я, мацаючи свою гулю.

Ми під'їхали до отих дверей, що крутяться, і вилізли з машини.

— Доведеться нам зараз розлучитися, панове, — сказав Максим Валер'янович. — Мені в павільйон, а вам — на озеро... Ми у різних картинах... Запам'ятайте цей день, горобці. Може, для когось із вас він буде історичним і знаменним на все життя. Хтозна, може, хтось із вас стане в майбутньому справжнім артистом. І згадуватиме цей день, як перше хрещення. Ну, ні пуху ні пера. У мене епізод маленький, як звільнюсь, прийду на вас подивитися.

І Максим Валер'янович пішов у двері, а ми попрямували по асфальтовій дорозі. Ми відчували себе урочисто, наче він щойно посвятив нас в артисти. Пройшовши трохи, ми побачили ліворуч біле погруддя лобатого мужнього чоловіка. Нам здалося, що той чоловік з крилами і схожий на якогось гордого білого птаха. То був Олександр Довженко, письменник і режисер, ім'я якого носила Київська кіностудія. Ми бачили його фільми «Земля», «Сумка дипкур'єра», «Щорс» (їх показували позаторік у нашому клубі). Отакі-о фільми! Особливо «Щорс». От люблю такі фільми — про героїв!.. І «Поєму про море» ми бачили, і «Повість полум'яних літ», а «Зачаровану Десну» — і книжку читали, і кіно бачили. Дуже інтересна там прабаба, яка лається. Так навіть наш Бурмило не вміє. Словом, Довженка ми знали дуже добре.

І те, що одразу після «благословення» Максима Валер'яновича ми пройшли повз Довженка, надало словам старого арі іста якоїсь особливої ваги і значущості і настроїло нас ще більш урочисто.

Асфальтова дорога звертала ліворуч до великого сірого будинку, а ми пішли прямо по стежці, повз якісь довгі сараї. Біля них у безладді стояли вози, натачанки, сани, як у колгоспному дворі. Причому деякі старезні — наче з музею взяті, деякі новенькі — мов щойно зроблені. І зовсім цілі були, і поламані. Стали попадатися рештки якихось декорацій: там шмат стіни з двома колонами і вікном (певно, від поміщицького будинку); там поламані сходи і поруччя — все, що лишилося від колишнього капітанського містка; а онде гармата стоїть, низенька, на колесах, як у возі (із спицями) — прапрабаба сучасної артилерії. А в одному місці — так просто купою навалено якихось уламків розмальованої фанери, картону, ганчір'я.

Несподівано з-за кущів попереду блиснула вода. Озеро. Ми підійшли до нього. Справжнє і звичайне собі невелике озеро. Справжня мокра вода, справжнє живе латаття, справжня осока, справжні верби схилилися над водою, справжній хисткий місток-кладка перекинувся з берега на берег. І все-таки ні, не звичайне озеро! Кінематографічне. Посередині на плаву невеличкий дощаний пліт на залізних бочках — понтонах, і на тому плоті розкарячилася тринога кінозйомочна камера, біля якої пораяються двое у спецівках. Тут же поруч з кінокамерою стирчить на залізній тичці головатий прожектор. А на березі, на тому боці, стоять люди у спецівках і держать великі дерев'яні щити, обклеєні срібним папером, у який ото хороші цукерки загортають. І тими щитами пускають здоровенських зайців на місток, де с гоїть дореволюційний вусатий царський жандарм у мундирі, з шаблюкою. Поряд з ним — дядько у косоворотці Жандарм і дядько курять і про щось мирно розмовляють.

На цьому березі — грузовик-фургон, схожий на ті, у яких хліб розвозять, стиха гарчить, як собака, що збирається гавкнути. І не в моторі гарчить, а всередині, у фургоні. Як ми потім дізналися, то був так званий «тонваген», що записує звук. На землі у траві гадючаться, переплітаючись між собою, товсті черні гумові кабелі. І кабелів тих казна-скільки. Одні до тонвагена тягнуться, інші до озера, просто під воду, і аж біля плоту виринають, щоб у кінокамеру і у прожектор вштрикнутися... І ще по землі розкидані оббиті залізом ящики, лавки стоять, стіл якийсь. І серед усього цього люди метушаться, кричать, лаються. Серед них помітив я жінку у білому лікарському халаті. «Еге-е... Мабуть, небезпечне все-таки це діло — кінозйомка. Недарма в них у вестибюлі аптекою пахне... і тут лікар...» — десь далеко-далеко, в глибині душі, дригнулась у мене думка. Дригнулась і завмерла. Не було коли їй розвиватися. Бо знайомий уже нам лисий режисер Женя (Євген Михайлович), який у високих, аж по саме нікуди, гумових мисливських чоботях човгав у воді біля кладки, раптом, побачивши нас, загукав:

— Що ж ви запізнюєтесь? Зриваєте мені зйомку?

І, каламутячи воду, заспішив на берег.

— Привіт, старики!

Чвиркаючи чоботями, він підійшов до нас. Підійшов, схилився, пильно вдивляючись у наші з Явою обличчя, потім випростався і суворо глянув на асистента:

— Що це за інваліди? Я їх не знаю...

У мене зупинилося серце.

— Що це таке, я питаю? — вже на нас суворо дивився він. — Що ви всі — збожеволіли! Як зговорилися! Той захворів, а ці... Що це за гулі? Хіба я просив приготувати мені на сьогодні гулі? Я гулі не замовляв! Такий був типаж! Я так радів! Зіпсували мені типаж!

І раптом — наче то не він кричав, а хтось інший, — тихо й лагідно промовив, підморгнувши нам:

— Ша, хлопці, все гаразд... Гулі, звичайно, не потрібні, але у нас є для цього Людмила Василівна... Людмила Василівно! — гукнув він до жінки у білім халаті. Та врез підбігла.

— Людмила Василівно, зашпаклюйте їм, будь ласка, ці штуки... І взагалі, зробіть їм обличчя.

Людмила Василівна розчинила свій чемоданчик — у ньому були якісь щіточки, пензлики, тюбики, баночки, фарби, якась замазка, схожа на пластилін. Словом, різне причандалля для гримування.

«Тю, — майнуло у мене в голові, — а я думав, дурний, що то лікар — про всякий нещасний

випадок... А воно — гример, на зразок перукаря...»

Людмила Василівна спершу взялася за Яву, він був ближче до неї. Раз, раз, раз — чимось підмазала, підфарбувала припудрила — і гулю як корова язиком злизала. Нема. Потім Людмила Василівна взялася за мене. Було якось чудно і лоскотне відчувати ніжні дотики гримера, який щось тобі на лиці мазав, розтирав, ще й пудрив (а я ж думав, що тільки жінки пудряться!). Ніколи ж у світі нас не гримували. Оце вперше!.. А коли Людмила Василівна почала потім нам брови й очі підводити, а тоді ще й губи посадою губною мазнула, — я не стримався і загіготів. От якби ми так по селу пройшли. Затюкали б, а може, й щось нехороше почали кидати!

Будка з Валькою стояли осторонь сумні, як собаки під дощем. Вони вже були певні, що їх не беруть, що про них забуто, що вони тут нікому не потрібні... Кепське відчуття!

Режисер, примружившись, наглядав за роботою Людмили Василівни, заходив то з одного, то з другого боку, роздивляючись нас, як циган коней на ярмарку.

Нарешті сказав:

— О, гаразд! А тепер оцим... — і повернувся до Вальки та Будки. Ті одразу засяяли... Якби у них були хвости, вони б заметляли хвостами... Будка стояв під час гримування підкреслено серйозно, бурмосив брови і закопилував губи... Валька кокетувала, зиркаючи нищечком у дзеркало, вмонтоване у кришку чемоданчика. Але красуню кінозірку з Вальки не зробили. Навпаки, на вимогу режисера Вальчину сучасну зачіску «конячий хвіст» було зліквідовано, а волосся неохайно скуйовджено, і Валька одразу стала схожа на безпритульну. Потім всіх нас позамурзувалп сажею...

«Мабуть, босяків якихось гратимем», — подумав я.

— Де Клава? Де костюми для дітей? Що таке? — закричав раптом режисер.

— У костюмерну побігла... По плаття для дівчинки, — гукнув хтось.

— Не могла раніше?

— Так не знала ж, що дівчинка буде...

— Треба було знати... Як так — діти, і щоб не було дівчинки... Все вам треба пояснювати!

Валька аж зашарілася — стільки галасу через неї.

— Я тут! Я тут! — біжучи, закричала струнка, гарна, підфарбована дівчина (оце справжня кінозірка!). В руках вона тримала якусь шматину.

— Ходімо, реб'ята! — весело покликкала вона нас. За тонвагеном на лавці висів наш кіноодяг. Не одяг, а якесь гноття — під руками розлазилося, латка на латці. Я б таке зроду не надів. Але для мистецтва... Валька з Клавою одійшли за ріг тонвагена, і ми почали перетой... перевтілюватись... А тоді, одягнувшись, вже не втрималися і, присідаючи й тицяючи один на одного пальцями, почали реготатися:

— Ти диви, ти диви на нього — от опудало!

— А ти! Обернись на задні колеса! На себе глянь! Наче з тюрми втік!

— Он, не можу! Ой, не можу! В такому дранті і губи намащені...

З-за рогу тонвагена вийшла Валька. Вона була у брудному розпанаханому платті, що ледь держалося у неї на плечах. Ми враз виструнчилися і схилилися в поклони:

— Здрасте, ваше благородіє...

Валька, взявшись пальчиками за край своєї шматини, присіла, як ото балерини в опері присідають. Ми зареготали всі четверо.

— Досить, досить там! До роботи! — почувся крик режисера.

Коли ми вийшли з-за тонвагена, він повів нас до дерев'яного столу з двома лавками, що по-селянському був укопаний у землю під розлогим деревом на березі озера. Посадовив на лавки, сів сам і почав:

— Значить, так, старики! Картина, яку ми знімаємо, розповідає про революційні події 1905 року на Україні... Вас запрошено взяти участь в одному з епізодів... Зміст епізоду такий: на кладці над річкою робітника-революціонера Артема наздоганяє жандарм, щоб затримати. Артем б'є жандарма, жандарм летить у воду... Артем тікає... Ви — у човні неподалік від кладки. Рибалите... Ви бачите цю сцену, страшенно радієте, аж підстрибуєте. І все... Тільки радість повинна бути на повну котушку. Для цього ви собі уявіть, наприклад, що ви не тільки взагалі не любите жандармів (бо ви ж діти робітників), а що цей конкретний жандарм — ваш особистий ворог, що він вас завжди ганяє і таке інше. Ану прорепетируємо. Значить, я жандарм. Біжу за

Артемом, хапаю його за руки. Артем виривається, б'є мене в груди. Я падаю — плюх! Ну!..

— Га-аа! Га-ля-ля! І-і-і! Го-о-о! — підскакуємо ми, розмахуючи руками, танцюючи і ревучи на все горло.

— Стоп! — піднімає руки режисер. — Не те! Це вже занадто! Базар. Так ніхто з нормальних людей не радіє. Це з репертуару божевільних. Так ви тільки самі попадаєте у воду та й годі. Треба, щоб було життєво, переконливо.

От тобі маєш. Сам же наказав «на повну котушку»... Занадто... Хе! Побачив би він, що коїться у нас в класі, коли вбігає староста Стьопа Карафолька з криком, що математична захворіла й уроку не буде. Ото котушка! Ото радість!.. А це...

— Ану, ще раз спробуймо. Тільки серйозно, по справжньому. Жандарм падає... Плюхі Ну!

— А... О... І... — мляво вигукуємо ми, ледь усміхаючись...

— Стоп! — знов піднімає руки режисер. — Ви мене, старики, не так зрозуміли. Це вже крайність. Так радіють лише на похоронах. Невже ви не можете нормально, по-справжньому, переконливо радіти? Це ж ваш ворог! Найзапекліший ворог! І його кидають у воду! Радісно ж бачити таке. Він же так знущався з вас! Стривайте! Це ж він вам учора гулі понабивав! Ну да — він. Що ви, забули, чи що!.. Вчора ви читали прокламацію, наклеєну на паркані, він почав розганяти вас, піхвами тільки — раз-раз! — от вам і гулі... Кат проклятий! Погань! Як я його ненавиджу! — режисер говорив так переконливо, наче це було насправді (слухаючи його, я на якусь мить навіть раптом повірив, що це не дядько, а справді жандарм набив мені гулю).

— І от цей катюга біжить через кладку, наздоганяючи Артема (а це ж ваш друг хороший — Артем!), — збуджено вів далі режисер. — Схопив Артема за руки... Артем розвертається. Тиць жандарма! Той — плюх у воду! Ну!

— Го!.. Ха! Ха!.. Ігі... Ой!.. — підхопилися ми всі разом у щирому запалі.

— О! Годиться! Молодці! Спасибі! Щоб так було під час зйомки. Домовились? Людмила Василівно! Людмила Василівно! (І знову підбігла жінка у халаті з чемоданчиком). — Відновіть їм, будь ласка, їхні гулі. Та підмалюйте добренько, щоб було видно. Доведеться в епізоді на явочній квартирі дати репліку про ці гулі...

Поки Людмила Василівна поралася біля нас, Валька шепнула мені на вухо:

— Пишайтеся! Ваші гулі увійдуть в історію мистецтва. Вони допомагають створити художній образ.

— Кінчай! — сказав я незалежно, але тільки для годиться, щоб приховати горду радість: а що ж! Через нас навігь репліку якусь нову у фільмі дають!

— Ходімо, ходімо! Починатимемо зйомку! — сказав режисер.

Він підвів нас до човна.

— Веслувати вмієте?

— Го-го! — вигукнув Ява — Ми ж у плавнях вирости!

— Прекрасно! Значить, так: дівчина сяде на носі. Ти, — показав він на Будку, — отут... ти, — взяв мене за плече, — з веслом отут. А ти, — сказав він Яві, — з правилом на кормі... На кормі й на носі, як бачите, вірьовки з каменюками. Заякоритесь там, де скажуть. І слідкуйте, щоб човен не знесло. І ще одне — ні в якому разі не дивитися в апарат! Тільки на жандарма. Бо зіпсуєте мені кадр.

Ми сіли в човен, Ява відштовхнувся веслом. Я гребонув раз, ще раз, намагаючись робити це якомога красивіше і хвацькіше — хай бачать, як я вмію!.. Але вже втретє гребонуті не встиг.

— Стоп! — заволав оператор, що по той бік кладки націлявся на нас з плоту кінокамерою. Від несподіванки я тіпнувся, черкнув веслом по воді, затримуючи його, і оббризкав Будку і Яву. От тобі й показав, як я вмію!

— Назад! — закричав — оператор. — І трошки ліворуч... А тепер праворуч... Вперед трошки... Ні-ні, це багато. Назад. Ліворуч тепер... Ще трохи... Досить, досить. Трошки праворуч...

Хвилини п'ять, не менше, ми отак маневрували під командою причіпливого оператора, аж поки він крикнув:

— Сто-оп! Кидайте якоря! І сидіть тихо, щоб не збити човен.

Ява на кормі, а Валька на носі скинули у воду каменюки, і човен став. Ми завмерли, чекаючи зйомки...

— Увага, увага!.. Приготуватись! Починаємо... — почувся несподівано гучний голос режисера. Він уже, виявляється, стояв біля оператора на плоту, приклавши до рота блискучий блищаний рупор. Як він опинився на плоту, ми так і не помітили — наче пройшов просто по воді, мов Христос.

Жандарм і дядько покидали цигарки. З берега по кладці підбіг до них юнак у береті. В руках у юнака дощечка, зверху пофарбована смугасто, як шлагбаум, а внизу чорна, наче іграшкова класна дошка, і на ній крейдою написано:

«артем»

297 1

— Увага!. Почали!.. Мотор!.. — крикнув режисер. Юнак у береті розчепірів отой «шлагбаум» на дощечці, підніс до самісінького носа жандармового — клац!

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший... — крикнув юнак, дощечку під пахву і пригинцем швидше на берег. А жандарм з Артемом уже зчепилися. Вовтузяться на кладці. Тоді Артем враз вирвав руки, розмахнувся... бемц! — жандарма в груди. Жандарм — беркиць! Шубовсть! Ого-го! Бризки здійнялися аж до неба — не те, що від мого весла! Мить — і вже з води стирчать тільки жандармові чоботи. А Артема й сліду не стало. Закипіла вода — тиць? — вигулькнула голова жандармова. Кашкета нема, волосся очі заліпило, з носа тече, звідусюди тече, вуса, як у моржа, з рота вода фонтаном, на півтора метра. Ух ти! Здорово грає.

— Та радійте ж, радійте! — почулося враз з плоту одчайдушне режисерове.

Ми здригнулися, презирнулися розгублено, підхопилися... у мене не було дзеркала, і я не бачив свого обличчя, але у Вальки, у Яви і в Будки обличчя були, одверто скажемо, дурнуваті. Очі витріщені, роти роззявлені, перекривлені. То була, звичайно, не радість. То було казна-що.

— Стоп! — закричав режисер. Десь щось клацнуло. Гарчання тонвагена вщухло.

— Ви що, послули? Хто за вас гратиме — я? Ви ж в одному кадрі з жандармом. Жандарм падає... Наїзд трансфокатора — ви радієте... Я ж попереджав. Зіпсували мені перший дубль. І жандармові треба перевдягатися. Бачите, що накоїли.

Ми сиділи, як побиті. Ми так захопилися грою жандарма, що прогаяли мить, коли нам треба було зрадіти. Ну що ви хочете! Це ж все-таки наша перша в житті зйомка! А ви хочете, щоб ми вам одразу стали, як Аркадій Райкін!

Жандарм виліз із води, посварився на нас кулаком, але без злості, усміхаючись. Ще й підморгнув. І пішов за тонваген перевдягатися.

— Нехорошо вийшло! Підвели ми їх! Давайте хоч зараз добре зрадіємо! — зашипів з корми Ява.

— Ага, — сказав Будка.

— Нуда, — сказала Валька.

— Авжеж, — сказав я.

Поки жандарм перевдягався, я накопичував у собі радість, — сидів і згадував все найкраще, найрадісніше, що було в моєму житті: і як мені нові футбольні бутси купили, і як я найбільшого на баштані кавуна вкрав, і як мій ворог відмінник Карафолька двійку з фізкультури схопив... Я спіймав на собі Явин погляд. Він дивився на мене з уїдливою посмішкою. Я знаю, що він згадує! Він згадує, як я, стрибаючи при всіх з верби у воду, зачепився трусами за гілку, розпанахав труси і летів у воду голий... Ну добре, хай згадує, мені для мистецтва не жаль! Аби тільки зйомку не зривав!

— У, гад, жандарм Європи, так тобі й треба!.. Хі-хі-хі-! — це шепоче про себе поряд зі мною Будка — настроює себе, готується. Мені не видно і не чути, як готується Валька, але я певен, що вона теж готується. Ух, ми зараз дамо! Ух, ми зараз зрадіємо!

З-за тонвагена вийшов жандарм у новому сухісінькому мундирі — наче й не падав у воду.

І от знову вони стоять з Артемом на кладці.

— Увага... Починаємо... Мотор! — кричить режисер. І знову підбігає юнак у береті, клацає своїм «шлагбаумом» і вигукує:

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль другий...

Гарчить тонваген. Борюкаються жандарм з Артемом. Бемц!.. Беркиць! Шубовсть!.. Жандарм у воді... Ми підхоплюємося...

— Стоп! — кричить режисер.

— Тю-у-у...

Пропає такий заряд...

Виявляється, тікаючи, Артем послизнувся і впав. Він був ще в кадрі. А Артем — герой і не повинен падати. Герої не падають. В кіно падають тільки негативні персонажі.

Винуватий Артем бубонів:

— Звичайно... Накидали тут лушпиння якогось... І канатоходець послизнеться...

Режисер хмуриться і мовчить. Головних героїв фільму режисери не лають. Режисери лають лише статистів.

Жандарм вилазить з води, свариться кулаком на Артема, але вже не усміхається і не підморгує. Іде за тонваген перевдягатися.

І от знову...

— Увага... Починаємо... Мотор!

Клац! — «шлагбаум».

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль третій...

Бемц! Беркиць! Шубовсть!

— Ура! Га-га-га! Го-го-го! — мов скажені, по-справжньому радіємо ми, радіємо не стільки «по ролі», скільки тому, що нарешті нас знімають. Бачимо, режисер усміхається, киває нам, задоволений. Ну все!

— Стоп! — гукає раптом оператор. — Не годиться! Гілляка перекриває дівчину.

От іще!.. Ми вороже дивимося на Вальку, ніби вона винна, що її перекриває якась гілляка...

— Зрубати гілляку!.. Негайно!.. Що за свинство!.. Не можуть підготувати зйомку! Зриваєте мені роботу! Чорті-що робиться на цій студії! — кричить режисер невідомо на кого.

Ми сидимо, гордо поглядаючи навкруги. Ми не винні. Ми добре зіграли. Режисер нам кивав і усміхався. І це справді свинство, що цей дубль зіпсовано. Виходить, даремно ми раділи.

Жандарм вилазить з води, ні на кого кулаком не свариться, але про себе щось бурмоче, — видно, лається... Що ж, ми його розуміємо. Падати у воду не легше, ніж радіти.

— Увага... Почали... Мотор!

«Шлагбаум».

Клац!

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль четвертий...

Бемці Беркиць! Шубовсть!

— Га-га-га!.. Ура!.. Го-го-го!.. І-і-і!..

— Стоп! Ще раз! Жандарм не досить виразний.

Будеш тут виразним — четвертий раз у воду гепатися!..

— Увага... Почали... Мотор!..

«Шлагбаум».

Клац!

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль п'ятий.

Бемц! Беркиць! Шубовсть!

— Стоп!

У жандарма одклеївся один вус... А що ж ви хочете! Таких тортур живі вуса не витримують, не те що приклеєні.

Іде за тонваген мокрий жандарм. Виходить з-за тонвагена сухий жандарм.

— Увага!.. Почали... Мотор!..

«Шлагбаум».

Клац!

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль шостий...

Бемц! Беркиць! Шубовсть!

— Га-га! Го-го! Ох-ох-о!.. Хі-хі!.. — стараємося ми.

— Стоп! Молодці! Нарешті! Здається, тепер все! Гаразд! — задоволено каже режисер. Ми розпливаємося у радісній усмішці. І раптом він застигає, вирячивши очі.

— Що це?! На руці!

Я не розумію, що це до мене, і якийсь час іще радісно посміхаюся Будка штовхає мене в бік. Я дивлюсь на свою руку і все розумію...

— Го-годинник... — мимрю я.

— Що-о? Вбивця! Де ти бачив, щоб діти бідняків до революції носили годинники! Ну! Зарубав мені всі дублі. Ну! — якимось плаксивим голосом вигукував режисер, потім підніс до губ рупор і вже звичайним своїм голосом закричав.

— Всі лишаються на місцях! Перезйомка! Перезйомка! — а тоді знову плаксиво до мене: — Знімай негайно ж годинник і оддай на берег! Негайно!

У мене враз задерев'яніло всередині, я опустив голову і сказав:

— Не оддам!

— Га?! Що?! — не повірив своїм вухам режисер.

— Не оддам... Це не мій годинник... Він уже раз пропадав А я ного сьогодні хазяїнові оддати мушу.

— То що ж ти мені всю зйомку зіпсувати хочеш?!

— Якщо так — я краще не зніматимусь. Я на берег піду. Мокрий жандарм, що стояв по пояс у воді неподалік і слухав цю розмову, сказав.

— Ну, давай уже мені той нещасний годинник.

— Еге... Які бистрі! — кажу я і ховаю руку з годинником за спину, наче жандарм хоче його силоміць відняти.

— Не довіряєш? — усміхається жандарм.

Я мовчу. І раптом жандарм тихо так, тихо каже:

— А я тобі на пляжі довірив... Не побоявся...

Наче мене батогом по спині вперіщили — тіпнувся я і рота роззявив. Що-о?

— Не впізнаєш? — усміхається жандарм.

Я вдивляюсь, вдивляюсь, вдивляюсь... Ні, не може бути. Не схожий же зовсім. Обернувся я до Яви — він тільки плечима знизує: теж не впізнає.

Озирнувся жандарм навкруги, когось очима шукаючи, зупинився поглядом на Людмилі Василівні у білім халаті, кулаком на неї посварився (його улюблений жест) і крикнув:

— У-у... Розмалювала мене так, що хлопці власного годинника повернути не хочуть.

— Бачу — всі кругом сміються; і Людмила Василівна, і режисер, і оператор, і всі-всі, хто біля озера. І Валька, бачу, вже сміється, і Будка, і Ява рота розтягує. Значить, це він-таки, він — наш незнайомиць з тринадцятої квартири. Ну я й собі почав усміхатися, а тоді й кажу:

— А чого ж ви такий... Казали: «Цар, цар», а насправді — жандарм звичайнісінький. А ми, дурні, по всьому Києву царя шукали.

Ще дужче засміялися всі.

— Все правильно, — сказав жандарм-незнайомиць. — Щодо царя — ніякої з вашого боку помилки немає. Царя я таки граю. У цьому ж самому фільмі. І царя, і жандарма — дві ролі. Це ось Євген Михайлович так задумав. А взагалі вибачте, дорогі, що я стільки клопоту вам завдав своїм годинником. Повірте, зовсім не хотів... Дуже я тоді поспішав... На репетицію... Мені Максим Валер'янович розказав про ваші переживання... Чого ж ви не здогадались зайти у пляжну міліцію?... Я ж туди спеціально забіг — попередив і адресу свою залишив...

— Ну досить, досить... — усміхаючись, перебив його режисер. — Потім побалакаєте. У вас-то добре закінчилось, а от у мене! Біжіть переодягайтесь. Перезйомка! І все через вашого ж годинника!

— Боюсь, що нічого з переодяганням не вийде, — зітхнувши, сказав цар-жандарм. — Це був останній сухий мундир, — і він двома пальцями взяв себе за край галіфе, з якого струменіла вода...

— Як?! Клаво! Клаво! Де сухі мундири для жандарма? Щоб зараз же мені були сухі мундири! Чекаю! Негайно! Ви зриваєте мені зйомку!

— Євгене Михайловичу! У костюмерній було шість мундирів. Всі шість... підмочені... Клава захихотіла. — Більше взяти ніде. Треба ждати, поки висохнуть.

— Що — ждати? Що — ждати? Сонце не буде ждати. Сонце он уже сідає, — кричав режисер, хоча сонце ще й не думало сідати.

— Євгене Михайловичу, — спокійно сказав оператор. — Я думаю, перезнімати не треба... Я певен, що годинника в кадрі не було... Я б його помітив... От проявимо плівку, і ви переконаєтесь...

— А якщо був?

— Тоді перезнімемо.

Операторові таки пощастило вмовити режисера...

Режисер оголосив перерву на обід.

— Після перерви знімаємо епізод «Зустріч Артема з Марією»...

— Ви, друзі, не тікайте, — сказав нам цар-жандарм. — Я зараз перевдягнуся і вийду. Я сьогодні більше не знімаюсь. Марію граю не я... Тож не тікайте. Сьогоднішній день нам треба відзначити. Максиме Валер'яновичу, ви почекайте мене біля прохідної. Добре?

Максим Валер'янович, що вже давно, з третього дубля, сидів на стільці біля тонвагена, закивав, усміхаючись.

Ми пішли переодягатися. А потім підійшов асистент, той, що приїздив до нас, і вручив нам усім по три карбованці. Виявляється, всім статистам, хто бере участь у зйомці, платять за день по троячки. Оце здорово! Мало того, що ти в кіно знімаєшся, славу здобуваєш, так тобі ще й платять за це.

Прощаючись з нами, Євген Михайлович сказав:

— Спасибі вам, дорогі друзі, за допомогу. Молодці! Створили дуже переконливі образи революційне настроєних дітей бідняків періоду 1905 року. Якщо доведеться перезнімати, ми вас запросимо. До побачення!

І він кожному з нас потис руку. Ці режисерові потиски плюс троячки справили на нас дуже хороше враження. Настрій у нас був блискучий. По-моєму, з такого настрою починається щастя.

Біля пам'ятника Пушкіну Олег Іванович (так називали нашого незнайомця з тринадцятої квартири) взяв таксі, і ми поїхали. Ми поїхали туди, куди не тільки «до шістнадцяти не...», а мабуть, і «до вісімнадцяти не...» — ми поїхали в ресторан. В отой, що стоїть на горі над Хрещатиком, на найвищій, як кажуть, точці Києва, — в ресторан «Москва». І через усі шістнадцять поверхів піднялися швидкісним ліфтом на самісінький дах.

Весь Київ лежав під нашими ногами, іграшкові машини і тролейбуси сновіали по Хрещатику, а на тротуарах метушилася якась комашня, а не люди. І видно було так далеко, що, здається, ще трохи — і побачиш рідну Васюківку...

Ми сіли за столик, і до нас одразу підбігла молоденька офіціантка, ще здалеку всміхаючись і вітаючись з нами, а певніше — з Олегом Івановичем і з Максимом Валер'яновичем. Так вітаються тільки з тими, кого добре знають, поважають і люблять.

Олег Іванович почав замовляти всілякі страви. Довго замовляв — офіціантка дві сторінки у блокноті списала.

Повз нас пробіг якийсь дядечко-офіціант і теж дуже лагідно привітався, киваючи Максиму Валер'яновичу й Олегу Івановичу. Офіціант держав на руці велику тацю з тарілками, і до парували і дуже смачно пахли.

— Що це так пахне? — тихо спитав мене Ява (ми ж зранку нічого не їли — навіть про бутерброди свої забули).

Офіціантка почула і повернула до Яви свою усмішку:

— Це шніцель. Хочете?

Ява почервонів як мак. Вийшло, що він напросився на той шніцель.

— Аякже, аякже... Всім шніцелі неодмінно. Ми ж голодні, як вовки! Цілий день знімалися... — голосно на весь ресторан сказав Олег Іванович.

Тут уже ми всі четверо почервоніли — від задоволення і гордоців.

Офіціантка кудись побігла і почала носити на наш стіл різні пляшки й тарілки.

Ми бенкетували в ресторані, як справжні дорослі артисти. Ми їли численні закуски: шпроти, сардини, шинку, галантин (це така куряча ковбаса), салати, ікру, краби... їли шніцель... їли тістечка, цукерки й морозиво...

Максим Валер'янович і Олег Іванович пили коньяк. А нам дали потрошечку шампанського, від якого на нас тільки гикавка напала. Ми ховалися за салфетками з тою гикавкою й уважно слухали, що говорив Олег Іванович:

— Дозвольте випити за ваші успіхи, юні друзі! За ваші перші кроки по тернистому шляху мистецтва! Того, хто ступає на цей шлях, чекають і великі муки, великі страждання... і велике щастя. Дозвольте випити за ваше щастя!

Ми дозволили.

Ми сиділи і нищечком озиралися навсібіч. Якись вусатенькі молодики і фарбовані дівчата, що сиділи за сусідніми столами, перешіптувалися, позираючи на нас...

Це була слава.

Та слава, про яку ми так давно мріяли.

Так от вона яка — слава! Ресторан, столики з паперовими салфетками у вазочці, весь Київ під ногами, галан-тиц, шніцель, шампанське і гикавка... Хорошо!

Випивши за наші успіхи й за наше щастя, Олег Іванович і Максим Валер'янович дали нам спокій і завелися за якогось Степана Степановича, який «ні біса не тямить, вибачте, в мистецтві і тільки заважає створювати справжні художні фільми».

Хоча й був той Степан Степанович нехорошим чоловіком, але ми відчували до нього вдячність, бо через нього ми могли нарешті відпочити від свого щастя і приділити належну увагу тістечкам, цукеркам і всім тим ласощам, що стояли на столі. А все те було таке смачне, таке смачне, що в нас три дні потім боліли животи...

* * *

...А через три дні, коли ми видужали, ми почали обережненько протринькувати свої перші в житті зароблені на мистецтві троячки. Ми протринькували їх і колективно (разом з Будкою і Валькою), і індивідуально (удвох з Явою).

Ми з Явою немов переродилися після того «зйомочного дня». Ми ходили замріяні, меланхолійні, задумані, наче сонні.

Нас не тішили ні захопливі ігри у густих чагарниках по під лаврою (Будка ввів нас у свою компанію, яка виявилася зовсім не злочинною і щодня грала у щось цікаве). Нас не манили тихі прогулянки з Валькою і її подругами.

Нас не тішили всі численні радощі «містечка розваг», куди широку дорогу одкривали нам наші троячки. Іншого, зовсім іншого ждали серця наші. Лаштунки, декорації, грими, приклеєні вуса й брови, вогні рампи, прожектори, кінозйомочні апарати і... аплодисменти, аплодисменти (ох як жаль, що на кінозйомках не аплодують), — от чого хотілося нам нестримно, шалено, до болю...

Ми ходили на дорогу і дивилися, чи не їде по нас асистент з кіностудії. Але асистент не їхав. На студію нас більше не запрошували. Ні зйомки, ні перезйомки для нас не було.

Тоді ми йшли і довго ходили по місту, зупиняючись біля театрів, дивлячись на яскраві афіші і зітхаючи.

А потім ішли і з горя пропивали свої троячки на газованій воді з сиропом.

І от одного разу, сидячи у павільйоні «Соки-води» на бульварі Дружби народів за склянкою доброго лимонаду, ми... Ну, звичайно, це була Явина ідея. Як все геніальне, вона була дуже проста, і дивне, що вона не народилася у нас раніше. Створити театрі... Свій власний театр у Васюківці! Не який-небудь драмгурток, що готує одну миршаву постановку до свята, а потім розпадається. Ні? Театрі Справжній постійний театр з багатим репертуаром... З емблемою (у МХАТІ чайка, а в нас може бути крижень, дика гуска чи хоч би черногуз), з швейцаром у гардеробі (дід Салимон отака кандидатура для цього?), з білетами від карбованця — перший ряд, до двадцяти копійок — гальорка (обов'язково! Безплатно тільки паршиві драмгуртки виступають)... Словом, справжній художній театр. А що? Сільська «Третьяковка» може бути, а сільський МХАТ — ні?

Більше в Києві робити нам не було чого. І хоч ми ще мусили гостювати не менше тижня, ми того ж дня заскиглили, що страшенно скучили за домівкою, вмовили тітку взяти квитки і почали збиратися.

Великі діла чекали на нас у рідній Васюківці.

Розділ XV

Загибель Яви Станіславського і Павлуші Немяровича-Данченка. І все-таки

ми живемо! Держись, людство!

І от ми лежимо горілиць на траві, дивимося у небо, де глузливо підморгують нам зірки, і страждаємо. На весь космос, на весь Всесвіт страждаємо. І нащо ми придумали отой ВХАТ на свою голову!

Ну як тепер показатися людям після такої ганьби! Як подивитися їм у вічі...

І це ж не вперше. Уже ж був сигнал! Зла доля підкрадалася до нас задалегідь.

Вперше відчували ми це тоді, коли в клубі показували новий, щойно вилущений на екрани фільм Київської кіностудії імені Довженка «Артем».

Про те, що в цьому фільмі головні ролі революційне настроєних дітей грають артисти Рень і Завгородній, давно знало не тільки наше село, а й три сусідніх: Піски, Яблунівка і Дідівщина... І оскільки фільм показували спершу у нас — нетерплячі наші родичі з Дідівщини, Яблунівки й Пісок притарбанили того вечора на возах, мотоциклах і велосипедах у Васюківку.

В клубі нічим було дихати від родичів.

Ми з Явою сиділи у першому ряду в білих сорочках і новеньких рипучих черевиках поруч із головою колгоспу Іваном Івановичем Шапкою і завклубом Андрієм Кекалом. На афіші, яка вже три дні висіла на дверях клубу, величезними літерами було написано, що після перегляду буде «зустріч з учасниками картини...» Андрій Кекало вважав це за «пункт номер один» у плані культроботи на травень місяць. Ми три дні не грали у футболу, — писали конспект зустрічі і хвилювалися.

І от почало крутитися кіно. Ми витягли вперед шиї і завмерли.

Кіно крутилося.

Уже прокрутилося півкартини.

Нас не було...

І раптом ми з жахом побачили, що знайомого нам жандарма Олега Івановича, «нашого жандарма», на смерть убили революційні маси. Ми похололи... Як же це так? Як же він, мертвий, буде затримувати Артема на кладці? І як же тепер буде з нами?

Судомливо вчепившись руками в стільці, ми дивилися на екран. Ми ще розраховували на диво — що жандарм оживе (чого тільки не буває в кіно!) Але дива не сталося. Жандарм не ожив. Не було у фільмі ні річки, ні кладки, ні — бемц! беркиць! шубовсть! — ні революційне настроєних дітей бідняків... Не було того епізоду, в якому ми знімалися... Не було зовсім...

І коли в залі нарешті спалахнуло світло, ми сиділи у своїх білих сорочках і в нових рипучих черевиках жалюгідні й нещасні. Але наші родичі були хороші родичі, благородні і лагідні. Замість того, щоб сміятися й глузувати, вони навперейми заспокоювали нас.

— Нічого, нічого... Мать, щось у них сталося такеє, що... — казав двоюрідний дядько з Дідівщини.

— А скоріше всього з технічних причин... Через який-небудь брак... Самі ж розказували, як воно марудно знімалося, — казав троюрідний брат з Яблунівки.

— Ага, ага... Плівка засвітилася абошо... Всяке буває, — підгалдикувала п'ятиюрідна тітка з Пісок.

Один тільки завклуб Андрій Кекало позирав на нас косо — ми йому зірвали «пункт номер один» у плані культроботи на травень місяць.

Родичі як у воду дивилися. Через кілька днів прийшов із Києва лист од Вальки, де вона писала, що режисер Євген Михайлович передає нам сердечне вітання і дуже вибачається, але епізод на кладці довелось, на жаль, вирізати, бо він «не монтувався» (а взагалі вийшло дуже добре, він нам щиро вдячний за допомогу і аж плакав, коли вирізав, — це його слова).

Отакій пшик вийшов у нас з кінематографом... Здавалося, цей серйозний сигнал з боку примхливої артистичної долі мусив застерегти нас, попередити про небезпеку. Але ми були легковажні шминдрики, гірші за Хлестакова, і не звернули на це уваги. І от тобі маєш. Лежи тепер і плач, і гризи землю, і вовком вий на рогатий місяць.

І не так нам боляче й гірко через свій особистий провал, через свою особисту ганьбу і сором! Що там наші особисті болі й страждання! Скільки разів переживали, переживемо й тепер!

Головне, що завдає нам найбільших, найболючіших, найнестерпніших страждань, — це те, що ми вчинили, як зрадники, як запроданці, як жалюгідні підлі штрейкбрехери... Ми ж зірвали

весь спектакль, підвели всіх. Багато-місячна робота усього ВХАТу через нас пішла у помийницю...

Багато різних гріхів було у нас на совісті. Але ніколи ми не були зрадниками. З найбільшим презирством і огидою ми завжди ставились саме до зрадників. І от...

— У-у, задрипанці нещасні, шмарогузи погані! — крізь зуби лає нас Ява.

— Зазнайки погані, барахольщики нещасні! — крізь зуби лаю нас я.

— Чемайдани безголові, а не артисти...

— Гнидики обскубані...

— Авжеж було соромно стояти і екати по-баранячому, слів не знаючи. Але ми мушили залишатися на сцені — і якось виплутуватися.

— Ну да, ми повинні були врешті набратися мужності і спитати суфлера, що там говорити далі. Ну посміялися б люди трохи, і спектакль би поїхав далі. А так...

Нам навіть страшно уявити собі, що зараз відбувається в клубі... Оце, мабуть, вийшла на сцену Галина Сидорівна і сумним голосом сказала, що спектакль одмінюється, бо, як всі бачили, Бобчинський і Добчинський втекли, зрадники, з бонового поста. Зал загув обурено. Яких тільки слів не посипалося на наші голови! Рідні матері і то відмовилися від нас у цю хвилину. Що ж робить тепер? Чим зарадити біді? Який вихід знайти з нашого безвихідного становища?

Нема виходу...

Кинутися з моста у воду, втопитися?

Ніхто ж не пожаліє навіть... Скажуть — так їм і треба, штрейкбрехерам шмаркатим. Нема виходу. Нема...

* * *

...Прийде завтрашній день, і ми дізнаємося, що трохи забагато на себе взяли, трохи переоцінили свою роль у житті суспільства. Ми дізнаємося, що спектакль зовсім не зірвався, що Городничий після нашої втечі не розгубився і сказав:

«Так я й знав, що ці нікчемні боягузи Бобчинський і Добчинський перелякаються і втечуть. Добре, що я перед цим зустрів їх на вулиці і зони мені все розказали...» І ловкач Карафолька жваво переказав усе те, що мали говорити ми з Явою. І спектакль пішов-поїхав як по маслу. Актори блискавично перебудовувалися на ходу, всюди потім те, що мали говорити ми, говорив хтось із персонажів. Глядачі нічого навіть не помітили. Наче Гоголь написав «Ревізора» без Бобчинського і Добчинського. Спектакль пройшов з шаленим успіхом. Аплодували так, як ніколи не аплодували ніяким справжнім приїжджим артистам... І виконавець ролі Хлестакова Коля Кагарлицький, тихий, затрушений Коля Кагарлицький, якого навіть не всі сусіди на кутку знали, — в один цей вечір прославився на все село. Прославився так, що ще трохи, і його ім'ям назвали б одну з сільських вулиць. І тоді раптом ми зрозуміли, що для того, щоб домогтися успіху, треба передусім довго-довго і наполегливо трудитись (як трудився Коля Кагарлицький). Ця стара і така відома істина, яку повторювали, вбивали, втокмачували протягом усього нашого життя нам у голови і батьки, і вчителі, і дитячі письменники і про яку завжди так легковажно думалося: «А, то для дурнів, для неспособних!» — ця стара істина раптом дійшла до нас. Дійшла до самого дна душі. Дійшла так, як доходили правила з арифметики: раз — і все ясно. Довго з сумом будемо думати ми про жорстоку неблаганність цієї істини.

* * *

Але все це — завтра. Завтра!..

А сьогодні ми ще нічого не знаємо... Ми лежимо голічерева у траві і тихо стогнемо...

Покотилася в небі зірка.

Затьохкав у кушах безжурний закоханий соловейко. Неподалік у свинарнику щасливо рохкає спросоння чиясь вразлива свиня, згадуючи щось своє приємно-свиняче.

Деся далеко-далеко, аж у Дідівщині, валують собаки.

Пахне молодією свіжою зеленню, медвяним цвітом і коровами.

Прекрасне і неповторне земне життя буяє, несучись у зоряному просторі безмежжя...

Раптом Ява підхоплюється, сідає, обхоплює зігнуті ноїи руками і тикається підборіддям у коліна. В очах його стрибають бісики.

— Артистів з нас не вийшло — це точно! — рішуче говорить Ява. — Я тепер сам нізащо не хочу бути артистом. Хай мені платять у день сто карбованців — не хочу. Мені така нервова робота не підходить... Провальюватись... пережити... Це мені дуже вредно для здоров'я. Знаєш, у мене ідея, Павло...

«Павло?»

Я вирячився на нього.

Ніколи він не називає мене Павлом. Щось у лісі здохло, — дуже вже, мабуть, серйозна ідея, раз він так офіційно мене називає.

— Денисович... якщо вже так, — підказую я.

— Можна й Денисович... — сказав він, навіть не усміхнувшись. — Так-от, Павло Денисович, минулого літа у нас з вами, по-моєму, було чимало пригод. Так? Так... Якби ці пригоди були не з вами, а з кимось іншим і цей хтось інший розказав би і'х вам — було б цікаво? Так? Так от у мене ідея: ми сідаємо і пишемо книгу про наші пригоди... Напишемо книгу, заробимо торбу грошей і поїдемо у кругосвітню подорож. На матеріалі тої подорожі знову напишемо книгу, знову долучимо торбу грошей і знову гайнемо у якісь мандри. І закрутиться машинка... І ми станемо письменниками... А що — погано? Письменники... Ми з тобою... Стоїмо і пишемо автографи... Карафольці, Колі Кагарлицькому, Гребенючці... Га? Здорово! Як ми раніше не додумались? Письменники... Це, брат, не те, що артисти... Артистів тисячі, а письменників — одиниці. От скільки ти письменників знаєш? Ну, Пушкін... Ну, Шевченко... Ну, Глібов, Квітка-Основ'яненко, Котляревський... Ну, Толстой... Ну, Чехов... Це — класики... А з сучасних? Ну, Гайдар... Ну, Чуковський... Михалков... Ну, Забіла, Бичко, Кава... Ну, Комар... І — все! Письменники — це брат, такі люди, що... А у дитинстві, між іншим, були звичайнісінькі собі пацани, вроді нас...

Я слухаю і дивлюсь на Яву з захопленням. Ну що це за хлопець! Який він умниця! Як добре мати такого розумного Друга!

— І, головне, ризику ніякого, — веде далі розумний Ява. — У крайньому разі пришлють на доробку... Як Андрію Кекалу.

Наш сільський поет завклуб Андрій Кекало уже кілька років надсилає свої вірші в усі республіканські, обласні та районні газети України. Стільки листів, як він, ніхто в селі не одержує.

Коли його питають:

«Ну як поетичні справи?»

Він гордо відповідає:

«Прислали на доробку...»

Доробляє він, доробляє, а там, диви, у якійсь районній газеті — тиць! — і надрукували.

— Ага, канешно, канешно, — кажу я з жаром. — Доробка так доробка! Подумаєш... Всі доробляють. Нічого страшного.

І ми тут же починаємо обговорювати Явину ідею. Як будемо писати?

Дуже просто — од руки. Як Пушкін і Шевченко. Деякі письменники пишуть тепер на машинці. Ми не будемо. По-перше, з нашим умінням одну сторінку три дні треба мучити. По-друге, хто нам дозволить цокати у сільраді на машинці. Правда, є ще в Кекала, але він свої машинки конкурентам не дасть. Він сам щодня цокає.

В якій формі будемо писати?

Прозою... Тільки прозою. Ніяких віршів. І все — як було. Нічого не брешучи і не додаючи (хіба що, як воно у письменників називається, — «художні деталі»). І писати будемо від першої особи (так завжди щиріше виходить). Та й смішно називати себе самих «вони».

Ми — це ми, звичайно.

Але весь час писати «ми» теж якось воно не той... Кожен окремо нічого зробити не може. Ні чхнути, ні почухатись, ні в носі поколупати. Треба писати «ми чхнули», «ми почухалися», «ми поколупали в носі»... Дурниця якась! Чого це я мушу чхати або чухатись, коли не хочеться! Тільки «за компанію»?! Та й зовсім воно не художньо виходить.

Думали ми думали і надумали, що, пишучи вдвох, будемо писати вроді як один — «я». А другий — уже по імені. Першу книжку один буде «я», другу — другий.

Кому першим бути «я» — жеребкували тут же одразу. Випало мені.

Ява спохмурнів, йому дуже хотілося першим бути «я»: і ідея ж його, і взагалі він звик завжди перед вести. Він, мабуть, розраховував на моє благородство, — що я запропоную: «Будь ти, Яво, першим...» Але я не запропонував. Мені не хотілося на цей раз бути благородним, мені хотілося бути «я»... тим більше, раз чесно випало. Я ж не махлював. Ява, звичайно, не став сперечатися.

— А назва, знаєш, буде яка? — сказав він. — «Незнайомець з тринадцятої квартири» або «Злодії шукають потерпілого». Здорово? І підзаголовок «Пригодницька повість...» Читачі у черзі стоятимуть... Га?

— Здорово, — сказав я.

Хоча назва мені не зовсім подобалась. Дуже вже детективна, несерйозна. Мені б хотілося, щоб була якась романтична, піднесена...

Але відмінити Явину назву після того, як він не став «я», — було б свинство.

Так і лишилося: «Незнайомець з тринадцятої квартири. або Злодії шукають потерпілого». Пригодницька повість.

Ми почали обговорювати план книжки. Значить, так: починаємо з того, як ми приїхали в Київ, і про пригоду з ночвами у метро, і про Явине вухо, і про Будку... Потім — про пляж, про незнайомця з тринадцятої квартири, про годинник... Словом, про все-все, що з нами трапилось. І кінчаємо тим, як ми провалилися на «Ревізорі». Чесно! Письменники передусім повинні бути чесними.

Ми підводимося з землі і розправляємо плечі. І нам здається, що головами ми упираємося в самісінькі небеса. Ява одним вухом навіть якусь зірку збив — ондо покотилася...

Ну — все!

Завтра ми купуємо у сільмазі великого загального зошита в лінійку, три авторучки (одна про запас!), сідаємо й пишемо.

Пишемо, пишемо, пишемо...

Тоді надсилаємо...

Тоді доробляємо, доробляємо, доробляємо...

Тоді знову надсилаємо...

І — все!

Ну, глядіть же!

Ми ще покажемо людству, на що ми здатні!

Начувайтесь!

Ві ще побачите, хто такі Ява і Павлуша!

Держись, людство!

А потім все-таки я буду льотчиком...

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
яку розказав уже Ява Рень
Таємниця трьох невідомих,
або
Повість про те, як посварилися Іван Васильович з Павлом
Денисовичем і що з того вийшло

Розділ I
Як це все почалось...

Чи знаєте ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав штукакенцію для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде по селу, всі собаки гавкають від

захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізнобіч, даючи йому дорогу.

Чудова людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколишніх селах і в районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича! Боже мій, яка рогатка! Миколай-чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з материного шльопанця. Рогачик з премічної горішини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ах ти, городи, чому в мене нема такої рогатки!

Гарна людина і Іван Васильович, — той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені.

Собаки також гавкають, а кури и гуси розлітаються врізнобіч, коли Іван Васильович іде по селу.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і мої же з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морзиво і якимсь вдала мунив за один раз вісім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

У Івана Васильовича зовсім навпаки, весь ніс і щоки у рдому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, — думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревенять усякі баналюки і подеколи, бува, на плетуть такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. «Прекрасні люди, — каже вона, — незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою».

А як дружили Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, господи, як дружили! Так можуть дружити тільки великі люди, класики. Один без одного — ні кроку. Один без одного — ні за холодною водою.

І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися — побили горшки. Та як! На дрібнюсінькі черепочки, що й не збереш, і не склейш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде: Павло Денисович і Іван Васильович проходилимуть вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові Але це так. Повірте мені на слово.

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович — це мій друг, мій вірний і незмінний другяка Павлуша, з яким — гай-гай! — скільки різного всякого пережив я за своїх тринадцять років.³

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку. Якось на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

— А давай запишемося в гурток малювання.

— Нащо? — питаю я здивовано.

— Як — «нащо»? Малювати будемо. Цікаво ж.

— Може, — кажу, — й цікаво. Хто вміє. А нам чого?

— Ти ж збирався колись стати художником.

— Ну й що!

Дійсно, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в

³ Прекрасний письменник Гоголь, і повість його «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» — блискуча повість, але далі писати «під Гоголя» я не можу, не вистачає пороуху. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня).

першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював курочку Рябу. Але то було випадково. Та курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів ч вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з'ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питають: «Скажи, якого це кольору?» І коли я невірно кажу, сплескують у долоні: «Ти диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?»

Спершу це мене дратувало, та потім звик. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

— А ти що — відчув у собі талант?

— При чому тут талант?.. Але чого не спробувати... — Павлуша одвернувся й почервонів. — Кажуть, що в мене щось... виходить...

— Ах, кажуть!.. Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов — ніяк не збагну. Як її нема — хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися — враз міняється просто на очах. Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті — здушеним горловим басом. Мабуть, йому вдається, що він дуже дорослий, мужній і принакний... Гидко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже бога за бороду вхопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенючкиного козака на коні, глузливо питали: «А хто то на собаці їде? Га?» (Це, до речі, я питав, але так воно й було — викапаний собака, а не кінь).

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: «А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух». Ич, розумниця яка! Нахалалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І весь час малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки цим портретам усе село знало про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: «Ти гадаєш, що в тебе є талант...» — як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

— Не слухай його, Павлушо! — закричала вона. — Він просто заздрить тобі. От у нього дійсно ніяких здібностей нема. Йому тільки різні фуліганські вибрики в голові. Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він фуліган і на тебе погано впливає...

Тут я її перебив і сказав:

— От я тобі зараз дам по портрету, як будеш!..

А вона:

— Від тебе тільки цього й можна чекати. Фуліган!

— Мовчи! — сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляща, і тут Павлуша схопив мене за руку:

— Не чіпай!

— Що значить — не чіпай? Вона буде мені таке говорити, а я...

— Говори й ти їй. Вона ж тебе не б'є.

— Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлик ізробив! Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

— Вона не мавпа, а людина! — басом сказав Павлуша.

— Ах, так! — скипів я. — То цілуйся з нею. Тьху! — Я вирвав свою руку, повернувся і пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

— От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати!
Що він на це відповів, я вже не чув.

Розділ II

Шукаю напарника. Геніальна теорія Антончика Мацісвського. У мене виникає ідея

Спершу я навіть не дуже переживав. «А, нічого, — думалося мені, — завтра помиримось».

Ми не раз, бувало, сварилися з Павлушею, але через день, найбільше два хтось із нас перший заговорював, і сварка вмить забувалася. Як правило, заговорював той, хто був більше винен у сварці. Я вважав, що на цей раз більше винен він. А що! По-перше, знає ж, що я дальтонік, і лізе з своїм малюванням. По-друге, підняв на товариша руку. Ще трохи і вдарив би. За що, питається? «Нас на бабу променял», як ото співається у популярній пісні про Стеньку Разіна. Та то ж хоч княжна була персидська, а це казна-що.

І я сподівався, що назавтра Павлуша отямиться і все буде знову ж таки, як у тій пісні, — «и за борт её бросает в набежавшую волну». Ну, я не вимагав, щоб він обов'язково топив Гребенючку (хай живе!), але щоб викинув її хоча б із свого серця.

Та минув день, два, три... А він усе не заговорював. Він одвертався так само, як і я, і не дивився в мій-бік. А на четвертий день дізнаюся, що цей довбеха записався-таки у художній гурток.

Це вже була зрада. І я не міг йому пробачити її. У мене всередині все клекотіло, як борщ у горщику. Ах ти ж перевертню, зраднику нещасний! Кинув мене, дальтоніка, а сам подався в художники, у живописці. Знаючи, що я не можу туди, фізично не можу. Це все одно, що кинути друга на полі бою. Ах ти ж Іуда! Іуда Завгородній! Тільки так я зватиму тебе відтепер.

Ти думаєш, я плакатиму? Так? Ні! Не побачиш ти моїх сліз! Не побачиш ніколи. Думаєш, я без тебе не проживу? Зів'яну, як тая квіточка? Ось-ось-о! Перше ти зів'янеш, ти плакатимеш, ти приповзеш до мене на пузі і благатимеш, щоб я тебе простив! Я ж тебе знаю — ти занудьгуєш, занудишся через кілька днів серед отих олівців і пензликів. Без наших пригод і мужчинських розваг.

І я відчув нагальну потребу щось устругнути. Щось таке... Таке, щоб світ похитнувся. Щоб у того Іуди від заздрощів у носі засвербіло.

Неодмінно треба устругнути. І причому негайно. Але що? Запустити щось у небо? Було.

Запускали уже з тим Іудою на паперовому змії глечик із сметаною.

Впіймати щось і... Теж було.

Піймали колись із Павлушею, тобто з Іудою, в лісі пугутькало і випустили під час лекції... От же ж! Як не треба, то тих ідей різних завжди повнісінька торба, а як треба, то хоч лобом у стіну гати...

Крім того — потрібен напарник. Без напарника, самому щось устругнути, по-перше, дуже важко, а по-друге, просто нецікаво. І я пішов на вигін до хлопців.

Вони сиділи кружка, курили й балакали про страшне.

Я мовчки підсів до них.

— Треба взять неторгований казан, — зловісним голосом казав Вася Деркач. — Тільки обов'язково неторгований: скільки за нього запросили на базарі — зразу куплять. Так-от, узять неторгований казан. Изробити у дні маленьку дірочку. Піймати кажана. Піти до лісу вночі о дванадцятій годині. Знайти мурашник. Покласти кажана. Накрити казаном. І одразу швидко піти, не оглядаючись. Бо кажан кричатиме дико... На другий день, теж опівночі, піти на те місце. Підняти казан. Там будуть лише кісточки кажанові. Розгребти їх паличкою. Знайти одну таку кісточку, як виделка. А другу — як гачок... І от, якщо ти хочеш, щоб хтось від тебе одчепився, треба його легенько відштовхнути тою виделкою. А як хочеш, навпаки, привернути когось, то треба зачепити гачком...

«Не інакше як Гребенючка, бісова душа, зачепила Павлушу отим гачком, а від мене одіпхнула виделкою», — подумав я.

— Брехня! — зневажливо пхикнув Стьопа Карафолька. — Чого ж ти не одштовхнеш

математичку, щоб вона до тебе не чіплялась і двійок не ставила?

Хлопці засміялися.

— Легше всього сказати — «брехня», — надувся Вася Деркач. — А ти ж не перевіряв?

— А що там перевірять! Ти б ще нас агітував чортів ловить або привидів. Пережиток! Неандерталець! — сказав Коля Кагарлицький.

Вася Деркач був-таки темний, як гудрон, і перебував під впливом своєї двоюрідної бабусі. Та бабуся, баба Мокрина, була дуже релігійна і забобонна. Вона уособлювала в нашому селі темні реакційні сили. Лектори завжди наводили її в кожній антирелігійній лекції як приклад пережитків минулого.

— А все-таки ті привиди якимось, знаєте... — мовив Антончик.

Учора в клубі показували чеський фільм «Привиди замку Морресвілл». Фільм комедійний, але привидів і різної страшнучої чортівні там стільки, що в залі весь час охали й ахали. Після таких фільмів завжди хочеться побалакати про страшне. І хочеться довести, що тобі воно, те страшне, просто — тю!

— Взагалі в наш космічний, атомний вік усі ці привиди в замках — чистісінька нісенітниця, — знов озвався Коля Кагарлицький. — Усе це спростовується елементарною наукою...

«З цим, звичайно, нічого не встругнеш, — подумав я. — Дуже розумний».

— З одного боку, звичайно... Квантова механіка... Лазери... — брякнув Вася Деркач і, опустивши очі, почервонів. Балда! Ручаюсь, що він поняття не має, що таке квантова механіка, що таке оті лазери. І зараз боїться, щоб хтось його не спитав.

З таким теж не встругнеш.

— А головне — кібернетика, — авторитетно сказав Стьопа Карафолька. — Наука зараз на грані створення електронного мозку — машини, яка повністю замінить людський розум.

«Тебе першого треба було б замінити к бісовому батьку машиною, щоб не задавався! — подумав я. — Якби мені навіть сто мільйонів давали, я б його у напарники не взяв».

— А все-таки... — несміливо промовив Антончик Мацієвський. — Кібернетика... Лазери-шмазери... Я розумію... Але... От ви мені скажіть, що з людиною робиться після смерті? От жив-жив чоловік, все відчував, думав, мріяв... І от раптом умер і — нема... Нема нічого! От як це може бути, щоб не було нічого? Повинно ж щось бути. От навіть за законами фізики. Ніщо з нічого не з'являється. Ніщо без сліду ііе 'щезає, а просто переходить в іншу форму... Закон Ломоносова. Залізно! От кожен з вас вірить, що от він умре і нічого від нього не буде? Нічого він не буде відчувати, думати ніколи. От скажіть мені! Тільки чесно!

— Ану тебе з твоїми розмовами! Найшов про що балакати — про смерть! Тьху! Замовкни! — обурено замахав руками на нього Карафолька. Стьопа Карафолька, незважаючи на те, що вважався серед нас найосвіченішим і найрозумнішим, бо був перший відмінник у класі, не терпів, просто не виносив розмов про смерть. Одразу починав тюкати, тьхукати і махати руками. Він дуже любив своє життя і здоров'я. Навіть коли він чхав, то завжди сам собі казав тихенько: «Будь здоров, Степане!» І розмови про смерть, мабуть, вважав небезпечними для себе — наче той, хто говорить, тим самим може наврочити й напсувати його дорогоцінному життю і майбутньому довголіттю.

Проте Антончик на Карафольчині прокльони особливої уваги не звернув.

— Ні, от серйозно, — сказав він. — От коли за законами фізики ніщо не щезає, то чому не можуть думки, розум, почуття... ну, оте, що називають душею... чому не може вого перейти у форму привида? Після смерті тіла. Га? Хіба це не науково? Хіба це суперечить науці? Га?

Всі пороззявляли роти і перезирнулися.

— Я читав, що у Англії є офіційно зареєстровані привиди, — вів далі Антончик. — Точно. Сам у журналі читав. «За рубезом». У самісінькому Лондоні. І в інших містах. Живуть у старовинних замках і регулярно з'являються. От як це пояснить? Га?

— Так то ж... то ж при капіталізмі, — заперечив Коля Кагарлицький. — У них і бог єсть. Теж офіційно. Так що з того!

— А от легенда про Горбушину могилу, — не здавався Антончик. — Живе ж вона в нас у народі. Скільки вже років... Років триста, не менше. І кажуть же, що бачили люди, і не раз...

І тут мені стрельнуло!

О!

— Хлопці! Ідея! — сказав я. — Чим отак язиками ляпати, пропоную перевірити легенду про Горбушину могилу. На власні очі пересвідчитися, правду чи неправду балакають. Піти вночі в п'ятницю й перевірити.

Хлопці знову пороззявляли роти й перезирнулися. Ту легенду про Горбушину могилу кожен знав змалечку.

Розділ III *Легенда про Горбушину могилу*

То була страшна легенда. Начебто давно-давно, ще за козаччини, повертаючись із турецького походу, стояли біля нашого села у долині кошом запорожці. Сотня сотника Горбуші. І сталася тоді дивна річ. Несподівано щез уночі мішок золотих дукатів, уся казна козака, всі скарби, всі трофеї, з важкого походу везені. Скарбником у запорожців був старий козарлюга Богдан Захарко. Сотник Горбуша звинуватив його у крадіжці. Хоч як клявся старий Захарко, хоч як божився, присягався всім святим на світі, що не винен, але довести нічого не зміг. І наказав сотник Горбуша скарати Захарка на горло. Зітнули старому скарбникові сиву козацьку голову. І тут-таки й поховали. Рушила сотня далі на Запорожжя.

Минув час, сотник Горбуша повернувся у ці місця і купив цю землю, заклав маєток, збудував палац і став жити на всю губу. І грошей у нього було — як гною. Він пускав їх на вітер, щодня бенкетуючи, п'ючи й гуляючи з місцевим панством. Бо то ж він сам викрав тоді той скарб запорозький і закопав серед темної ночі у долині під вербою...

Та не принесли щастя сотнику Горбуші крадені козацькі дукати. Не минулося йому злодійства. Темними горобиними ночами став з'являтися йому привид безневинно страченого скарбника Захарка. У довгій білій сорочині, без голови, підходив він до Горбушиного ліжка і схилявся, простягав руки, чи то погрожуючи, чи то благаючи про щось. І такий сірашний був той безголовий привид, що Горбуша схоплювався з ліжка і біг світ за очі, аж поки не падав знесилений. На ранок його знаходили десь далеко в степу подряпаного, закривавленого, ледь живого.

І наказав Горбуша розкопати Захаркову могилу, спалити прах, а попіл вистрілити з гармати, щоб розвіявся по вітру. Сподівався, що те врятує його від жахливих нічних видінь, оджене дух Захарка. Почали розкопувати могилу.

Розкопали — голова Захаркова є, а тіла нема. Пополотнів сотник Горбуша, аж сіпатися почав. «Копайте! — кричить — Копайте, поки не знайдете!»

Сім днів і сім ночей безперестанку копали джури. Викопали величезне ямище метрів стр завширшки, метрів двісті завдовжки. Але тіла старого скарбника так і не знайшли. А на сьому ніч на дні ями раптом роззявилось, зануртувало джерело, виповнилась яма водою і утворилось озеро, яке так і зветься — Захаркове.

Ще дужче спохмурнів, здичавів після того согник Горбуша, ще більше пив, заливаючи мед-вином жах у своєму серді. Та однак темними горобиними ночами з'являвся йому безголовий привид скарбника і простягав руки. І Горбуша зривався й біг світ за очі. І от одного разу після такої ночі джури знайшли його на березі Захаркового озера під вербою, де колись закопав він крадений скарб, мертвого і... без голови. Пізнали його тільки по сорочці та по шраму на плечі від турецької шаблі. А голову, як не шукали, ніде знайти не могли. Так його без голови й поховали. І збудували над його могилою каплицю. А невдовзі сам собою спалахнув маєток сотника Горбуші і згорів дотла. І оскільки був Горбуша нежонатий і ніяких родичів не мав, земля його одійшла в казну. І лишилася від Горбуші тільки ота каплиця на сільському цвинтарі. Вона самотньо стояла серед порослих травою могил — старезна, замшіла цегляна каплиця з повибиданими ще років, мабуть, двісті тому вузесенькими вікнами, з напівпрочиненими іржаво-залізними дверима, яких уже ні зачинити, ні розчинити, бо на півметра вросли в землю... І як тільки починає сутеніти, біля каплиці вже не побачиш живої душі. Люди обходили її десятою дорогою, бо казали, що те місце нечисте. Начебто щоп'ятниці (бо саме у п'ятницю був страчений Захарко) рівно опівночі з'являвся біля каплиці білий привид без голови. То приходив до Горбуші старий скарбник нагадати про себе. І з-під землі чувся стогін і приглушений крик жаху. Горбуша і в могилі не знав спокою,

мучився, спокутував свій гріх.

Проте побачити привид міг не кожен. Тільки, якщо ти щось украв і прийдеш після цього в п'ятницю опівночі до каплиці, тоді тобі явиться привид, — казали люди.

А оскільки таких дурнів небагато, щоб після крадіжки бігти вночі до цвинтаря на побачення з привидом, то живих, очевидців ми не знали. Тільки чули розповіді, що хтось колись бачив: чийсь прабабин свояк або ж прапрадідів кум.

Розділ IV

Я беру в напарники Антончика Мацієвського. Крадіжка апарата. Ми йдемо в розвідку на кладовище

— То що — боїтесь? Г-герої! — презирливо глянув я на хлопців.

— Та йди ти!

— Та ну тебе!

— Теж мені! — загомоніли хлопці.

— Це ж іще і вкрасти щось треба, бо інакше... — мовив Антончик.

— А що — і вкрасти! — не вагаючись сказав я. — Як для науки треба — можна і вкрасти. А що! Ви розумієте, якщо з'ясується, що Антончик каже правду і що душа цілком науково, за законами фізики перетворюється на привид — що це буде... Переворот у науці.

— Та що ти мелеш, — озвався Карафолька. — Який переворот? У якій науці? Навіть якщо тобі з переляку щось примариться, приверзеться, як ти доведеш?

— Як?! А сфотографую!

Ця думка майнула в мене так несподівано, що я сам не чекав.

— А що? А що? — загорівся я. — Коли привид справді є, то він мусить вийти на фото. Обов'язково.

— А що?.. От, мабуть, таки так. Га? — невпевнено сказав Антончик.

— Дурниці! Мова твоя — як з гнилого клоччя батіг! — впевнено заперечив Карафолька. — Якби можна було сфотографувати привиди, це б давно уже зробили.

— Ти думаєш? — уїдливо сказав я. — Так щоб ти знав, що усі великі відкриття завжди робилися несподівано для сучасників. І дурні сучасники спершу завжди сміялися з геніальних Ньютонів і Едісонів. А вже потім дивувались, як то все просто і як це вони самі раніше не подумалися.

— Ой, держіть мене, бо я впаду! — не своїм голосом закричав Карафолька. — Едісон найшовся! Переекзаменов-щик! Скажи краще, скільки буде двічі по два.

Хлопці засміялися.

— Смійтесь, смійтесь! Сміх — це здоров'я! — спокійно сказав я. — Слухай, Антончику... раз вони такі... давай з тобою удвох. Га? Ти таки, я бачу, хлопець! З тобою таки можна в розвідку! А вони...

Я махнув рукою.

Антончик зашарівся від задоволення. Кілька днів тому, коли ми ще не посварилися з Павлушею, він був «глистюк паралізований», бо не пройшов по бильцю містка, як це робили ми з Павлушею.

— Ходімо! — кивнув я Антончику. — Вони ще в нас посміються на кутні.

Карафолька глузливо закричав нам услід:

— Тільки хай вам привид автографа на портреті поставить! Бо наука не повірить! Ха-ха!

І хлопці знову засміялись.

Але збити мене з пантелику їм не вдалося. В мене загорілося серце, і я вже палко вірив в успіх нашої справи.

І коли, одійшовши трохи, Антончик не дуже впевнено спитав: «Ти що, таки серйозно хочеш сфотографувати привид?» — яз таким запалом почав його переконувати, як це все здорово у нас вийде, наче то не він, а я сам придумав оту теорію про перетворення за законами фізики людського розуму і душі в привиди.

Антончик слухав-слухав, кивав головою, підтакував, а потім скривився і сказав:

— Нічого все-таки не вийде. Це ж фотоапарата треба не якогось, а такого... якогось спеціального. Щоб уночі знімав. Моя «Смена» не візьме.

Я скипів.

— Ах ти ж, г-г... — хотів я сказати на нього за звичкою «глистюк паралізований», але вчасно збагнув, що одразу втрачу напарника, і сказав: — Г-герой! Теж іще! Якого там спеціального. Просто хорошого апарата треба. «Київ», чи що.

— А де взять? — спитав Антончик.

— Як — де? Вкрасти, звичайно!

Антончик аж спіткнувся:

— Ти що?!

— Все одно ж треба щось украсти. Щоб привид явився. Так вкрадемо фотоапарат.

— Та ну! Можна десь пару яблук поцупити, кавуна абощо. В крайньому разі по шиї напотілять. А за фотоапарат ще й у тюрму посадять.

— Та ми ж потім повернемо, чого ти!

— Еге! А як злапають! Доказуй тоді, що ти повернеш.

— Та я сам крастиму. Ти тільки на шухері стоятимеш, дрефло.

— А в кого? — вже спокійніше спитав він.

— Та в кого ж! У Бардадима.

— Ну-у... Ти ризикуєш! — довгасте Антончикове обличчя ще більше витяглося. — Той як залапає, руки й ноги з тіла повисмикує — точно!

Я й сам знав. Гришка Бардадим, двометровий здоровило-десятикласник, кулаком забивав цвях у дошку та ще й був, як то кажуть, у гарячому купаний: слово йому скажи, він уже заводиться. Його всі хлопці боялися. Але в нього був найкращий у селі фотоапарат «Київ» — з телескопічною лінзою і з такою чутливістю, що сам Фарадейович, наш сільський Едісон, казав, ніби тим апаратом можна знімати навіть під землею. Бардадим захоплювався фотографією, його знімки часго друкували в нашій районній газеті. Фотоапаратом своїм він дуже пишався і, звичайно, міг за нього повисмикувати руки й ноги зовсім просто. Але якщо вже фотографувати привид, то тільки Бардадимовим апаратом. А щодо ризику... Що ж, це навіть добре. Вже сама крадіжка апарата в Бардадима було діло неабияке, варте уваги широкої громадськості. А мені ж треба, треба довести тому іскарютьському Павлуші, кого він, Іуда, проміняв на ту лелеку обскубану. Щоб він плакав, отакими слізьми плакав у подушку, карався, ограждав і каювся. А я в його бік і не гляну. Хай кається! Хай! Щоб знав, як зраджувати друзів. Хай плаче! І задля цього можна й рискнуть.

— Але, мабуть, уже на тому тижні доведеться, — з надією сказав Антончик. — Бо сьогодні ж саме п'ятниця, а ми не встигнемо і вкрасти, і все інше. Га?

— Сьогодні, — твердо сказав я. — От просто зараз і підемо.

— Та чого так поспішати? Це ж така операція. Треба все обдумати, розрахувати.

— Що там розраховувати? Піти вкрасти, і все. Гайда!

Я просто так сказав, не задумуючись. А вийшло, наче наперед усе знав, як у воду дивився. Антончику навіть на шухері стояти не довелось.

Бардадимове вікно було відчинене, на стіні біля вікна висів апарат, і в хаті й біля хати нікого не було. Простягай руку й бери. Я так і зробив. І ми з Антончиком городами дременули до річки.

— От здорово! От, їй-богу! От, чесне слово! — аж захлинався Антончик. — Ніхто б з хлопців не наважився, а ми... Та що хлопці, ніхто б у всьому селі. Ніхто б взагалі у світі... А ми... В Бардадима! Скажи! От же ж... Правда? От!..

Антончика розпирало від гордості.

І тут біля річки ми несподівано побачили Павлушу.

Він сидів на березі, тримав на коліні довгасту дикточку і щось мазюкав на ній пензлем.

Вгледівши його, Антончик зиркнув на мене і виширився:

— Ги! Художник!

Він знав, що ми посварились, і хотів зробити мені приємне — старався з усіх сил: кричав, кривлявся і пританцьовував. Антончик сам дружив раніше із Павлушею, але після того, як він кинув Павлушу у скручний час на баштані, коли ми грали у фараона, той перестав з ним дружити. І тепер Антончик мстиво глузував з Павлуші. Це було негарно, неблагородно, і не варто було б

підтримувати його. Але я підтримав. І теж злорадо зареготав. Я, може, и не став би реготати, якби не ота дикточка. Я зразу побачив, що то таке. То була кришка од посилки. На зворотному її боці чорним олівцем була написана адреса:

село Васюківка,
вул. Гагаріна, 7,
Гребенюк С. І.

У мене серце тенькнуло, як я те побачив. Ну — все! Ех ти! На Гребенюччинш дикточці малюєш! На сімейній, сказати б дикточці. Від посилки, яку їм прислала якась їхня тьотя Мотя. Скоро ти її спідницю носитимеш! Так на ж тобі:

— Га-га-га га-га!

Він подивився на мене довгим сумним поглядом, і стільки в тому погляді було докору й гіркоти, що мені аж...

І нічого мені не аж! Можеш собі дивитися скільки влізе! І можеш собі малювати на Гребенюччиних дикточках скільки хочеш. І можеш взагалі. Але скоро ти узнаєш...

Я міцніше притиснув під сорочкою Бардадимів «Київ». Скоро...

— Ти тут, художнику, фарби переводиш, а ми...

— Цить! — роздратовано перебив я його. — Ходімо швидше.

— Да-да, приготуватися ж треба. Така операція! — багатозначно, змовницьки підморгнув Антончик, — і не мені, а Павлуші. От тріпло! А втім, хай посвербить Іуді. Він же цікавий страх, я його знаю.

З кам'яним обличчям я пройшов повз нього, навіть не подивившись на його дикточку, хоч мені дуже кортіло глянути що він там намазюкав. Проте на якусь митюлечку я таки'кинув косяка і встиг помітити, що він малював куц і трошечки води біля нього. Найшов що малювати! Хоч би вже вербу малював, з якої ми у річку стрибали. Хоч історична верба. Я на ній рекорда поставив — з самісінького вершечка у воду стрибонув. Ніхто ще цього рекорда не перевершив. А то — куц... Хоча... Може, під тим кущем Гребенючка колись сиділа. Дульцінея! Ну й гори ти разом з нею!

Я був збуджений, і в моєму серці ще не було страху перед тим, що буде мені за крадіжку. Цей страх з'явився лише тоді, коли, забравшись у куці, ми з Антончиком почали розглядати апарат. То таки була машина будь здоров! Я хоч і мало тямив у фотоапараті, збагнув це з першого погляду. Антончик розумівся на апаратах більше за мене. В нього була учнівська «Смена», він робив нею паршивенькі знімки і вважав себе великим спеціалістом. Він забрав у мене апарат, почав крутити його на всі боки і, наче мене й не було тут, захоплено бубнів сам собі під ніс:

— Класний апарат... Автоматична експозиція... Оптика... Ах, яка оптика! Затвор дуже зручний. Такий плавний спуск!

Він раз у раз прикладав апарат до ока і наводив його то на мене, то крізь куц кудись у далину. І весь час захоплено ахав.

Мені стало противно. Я крав, ризикував, мені, може, Бардадим руки й ноги повисмикує, а він тут ахає, розпоряджається і ще й привид знімати, може, збирається. І виходить, що він герой, а я десь ізбоку. Нащо воно мені тоді все треба.

Ні!

— Оддай сюди! Знімати буду я! Ти мені все покажеш, як треба робить, а зніматиму я. Давай! Антончик неохоче простягнув мені апарат.

— На! Тільки так зразу ти не навчишся, це треба місяців кілька...

— Може, кілька років? — уїдливо спитав я. — Розумник який! Сам же казав, що тут усе автоматичне, тільки наводь і клацай.

— Та треба ж знати, як будувати кадр, як вибирати освітлення і ще багато чого.

— Ага... будувати кадр! Нам не на фотовиставку. Аби в тому кадрі був привид... І взагалі — не дратуй мене, бо...

Антончик одразу присмирнів і почав показувати мені, де що крутити, натискати і як наводити. Я досить швидко це засвоїв. І для практики зняв пейзаж річки, Антончика, корову на березі і великим планом свою брудну порепану ногу. Більше знімати не став, бо лишилося всього десять кадрів. Проте цього мало вистачить, бо навряд чи привид стане довго позувати перед нами,

добре, якщо пощастить клацнути хоч один раз.

До ночі апарат я заховав у сні на горищі. І ми з Антончиком пішли на кладовище в розвідку. Треба було вибрати зручне місце для спостереження і визначити шляхи підходу, щоб уникнути різних непередбачених перешкод і прикрих недоречностей. Бо ви ж знаєте, що вночі на кладовищі лякає все: кущ може здатися людиною, звичайнісінька кицька — чортом (як засвітить очима), а коли не знати дороги і вгнатися ненароком у якусь ямку, то й збожеволіти можна, думаючи, що у могилу падаєш. Отже, розвідка в таких випадках абсолютно необхідна.

Кладовище наше край села. З вулиці відгороджене воно високим щільним парканом, посеред якого стоять важезні дубові ворота, завжди замкнені на великий висячий замок («Щоб покійники не порозбігалися», — жартує дід Салимон). Але якби покійники справді хотіли розбігтися, то могли б це зробити дуже просто, бо загороджене кладовище було тільки з боку вулиці, з усіх інших боків ніякої загорожі не було. Одчинялися ворота дуже рідко — лише як когось ховали. І тоді, відчинені, вони виглядали незвично урочисто і значуще — то були ворота, що відділяли цей світ від того, живий, рухливий, галасливий світ від світу мертвого, нерухомого, мовчазного...

А так, щодня, ворота мали звичайний, буденний, зовсім не кладовищенський вигляд. Може, тому, що на них висіла поштова скринька. Хто й коли її повісив, я не знаю. Але висіла вона давно. І повісили її, мабуть, тому, що більше тут повісити було ніде — на всю довжелезну вулицю кругом самі низенькі тиночки або ворини. А пошта з другою скринькою була на протилежному кутку села: за три кілометри звідси.

З приводу цієї поштової скриньки дід Салимон теж жартував, казав, що туди можна вкинути листа на той світ. «І дійде! Швидше, ніж до Жмеринки».

І ще ті ворота мали некладовищенський вигляд, може, й тому, що за ними, трохи праворуч, ближче до хати діда Салимона (обійстя діда межувало з кладовищем) росла величезна сосна, і десь на середині її голого стовбура, там, де він викривлявся і від нього відходили вбік два сучки, — було лелече гніздо, змоцнене, звичайно, не без дідової допомоги. З приводу цього гнізда дід Салимон жартував також.

«Це — казав він, — не просто лелеки. У них соцзмагання з безносою. Вона, бач, людей косою підтинає, а вони все нових свіженьких немовлят підкидають. І людство весь час вростає. Уже під три мільярди підбилося. А у двохтисячному році буде шість. Смерть відступає, життя перемагає».

І як усе-таки дід Салимон міг без кінця жартувати, щодня бачачи перед носом хрести й могили! Неприємне це, однак, сусідство. Та ще той страшний Горбушин склеп майже біля самісінького дідового порога. Останні дві дідові вишні гілками своїми торкалися стін каплиці.

Звичайно, найзручніше дістатися до Горбушиної могили через город і садок діда Салимона. Не йти ж від поля через усе кладовище.

Дома в діда саме нікого не було Дід на баштані, а баба на річку пішла, на пляж (до них племінник з дітьми з Москви приїхав, ми бачили, як вона їх повела). Можна було спокійно продумати і простежити маршрут на місцевості Значить, так: з вулиці заходимо не до діда Салимона, а спершу до Карафольки (так зручніше, бо в діда тин, зачепитися можна, а в Карафольки ворини), потім Карафольчиним городом у дідову картоплю, минаємо свинарник, перелазимо через погрібню і повз вулики у садок (от тільки б вулика не перекинуть, бо буде кепсько). У садку залазимо в кущі смородини, і все. Звідси Горбушина каплиця — як на долоні. І головне — ми навіть не на кладовищі, а в садку, біля людей. У хаті не тільки дід з бабою, а й гостей повно, пле мінник з дружиною і двоє дрібних діточок. Отже, нічого страшного. Не зрівняти, як ми з Павлушею діда Салимоногого родича-запорожця ходили розкопувати або в Києві у Лавру. Я повеселішав.

— Буде порядок! Ходімо, Антончику! Треба трохи подрімати, щоб до ночі не зморило.

Ми полізли на вулицю. І тут зустріли Карафольку, який ішов додому. Він тримався рукою за лоба, і обличчя в нього було таке, наче тільки-но проковтнув кисллицю.

— Ой хлопці, — скрикнув він, — там таке робиться, таке робиться! В Бардадима хтось його «Київ» потяг. Він певен, що пацани. Прибіг до нас. «Хто, — кричить, — узяв?» І аж труситься. «Признаєтесь, — кричить, — прощу. Не признаєтесь, — кричить, — найду, руки-ноги повіриваю.» І, по-моєму, Яво, він на тебе думає.

Мене всього враз огорнула якась така млявість-млявість. І руки-ноги наче вже не мої, наче їх

уже повисмикувано.

Карафолька відтулив руку од лоба. На лобі вилискувала здоровеннецька синя гуля.

— Що це в тебе? — спитав Антончик.

— Та... — зам'явся Карафолька. — Об щось перечепися і впав... А ти, Яво, йому краще на очі не показуйся, серйозно... Ну, я піду, прикладу щось холодне, бо... — Він скривився і, схопившись уже обома руками за гулю, шмигонув у свій двір.

Якийсь час ми мовчки йшли вулицею. В Антончика очі були, мов у того kota, якого загнав на грушу лютий собака. Він уже кілька разів зітхав, і я відчував, що він зараз щось скаже. І він сказав:

— Слухай, Яво, а може, признатися... І оддати йому апарат, бо, знаєш... Га?

Він усе таки був полохливий, цей Антончик Мацієвський. Я не міг говорити, бо ще не впорався з тою млявістю. Тільки заперечно похитав головою.

— Як хочеш Мені що... — знизав плечима Антончик. — Я просто хотів, щоб тобі краще. Бо, знаєш...

Це він натякав, що то ж я вкрав апарат, і мені відповідати, а його, мовляв, хата скраю. От!..

Павлуша все-таки ніколи б так не сказав.

Я подивився на Антончика, як на тую мошку, і процідив:

— Як ти таке дрефло, я можу сам.

Антончик замахав руками:

— От, ти зразу! Який гарячий! Уже й слова сказати не можна. Це я просто так. Ми ж завтра зранку оддамо, так що... Це Карафолька, дрефло, панікує... Де зустрінемося?

— Біля клубу, об одинадцятій...

— Все! Ясно! Я навіть не лягатиму, щоб не проспати... Ну, до вечора! — І він побіг до своєї хати, петляючи й озираячись, наче за ним хтось гнався.

Розділ V *Привид. Увага! Знімаю!*

Дома дід Варава зустрів мене словами:

— Тебе Гришка чогось питав, Бардадим. Сказав, як прийдеш, щоб до нього зайшов.

Як то часто буває у хвилини небезпеки, я навіть не злякався. Просто все в мені напружилось, і в голові дзигною закрутилася думка — що робити? Треба негайно забрати з горища апарат і гайнути з дому.

— Та, — байдужим тоном сказав я. — То він хоче їхати ввечері по рибу. З під ліхтаря. Щось там таке винайшов, хоче випробувати.

— І кращої компанії, як ти, не знайшов? — скосив на мене око дід.

— Я знаю, — знизав я плечима. — Просто, мабуть, човник у нього легкий, а помічника треба... І щоб важив небагато, і в рибальстві тямив...

Ой, тільки б не забрехатися! Дід мій брехню за п'ять кілометрів бачить. Треба не дати йому розпитувати, самому щось питати.

— А ви, діду, не знаєте, у нас на горищі десь було... таке... ну... щоб ліхтарика до корми припасувати? От я полізу знайду.

І, не чекаючи дідової відповіді, швидко подряпався на горище. Серце в мене вже теліпалося, як свинячий хвіст. Швидше-швидше-швидше! Що, як Бардадим зараз знову прийде!

Я вихопив апарат з-під сіна, сунув під сорочку і поліз униз.

— Ой, щось живіт заболів! — скрививсь я, одвертаючи свого живота з апаратом від діда. І, не даючи йому отямитися, шмигонув повз нього за клуню, а там пригинцем поміж соняхами та кукурудзою на вулицю і — за село, у гай...

До пізнього вечора, аж поки зовсім не стемніло, тинявся у гаю, у степу, по кущах понад річкою.

Кепсько мені було, дуже кепсько. Я був як той заєць полохливий, мені навіть здавалось, що в мене вуха ворущаються, коли я, озираячись, прислухався до найменшого звуку, щоб не попастися комусь на очі. І як оті злодії живуть на світі? То ж не життя, а мука пекельна! Весь час ховатися, чекати, що тебе от-от схоплять, весь час думати про свій злочин, ні хвилини спокійної не маючи.

Бідні злодії! Нещасні люди!

Коли вже зовсім стемніло, я крадькома, попідтинню подався до клубу. Я спеціально призначив збір Антончикові біля клубу, бо на клубі є годинник. Нам треба ж було рівно на дванадцятку. А я годинника не мав. А красти десь ще й годинника — це вже було занадто.

Біля клубу — безлюдно. Сьогодні п'ятниця, і ні кіно, ні танців у клубі нема. У нас кіно тричі на тиждень — по вівторках, четвергах і суботах, а в неділю танці. Годинник показував за чверть одинадцятку. Я заліз у кущі навпроти клубу і почав чекати. Об одинадцятій Антончик не прийшов. «У нього ж теж нема годинника, нічого страшного, ще є час», — вирішив я.

У чверть на дванадцятку Антончика не було. «Мабуть, не може вийти з хати, чекає, поки поспнуть», — вирішив я.

О пів на дванадцятку з темної вулиці почулися кроки Він?!

Нас-с оставалось только тр-рое... — напівголосом проспівало з темряви. То вертався з чайної п'яньенький Бурмило.

І знову тиша.

За чверть дванадцятка. Повз клуб заклопотано пробіг чийсь собака.

Антончика не було.

Не прийшов. Злякався. Ні, Антончик — це не напарник.

Павлуша прийшов би обов'язково.

Ех, коли б зі мною оце зараз Павлуша! Зовсім був би інший настрої...

Чекати більше не можна. До діда Салимона звідси іти хвилин десять не менше.

Я вилажу з кущів, розминаю заляклі ноги і ще з якоюсь останньою надією вдивляюся в темряву. Може, все-таки іде Антончик... Ні, нема.

І я вирушаю.

Іду вулицею і чогось спотикаюся на рівному місці.

Ех, коли б оце зі мною зараз Павлуша! Зовсім було б усе по-іншому.

І що йому бракувало? Так же ж нам добре було удвох. Так же ж ми гарно мріяли удвох про ту славу всесвітню... І стільки зусиль на здобуття її витратили марно... І раптом він кинув мене і пробивається до слави сам. Ну хіба це не зрада? А що, як він справді стане великим художником? Хіба це по-товариському? Він стане великим художником, лауреатом. А я лишусь отаким смішняком, що тільки кипить і булькає, а толку ніякого.

От і зараз. Ну куди я іду? І чого? Іду фотографувати привид. На Горбушину могилу. Сміх! Повірив, що душа і розум людський за законами фізики перетворюються на привид. І хто це сказав? Теж іще класик виріскався! Філософ-теоретик! Антончик Мацієвський, дрефло і нікчема.

Які там привиди! Ніяких привидів у нас і близько нема. Подумаєш, в Англії. За кордоном, у імперіалістів, справді все це може бути — у них і ку-клукс-клан, і гангстери, і негрів убивають, і привиди, звичайно... А в нас — наука, космонавти, піонерська зоря і зарядка по радіо.

Так що — не йти, може?

Ех, якби можна було...

Так завтра ж хлопці дізнаються — засміють. І для чого ж я тоді апарата крав? Однак уже Бардадим кінцівки повисмикує.

Піду. Звісно, ніяких привидів там нема, але для очистки совісті піду.

Погода зіпсувалася. Знявся вітер. По небу гінко йшли темні клубчасті хмари. І повний місяць, що півгодини тому осявав усе навколо, тепер ледь прозирає крізь хмари світлою плямою, а то й зникає зовсім.

Але я подумав, що погана погода — якраз для привидів гарна погода. В усіх книжках привиди з'являються саме під час негоди, коли віє вітер, січе дощ, шаленіє шаруга...

Пригнувшись, я пролажу між воринами і, по-лелечому переставляючи ноги (щоб менше шарудіти), обережно простую Карафольчиним городом. Ось уже й дідова картопля.

Тихо. Всі сплять. Тільки в хаті діда Салимона хтось заливисто, з викрутасами хропе: то густо й скрипучо, як старий тартак, то високо й тоненько, наче лобзиком випилує. Мабуть, племінник-москвич. Надто вже складно, інтелігентно, по-городському. Зі свинарника йому в тон підрохкує льоха. Я навіть розвеселився від цього дуєту. І стало мені не страшно аніскілечки. Чого я, дурний, боявся? Ось зараз дійду до каплиці, хвилин з п'ять почекаю, клацну кілька разів каплицю, щоб у хлопців ніяких сумнівів не виникло, що я тут був, і піду додому. Заздалегідь зняв

з об'єктива кришку, поставив палець на кнопку затвора. Чого там чекати п'ять хвилин? Можна й зразу клацнуть і йти додому. Он люди вже десятий сон бачать, а я, як дурень, у негоду (ич, який вітер!) по кладовищу вештаюся. Придумав! Устругнув! Павлуша і бровою не поведе. Тільки хмикне зневажливо: «Подумаєш, кладовище! Ах, як оригіально! Вроді ми з тобою не ходили вже викопувати діда Салимонового предка-запорожця з могили і в Києві в Лаврі не були уночі. Посоромився б!»

І мені справді стало соромно, що я так нецікаво, неоригіально придумав.

Не буду, звичайно, чекати ні хвилиночки. Дійду до каплиці і одразу назад.

Я минув свинарник, переліз через погрібню і, мацаючи перед собою руками, щоб не перекинути вулики, посунув у садок.

Он уже в кінці саду вимальовується на тлі неба Горбушина каплиця.

І враз... Враз холодні слизькі мурашки потягли мою душу по спині униз, у п'яти. Та й у п'ятах душа моя не втрималась, вискочила і пішла в землю. Я заціпенів без душі, порожній, як бубон. Нічого в мені не було, нічогісінько. Крім жаху.

Біля Горбушиного склепу стояв... білий привид. Білий привид без голови. Стояв, гнівно розмахуючи руками. А зі склепу чувся приглушений стогін. Я трусонув головою. Привид не щез. Я протер очі рукою.

Привид був на місці. Старий козацький скарбник Захарко ходив навколо могили свого підступного вбивці і мстиво сварився кулаком.

Я ущипнув себе за руку (може, я сплю, і це мені мариться). Боляче. Ні, не сплю.

Привид стояв, трагічно розмахуючи руками. Білий. Без голови. Я бачив його дуже чітко на чорному тлі каплиці. І оте темне біля шиї — то ж, мабуть, плями крові.

Раптом здалося, що він наближається до мене, а я не міг зрушити з місця від страху. Минула секунда, дві, три... Ні, не наближається. Ходить біля каплиці й свариться кулаками. А крізь шум вітру явно чути з-під землі стогін і плач сотника Горбуші.

Я вже ладен був дременути навтьоки, аж згадав про фотоапарат, що тримав у руці.

Знімай, дурню, це ж те, заради чого ти йшов!

Знімай, ну!

Це ж...

Я підніс апарат до ока, навів на привид і клацнув. Ну, зараз щезне. Але привид не щезав.

Це суперечило всім моїм знанням про привиди. І тут мені стало зовсім моторошно. Я почав помалу задкувати до вуликів. А очима прикипів до привида, не зводячи з нього погляду. Я не міг повернутися до нього спиною. Мені здавалося, що тоді він кине на мене ззаду і схопить руками за горло. Це закон. До привидів не можна повертатися спиною. Вони цього страшенно не люблять.

Тільки стукнувшись задом об вулик і почувши, як загрозливо загули в ньому бджоли, я на мить одірвав погляд від привида, щоб нагледіти шлях до втечі. Так само задкуючи, і я переліз навпомацки через погрібню.

І вже як зайшов за свинарник, лише тоді, востаннє кинувши погляд на привид, повернувся і дав драчки.

Загорожу я перескочив з ходу, навіть не зачепивши верхньої ворини. Такому стрибкові міг би позаздрити колгоспний жеребець Електрон.

Я біг вулицею, весь час озираючись, чи не женеться за мною привид старого Захарка. І часом мені здавалося, що позаду в темряві щось біліє. Тоді я вмикав надзвукову швидкість, бо навіть вітер уже у вухах не свистів.

Я не пішов, звісно, спати в хату, але й надворі лишатись побоявся. Заліз у сарай, де стояла наша корова Контрибуція, і зарився там з головою в сіно. Мені треба було, щоб поряд була жива душа, хай навіть коров'яча. Мене заспокоювало її сонне зітхання. Під це зітхання я й заснув нарешті.

Розділ VI

Іду до Бардадима. Бий! Нокаут! Мій триумф

І дивно, незважаючи на такі страшні переживання, мені нічого-нічогісінько не снилося в ту

ніч, і я спав як убитий. Тільки заснув, як одразу й прокинувся. Уже був ранок, і мати доїла Контрибуцію. Коли я заворушився, вона одразу побачила мене і не здивувалася. І не лаяла. Тільки спитала насмішкувато:

— Ну, як риба? Щось не бачу.

Дід таки повірив моїй брехні про нічну рибалку з Бардадимом, а той увечері так і не приходив.

— Та... — махнув я рукою: мовляв, не питайте, нема чим хвалитися, і, вибравшись з сіна, боком, ховаючи під сорочкою апарат, вишмигнув повз матір із сарая.

До Бардадима! Негайно! Поки він не прийшов. Бо подумає, що я таки насправді вкрав. Може, вмовлю. Все йому поясню. Все-все! Там же в апараті доказ. Ой, тільки б вийшло щось на плівці. Тільки б вийшло.

У голові в мене все крутилося, стрибало й переверталось...

Бардадим, пирхаючи, умивався на подвір'ї біля криниці.

Я важко зітхнув і рішуче підійшов до нього.

— Гришо!

Він підвів на мене мокре обличчя.

Я простягнув йому апарат.

— Бий, Гришо! Бий! Це я твого апарата вкрав. Бий! — Я підставив йому свою пику і замружився, чекаючи удару. Але удару не було.

— Для чого брав? — пробасив Бардадим.

— Привида вночі знімав... На Горбушиній могилі.

— Зняв?

— Зняв.

— Бре!

— О! — черкнув я себе долонею по шиї.

— Ану ходімо проявимо.

— Ходімо, — писнув я, ще не вірячи, що так легко минулося.

На ходу втираючись рушником, Гриша повів мене в хлівець, де в нього була обладнана фотолабораторія.

Потім у цілковитій темряві, що аж очі боліли витріщати, він щось клацав, шарудів плівкою, хлюпав у якихось мисочках. Я тільки догадувався, що він дістає з апарата плівку і пхає її у проявник, промиває і знову пхає у фіксаж.

Я з трепетом ждав.

Невже нічого не буде?

Нарешті він одчинив двері хлівця і вийшов, тримаючи в руках мокру плівку. І одразу підніс її до очей, роздивляючись.

— Ну що? Що? Що? — аж підскочив я од нетерпіння.

— Та цить! — кривився він спершу і мружив очі, вдивляючись у плівку. І раптом вигукнув:

— Єсть! От чорт!.. Єсть!.. Щоб мене грім побив, щось єсть! От чорт!..

Обличчя в нього було по-дитячому розгублене.

— Дай! Дай! — схопив я його за руку.

І він, що іншим разом обов'язково дав би мені за таке ляца, покірно схилився, показуючи мені плівку.

Ой! Єсть! Таки єсть! Правда, не дуже чітко, навіть дуже не чітко, але єсть! Видно білий обрис Горбушиної каплиці (негатив же!) і на ньому темний силует — тулуб, руки, а голови нема...

Мене враз охопило таке почуття, що я й переказати не можу. Ото є російське слово «восторг». Так ото саме той «восторг» мене охопив. Бо в ньому є оте «вос», що ніби догори підносить. А мені здалося, наче я стою вже не на землі, а на якійсь повітряній подушці (як оті сучасні кораблі). І та подушка росте й підносить мене все вище и вище.

Матінко моя! Невже ж це я зробив таке, чого ніхто в світі ще не робив! Сфотографував привида, живого привида сфотографував!

— Ану, розкажуй, як це було! Тільки не бреш, бо... — Бардадим підніс мені до носа свій кулачище. Але я спокійно одвів його від свого носа. Чого мені боятися? Чого б це я брехав?

І я розказав Бардадимові чистісінько все, навіть як наввипередки хропли племінник-москвич

і льоха.

— Чортівня якась! Привид! — знизав плечима Бардадим — Який у біса привид? Нема ніяких привидів! Які можуть бути привиди? Люди в космосі літають, а ти — «привид».

І тут я йому видав суть теорії про цілком наукове перевтілення за законами фізики розуму і душі людської у привиди.

— Тю! — сказав Бардадим. — Дурницю якусь верзеш — купи не тримається.

Але в очах його не було переконання. Швидше була непевність і збентеження. Бардадим, чесно кажучи, не був відмінником. Він більше вмів працювати руками, ніж головою. Що-що, а академіком він не стане — це точно.

— А що ж тоді це таке, як не привид? — спитав я.

— Лихий його зна! Може, хтось перевдягнувся, щоб іебе налякати.

— А голову куди подів? Одрізає на врем'я? І ніг не було. Він наче в повітрі витав... Я ж бачив.

— Ну, от хай плівка висохне, надрукуємо — буде видніше.

Зненацька із за тину вигулькнула голова Антончика Мацієвського.

— Га? Що? Є щось? Є? — криво усміхнувся він. Я кинув на нього вбивчий погляд і одвернувся.

— Ну чого їй? Чого? Мене мати не пустили. Клянусь. Що я — винен? Замкнули в хаті. Клянусь.

Я мовчав, не дивлячись на нього. Тоді, звертаючись до Бардадима, він знову спитав.

— Є щось? Є? Так? Гришо!

— Та е, — неохоче озвався Бардадим. — Схоже на привид, але хто його зна...

— Я гляну. Можна, я гляну? Ну, будь ласка, будь ласка! Я гляну. Можна?

Він так просив, що навіть у мене не вистачило духу відмовити йому.

— Іди, — сказав Бардадим. — Тільки руками не мацай. Отак бери двома пальцями за край.

Витягнувши шию, Антончик благоговійно глянув на плівку.

— У-у! Точно! У-у! Привид!

І раптом рвонув з усіх ніг з двору.

— Ти куди?

— Зараз! — уже з вулиці гукнув він.

Хвилин через десять у Бардадима на подвір'ї було повно люду. Всі хлопці з нашого кутка збіглися сюди: і Вася Деркач, і Коля Кагарлицький, і Стьопа Карафолька, і Вовка Маруня... Не було тільки Павлуші...

Горобцями стрибали вони навколо Гришки Бардадима і ощикуючи один одного, без угаву галасували:

— Ану-ну!

— А дай я!

— Та пусти, я гляну!

— Та я ще сам не роздивився.

— Ух ти! Оце так!

— Диви-и!

— Охти!

Нарешті плівка підсохла, і Бардадим пішов друкувати Ірзнімки. Я попхався у хлівець слідом за ним, хоч мені там і нічого було робити. Хлопці шанобливо розступилися, даючей мені дорогу. Вася Деркач сунувся було й собі за мною, але Бардадим, пропустивши мене, мовчки одіпхнув Васю і зачинив двері. Гордість сповнила мене по вінця і навіть Чгерехлюпнулась через край. Я з Бардадимом, а ви всі — «отвалі!» (як казав Будка, наш київський приятель).

Бардадим заклав плівку у збільшувач, ввімкнув його — негативне зображення відбилося на фотопапері. Вимкнув і поклав фотопапір у ванночку з проявником. І у неприродному цирковому світлі червоного ліхтарика я бачу, як на фотопапері починає проступати справжнє зображення темної Горбушиної каплиці і білого привида на ньому. Серце моє на мить зупинилось, а потім забилося з подвійною швидкістю.

Є! Є фотографія привида! Хай тепер хтось скаже, що я брешу. О! О! Речовий доказ! Самому Келдишу, президентові Академії наук, покажу, як треба буде! Ур-ра!

Коли ми винесли ще мокре фото надвір і показали хлопцям — говорити хлопці вже не могли. Вони тільки мовчки перезиралися круглими півнячими очима і здивовано витягали свої мармизи.

У боксі це називається нокаут. Це коли противник від нищівного влучного удару гепається на землю і лежить догори ратицями, як неживий...

Такого тріумфу перед хлопцями я ще не знав ніколи. Навіть коли ми ото з Павлушею викамстролювали різні штуки, то я все-таки ділив славу з ним. І для мене то була не ціла слава, а півслави. Тільки тепер я зрозумів, що справжня слава неподільна. Справжня слава — це коли ти сам, сам один п'єш її повними барилами, не даючи нікому ні краплі. Ото насолода! Ото щастя!

Ех, який жаль, що нема зараз тут того іудського Павлуші! Ото б закрутився дзигу, ото б застрибав, як карась на сковороді. І де він ходить, чорти б його взяли? Мабуть, водить десь пензлякою по папері, мазило нещасне. Ну, нічого, він сьогодні все одно довідається рано чи пізно.

Все одно!

Я уявив собі, як це все буде, і мені стало щиро, від душі його шкода. Як він переживатиме!

Але — сам винен.

Розділ VII

Антончик намагається висунутися на перший план. Історія Карафольчиної гулі. Атака баби Мокрини. Атаку відбито.

Неприємно було тільки те, що своїм подвигом я підтверджував філософську теорію страхополоха і зрадника Антончика Мацієвського.

Оно він уже крутиться і весь час радісно вигукує:

— А що я казав! Га! Що я казав! Людський дух не може зникнути просто так, без сліду Він мусить у щось перетворитись. Абсолютно! За законами фізики! Що я казав!

Висуває, бач, себе на перший план. Черв'як! Ну, мене так просто не відштовхнеш.

— Ти б, — кажу йому, вкладаючи у свої слова якомога більше зневаги, — ти б краще розповів людям, як ти мене вночі самого кинув, як ти здрейфив і не прийшов. Тепер то чи герой!

Він одразу скапустився.

— Та я... Та що... Я ж казав... Мене мати не пустили... Що я — винен?

Хлопці презирливо запхекали. Антончик був мені уже не страшний. Він був уже знищений. Сонце моєї слави неподільно засяяло на небокраї.

— Так — на мене! — закопирив губу Антончик. — Карафолька онде-о Гриші сказав учора, що то, мабуть, ти апарата вкрав, так йому нічого, а все на мене... Так...

— Чого ж нічого! — усміхнувся Бардадим. — Він своє голучив. Більше не клепатиме.

Карафолька налився, як помідор, одвернувся і, схилившись, став чухати ногу (нога йому, бач, засвербіла!).

Он воно що! Он звідки тая гуля на Карафольчнному лобі!

Бардадим, виявляється, благородний хлопець — не любить донощиків.

І злості на Карафольку в мені не було зараз. Шкоди ж він своїм доносом не зробив мені жодної. А слава моя від цього засяяла ще яскравіше.

— Ану ходім до каплиці, глянемо, що воно там і як, — сказав Бардадим. І ми вервечкою потяглися за ним на кладовище.

І хоч зараз був ранок, серце в мене чогось тенькало, коли ми пробиралися серед могил до каплиці. Після того як я побачив та ще й сфотографував тут привида, це місце стало для мене по-справжньому страшним. Навіть удень.

Біля Горбушиного склепу ми, звісно, ніякого привида не вгледіли. Замість привида по кладовищу ходила баба Мокрина, двоюрідна Деркачева бабуся, і рвала у мішок траву для кролів. Вася одразу підбіг до неї і випалив:

— Бабо! Бабо! А Ява сьогодні вночі тут привида сфотографував.

— Святі Свят! Свят! — обкидала себе хрестами баба Мокрина. — Ти що таке патякаєш? Да воскреснет бог... Свята Варваро-великомученице, спаси і сохрани...

— Точно! При чому тут ваша Варвара? Оно гляньте! — і взявши в Бардадима знімок, показав бабі. Баба спершу довго його розглядала, потім розпитувала, а тоді торжествуюче сказала:

— Правильно! Він! Привиді Конєшно! Нарешті! — І вона радісно захрестилася. Ми здивовано Perezирнулись — чого це вона.

— Нарешті! — повторила баба Мокрина. — Може, хоч тепер ви не будете, іроди, кепкувать і знущатися з господа бога нашого. Може, хоч тепер повірите в існування сили духовної, безтілесної, божеської... Явив-таки видіння отроку Яві! Нарешті! Щасливий ти, синку! Дай боже, щоб з твоєю допомогою на вернули ми на путь праведний, істинний це стадо заблудше. Благослови тебе матір божа!

Баба Мокрина тричі перехрестила мене, потім раптом схилилася й поцілувала.

Я відсахнувся і, перечепившись об могилу, трохи не впав. Щоки мої горіли. Отаке! Цього ще мені бракувало! Щоб мене до попів на службу вербували. Щоб я на вертав піонерів і комсомольців у лоно церкви! Дзуськи!

— Ви, бабо, не так зрозуміли. Ніякого стосунку до вашого бога це не має. Це привид не божественний, а науковий, за законами фізики.

— Атож, атож це ти, синку, не розумієш, — лагідно усміхнулась баба Мокрина. — Привид — він привид і є. І якщо ви мені Миколая-чудотворця по науці виведете — я обижатся не буду. Мені науковий Миколай-чудотворець теж милий буде...

Хтось із хлопців хихикнув.

Один — нуль!

Вела баба Мокрина.

Я весь напружився.

— Та... — махнув я рукою. — Нам ніколи. Зверніться в інститут кібернетики. Хай вам там виведуть. Матимете напівпровідникового Миколая-чудотворця на транзисторах...

Знову хтось із хлопців хихикнув.

Один — один.

Треба було негайно кінчати дискусію, поки баба не набрала вирішальне очко.

Не даючи їй розтулити рота, я швидко промовив:

— Ходімо, хлопці, до діда Салимона. Треба з ним побалакати... Будьте здорові, бабусю, кланяйтесь Варварі-великомучениці!

— Привіт Миколі на транзисторах! — тоненько підгавк-нув Антончик Мацієвський (ич, гріх свій спокуте!).

Хлопці зареготали (багато їм треба?). Лагідна усмішка враз зникла з лиця баби Мокрини, натомість з'явився вираз гніву.

— Ах ви ж гаспиди, іроди, анциболотники трикляті! Горіти вам у геєні огненній, богохульці сопливі! Щоб вас чиряки обсіли! Щоб ваші язики до зубів поприростали! Щоб вас гикавка напала! Щоб вас болячка із'їла! Щоб вас черва сточила! Щоб вам перекидатися у гробовій могилі! Щоб вам ні дна, ні покришки! Щоб...

Під ці нескінченні бабині прокльони ми попрямували до діда Салимона.

А баба — га? Яка була хороша, тиха й лагідна. А тепер, бач, як лається! Не гаразд, бабусю.

Два — один на нашу користь.

Коли ми вже зайшли у двір до діда Салимона, Карафолька сказав:

— Тільки якщо ти серйозно до діда, то їх нікого нема зараз. Сьогодні у шість ранку на автобус подалися всі. У Комишеваху поїхали, на весілля. Дідова сестра онуку заміж оддає. А що ти хотів?

— Та нічого особливого. Просто все-таки це ж його територія. Може, він щось зна. І взагалі...

— М-да! — задумливо промовив Бардадим. — Ну що ж, Ходімо! Тут нам робити нічого. Поки що картина туманна, картина неясна. Єдине, що я можу сказати, — за апарат свій я ручаюсь, він зафіксував те, що було. А що то було — це вже я не знаю.

Розділ VIII

«Два кольори мої...» «Геть звідси!» — каже мені Павлуша. Друга атака баби Мокрини

Тепер головне моє завдання полягало в тому, щоб, поки я на коні (бо ви ж знаєте, у житті все буває), про мій всесвітньо-історичний подвиг якнайшвидше дізнався Павлуша. Щоб якнайшвидше він розкався у своїй зраді, заплакав, щоб я міг його простити і ми помирилися. Бо, слово честі, мені уже набридло... Але як зробити, щоб він дізнався? І не видно його ніде. Звичайно, хтось із хлопців йому нарешті розкаже. Та коли? Це може бути й завтра, і післязавтра, і через три дні. Не просити ж когось спеціально. І не йти ж самому доповідати.

О! Гребенючка! Треба діяти через неї. Треба якось ненароком їй усе розказати, а вже вона йому переповість точно. Головне — ненароком. Щоб вона не здогадалася, що спеціально.

Гребенючка жила на довжелезній вулиці Гагаріна, що вела від автобусної зупинки аж до річки.

Попрощавшись з хлопцями, я побіг на ту вулицю. Гребенючку я побачив ще здалеку — вона з сапкою поралася на городі.

Безтурботно помахаючи лозинкою, я пройшов повз її двір, навіть не глянувши на неї, одвернувшись у протилежний бік.

Головне — ненароком. Щоб вона не здогадалася... Минувши кілька хат, я повернув і пішов назад.

Вона не бачила мене.

Дійшовши до автобусної зупинки, я знову пішов вулицею. Тепер я вже стиха насвистував щось бадьореньке.

Вона не чула. Бо навіть не підвела голови.

Пройшовши кілька хат, я повернув назад. Тепер я насвистував уже голосніше.

Вона однак не чула.

Дійшовши до автобусної зупинки, я знову повернув назад.

Головне — ненароком, щоб вона не здога... Я вже вголос співав пісню:

*Два кольори мої, два кольори,
Оби на полотні, в душі моїй оба.
Два кольори мої, два кольори,
Червоний — то любов, а чорний — то журба.*

Що-не може людина йти і співати? А як у неї настрої гарний! Дуже просто!

Вона тільки вимахувала сапкою — аж мелькало. Мовби то не я співаю, а жаба кумкає.

Коли я увосьме ненароком проходив, співаючи, вулицею, сусідка її, тітка Уляна, вийшла на поріг і з-під руки глянула на мене. І дивилася довго, аж поки я не зник з очей.

А Гребенючка навіть не ворухнулася в мій бік. Позакладало їй, чи що? Глуха тетеря! Це я так цілий день ходитиму.

Я взяв грудку й ненароком кинув у неї. І вцілив по нозі. Вона не випросталася, тільки голову повернула:

— Ти чого?

— Нічого, — спокійно сказав я і ненароком спитав: — А що ти робиш?

— Танцюю! — відповіла вона, продовжуючи сапати.

— А я сьогодні вночі на кладовищі був... — почав я.

— Ну й дурень, — мовила вона і повернулася до мене спідницею.

— Ах ти ж зараза! — ненароком (от уже, слово честі, ненароком) сказав я, схопив грудку і шпурнув у ту спідницю. А що б, ну що б ви зробили, коли б із вас отак збиткувалися?

І тут раптом позаду почув:

— З дівчатами б'єшся? Олександр Македонський! Я рвучко обернувся.

За кілька кроків від мене стояв... Павлуша. От ти ж! Ну!

— А що ж? А що ж вона обзиває! — вигукнув я.

— А чого ти до мене лізеш? Чого? — вигукнула Гребенючка. — Я тебе кликала? Ходить тут, ходить, підсвистує, співає... «Два кольори мої, два кольори», «Червоний — то любов...» Дев'ять разів пройшов. Чого, питається? Чого?

Значить, бачила! Все бачила, зміюка, а вдавала, ніби не помічає!

І ще — «червоний — то любов...» Ти бач, на що натякає!..

Павлуша дивився на мене якимись зовсім білими очима.

Він уже, мабуть, думає...

Та потрібна вона мені!

Та триста лет!

— Та я ж... Я ж хотів...

— Іди звідси! — глухо сказав Павлуша.

— Я... я можу піти... Такі... Але ти... ти... — мені забракло слів. — Я, може, сьогодні привида сфотографував... От! Уперше в історії... От! А ти... ти можеш малювати кущики і квіточки хоч двісті років. Альфрейщик!

Я повернувся й пішов вулицею в бік річки.

Я йшов, не помічаючи дороги.

Тисячі кицьок дряпали моє пошматоване серце.

Отакого облизня піймав я від своєї нещасливої, своєї підступної зрадливої долі. Отак зле насміялася вона з мене. Таку викрутасисту дулю мені зсукала. Ото вже справді — у кого доля, а в мене дуля. Одна буквочка, а скільки в пій глуму, скільки сорому і ганьби.

Ішов же я з тим, щоб ненароком розказати тій клятій Гребенючці про свій подвиг, щоб вона переповіла Павлуші, щоб він заплакав, каючись, і щоб ми помирились.

А що вийшло?

Вийшло, що він мені сказав «іди геть», як найлютішому ворогові.

І прірва, що пролягала між нами, стала ще глибшою і страшнішою — так просто не перескочиш Зриваються з-під ніг величезні валуни і з гуркотом летять у ту прірву. А на дні її, наче Терек у Дар'яльській ущелині, реве й нуртує річка сльоз моїх невипланих (бо не вмю я плакати). А сам же, сам же винен! Ну що б було не кидать тісі грудки їй у спідницю, як вона «дурня» мені пустила! І Павлуша б тоді нічого, і вона б тоді не сказала, що я до неї лічу, що дев'ять разів пройшов. А він тепер чорт-багьказна-що думає. Думає, мабуть, що я закохався у неї і хочу відбити її у нього. Він же знає, що я люблю Вальку Малиновську, чу, що в Києві. Танцюристку струнконогу, що в балерини готується. На біса ж мені його Гребенючка?! Ну на біса?!

Еге, доводь тепер, коли так вийшло. Які в нього очі були! Дай йому тоді пістолета в руки — убив би, мабуть.

А день який!

То цілий тиждень хмарно було, дощик накрапав, забули вже, як те сонце виглядає, не купались ні разу.

А тепер! На небі — ні хмарини. Сонечко усміхається радісно у свої вуса променеві. Теплий вітрець повіває — наче мати ніжно гладить ласкавою рукою.

Про таку погоду дід Салимон завжди каже: «От погода! Ті, що вмерли, каються».

А мені навпаки — вмерти хочеться: такий настрій.

Цікаво — чи плакав би тоді Павлуша? Мабуть, що ні. Звісно, не сміявся б. Був би серйозний для годиться. Губи огак стулював би, як він уміє, коли йому Галина Сидорівна накачку дає. Але не плакав би. Ішов би за труною моєю у парі з Гребенючкою, зиркав на неї і думав: «Хоч би швидше скінчився тон похорон та піти б малювати її портрет».

А я за законами фізики перетворюся на привид і темними негожими ночами витатиму на кладовищі над могилами. О господи! Як це сумно и нецікаво без кінця і краю весь час витати на кладовищі.

Певже це справді привида витають тільки на кладовищі?

Хоч би на стадіоні під час футболу, то ще півбіді, а на кладовищі... О-о-о... Як це погано! Завжди бачити перед собою хрести й могили! Це жахливо! Можна збожеволіти. Я не хочу бути привидом. Краще просто так умру, щоб не було нічого.

— Чого сумуєш, синку? Чого такий невеселий? — почув я раптом лагідний голос і аж здригнувся. Звів голову — назустріч мені йшла баба Мокрина. Тю! Тільки-но: «щоб вас черва сточила», і враз «синку» — голос медом точиться.

— Розумію, розумію тебе, милий, душа твоя збентежена, у смятінні. Думки суєтні, мирські поступаються місцем думкам високим, духовним. Про життя і смерть, про суть усього суцього...

Мені стало моторошно — вона ніби читала мої думки.

— Не тривожся, янголе, радіти, а не сумувати треба. Адже саме тобі явилось видіння, тобі

сей знак, на тебе перст указующий. Саме тебе обрано. Значить, ти не такий, як усі.

Я насупив брови — ич, куди забирає! Вона одразу помітила це.

— Ну чого вже надувся, як миша на купу? Думаєш, баба тебе агітує, хоче у монахи записати. Та боронь боже! Будь собі піонером, грай на барабані, сурми в сурму. Коли ж його на барабані пограти, як не в твої роки... Але... не так воно в житті просто, як здається, як по радіо ото кажуть. Ще дуже багато чого люди і не знають. От бач, ти привида живого сфотографував... І хто його зна, може, хтось колись доведе, що є вища сила, яку ми, старі люди, богом називаємо. Отож не можна, синку, ще не знаючи нічого, опійплюжувати те, у що люди віками вірили. Поки що вся історія точно по біблійі йде. От ти не читав же, синку, біблійі? Не читав?

Я заперечно похитав головою. Соромно признатися, я ще «Миколу Джерю» не читав, якого за програмою треба, не те що біблійю.

— От бачиш, а кричиш — «Передайте привіт Варварі-великомучениці!» Ти б спитав спершу, що то за Варвара, чого вона великомучениця, за що муки прийняла і скільки людям помогла. Господи, сохрани і помилуй! — Баба перехрестилася.

У мене голова йшла обертом. Я відчув, як твердий матеріалістичний ґрунт, на якому я стояв усе своє свідоме піонерське життя, захитався піді мною. Не те, що я одразу повірив у бога. Ні! Але якась непевність слизьким черв'яком заповзла в мою душу, неспокій і розгубленість опанували мною.

Я відчув, що якщо зараз не переб'ю бабу Мокрину, дозволю їй говорити далі, не спитаю її щось, то може статися страшне — світ перевернеться для мене, і я стану іншим, не таким, як досі, не таким, як усі хлопці. І страх мене охопив великий.

— Бабо, — сказав я, ще не знаючи, що спитати, і боячись, що вона знову заговорить. — Бабо... А скажіть-но мені, бабо, будь ласка...

— Що? Що, голубе? — беззубий бабин рот розтягнувся од вуха до вуха в улесливій усмішці.

— А скажіть... а привида тільки на кладовищах бувають? Ге?

Та вона не встигла відповісти. Здаля, з кінця вулиці, почувся крик моєї сестрички Яришки:

— Яво-о! Іди, тебе дід кличе-є!

Я полегшено знизав плечима, мовляв, вибачайте, кличуть.

— Ну, біжи, біжи, — хитнула баба головою. — І приходь до мене Я тобі все розкажу, що тебе цікавить. І яблучками тебе почастую. Знаєш, які в мене яблучка. А фотографію ту принеси. Я її показати хочу...

— Ага! — кинув я вже на ходу і чимдуж побіг. Я так од привида не тікав, як од баби Мокрини. Дід Варава зустрів мене непривітно:

— Де бігаєш, не снідавши, вітрогоне? Чорти тебе носять! Все прохололо.

І, вже пораючись коло столу, скопив раптом на мене своє каламутне, але всевидяще око:

— Ти що там знову таке встроїв? Га? Кажуть, сатану якусь одкрив? Нечисту силу якусь фотографував... Ой, гляди, дограєшся... Заберуть тебе у приют, у лагерь для неповнолітніх... Голови людям брехнею якоюсь морочиш...

— Та, діду!.. Та слово честі!.. — І я, захлинаючись розказав дідові все, як було.

Дід вислухав уважно, не перебиваючи, довго розглядав фотографію, потім похитав головою:

— Нащот фізики, нащот Ломоносова не скажу, не знаю. А нащот привидів — юринда... Не вірю. Бо сам колись у дитинстві... з хлопцями...

— Ну-у?! І ви?! І що?!

— Та що ж... Нічого. І не один раз — тричі ходили.

— Але ж фото!

— Ну що, мабуть щось там у пльонці засвітилося... Чи, може, хтось із хлопців пожартував, хіба я знаю...

— Ні! — переконано сказав я, бо точно знав, що не засвітилося, бо тоді б і в очах у мене — засвітилося. І з хлопців ніхто не жартував — гарантія.

— Ну, не знаю вже, що там таке, — розсердився дід. — Але не привид! Вісімдесят год живу на світі і жодного при-вида не зустрів, а воно тільки з горшка зіскочило і вже, бач... Якби по твоїх законах фізики всі після смерті перетворювались на привида, то стільки б їх уже за весь час наплодилося — ніде було б курці кліюнути.

— Та, думаєте, воно мені треба! — вигукнув я. — І сам не хочу, але ж.

Розділ IX

Отець Гога

І справді, мені вже зараз хотілося, щоб уся ця історія з привидами виявилась «юриндою». Мене це вже гнітило. Особливо ота баба Мокрина з її розмовами.

Баба Мокрина була в нашому селі церковним начальством (у бюро їхньому, чи що). Всі богомільні баби й жінки гуртувалися навколо неї. Церкви в нашому селі не було. Церква була у Дідівщині, за чотири кілометри від нас. Правив там отець Георгій. І баба Мокрина була його заступником по нашому селу — збирала на храм гроші, скликала бабів на збори тощо.

Отця Георгія з легкої руки діда Салимона всі атеїсти звали Гога. Це колись у нашому селі відпочивав художник Георгій Васильович, якого дружина називала Гога. І відтоді дід Салимон охрестив так отця Георгія. І воно до нього пристало — не одірвеш...

Дід Салимон, як вип'є, любить вести з батюшкою антирелігійні розмови. Він тоді каже: «Поїду з Гогою побалакаю... Хай мені Гога розкаже про бога». Бере пляшку, сідає на велосипед і, виписуючи кренделі, їде в Дідівщину.

Отець Гога випивки не цурався і антирелігійних розмов не уникав. Випити він міг, як добрий молотник, і не п'янів. Після тих диспутів дід Салимон казав:

— Спеціаліст! Ну й спеціаліст отець Гога! Хитрий, як змії! Він же сам у бога не вірить. А говорить — як співає. Просто должність йому, видно, подобається. Спе-ці-а-ліст!

«Должність» у отця Гоги справді була нічогенька. Спершу він мав просто мотоцикла, потім мотоцикла з коляскою, далі «Запорожца», тоді «Запорожца» поміняв на «Москвича», а тепер, кажуть, записався у чергу на «Жигули».

З парафіянами налагоджувати контакти він умів. Службу богу правив по-прогресивному. Визнавав науку, всі її досягнення, передплачував журнал «Знання та праця» і дванадцятого квітня щороку служив молебень за космонавтів.

І ті розмови баби Мокрини — то все, звичайно, від отця Гоги.

Я не встиг навіть ще поснідати, як у двір наш зайшло троє мало мені знайомих, не з нашого кутка, восьмикласників:

— А розкажи, що там було і як...

Виявляється, Бардадим розмножив фото і пустив по селу.

І почалося...

Рип-рип!..

Рип-рип!..

Рип-рип...

Хвіртка наша не зачинялась.

Тільки я кінчав розказувати, як одразу доводилося починати все спочатку.

Нарешті я не витримав. Схопив удочки і втік — гайнув у плавні.

Коли увечері повернувся додому, побачив, що біля наших воріт стоїть машина. Я не одразу збагнув, що то за машина, бо до моєї мами-депутата часто приїздили з району і навіть з області. І тільки зайшовши на подвір'я, я так і присів: під яблунею, поряд з дідом Варавою, сидів... піп Гога. Я хотів чкурнути назад, але було вже пізно — мене помітили.

— А-а, рибалка, — привітно усміхнувся до мене отець Гога — Здоров був!

Я завмер. Ну, зараз почне, як баба Мокрина, — «славен еси, отроче... видіння, що тобі явилось... Варвара-великомучениця, сохрани, спаси і помилуй...» Та ще й при дідові. Хоч хрестись і тікай.

Але він не починав.

— Ану показуй улов, — сказав він весело і, взявши в мене лозину з нанизаною на неї рибою, почав розглядати. — О, три чехоні, підлящики, устірочка, йорші... носачі й звичайні... краснопір, язбюк... О! І линок один навіть є... Молодець! Знаменита буде юшка. Добре клює? На що ловив? На черв'яка, мотилія, на ошитку... чи, може, на тісто? Га?

— На черв'яка... червоного, — ледве видушив я з себе, напружено дивлячись на нього — коли ж він почне?

Але отець Гога тільки глянув на мене пильно сірими примруженими очима і раптом підвівся:

— Ну, поїду. Спасибі за воду. Бувайте здорові.

І пішов до машини.

Коли він од'їхав, я здивовано зиркнув на діда:

— Що таке? Чого він хотів?

— Хто його зна... Води попросив... у радіатор залить. Каже, википіла в його...

Дивно. І чого саме до нас? Неподалік на вулиці криниця стоїть, і відро біля неї.

Неспроста. Ой, неспроста той Гога заїхав. І як він глянув на мене! Наскрізь поглядом прошив. По очах видно було, що все-все він знає.

І від того, що він нічого не сказав, ще якось тривожніше стало. Таке в мене враження було, ніби він не хотів говорити при дідові. Якось так він дивився на мене, наче в нас з ним було щось спільне і від діда таємне. І своїм поглядом він ніби сказав: нічого, ми потім побалакаємо.

О господи! То це виходить, що я заодно з попом Гогою. Заодно з бабою Мокриною і всіма богомільними бабами. Заодно з отими чорними брудними алкоголіками, які старцюють у Дідівщині біля церкви, які невідомо де живуть і яким справді, крім бога, може, ні в кого вже випросити на похмілля.

А коли я заодно з попом Гогою, то, значить, проти рідної мами, депутата і передовика, яка завжди сидить у президії, проти вчительки Галини Сидорівни, котра провадить у селі атеїстичну пропаганду, проти всього прогресу і науки на чолі з академіком Келдишем.

І все завдяки тому, що я, бовдур, сфотографував привид — дідько б його вхопив зовсім!

І тепер піп Гога не одчепиться від мене. І може заплутати і зловити мене у свої тенета, як заплутав і зловив вш десятикласника Валерія Гепу з Дідівщини, який, не пройшовши по конкурсу у гідромеліоративний, поступив у духовну семінарію і тепер вчиться на попа. Так і я... Павлуша стане художником. Гребенючка теж, Карафолька академіком, Коля Кагарлицький артистом, Вася Деркач фінінспектором, а я... ченцем. З довгими брудними патлами і ріденькою борідкою. У чорній засмальцьованій сутані і з хрестом на шії.

Думки роїлися і гули у моїй бідній голові, як бджоли у вулику. Це ж іще й маму можуть через мене з депутатів викинути... А що ж! Який же вона депутат, коли в неї синок з хрестом ходить! Добре, хоч вона не бачила попа Гоги у своєму дворі. Сьогодні партійні збори, і вони з батьком прийдуть, мабуть, дуже пізно.

Сидить собі у президії і не знає, бідненька, які чорні хмари клубочаться над нею.

Ні!

Ні-і!

Треба рятуватися. Треба щось робити. Треба людей кликати на допомогу.

Перш за все треба йти до діда Салимона. Поговорити з ним, розпитать, може, він щось бачив, помічав, це ж усе-таки біля нього, майже попід хатою, у його садку. Не міг він нічого ніколи не помічати.

І взагалі треба, може, якусь комісію створити — хай вирішує гуртом це складне наукове питання. Це врешті справа усього суспільства. А то чого воно таке хитре, суспільство, — хоче, щоб настільки важливе загальнолюдське питання вирішував якийсь шминдрик малограмотний із сьомого класу. Чортзна-що! Зіпхнули все на мене одного. Неподобство!..

Але передусім — з самого ранку — до діда Салимона.

З таким твердим рішенням я заснув.

Розділ X

Я відвідую діда Салимона. Неймовірні дива

Дід Салимон сидів на призьбі і кришив у відро картоплю для льохи. Голова його була обмотана мокрим рушником, і вода з рушника текла по обличчю і повисала сьйнистими краплями на сивих вусах. Дід кривився й стогнав.

«Це ж він на весіллі перепив», — догадався я. Ще, чого доброго, туроне, розмовлять не стане.

— Драстуйте, діду, — несміливо привітався я.

Він не відповів, тільки кивнув.

— Похмелитися б вам, — співчутливо сказав я.

Він, застогнавши, заперечно похитав головою. Я згадав — дід Салимон ніколи не похмелявся, десь він вичитав, що похмеляються тільки алкоголіки, і відтоді завжди стійко перемучував похмілля.

Я тупцявся на місці, не наважуючись заговорити. Він запитально зиркнув на мене і нарешті розтулив рота.

— Тобі що? Меду?

— Та ні! Ні!

— А що?

— Та ви ж погано себе почуваете...

— Нічого. Що тобі?

— Та хотів розказати дещо і попитать...

— Розказуй.

І я розказав дідові все і показав фотографію. Дід Салимон вислухав мене уважно, потім глянув прямо у вічі і сказав:

— Я знаю. Я теж усе бачив.

У мене на потилиці задерев'яніла шкіра.

— І ви... теж... бачили... привид?

— Бачив, — спокійно сказав дід Салимон і підвівся. — Ходімо!

«Значить, правда, — у відчаї подумав я. — Значить, привиди реально існують. Значить, після смерті людина, людський дух за фізичним законом Ломоносова — Лавуазьє точно перетворюється на привид. І не уникнути мені тенетів попа Гоги. Доведеться-таки бути ченцем».

Дід Салимон повів мене в садок. Біля вуликів зупинився.

— Тс-с! — приклав він палець до губів, потім показав на каплицю: — Дивись.

У чорному отворі напівпрочинених дверей каплиці у глибині щось біліло Але не можна було розрізнити що.

І раптом звідти почувся сухий, якийсь дерев'яний стук.

«Кістки! — похолов я. — Мрець підводиться».

Біле з темряви почало наближатися до дверей — вимальовувалося все чіткіше, чіткіше, чіткіше... І враз у отворі з'явився... лелека.

— Ясно? — усміхнувся дід Салимон.

Лелека! Лелека!

Так он воно що! І стук — це ж лелечий стук дзьобом. Так, виходить, не привид, а лелека. Звичайнісінький лелека. Тю! Так це ж здорово! Це ж прекрасно! Отже, ніяких привидів не існує. І не треба мені ставати ченцем, І піп Гога може тепер кукати. Можна йому показати носа. Ур-ра! Діду! Дайте я вас поці...

Але що це? Я приглядаюсь і бачу, що лелека... без голови. Ворушиться, переступає ногами, а голови нема. Тільки тулуб, крила і ноги.

«Мабуть, він сховав її під крило, — вирішив я і подумав: — А чи може людина сховати голову під крило... тобто під руку?» І чомусь вирішив, що може, і подумав: «То, мабуть, привид без голови саме так і робиться».

Я пильно придивляюся до лелеки і раптом помічаю, що — ні! — голови таки нема. Оно там, де мусить починатися шия, — рівне місце. Якби він сховав голову під крило, то хоч шию було б видно, а так...

— Діду, — вражено питаю я. — Діду, а де ж його голова?

— Що? Голова? — ніби не розуміючи, перепитує дід Салимон і раптом із стогоном хапається за свою голову: — Ой голова! Голова!

— Що з вами, діду? — лякаюсь я.

— Ой! Так болить, так болить, що не можу! Ні! Краще вже зовсім без голови! — каже дід і раптом, схопивши себе руками за голову, зриває її з шиї і жбурляє в кущі. І голова його котиться по землі, важко підскакуючи, як кавун. Авжеж, як кавун! Дід же Салимон — баштанник.

Я від жаху завмираю. А дід стоїть поряд зі мною — без голови, у білій сорочці — і розмахує руками. Певне, він щось говорить, але я не чую, бо ж нема голови.

І тут я розумію, що дід Салимон — привид. Той самий привид, якого я бачив позавчора уночі.

І ще раптом я помічаю, що вулики, біля яких ми стоїмо, — не вулики, а... гроби... П'ять притрушених землею трухлявих гробів.

І враз віко одного з гробів заскрипіло, піднімаючись, і звідти вистромила... голова попа Гоги.

— Здоров, рибалко! — І піп Гога зареготав: — Го-га-га!.. Го-га-га!.. А ти вже думав... Ось-ось-о! — він показав мені рукою «носа». Потім враз став серйозний, спохмурнів і мовчки закивав гачкуватим пальцем, кличучи до себе. І посунувся у гробу, даючи мені місце.

І раптом я побачив, що в гробу, поряд з попом Гогою, вже лежить... Павлуша. Нерухомий, із заплющеними очима.

І невимовний жах, не так за себе, як за Павлушу, що, певно, вже не живий, охопив мене.

Я хочу крикнути, хочу кинутися до Павлуші і-не можу.

Щось на мене навалюється, більшає, більшає, більшає...

Я задихаюся, задихаюся, задихаюся... І прокидаюся.

Розділ XI

Я таки відвідую діда Салимона. Тепер уже наяву. Он воно що!

Кілька секунд я ще не можу збагнути, що то був сон. Нарешті отямлююся. Я згадую всі вчорашні події, попа Гогу і своє тверде рішення з самого ранку бігти до діда Салимона.

Батька й матері, хоч і прийшли вони пізно після зборів, уже нема — в полі. Що то значить — передовики, активісти. Я їх майже не бачу.

Нашвидку поснідавши, я побіг до діда Салимона. Біг і хвилювався а що, як він ще не приїхав, весілля ж по кілька днів гуляють. І сам себе заспокоював, та ні, не залишать вони своє хазяйство надовго, на день ще так-сяк, сусідів можна попросити свиню, курей нагодувати, корову видоїти тощо, а більше ні. Та й Комишеваха недалеко, в сусідньому районі, сорок п'ять хвилин автобусом. Приїдуть.

Мені здавалось, що коли я зараз, негайно, не побалакаю з дідом Салимоном, то загину — піп Гога обплутає мене, і я навіки втрачу і маму-депутата, і всіх рідних, і школу, і Галину Сидорівну, і все-все світле й хороше в моєму житті.

Я ще здалеку побачив, що приїхали. З димаря літньої кухні у дворі курився синій димок.

Дід Салимон, жінка його баба Галя, племінник-москвич у білосніжній сорочці, його дружина, фарбована блондинка, і двоє дрібних діточок сиділи у садку за столом і снідали. Зараз підходити, звичайно, було незручно.

Я причаївся за тином, перечікуючи, поки вони поснідають.

Чекати довелося довгенько.

Вони не стільки снідали, скільки балакали — про жениха, який їм не дуже сподобався (особливо бабі Галі), бо весь час мовчав і майже нічого не їв (мабуть, дуже гонористий і не дуже здоровий); про якогось Павла Гику, який, навпаки, весь час кричав і не давав нікому слова сказати і якому його жінка весь час казала: «Сядь, сядь і помовч. Ти тут не найголовніший. Це не твоє весілля»; про закуску, яка була ніби й непогана, але пиріг недопечений, вінегрет кислий, риба пересолена, а яєчка несвіжі...

Я терпляче слухав ці балачки і думав, що я б погодився, мабуть, цілий рік їсти кислий вінегрет, пересолену рибу, несвіжі яєчка і недопечені пироги, аби виплутатися з цієї погані історії, в яку я сам так по-дурному вскочив.

Нарешті вони поснідали. Гості пішли в хату, баба Галя — мити посуд, а дід Салимон лишився на подвір'ї один. Тепер можна.

— Драстуйте, дідусю! — чемненько привітався я, заходячи у двір. — Можна до вас?

— О! Здоров, шелегейдику! — звів догори брови дід Салимон. — Заходь! Що тобі? Меду?

У мене враз затремтіли ноги. Це ж були майже ті слова, і що уві сні. І я відчув, що зараз я скажу теж так, як уві сні, і злякався цього. І не міг наважитися сказати. Тільки ' заперечно похитав головою.

— Значить, просто так, у гості? — усміхнувся дід Салимон. — Будь ласка! Прошу!.. Ну, як живеш? Яку нову авантюру придумали ви з корешем? Га?

Я розгубився. Якось не знав, з чого почати, як заговорити про те, що мені хотілося.

— Чого соромишся? Щось же ж треба, я бачу! — підморгнув дід Салимон. — То давай, ну!

— Та ні, я просто... просто спитати хотів... — нарешті зваживсь я.

— То питай — чого там. Та швидше, не муч. Бо я весь аж тремтю.

— Діду, ви позавчора уночі, перед тим, як на весілля їхати, нічого не помічали?

— Уночі? Позавчора? — дід здивовано опустил куточки губ. — Гм... Уночі... Та, чесно кажучи, не дуже придивлявся, бо... бо темнувало було... А що?

— Ну, не відчували нічого... такого?

— Відчував? Гм... А-а! Здається, вкусило щось. Чи то комар, чи, хай бог милує, блоха. А що?

— Та ні! У такому... у... душевному відношенні.

— А-а... у душевному? Відчував! Відчував! Точно. Мучило мене, що за вечерею я вареника одного з сиром не доїв — скисне ж, думаю, на ранок. У сметані на тарілці залишив.

— От які ви, діду! Я не про те! Я про видіння. Видіння якесь не являлося вам уночі позавчора?

— Тю! Видіння! Та що я хворий який, чи що? Хай — бог милує!

— Та я теж вроді не хворий, а позавчора уночі у вашому садку біля Горбушиної могили не тільки бачив, а й сфотографував... Ось гляньте! — І я простягнув дідові фотографію.

У цей час я повернув голову в бік Карафольчиного городу і здригнувся — там стояла вся наша гопкомпанія: сам Карафолька, Вася Деркач, Антончик Машевійкий, Коля Кагарлицький і (я навіть не повірив своїм очам) Павлуша з Гребенючкою Вони стояли, по-гусячому витягнувши шиї, і пильно прислухалися до нашої з дідом розмови. Дід, мабуть, давно їх бачив, бо стояв до них обличчям, а я спиною.

— Ану-ну! — дід з цікавістю підніс фотографію до очей. — Що ж то таке? Га?

— Та що ж! Не видно хіба... Я знаю... По-моєму, привид! Без голови!

— Ну-у? — роззявив рота дід.

З хати вийшов племінник діда Салимона.

— Що там таке? — спитав він без особливого зацікавлення, байдуже колупаючи в зубах.

— Ану, Серьожо, іди-но глянь! — гукнув йому дід Салимон. — Ти чоловік грамотний, поможи розібратися. Хлопці онде-о привид сфотографували. У нас в садку. Позавчора вночі.

— Привид? — племінник підійшов, взяв у діда фотографію. Подивився і похитав головою:

— Ай-яй-яй!.. Що ж це ви, дядю! Нехорошо! Кажете, що атеїст, смієтесь із забобонів, а самі привидів у себе в садку розводите. І це тоді, як люди по Місяцю гуляють. Підриваєте авторитет науки. Несолідно.

— Мда-а, — розгублено розвів руками дід Салимон — Конфузія вийшла. Опозорився на старості років. От біда! Що ж тепер робить? Можуть же ж бути неприємності...

— Хіба я знаю... — знизав плечима племінник. — Треба щось придумати. Якось викручуватись.

— А що, як... — задумливо протягнув дід і раптом рішуче повернувся до племінника: — Ану знімай сорочку! — Почім гукнув дівчинці, яка стояла на порозі: — Оксанко, давай плечики.

— Правильно! — підхопив племінник і почав знімати свою білу нейлонову сорочку.

З хати вийшла дружина племінника з пластмасовими плечиками в руках.

— Що це ви... — почала вона.

Але племінник перебив її.

— Цить! Давай сюди! — і, змовницьки прибавивши долоню до рота, він таємничо проказав мені: — Пустимо чутку, що то була... сорочка! Га?

І тільки тут я збагнув, що вони сміються.

Йой! Та це ж справді була сорочка! Звичайнісінька нейлонова сорочка на плечиках, що сушилася на отій вишні в кінці саду. Випрали до весілля, щоб чистеньку вранці вдягнути. Вітер гойдав її, розмахував рукавами... А я... Ах ти ж.

Перший почав Антончик. Спочатку нерішуче, короткими чергами:

— Хи-хи... Хи-хи... Хи-хи... — Тоді, відчувши підтримку, grimнув розкотисте, на повні груди: — Га-га-га-га-га!

І хлопці, ті самі хлопці, що вчора тільки роти роззявляли і були, так би мовити, у нокауті, догори ратицями лежали, ті самі хлопці реготали зараз із мене, трохи по землі не качалися. І

Гребенючка пискляво хихикала. А Павлуша сміявся, дивлячись на мене з гірким співчуттям, як дивляться на п'яного каліку. І дружина племінника (добра, видать, душа) дивилася на мене з жалістю.

Вони жаліли мене.

Вони думали, що я переживаю, що сталась така конфузія, як каже дід Салимон.

Та, люди добрі!

Та, їй же богу, я не переживаю!

Та я радий, страшенно радий, що то не привид був, а сорочка. Та це ж просто прекрасно. Та я просто як на світ народився. До лампочки мені тепер піп Гога, баба Мокрина і вся їхня братія. Не боюся я їх анітрішечки, анікрапе-люшечки. Бо знову стою обома ногами на твердому матеріалістичному ґрунті.

І я сміюсь, регочу разом з ними. Але сам відчуваю, що надто голосно, надто вже сильно регочу. І вони мені не вірять.

— Ну, то розкажи, розкажи, як же ж ви це встроїли? — пересміявшись, нарешті спитав дід Салимон.

— Та! — махнув я рукою: не хотілося не те що згадувати — думати про це.

— Ну!

— Та! — не піддававсь я.

— От же ж проханий! То давай ти! — кивнув він Павлуші і, звертаючись до племінника та його дружини, сказав — То ж такі хлопці! Завжди щось таке встругнуть, шелегейдики, що пупа порвеш. Спеціалісти! Ну!

Павлуша знизав плечима.

— Ну що? І тебе просити треба? — скривився дід.

— А я тут ні при чому, — хмикнув Павлуша.

— Як? — здивувався дід Салимон. — Хіба ви не вдвох?

— Не-а! — сказав Павлуша, почервонівши, потім повернувся і пішов геть.

— Отаке! Що сталося? Тю! — навіть розгубився дід Салимон.

— Та вони посварилися! Зовсім! Уже не дружать! — вихопився Антончик.

— Е-е. Не годиться. Що ж це ви? Такі друзяки. Незручнтя-ак! — протягнув дід Салимон.

Тут уже я почервонів, повернувся і теж пішов геть Тільки у протилежний від Павлуші бік Просто через кладовище, туди, у поле, де тільки вітер, далі від людей.

Ну, тепер усе! Кінець!

Якщо раніше, довівши Павлуші своїми подвигами, що він проміняв мене, героя, на якесь опудало у спідниці, я міг ще простити йому зраду й помиритися, то тепер уже ні. Бо він при всіх, так би мовити, офіційно відмовився од мене.

Все!

Увірвалася наша дружба, як з гнилої мотузки.

Все!

Нема в мене більше друга.

Все!

Розділ XII

Нудьга. Я відганяю спогади. Мій вірний друг — Вороний. Солдати. «Восьмьорка»

Минуло кілька днів.

Усього три слова, три невеликих словечка — «Минуло кілька днів...» Написав — і не видно їх. Ніби й не було нічого.

А як же ж вони тяжко, як довго вони минали, ті кілька днів! І довго, і нудно, і сумно, й тужливо — наче в тюрмі, в одиночній камері.

Як на зло, погода знову зіпсувалася.

Дощ періщив з ранку до ночі. Не можна було носа виткнути з хати.

Сядеш біля вікна, вшнипишся у калюжі-хлюпалюжі надворі і тільки слухаєш, як безупинно

дзюренчить у ринві вода. І так тобі кепсько, так тобі зле, що й сказати не можна. Наче увесь отой дощ — то суцільні сльози твої.

До чого дійшло — підручники торішні перечитувати став.

А тут ще й мати серце крає:

— Пішов би хоч до Павлуші — не нудився б так.

За тою своєю роботою, за тими громадськими обов'язками вона весь час забувала, що ми посварилися навіки.

А там ще й тато. Душу вивертає своєю музикою.

Прийде з роботи, витягне скрипку та як почне випилювати жалібною — здається, не по струнах, а по жилах твоїх смичком водить. Краще б він уже тою скрипкою по голові мене луснув.

Уперше, мабуть, у житті збагнув я по справжньому, що то за безпросвітна штука — справжня самотність. Коли навіть думкою сягнути нема до кого.

І робити нічого не хочеться, і читати не хочеться, і гратися не хочеться — нічого не хочеться.

Павлуші добре — сидить собі, мабуть, і малює якусь собаку...

А чого це я про нього думаю?! Хай хоч на голові стоїть — мені що! Мені до лампочки! Іуда! Запроданець! Попихач Гребенюччин!

А дощ переїщить... А вода у ринві дзюренчить без упину... А калюжі-хлюпалюжі вже всю землю вкрили, і, здається, пливе хата серед хвилястого бурхливого моря. І нема тому морю ні кінця ні краю — безмежне і безлюдне воно, мов за всесвітнього потопу. І здається, сонце вже ніколи не проклянується крізь густезні каламутно-сірі хмари.

А в голову непрохано лізуть спогади... Я їх жену, виштовхую, але вони все лізуть і лізуть...

Про робінзонівську епопею на безлюдному острові у плавнях, про мандри у кукурудзі, про незнайомця з тринадцятої квартири, про кіностудію, про лаврські підземелля, про тореадорський бій з Контрибуцією, про ВХАТ з «Ревізором», про атомну бомбу на транзисторах і т. д., і т. п.

І що б я не згадав, завжди — хай ти луснеш! — той Павлуша в голову лізе, завжди це з ним зв'язано, завжди там він обов'язково. Наче в мене і не було свого особистого життя. А тільки спільне з ним. Ніби сам я не ціла людина, а півлюдини. З одною ногою, одною рукою, півпуза і півголови. А друга нога, друга рука, другі півпуза і півголови — Павлушині. От же ж, їй-богу!

Я вже себе навіть по лобі кулаком бив, щоб вибити ті спогади, але марно. «Це, мабуть, од того, що я весь час сиджу на місці, без дії, — нарешті вирішив я. — Треба рухатися, треба діяти, щось робити, і ті спогади самі вивітряться».

Я скочив з підвіконня і почав рухатися — швидко ходити по хаті з кутка в куток, спершу просто так, а потім розмахуючи руками.

Дід Варава, який куняв на печі, розплющив одне око і спокійно запитав:

— Сверблячка напала? Чи вкусило щось?

— Зарядку роблю, — збрехав я. Не пояснювати ж, що то я спогади з голови таким чином виганяю.

І все-таки ці кілька днів минули.

Якось, прокинувшись уранці, я побачив, що дощу вже нема і сяє сонечко.

Мені трохи полегшало. Я вивів надвір велосипеда, защепнув на правій нозі холошу дерев'яною прищіпкою для білизни (я завжди це роблю, щоб холоша між ланцюг і зубчики передачі не заскакувала), сів і поїхав.

Чисте сонце купалося у брудних калюжах і робило їх чистими.

Я з розгону врізався в калюжі, і вони розліталися врізнобіч сонячними бризками.

Віїхав за село і помчав польовою дорогою. Вітер свистів у вухах якоїсь веселої пісні без слів. А потім зненацька з'явилися слова. То вже був не вітер. То назустріч мені ішли солдати. Ішли, дружно співаючи бадьорої похідної пісні:

*Путь далёк у нас с тобою,
Веселей, солдат, иди,
Вьётся, вьётся знамя полковое,
Командиры впереди.
Солдаты,
В путь, в путь, в путь!*

*А для тебя, родная,
Есть почта полевая,
Прощай, труба зовёт.
Солдаты, в поход!*

І після цих серйозних слів вони раптом ушкварили на той самий мотив дитячого віршика, що ото вчать у дитсадках:

*Наша Таня горько плачет,
Уронила в речку мячик.
Тише, Таня, Танечка, не плачь,
Эх, не утонет в речке мяч.
Солдаты,
В путь, в путь, в путь!
А для тебя, родная,
Есть почта полевая,
Прощай, труба зовёт,
Солдаты, в поход!*

Я з'їхав на узбіччя і став, пропускаючи їх. Вони всі були дуже молоді, ці солдати, більшість із них, мабуть, ще й не голилися, і той дитсадівський віршик був іще свіжий у їхній пам'яті. І вони так весело й дружно співали, що мені стало заздрісне. Добре, мабуть, бути солдатом і відчувати себе у такому гурті. Ити отак полем і співати.

Солдатів і взагалі військових ми бачили часто. Кілометрів за п'ять від нас, за Дідівщиною, у лісі були військові табори, а далі, в степу, — артилерійський полігон.

І вже з рік, а то й більше в центрі села біля сільмагу на стовпі під репродуктором висіла дошка з об'явою:

ВНИМАНИЕ!

На полігоні постійно днем и ночью производятся стрельбы. Красный флаг на вышках — на полигоне стрельба. Выпас скота, сбор грибов и ягод в районе полигона — только с разрешения начальника полигона.

І хоч гупало на тому полігоні далеко не щодня і не щоночі, випасати худобу і збирати гриби та ягоди ніхто туди не потикався, навіть з дозволу начальника. Тільки ми, хлоп'ята, кілька разів ходили туди шукати порох, гільзи та інші боєприпаси. Та й то більше «на слабо», як хтось зачепить («От слабо тобі!...») і без особливих результатів.

Солдати через наше село їздили весь час, на всяких машинах, на мотоциклах, на бронетранспортерах, на гримотючих здоровенських тягачах, для яких спеціально були одведені ґрунтові дороги поза селом.

А в суботу солдати приходили до нас у клуб на танці. І ми любили товктися біля них і слухати, як вони жартують. Особливо подобався нам невисокий, але весь якийсь ловкенький солдат із Рязані, на ім'я Митя Іванов, рудий і кирпатий.

Він невтомно кепкував зі свого друга, удвічі за нього вищого, вайлуватого здорованя Всеволода Підгайка.

Побачивши, наприклад, що повз них проходить якась гарна дівчина, Митя Іванов зненацька голосно вигукував:

— Солдат Підгайко, стру-унко! Рівняння на середину!

Підгайко червонів і махав рукою:

— Та ну тебе!

Тоді Митя Іванов починав йому вичитувати:

— Солдат є що? — суворо питав він і сам відповідав: — Солдат є військовослужбовець, який уміє — що? — відмінно володіти зброєю; який досконало знає матеріальну частину і який

неухильно виконує — що? — накази свого командира. А Ти, Підгайко? Ти ледар, нехлюй і сачок. Ти думаєш тільки про їжу і про дівчат. Ганьба! До якого життя ти дійшов! Який приклад ти показуєш підростаючому поколінню? — широким жестом він вказував на нас, хлопчаків. — Ганьба! Мені соромно за вас, солдат Підгайко! Два наряди поза чергою! І три години стройової. Кру-гом! Від мене до наступного стовпа кроком руш! Песню!

Останні речення він вимовляв якимсь особливим голосом, видно, наслідував когось, старшину, чи що.

Солдати при цьому завжди реготали, мабуть, було схоже.

Взагалі вони були дуже хлоп'якуваті і подібні до нас, ті солдати. Передражнювали своїх командирів, як ми вчителів, розказували, що хтось із них ходив у «самоволку» (тобто без дозволу начальства — на зразок того, як ми прогулювали, «пасували» уроки).

І весь час жартували й сміялися.

А по-моєму, жарти в житті найголовніше. Життя, по-моєму, не може бути без жартів. Я от, наприклад, боюсь поважних дорослих людей, які не розуміють і не люблять жартів. По-моєму, це лихі, негарні люди. І навіть якщо вони й не зробили ще нічого лихого, то здатні зробити і колись-таки зроблять.

А веселі, дотепні люди — дуже, по-моєму, потрібні для життя, потрібніші за серйозних, поважних і суворих. Бо серйозні й поважні тільки наказують та покрикують. А якийсь жартун скаже дотепне слово, і одразу легше працювати людям, і робота спориться, коли серед людей веселий чоловік. А коли начальник веселий і вміє жартувати, то взагалі чудово. От у нас такий голова колгоспу Іван Іванович Шапка. А був колись головою Припихатий, поважний і суворий, увесь час тільки кричав і руками розмахував. І од того розмахування колгосп розвалився. А цей не кричить ніколи, тільки жартує, і колгосп — перший у районі.

І я певен, що і в бою отой Митя Іванов і той Підгайко швидше вчинять геройський подвиг, ніж хтось інший.

І то нічого, що Митя Іванов іде оно в строю останнім (бо найнижчий). Однак він не останній. Я певен, що оту «Таню» дошкільнячу він перший заспівав, а всі підхопили.

Проходячи повз мене, Митя Іванов підморгнув і всміхнувся. І так мені захотілося побігти слідом і, пристроївшись за ним, закрокувати і підхопити пісню. Але... якби ж то я був хоч у другому класі... А так...

Та однак зустріч із солдатами якось одразу підняла в мене настрій, і я помчав польовою дорогою з подвоєною швидкістю, і в душі моїй сама собою виспівувалася, вимулікувалася ота хвацька солдатська пісня: «В путь... в путь... в путь...»

Ех як я люблю отак-о мчати на велосипеді серед безкрайнього поля або степу, чи лісовою стежиною, чи понад річкою по мокрому піску попід самісінькою водою (то кравше, ніж асфальт!).

Молодчинка отой руський мужик Артамонов, що велосипед видумав! Що б це люди робили без велосипедів! У нас усе село на велосипедах їздить: і в поле, сапку до рами прив'язавши, і на базар, кошики до багажника и до керма приторочивши, і куди хочеш.

Взагалі велосипед зараз — це основний на селі транспорт. Так каже дід Салимон. У місті на велосипедах тільки діти й спортсмени їздять, а в селі усі. У місті ви старої жінки на велосипеді зроду не побачите. А в нас яка-небудь сімдесятилітня баба Палажка педалі накручує, аж гай шумить, і ніхто й не дивиться, ніби то не стара баба на велосипеді, а дівчина-спортсменка.

Я люблю своє вело, як колись, мабуть, козак-запорожець коня любив. Навіть уявляю, що це мій кінь бойовий. І я лагідно називаю його кінським іменем — Вороний. Бо в нього чорна рама.

І здається мені — ні в кого в світі нема такого баского коня, як у мене.

— І-го-го-о! — так голосисто заіржав він на все поле, що я аж захрип.

Хіба є для такого коня які-небудь перешкоди!

Гоп-ля! — з ходу перескочив він якийсь дрючок, що лежав на дорозі.

Гоп-ля! — перескочив вибоїну.

Го... Геп! Ляп! — перескочив я кермо велосипеда, пролетів кілька метрів у повітрі і з усього розмаху гепнувся пикою у рідке багно.

А щоб... Тьху!

Тьху!

То була не просто калюжа, як мені здалося. То був рівчак ущерть залитий водою.

Мій Вороний лежав на боці, якось трагічно, неприродно задривши вгору переднє колесо. Я підійшов до нього, і зойк розпачу й горя вирвався з моїх грудей. Переднє колесо було скручене у якусь страшну спіраль. «Восьмьорка!» Такої жахливої «восьмьорки» я ще ніколи не бачив.

А до села кілометрів зо два.

От халепа! І чого я такий нещасливий! Завжди так. Тільки мені трохи легше стане, тільки настрої покращає, тільки здасться, що життя усміхається мені зяову, як доля одразу — лясь! — по пиці. І я в калюжі. Ех!..

Підвів я свого Вороного, обняв за кермо і пошкунтильгав до села, тягнучи за собою. Як просто так ідеш, то рідко кого й зустрінеш. А як не хочеш нікого зустріти, то на кожному кроці:

— Ай-яй-яй!

— Що ж це ти ізделав?!

— Ого-го!

— Оце «восьмьорка»?

— А-яй-яй!

А вже біля самої хати на Павлушу наткнувся. Він саме виходив з своєї хвіртки.

Побачивши мене, Павлуша не зміг втриматися від здивованої усмішки. Я спересердя тільки плюнув у його бік і тут же, як на зло, спіткнувся. Павлуша засміявся.

— Дурень! — крикнув я, нервово сіпаючи велосипеда, що застряв у хвіртці.

Він не відповів. Одвернувся і пішов собі вулицею.

Дід глянув на понівечене колесо і спокійно спитав:

— Що — трактора на таран брав, га?

Я тільки зубами скригнув. З дідом сваритись я не міг. Хто ж мені тоді Вороного вилікує? Дід мій умів усе на світі. Що б я не зламав, не скрутив, не зіпсував, я завжди ішов до діда. І він мене виручав. Хоча завжди говорив при цьому різні погані слова. Але я до них звик.

От і зараз я зітхнув і мовчки з надією глянув на діда. Дід у свою чергу зітхнув і сказав:

— Принеси плоскогубці, обценьки й молоток.

Я не примусив його повторювати. Блискавично метнувся в сарай по інструмент. І дід одразу взявся до діла.

— Варвар! — дід любив перекручувати слова. — Тільки й знаєш золоті верби вирощувати... Вредитель! Колорадський жук! Не на велосипеді тобі, а на корові їздити. Багамот! Отак колесо іскрутить! Та це ж треба уміти! Десять злодіїв будуть спеціально крутити і так не скрутять. Коли б тебе так поперекручувало, щоб знав, як їздити. Уголовник!

Я мовчки слухав і тільки раз у раз зітхав, показуючи своє каяття. Дід любив, щоб я каявся. Коли я каявся, він робив для мене все на світі.

Провозився дід аж до пізнього вечора. Але колесо стало, як новеньке, ніби тільки що з магазину.

У діда мого були золоті руки. Якби мені такі руки. Мої тільки шкоду робити вміють. Ех!

Розділ XIII

Недарма цей розділ тринадцятий, бо трапляється в ньому річ надзвичайна, незбагненна і загадкова. Таємниця трьох невідомих

Наступного дня я вже виїхав на своєму Вороному, як нічого й не було. Правда, тепер я їхав обережненько, об'їжджаючи кожну ямку, кожний камінчик, кожну калюжку.

Дід стояв біля воріт, ніби просто так собі, але я помітив, що він скоса позирає на моє переднє колесо, йому було цікаво, як воно крутиться. І він, видно, був задоволений своєю роботою.

Я проїхав до кінця нашої вулиці і повернув на центральну, Шевченківську, що вела через усе село в поле. Вже минав останні хати, як почув позаду дидиркання мотоцикла. Я звернув з колії, щоб дати йому дорогу, і обернувся. Мене наздоганяв якийсь військовий у шоломі і великих мотоциклетних окулярах-крагах, які закривали пів-обличчя.

Порівнявшись зі мною, військовий раптом загальмував.

— Рень? — коротко спитав він і, коли я кивнув у відповідь, простягнув мені якийсь конверт.

І одразу дав газ і рвонув уперед.

Я так розгубився, що упустив конверта на землю. І поки піднімав, від мотоцикліста тільки курява на дорозі лишилася. Я встиг лише помітити, що то був офіцер: чи то старший лейтенант, чи то капітан (чи три, чи чотири зірочки на погонах). А обличчя — щоб мене розстрілювали — не впізнав би. Тільки й запам'яталося, як білозубо сяйнуло оте коротке «Рень?» на засмаглому, припорошеному обличчі... І окуляри на пів-обличчя, і зелений шолом...

Я глянув на конверт:

«Яві Реню. (Цілком, таємно)»

Занімілими пальцями розірвав конверт і витяг листа:

«Сьогодні, рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль приходить до розбитого доту у Вовчий ліс. У розколині над амбразурою знайдеш інструкцію, що ти мусиш робити.

Цього листа треба негайно знищити. Справа надзвичайно важлива і секретна. Нікому ні слова. Щоб тобі було легше зберігати таємницю, ми поки що не називаємо себе

Отже, рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль.

Г. П. Г.»

У мене враз змокрили долоні. Я звів голову й озирнувся навколо. На вулиці не було ні кого. Тільки біля крайньої хати у дворі баба годувала курей, примовляючи: «тютіньки, тю-тю-тю, тютіньки, тю-тю-тю». Але вона в мій бік навіть не дивилася. Здається, ніхто нічого не бачив.

Я сів на велосипед і погнав у поле. Листа я міцно тримав у руці, притискаючи до ручки керма.

У голові моїй було метушливе безладдя.

Що це? Жарт? Хтось із хлопців? Або всі разом? Вирішили покепкувати з мене? Помститися, що я їх задурих із тим привидом? Але ж вони бачили, що я сам пошився у дурні. Чого ж мститися?

І чи став би офіцер на мотоциклі встрявати у різні хлоп'ячі витівки, передавати листа? Ні. Навряд. Та й почерк у листі не хлоп'ячий, не учнівський. Учнівський почерк, навіть найкаліграфічніший, одразу можна пізнати. А це був зовсім дорослий почерк — дуже чіткий, розбірливий, з нахилом уліво і кожна буквочка окремо.

Ні! Це не хлопці! А хто ж?..

І що означають ці букви — Г. П. Г.? Що це? Ініціали? Чи зашифрована посада? Наприклад, гвардії полковник Герасименко (чи там Гаврилов, чи Гогоберідзе). Або — генеральний прокурор Гаврилов (чи знов-таки Герасименко, чи Гогоберідзе).

Але в листі стоїть «ми». Виходить, Г, П. Г. — це не одна людина. Виходить, троє. — «Г», «П», «Г». І хто ж вони такі, ці троє невідомих? Хороші вони чи погані?

Не зупиняючись, я ще і ще раз перечитував листа. І нічого не зміг второпати. Вони просять порвати. Ну що ж, порвати можна. Навіть якщо це жарт — тим більше.

Я порвав листа на дрібненькі-дрібненькі клаптички і, їдучи, потроху викинув по дорозі.

Тепер того листа сам чорт не збере до купи ніколи в світі.

До семи годин вечора було ще дуже далеко. Але ноги мої механічно крутили педалі, а кермо само собою звертало у бік Вовчого лісу. І я незчувся, як був уже на узліссі. І лише тоді раптом подумав: «Чого це я сюди іду? Адже у листі сказано — о дев'ятнадцятій. І якщо я приїду раніше, може, це пошкодити спразі — хто його зна».

Я крутонув кермо і звернув на дорогу, що вела попід лісом у Дідівщину — наче хтось невидимий стежив за мною, і я хотів його переконати, що й не збирався їхати в ліс.

«Заїду в Дідівщину в крамницю, куплю льодяників фігурних», — вирішив я. У дідівщинській крамниці були фігурні льодяники на паличках — дев'ятнадцять копійок сто грамів. У нашу таких чогось не завозили. І ми іноді спеціально їздили по них аж у Дідівщину.

Не доїжджаючи до села, побачив я на дорозі «Москвича» з відкритим мотором, у якому хтось длубався. Коли я наблизився, цей хтось підвів голову, і я впізнав попа Гогу. Побачивши мене, отець Гога сказав:

— О! Ану подерж мені отут трохи.

Я зліз з велосипеда і, тамуючи в серці неспокій, подержав йому в моторі якусь штуківину,

що він її прикручував плоскогубцями.

— Спасибі! — сказав він, як скінчив. Потім, глянувши на мене хитро примруженим оком, промовив раптом загадкові, незрозумілі слова:

— Темна вода во облацех.

І усміхнувся.

Я здивовано кліпнув очима, тоді швидко сів на велосипед і поїхав. Мені стало якось не по собі від тих слів.

Я навіть забув про фігурні льодяники на паличках, а звернув на іншу дорогу і подався назад у Васюківку.

«Може, це піп Гога написав? — збентежено думав я дорогою. — Удвох з бабою Мокриною. „Г. П. Г.“ „П. Г.“ — це може бути „піп Георгій“ — абсолютно. А „Г.“ Гаврилівна!.. Це по батькові бабу Мокрину. Мокрина Гаврилівна, її інколи так звать — „Гаврилівна“. І це вони хочуть заманити мене до лісу і... вбити. За те, що я їх з отим привидом підвів. А що! Були ж такі випадки, коли релігійні фанатики вбивали людей. Навіть у газетах писали... Ех, якби був поряд Павлуша, нічого б не було мені страшно. І нащо то він зрадив? От уб'ють мене, тільки тоді він пошкодує, тільки тоді зрозуміє, що це він винен, бо лишив мене самого напризволяще. Та буде пізно...»

У селі я повернув вулицею Гагаріна до річки. Мені кортіло глянути, що зараз робить баба Мокрина. Її хата була крайня, майже біля води. Під соломою, але чепуренька, а сад великий, краший у селі. Таких сортів яблук, як у неї, не було ні в кого. Та покуштувати їх нам не щастило, бо такого злющого Бровка, як у баби Мокрипи, теж не було ні в кого на селі.

Баба Мокрина саме трусил яблука, збираючи їх у пелену. Побачивши мене, вона аж вся виструнчилась:

— Га? Ти? По яблучка прийшов! Пашов вон! Бандюга! Щоб тобі чортів у пеклі фотографувати! Гайдабура! Геть!

Я тільки усміхнувся й поїхав. Мені одразу стало легше. Якби вони збиралися мене вбивати, вона б так не лаялася. Вона б, навпаки, солодкими речами очі мені замилювала, щоб я нічого не підозрював. Та й що це я вигадав! Кому я погрібен, щоб мене вбивали. І хіба міг офіцер на мотоциклі бути заодно з попом Гогою і бабою Мокриною? Тьху! Дурниця якась!

Я твердо вирішив нічого не боятись і о дев'ятнадцятій годині їхати у Вовчий ліс. Видно, справа таки серйозна, я комусь потрібен і можу стати у пригоді. І нічого думати. Мій дід завжди говорить, що, коли ти можеш зробити добре діло, роби, не задумуючись і не відкладаючи.

Але не думати я не міг і до шести годин вечора тільки про це й думав.

Розділ XIV

Вовчий ліс. Історія дота. Несподіванка

Нарешті я сів на велосипед і поїхав.

Вовчий ліс був колись дрімучий, з непролазними хащами, і в ньому справді водилися вовки. Тепер вовків там уже давно нема — усіх винищили. Але непролазні хащі лишилися. І хоч і без вовків, були вони страшнуваті. Під час війни у Вовчому лісі точилися великі бої. Він весь пошрамований окопами, що поросли зараз густою травою та мереживною легкою папороттю.

А у старому дубняку на узвишші громадаються величезні брили зруйнованого доту.

Колись тут було узлісся, і саме біля доту перехрещувалися дороги — одна, що попід лісом на Дідівщину, друга, що через ліс, на Гарбузяни. А тепер узлісся одсунулося майже на кілометр, бо піднялася тут густа соснова посадка, через яку прорубано нову дорогу. Ту дорогу люди називають «глеканкою», бо як їхати по ній возом, то на пеньках колеса, як у нас кажуть, глекають. А дорогу, що через ліс на Гарбузяни, люди назвали «генеральською», бо у лісі вона повертає до військових таборів.

Славна історія цього дота.

У сорок першому, коли німці загарбали Україну, у цьому доті тримали кругову оборону троє наших бійців. Увесь район уже був окупований, фронт просунувся на тридцять кілометрів на схід, а німці все не могли ніяк захопити дот. Ні бомби його не брали, ні снаряди, ні міни. Вісім днів трималися бійці без води, без їжі, до останнього патрона. Чотири танки підбили з противотанкової рушниці, безліч фашистів покосили з кулемета. І тільки як не стало уже боєприпасів, вийшли бійці

й беззбройні пішли на ворожі кулі. Й, кажуть, кожного з них прошило не менше як сто куль.

І дот, навіть порожній, нагонив страх на фашистів. Вони навезли туди три хури вибухівки і висадили його в повітря.

Але й розбитий, понівечений, з покрученими залізними рейками, що, наче кістки, стирчали на зламах з товстелезних метрових брил, — він вражав своєю силою і могутністю. Ті величезні брудно-сірі, вкриті де-не-де іржавим мохом, брили були з якогось неймовірного, ніде тепер не баченою залізобетону, густо замішаного на гостро-гранчастому гранітному камінні, яким ото мостять дороги. З-поміж того каміння виштрикувалося чорне покручене плетиво у палець завтовшки залізного дроту, що його навіть іржа не брала.

Весь дот заріс густою жалючою кропивою, наче оберігаючи в такий спосіб свою горду самотність і недоторканність.

Проте на одній з брил якийсь перехожий Вася, прагнучи, мабуть, пробитися у безсмертя, зробив спробу викарбувати на віки чимось гострим своє ім'я, але не посилив. Букви надряпалися ледь помітно, а останнє «я» було таке вже хирляве й немічне, що аж соромно ставало за того Васю з його таким жалюгідним «я».

Хоч був дот не дуже й далеко від села (а як на велосипеді, то ще ближче), ми, хлопці, до нього чомусь майже не ходили. Я за все своє життя разів зо три, може, тільки й був. І по гриби, і по ягоди ми чомусь більше ходили у Піщанський ліс, за Піски.

І тепер, коли я під'їжджав до доту, все навколо здалося мені чужим, незнайомим і незвичайним. Стояла моторошна тиша, навіть пташок не було чути, тільки десь високо вгорі ледь-ледь шелестіло од вітру листя.

Я прихилив свого Вороного до дуба при дорозі і, обережно розсовуючи куці та хапаючись руками за гілки, подряпався нагору, до руїн дота.

І раптом почув негучний, але владний голос:

— Ти куди?!

Від несподіванки я випустив з рук гілки, за які тримався, і впав на коліна.

— Куди лізеш? — повторив голос.

— Нікуди... а... а що таке? — спитав я, все ще стоячи навколішках і даремно вдивляючись у гущавину — того, хто казав, за кущами не було видно.

— Зараз навчання. Не бачив, чи що, прапори на вищі. Ану давай звідсіля!

Ясно. Вартовий. Коли навчання, завжди виставляють вартових на дорогах, що ведуть до військових таборів.

Сперечатися було ні до чого. Я повернувся і навсидячки став спускатися вниз.

От чорт! І треба ж! Поставили якраз на цьому місці. Ну, нічого! Я його якось обмину. Зайду обережненько збоку — він і не вгледить. Ці вартові, по-моєму, просто так стоять, для проформи. Розвалився собі в куцах і покурює. Дуже воно йому треба. Хто сюди піде? Якби я просто на нього не наразився, він би, мабуть, і голови не підвів.

Спустившись на дорогу, я пригинцем кидаюся праворуч і, перебігаючи від дерева до дерева, починаю обходити дот ізбоку. Тепер я пильную і намагаюся рухатись якомога обережніше. Та коли я вже був майже біля мети, з кущів почулося:

— Ти що — у піжмурки зі мною граєш? Ану давай звідси!

Помітив. Таки помітив, чортяка!

— Уже й грибочка пошукати не можна, — промимрив я і, набурмосившись, пішов назад.

От же ж!

Як же я тепер візьму інструкцію? Невже вони не знали, що будуть військові навчання? Не може бути. То що ж робить? Отак просто їхати додому, та й усе?

А може, вони тому й звернулися до мене, що сподіваються на мою спритність, прониривість, на те, що я зможу непомітно прослизнути повз вартового? Може, саме в цьому й полягає моє завдання? То хто ж тоді такі — «вони»? Якщо вони хочуть робити щось таємно від армії... Може, «вони» — шпигуни? Е, ні! Юринда! Досить з мене шпигунів. Були вже в моєму житті «шпигуни». Книш і Бурмило. Досить. Шпигуни тепер не такі дурні, щоб їх хлопчачки виловлювали.

Та й не стану я робити нічого шпигунського, що я — бовдур! Я спершу взнаю, що треба робити, для чого, а тоді вже...

Але додому так просто йти я не можу. Мушу дістати з амбразури ту інструкцію. Мушу! Бо інакше я не поважатиму себе.

Я беру Вороного за сідло і струшую, щоб він подав голос — задеренчав. Хай вартовий чує, що я вже їду. Ще й кашляю голосно на додачу. Потім сідаю і кручу педалі по дорозі — нібито в бік села. Але од'їхавши метрів сто, так що з дота мене вже ніяк не видно, звертаю в ліс, ховаю Вороного під папороттю в окопі і по-пластунському, на пузі, починаю в обхід скрадатися до доту. Я повзу довго і обережно, через кожні два-три метри завмираючи й прислухаючись. Нарешті переді мною дот. Вартового ніде не видно. Він, певне, з того боку, в куцах. Але й амбразура теж з того боку. Вихід один — пробиратися через руїни дота і спробувати намацати розколинину над амбразурою зсередини. Проте легко сказати — пробратись. Я вже казав, що весь дот заріс густезною і немилосердно жалючою кропивою. І одна справа іти такою кропивою на повний зріст, розсуваючи її якоюсь гілкою, а зовсім інша — повзти нею на пузі, по-пластунському, та ще й так, щоб тебе не було видно, щоб та кропива не ворушилася.

Я ліз уперед маківкою, опустивши лице до землі і прикриваючи його однією рукою. Розсував кропиву просто своєю маківкою. І поки голчасто-зубчасте кропив'яне листя проходило по волоссю, я його не відчував. Та коли воно торкалося шиї, мене всього пересмикувало — наче хто лив мені на шию острі.

Але найбільше страждали вуха. Бідні мої великі відстовбурчені вуха. Мені навіть здавалося, ніби я чую, як вони сухо тріщать, палаючи жарким полум'ям. І здавалося, що не кропивою лізу я, а лютим, пекельним вогнем. Проте я зціплював зуби і ліз, ліз, ліз.

— Мда а! — почув я раптом над головою. — Видно, ти або дурень, або щось таки замислив. Уставай!

Лайнувшись про себе останнім словом, я підвівся.

На похилій брилі дота, розставивши ноги, з автоматом на грудях стояв солдат Митя Іванов. То був він! І десь у глибині душі ворухнулася в мене схвальна думка: «А вартовий він таки непоганий, не пропустить».

Митя Іванов дивився на мене беззлобно, з цікавістю. Мої геть пожалені кропивою вуха, шия, руки говорили, мабуть, досить промовисто.

— Ну, так що тобі треба? — спитав він усміхаючись.

— Нічого, — я ще не встиг придумати.

— Нічого? Гм. Значить, дурень, — з розчаруванням сказав він. — А може, все-таки треба?

І раптом у мене майнула думка: «А може, це все спеціально? Щоб мене перевірити?»

Ну, так ви дзуськи щось од мене почуете! Хоч мені б дуже хотілося довести, що я таки не дурень, але не скажу нічого.

Розділ XV

Старший лейтенант Пайчадзе. Я оглядаю табір

Зненацька на дорозі загарчав мотоцикл і, смикнувши, враз замовк — зупинився.

— Іванов, що там таке, га? Чий велосипед на дорозі? — почувся хрипкий голос з кавказьким акцентом.

— Та от, товаришу старший лейтенант, порушник... Пацан якийсь. Я його жену, а він лізе...

Куці розсунулися, і з'явився офіцер, високий, стрункий, з чорними грузинськими вусиками. Пильно глянув на мене і спитав:

— У чім річ, га?

Я теж пильно глянув на нього і мовчки знизав плечима. А в голові шалено крутилося: «Той чи не той? Той чи не той?» І ніяк я не міг згадати, з вусиками був той чи без. Та хіба за ті лічені секунди, поки він передавав мені листа, можна було щось запам'ятати? Але обличчя таке саме засмагле, запилужене, усмішка білозуба. І на погонах три зірочки... Здається, таки той.

— Ти що — німий, да? Не розумієш, що тобі кажуть? А що з вухами? Чому такі червоні? І шия... Іванов! — він раптом мегнув блискавичний погляд у бік солдата. — Ти що, га?

— Та що ви, товаришу старший лейтенант!

Вуха Іванова стали враз червонішими, мабуть, за мої.

— Як ви могли подумати? Це він кропивою ліз. Шалений якийсь!

— Кропивою, да? — офіцер здивовано звів брови і глянув на мене з відвертою цікавістю. — Ін-терес-но! Так що тобі тут треба, га?

«Нічого нічого, — подумав я, — перевіряйте, перевіряйте! Ви мене не „підчепите“. Я не розколюся, не бійтесь».

І, удаючи з себе дурника, я закліпав очима й сказав:

— Та грибів хотів підшукать... Хіба не можна? Не можна?

Офіцер примружився, пронизуючи мене поглядом, по тім повернувся до солдата.

— Іванов, приглянеш за його велосипедом, да...

— Єсть! — козирнув солдат.

— А їй поїдеш зі мною, — наказав мені старший лейтенант і пішов на дорогу до мотоцикла. Я мовчки пішов за ним.

— Сідай! — кивнув він на сидіння позад себе, крутнув ногою стартер, мотоцикл одразу чмихнув, загарчав, і ми з місця так стрімко рвонули вперед, що я ледь не злетів з сідла. Добре, що встиг чіпко вхопитися за офіцерову гімнастерку.

Ми мчали по вибоїстій, розбитій важкими військовими машинами, так званій «генеральській» дорозі. Мене немилосердно підкидало, і півдороги я сливе летів у повітрі, а півдороги тільки їхав. Та я не помічав цього. Навіть навпаки. Це якнайкраще відповідало моєму душевному стану. Бо мене однак підкидало зсередини оте нервово збудження, яке я не знаю, як називається по-науковому, а по-нашому, по-хлопчачому — «мандраж». Хіба я міг, скажіть, бути спокійний, коли їхав на якесь незвичайне, на якесь важливе і секретне завдання, для якого вимагалася мужність, сміливість, може, навіть героїзм. Ясно тепер, що це якесь військово завдання. Секретно-військового значення Може, десь там у них щось зіпсувалося. І дорослому не пролізти. Пацана треба. Може, накажуть лізти в дуло якоїсь велетенської гармати або в ракету якусь з атомною боєголовкою.

І було мені з одного боку, чесно кажучи, лячно, аж у п'ятах холодно (бо ж я-ак гахне — навіть попелу од мене не зостанеться, поховати нічого буде). А з другого боку підпирала радісна юрдість, що саме вибрали мене, — виходить, вважають, що я підходящий кадр для такого діла. І так же хотілося довести, що я такий! І лоскотало біля пупа, як ото перед екзаменом або перед тим, як кавуна на баштані вкрати. Ох, якби пощастило, щоб усе було гаразд! Це б же було так до речі, так до речі! Павлуша умер би від заздрощів! От тільки розказувати, мабуть, не можна буде. Як так утаємничують, попереджають, як так перевіряють і випробовують. А може, навпаки, прийдуть у школу і на загальних зборах подяку винесуть. А то й подарунок якийсь цінний вручать, фотоапарат, транзистор абощо... А можуть і медалью нагородити. Що — не буває хіба, що хлопців нагороджують медалями? Як вони щось таке роблять героїчне? Абсолютно!

Мотоцикл так різко зупинивсь, що я ткнувся носом офіцерові в спину. Ми були на великій галявині перед високою дерев'яною, як ото на шосе при в'їзді в новий район, аркою, прикрашеною вгорі прапорцями Але на відміну від районної арку перекривав унизу смугастий шлагбаум, як на залізничному переїзді, і стояла будка з вартовим.

— Пропускай! Лазутчика везу, — наказав офіцер вартовому. Той підняв шлагбаум, і ми в'їхали на територію табору.

«Лазутчика везу», — значить, доведеться-таки кудись лізти.

Ми їхали (тепер уже повільно) чистенькою, всипаною білим пісочком доріжкою, обабіч якої стояли в ряд брезентові палатки, точнісінько, як у піонерському таборі.

І навіть червоні гасла на диктових транспарантах, що виструнчилися вздовж доріжки, були схожі на піонерські:

«Равняйся на отличников боевой и политической подготовки», «Тяжело в учении — легко в бою!», «Стрелять только на хорошо и отлично!»

«Виходить, солдати — такі ж самі школярі, тільки дорослі, — подумав я. — Невже ж ото людина все своє життя мусить учитися, думати про оцінки і рівнятися на відмінників? А я так мріяв закінчити школу і назавжди позакидати всі підручники на найвищу вербу, щоб і не бачити їх. Дзуськи! Виходить, тільки й життя, поки без штанів бігаєш і грамоти не знаєш. А як пішов до школи — кінець, гимбель! Запрігся на всеньке життя у двієчники...»

— Клас тактики, — не обертаючись, сказав офіцер. Ми проїздили повз майданчик, де були вкопані ряди довгих лавок, як у літньому кінотеатрі, тільки замість екрана на дереві висіла чорна

шкільна дошка.

— Спортплощадка. «Смуга перешкод», да, — знову, не обертаючись, сказав офіцер.

«Спортплощадка» була велика, там і футбольне поле, і волейбольний майданчик, і турнік, і коні, і величезна шибениця з жердиною, канатом, кільцями і похилою драбиною (щоб на руках підніматися). А те, що він назвав «смуга перешкод», то був комплекс різних перешкод: колода, яма з водою, високий паркан, низенька дротяна загорожа, під якою на пузі пролазити, тощо. Це мені сподобалося. Це, мабуть, цікаво. Добре було б спробувати... А втім, може, мені зараз доведеться таку «смугу перешкод» долати, що це — дитячі іграшки?!

— Артилерійський парк, да, — мотоцикл притишив хід біля величезного загону, земля в якому була переорана колесами важких машин, гармат і гусеницями тягачів. Але зараз ні гармат, ні тягачів не було. Тільки в глибині під навісом стояло кілька видовжених, приземкуватих бронемашин і якихось високих грузовиків з будками. Та окремо, під іншим навісом, стояло кілька восьмиколісних машин із скошеними вниз, як у човнів, носами.

— А то що таке?

Я тицьнув рукою в бік отих восьмиколісних машин із скошеними носами.

— Бронетранспортери-амфібії. Для подолання водних рубежів, да, і для висадки десантів Зрозумів?

— Зрозумів.

Він говорив ламаною, мішаною мовою — половина слів українських, половина російських. Мабуть, йому було важко, але все-таки він намагався говорити по-українському, і це виходило у нього якось симпатично.

І оте своє «да» майже після кожного слова він вимовляв з особливою співучою кавказькою інтонацією, і воно не дратувало, а навпаки, теж було якесь симпатичне.

Ми проїхали трохи далі. Біля довгого дерев'яного барака він сказав:

— А це їдальня.

Перед їдальнею стояла вантажна машина, ззаду до якої було причеплено щось схоже на гармату, націлену дулом у небо. Я вже знав, що це таке. А колись ми з хлопцями не знали і довго сперечалися.

Антончик Мацієвський казав, що то гаубиця, Вася Деркач запевняв, що міномет, а Карафолька доводив, що секретна ракетна зброя останнього зразка. А виявилось, що то похідна кухня.

— Ну що, подобається тут у нас, да? — спитав офіцер.

— Ага, — сказав я.

— Ти в якому класі?

— У сьомому.

— Значить, через чотири роки... Ну, все, поїхали, да.

Він розвернув мотоцикл і дав газ. І за хвилину ми знову були біля арки. Вартовий підняв шлагбаум, і ми рвонули «генеральською» дорогою назад до дота.

«Оце все? — розчаровано дивувався я. — Чи, може, так задумано — спершу просто ознайомлення з територією табору, а потім... Чи, може... чи, може, я їм... не підійшов?»

Мені стало дуже гірко від цієї думки.

Ми підїхали до доту. Стали. Якийсь час я ще сидів, тримаючись за його гімнастерку. В мене ще лишалися краплини надії, що це ще не все. Він повернув до мене обличчя і усміхнувся.

— Мені злазити? — тихо спитав я.

— Да, дорогий друже, — сказав він.

Я важко перевалив через сідло ногу й зліз.

Він знову усміхнувся.

— Да, будьмо знайомі — старший лейтенант Пайчадзе, — він простягнув мені руку. — До речі, скажу тобі по секрету, да, у нас у штабі була розмова, щоб узяти шефство над вашою школою, да. Підняти військово-спортивну роботу серед старшокласників. Га? Будемо запрошувати до себе, да, знайомити з матеріальною частиною, з бойовою технікою. Треба готувати з вас хороших воїнів, да. Вірно я кажу, га?

Ні, щось він не те каже... Невже я йому не сподобався, невже не підійшов? Я допитливо глянув на нього довгим поглядом і наважився.

— Ви, може, думаєте, що когось кращого знайдете? — я зневажливо хмикнув. — Навряд. Хіба що Павлуша, може... Але...

Він пильно глянув на мене і сказав:

— Думаю, що ти хороший хлопець, да... Але не розумно, про що ти говориш...

Кров кинулася мені в обличчя. Нащо я сказав?! Ет!

— Нічого, це я просто так... Спасибі! До побачення! — Я швидко скочив на Вороного і крутонув педалі. Від'їжджаючи, чув, як Митя Іванов промовив:

— Дивний хлопець, правда!

Пайчадзе щось відповів — я вже не чув.

Тьху! Як паршиво вийшло!

Якщо вони справді нічого не знають про лист, то вони точно думають, що я цілковитий дурень або пришелепуватий.

А якщо... Тоді ще гірше. Виходить, я їм таки не підійшов.

Але чому в листі було сказано про амбразуру, про інструкції? Для чого? Невже просто так? Навряд.

І, здається, в того офіцера, що передавав мені листа, таки не було вусиків. Я їх запам'ятав би.

Тоді, може, і Пайчадзе, і Іванов просто не в курсі справи? Коли проводиться секретна операція, про неї знає дуже обмежена кількість людей, навіть серед своїх. Це закон. Слава богу, кінофільмів таких я надивився, та й книжок прочитав — будь здоров!

Тоді треба почекати, може, ці тактичні навчання скоро закінчаться і пост знімуть. Я виїхав на узлісся і звернув у посадку, молоденький сосняк. Поклав Вороного на землю під сосонками, а сам приліг на теплий і м'якенький, як перина, сивий лишайник.

Звідси добре було видно і дерев'яну вишку, що стриміла над лісом, і дорогу. На вищій майорів червоний прапор. Я вирішив ждати. Ждати, може, цей прапор скоро спустять, і тоді можна буде підійти до амбразури. Не міг же я спокійно їхати додому, навіть не довідавшись, що там таке в тій інструкції.

Але як я не люблю чекати, коли б ви знали! Найбільша для мене мука — це стояти в черзі. Краще вже дві години вчити уроки, ніж півгодини стояти в черзі. Ох, як я не люблю чекати! Але що вдієш.

Розділ XVI

Павлуша. Невже?.. Я не хочу, щоб він мене бачив. Невідомий у вчительчиному саду. Хто це?

Почало сутеніти. Потягло вечірньою прохолодою. Я лежав і думав, як було б здорово, якби оце зараз поруч зі мною лежав Павлуша. Нічого мені не було б страшно, ніякі випробування. І чекати я міг би хоч цілу ніч. І нащо ми посварилися? Нащо ота поганська Гребенючка нас розлучила? Чого це в неї така крива вдача? Ненавиджу її! Ненавиджу! З якою радістю я б їй зараз уклеїв, збив би на кислицю! Та хіба б це допомогло...

Від села по дорозі хтось їхав велосипедом. Я спершу думав, що у Дідівщину. Але велосипедист минув поворот на Дідівщину і почав наближатися «глеканкою» до лісу. Хто ж це? Невже не бачить, що на башті прапор? Не пропустять же...

Він їхав швидко й з кожною миттю все наближався. Уже можна розгледіти, як надимається од вітру сорочка на спині. Я нагострив око і раптом відчув, як мене підкинуло, і я стаз на чотири. То був Павлуша.

Він щосили накручував педалі — поспішав. І обличчя в нього — серйозне й заклопотане. І не було з ним ні дикточки, ні фарб. Отже, не малювати він їхав. Та й хто б це поночі їхав у ліс малювати?

І зненацька раптовий здогад крижаною хвилею огорнув моє серце: то його викликали замість мене Бо я не підійшов. Не сподобався. Щось не те, не так зробив. І вони вирішили, що я не впораюсь, вирішили доручити іншому. А хто ж у нас серед хлопців підходящий? Авжеж, Павлуша. Не Карафолька ж, не Антончик Мацієвський, не Вася Деркач і навіть не Коля Кагарлицький. Та я й сам Павлушу назвав старшому лейтенантові.

Цей раптовий здогад паралізував мене, зробив моє тіло млявим, ватяним і безсилим. Я не міг ворухнутися. Розчепірившись, як теля на льоду, я тільки стояв навкарачках з роззявленим ротом і дивився услід Павлуші, поки він не зник у лісі.

І хоч ніхто мене не бачив, це були хвилини найбільшого в моєму житті сорому і ганьби. Якби мені привселюдно плюнули в очі, було б легше, ніж оце зараз.

Я уявив собі, як повернеться Павлуша після успішного виконання небезпечного секретного важливого завдання, як нагородять його медаллю, цінним подарунком або навіть просто Грамотою, і він, зашарівшись, скромно, як дівчинка, опустить очі, ніби він ніякий не герой (він це уміє!). А Гребенючка підійде і при всіх його поцілує, а Галина Сидорівна його обніме і, може, теж поцілує, а на мене ніхто й не подивиться, наче я вмер і мене зовсім нема на світі. Я все це собі уявив, і мені стало так гірко, ніби я полину наївся. І мені захотілося, щоб зараз розчахнулась земля і поглинула мене назавжди, щоб прилетів з полігону, отам, де гупало, якийсь випадковий снаряд і розірвав мене на атоми.

Але снаряд не летів, і земля не розчахувалася. Тільки ставало дедалі темніше — надходив вечір. За кілька метрів уже нічого не видно. Десь близько протріскотів мотоцикл, і не розбереш — чи то в бік села, чи то в бік лісу...

Може, це старший лейтенант Пайчадзе повіз Павлушу виконувати секретне військове завдання?

Невгамовний неспокій опанував мене. Мене шалено смикало і штовхало гайнути туди, до доту, і глянути, що ж там робиться.

Але залишки гордості й благородства, що жменькою маку ледь торохтіли на самому денці спустошеної горем душі моєї, не пустили.

Чого ж це я лізтиму, заважатиму, як мене відхилили? Хай собі займаються своєю важливою справою, хай! І бракувало ще, щоб Павлуша побачив мене отут нещасенького, відкинутого, як непотріб, жалюгідного.

Ця думка підхопила мене з землі, вмить посадила на Вороного і чимдуж погнала у село. Ні, цього я б не пережив! Якби таке сталося — то хоч у прірву сторч головою.

Я навіть не поїхав вулицями, а звернув на стежку, що гадючилася поза городами та садками. Щоб і не бачив ніхто, що я з лісу їду. Не було мене там, не було! І листа не було! Нічого не було! Доведіть тепер! Доведіть! Я тільки сміятимуся. Нічого я не знаю! Ніяких Г. П. Г. Яка таємниця?! Які троє невідомих?! Три «ха-ха»! Шалено регочу!

Я проїздив стежкою поза садком нашої вчительки Галини Сидорівни і раптом помітив, що якийсь чоловігяга, пригнувшись, прокрадається у сутінках між деревами. Вгледівши мене, він враз присів, потім спритно шугонув у кущі й причаївся, ховаючись...

Тю! Хто ж то такий? Галина Сидорівна живе удвох з мамою, чоловіків у них в хаті нема. Хтось лихий! Злодій абощо. Добра людина не стала б ховатися.

Я натиснув на педалі. Через дві хати стежка виводила на вулицю. І за якусь хвилину я вже скочив з Вороного біля воріт Галини Сидорівни.

— Галино Сидорівно! Галино Сидорівно! — голосно загукав я, прочинивши хвіртку.

— Що? Хто? Хто це? — почувся збентежений голос учительки. — А, це ти... — мовила вона, вигулькнувши з-за хати. — Що таке? Що сталося?

— До вас зараз дядько Петро і дядько Микола прийдуть! — загукав я, щоб чути було там, у саду, і прошепотів — Це я спеціально. У вас у саду злодій ховається.

— Та ти що?

— Тс! Точно! Сам тільки що бачив. Я сусідів гукну, а ви...

— Та ні, то тобі, мабуть, здалося.

— Клянусь. Я стежкою поза садом їхав, а він крадеться, а тоді як шугоне в кущі...

— Що ти кажеш! У нас же й красти нічого.

— І високий такий, метрів два.

— Ти диви! Ану ходім глянемо.

— То, може, все-таки гукнути когось? Бо здоровий, як віл. Самі не впораємося.

— Та ну! Як-небудь! Сокиру візьмемо, серпа. Стривай, я зараз, — вона заскочила в сіни і за мить винесла звідти серп, сокиру і електричний ліхтарик.

— Якби я щоразу до сусідів зверталась, їм би спокою не було. Я сама себе звикла

відстоювати. Ходімо!

Вона дала мені серпа, сама взяла сокиру, засвітила ліхтарика і сміливо рушила вперед. Вона була відчайдушна й рішуча, наша Галина Сидорівна. І я мимохіть замилувався нею.

— Ану, хто тут лазить по чужих садках?! — дзвінко промовила вона, круглою плямкою світла обмацуючи дерева.

— Отам у кущах, — відказав я.

Промінь висвітлив кущі. Там не було нікого.

Ми пройшли весь садок. Але нічого не побачили. Видно, той чолов'яга, почувши моє «до вас дядько Петро і дядько Микола», одразу дременув.

— От бачиш — нема, — весело сказала Галина Сидорівна. — Це тобі здалося. Мені в темряві завжди здається, що у саду хтось стоїть за деревом.

— Та бачив, ну, слово честі, бачив! — Мені було досадно, що вчителька не вірить.

— Ну, може, може, — заспокоїла вона мене. — Виходить, утік. Мабуть, хтось проходив та яблучка захотілося... Добре, що матері нема, пішла до тітки. Перелякалася б до смерті. Ну, спасибі тобі, захиснику мій.

Вона скуйовдила мені волосся і ніжно провела рукою по щоці. Від її руки війнуло зябливими тонкими пахощами якихось парфумів. І було приємно відчувати дотик її руки і чогось соромно від цієї приємності.

— Слухай, а як там Павлуша? Ви вже помирилися? Вся приємність одразу зникла.

— Не знаю, — буркнув я. — Ну, я піду. До побачення.

— До побачення. Шкода. Так добре ви дружили... Я нічого не відказав. Мовчки вийшов з двору, сів на велосипед і поїхав.

І так мені було темно на душі, темніше за глупу ніч. Павлуша, може, в цей час уже виконав важливе секретне завдання, і генерал або полковник потискує йому руку, виносячи подяку від командування. А я... Навіть Галина Сидорівна не повірила мені, що я бачив того чолов'ягу в її саду, вирішила, що мені привиділося, і дякувала просто так, для годиться, із ввічливості. Я ж бачив. І по голосу чув. Голос у неї був якийсь не такий, якийсь роблений, наче вона жартувала з мене... Ну і хай! Хай її обкрадають, раз так.

І така мене байдужість охопила до всього па світі, що репни зараз земля, як стиглий кавун, і розлетися на шмаття — я б і оком не моргнув.

Розділ XVII

Мене викликають до телефону. «Розслідування футбольної баталії». Нове Гребенюччине плаття. Зіпсований настрій

На другий день ранком я заспав, бо ввечора дуже довго крутився, не міг заснути-скільки ж переживань на мене навалилося.

Прокинувся я від того, що мене торсав за плече дід:

— Вставай, діячу! Царство боже проспипш. Через тебе Радянська влада керувати не може.

Коли тебе будять, то завжди саме в цю мить страшенно хочеться спати. Я дригнув ногою, накинув ковдру на голову і пробубонів сонно:

— Не займайте, діду! Я сплю... Я спати хочу...

Але дідова рука безжально стягла з мене ковдру:

— Вставай! Ну! Кажу ж, до телефону тебе у сільраду кличуть. Швиденько, ну!

Я вмить підхопився й сів на ліжку, кліпаючи очима:

— Га? Що? Хто?

— Та хто ж його зна! Чоловік якийсь. Із Дідівщини дзвонить. Бач, знадобився ти йому з самого ранку. Може, вже щось накоїв, га? Біжи мерщій, бо сільрадівський телефон займаєш.

Я вскочив у штани й вилетів на вулицю.

Щодоуху, наче за мною гнався скажений собака, за лічені секунди пролопотів вулицею від нашої хати до сільради.

Влетів у сільраду і зопалу пробіг повз телефон аж у другу кімнату.

— Стій! Куди ти? — весело загукав до мене секретар сільради Спиридон Халабуда. —

Поганяй назад! Отут-о!

Я обома руками схопив трубку, притиснув до вуха і гукнув щосили:

— Алло!

— Драстуй! — почув я у трубці басовитий чоловічий голос. — Слухай уважно! Якщо питатимуть, хто дзвонив, скажеш — інспектор райвно Федорищенко. Просив під'їхати у Дідівщину. Він розслідує справу про бійку на стадіоні тридцятого червня. Хоче уточнити деякі факти Чому ч тобою? Бо знає і поважає твою маму-депутата і вважає, що син такої матері скаже все чесно і об'єктивно. Зрозумів? Запам'ятав? Федорищенко. Інспектор райвно.

— Ага Ясно Ясно, товаришу Федорищенко, — сказав я, зиркнувши на Халабуду, який аж рота від цікавості роззявив, дивлячись на мене. Такого й справді не було, щоб у сільраду до телефону викликали учня, пацана.

— Тепер слухай, — вів далі басовитий голос (він говорив повільно, чітко вимовляючи кожне слово). — Вчора ти не зміг дістати інструкцію. Ми це знаємо. Але не переживай. У цьому не твоя вина, а наша. У зв'язку з обставинами операція на один-два дні відкладається. Слідкуй за щоглою біля школи. Коли на щоглі з'явиться білий прапорець, у той день о дев'ятнадцятій нуль-нуль підеш до амбразури за інструкцією. Ясно?

— Ясно! Ясно! — тепла хвиля радості прокотилася по всьому моєму тілу і хлюпнула-залоскотала під горлом. Значить, не відхилили, не забракували мене, а просто щось перешкодило! І так мені не хотілось вішати зараз трубку, так хотілося ще поговорити, спитати щось.

— Слушайте! — І голос у мене зірвався. — Слушайте, а... а... — я не знав, що сказати, — а... а... а як вас по батькові?

— Тю! — він затнувся і раптом розсміявся. — От! Я й сам це знаю, як ім'я та по батькові того Федорищенка, да. А нащо тобі? Обійдеться й так.

Я розгубився. Халабуда не спускав з мене очей і прислухався до кожного слова. Я зрозумів, що впоров дурницю. Треба було виплутуватися.

— Ага, спасибі, тепер знатиму — сказав я, удаючи перед Халабуду, ніби дістав відповідь на своє запитання. Той, на тому кінці дроту, все зрозумів.

— Молодець, — сказав він. — Ну, добре. Тоді все. А у Дідівщину таки з'їдь на півгодинки, щоб не викликати підозри. Ну, бувай здоров!

— Ага, зараз поїду. До побачення, — я поклав трубку. В голові у мене якось дивно гуло й дзвеніло.

— Що за Федорищенко? — одразу спитав Халабуда.

— Інспектор райвно. Просив приїхати у Дідівщину. Він розслідує справу про бійку на стадіоні тридцятого червня. Хоче уточнити деякі факти.

— А-а... я його, здається, знаю, — поважно прогугнявив Халабуда. — Точно. Знаю. Федорищепко. Знаю...

Спиридон Халабуда любив похизуватися своїм особистим знайомством з керівними працівниками району. І хоч з виразу Халабудинового обличчя було видно, що Федорищенко він таки не знає, я стривожився — а що, як він десь чув його ім'я та по батькові і зараз мене питає. І я, удавши, ніби мені треба поспішати, швиденько попрощавсь і побіг.

Дідові я сказав слово в слово те, що й Халабуді, і, не поснідавши навіть, а випивши тільки склянку молока, сів па велосипед і поїхав.

Виїжджаючи, я скося зазирнув через тин до Павлуші. Він сидів на землі серед двору, похмурий і злий, перед велосипедом, що стояв догори колесами, і крутив рукою педаль. Заднє колесо раз у раз чиркало об раму. «Восьмьорка!»

«Мабуть, вони перевірили його вчора і переконалися, що він не кращий за мене, — подумав я. — І вирішили повернутися до моєї кандидатури».

Мені стало жаль Павлушу. Але що ж я міг зробити? А може, він взагалі не туди їхав... А куди? Хто його зна. Може, просто катався...

Коли я не можу знайти відповідь на якесь запитання, просто відкидаю його і починаю думати про щось інше. Такий уже в мене характер.

А густий голос у того дядька по телефону. По голосу не менше як полковник. А може, й генерал. І говорить так розважливо, солідно. І поінформованість цілковита. Все продумано.

Інспектор райвно. Бійка на стадіоні.

Я виїхав на околицю і саме проїздив стадіон То, власне кажучи, був не зовсім стадіон, а просто шмат поля, ворота з двох боків (без сітки, звичайно). І по боках в один ряд вкопані криві, кострубаті лавиці.

На всьому полі, а особливо біля воріт, трава була геть вибита, витолочена, і під час гри здійснювалася іноді така курява, що не було видно м'яча.

Тридцятого червня цього року тут відбулася товариська зустріч з футболу між командами класу «Г» — васюківською «Ракетою» і дідівщинським «Космосом». Команди були шкільні, грали старшокласники. В нас на воротах стояв Бардадим, центром форвардом був Вовка Маруня, наш васюківський Бишовець, який, хоч учився тільки у восьмому класі і тілом був щуплявий, але обводив здорованів десятикласників, «як мальчиків» (за висловом діда Салимона).

Матч проходив у запеклій боротьбі. За п'ятнадцять хвилин до кінця рахунок був двадцять три — вісімнадцять на користь дідівщинського «Космосу». Стадіон шаленів. Болільники галасували, як бики на ревищі. Серед наших особливо завзятушими були дід Салимон і баба Маруся, наша шкільна прибиральниця. Дід Салимон не змовкав ні на хвилину, підбурюючи гравців на активні дії.

— Вовко, давай, давай, давай! Ванько, пасуй Грицькові! Головою, головою! А, щоб ти луснув! Чого ж ти оддав м'яча, недотепо. Бий, Вовко, бий!..

А баба Маруся весь час стиха бубоніла:

— Господи милосердний! Боже праведний! Зроби так, щоб наші забили гола! Господи милосердний! Боже праведний! Зроби так, щоб наші забили гола!

І коли наші таки забивали гола, вона вигукувала тонким голосом:

— Штука!

І хрестилася.

За п'ятнадцять хвилин до кінця Вовка Маруня прорвався з м'ячем до воріт і вже був би вклеїв у дев'ятку, але захисник «Космосу», здоровий бугай Роман Гепа (двоюрідний брат того Гепи, що пішов учитися на попа), підчепив його погою, і Вовка заорав носом. І суддя, дідівщинський кіномеханік Яшка Бриль, замість того, щоб призначити одинадцятиметровий, пенальті, призначив кутовий. Мовляв, Гепа діяв правильно, тільки вибив на кутовий, а Маруня, мовляв, сам упав.

Що тут зчинилося! Наші болільники так несамовито загорлали, засвистіли, заверещали, наче прийшов кінець світу.

— Суддю на мило! Суддю на мило! — кричав, аж Лопався, дід Салимон.

— Пенальті! Пенальті, побий тебе вража сила! — верещала баба Маруся.

Але суддя не звернув на той рейвах аніякісінької уваги, Такий уже футбольний закон — на полі суддя повновладний господар. Після гри можете опротестувати його дії скільки хочете, а під час гри його слово святе.

Зціпивши зуби, Вовка Маруня подав кутовий і від знер-вувсіння невдало — м'яч полетів в аут.

Проте за хвилину м'яч знову попав до Маруні, і він знову прорвався до воріт. Але Гепа, бачачи, що суддя крізь пальці дивиться на його порушення, тепер уже навмисне перечепив Маруню, і той знову заорав носом. І тут Маруня не стерпів (він був дуже гарячий), підхопився і, незважаючи на те, що ледь сягав Гепі до підборіддя, заліпив йому по пиці. Гепа хвицьнув ногою, і Маруня кубцем покотився по землі. Тоді до Гепи підскачів наш лівий край Юрко Загубеньо і врізав його під дихало. І почалося...

Поки глядачі опам'ятались і кинулися розбороняти, наша «Ракета» встигла збити дідівщинський «Космос», що називається, на кислицю. Один наш Бардадим міг дуже просто відлупцювати принаймні п'ятьох їхніх форвардів. А двадцять три пропущених голи ще подесятерили Бардадимові сили.

Ледве розтягли.

— Оце так товариська зустріч, — сказав дід Салимон. — Другу таку товариську зустріч доведеться, мабуть, проводити просто на кладовищі.

— Це ще, панімаєте, нічого, — сказав Павлушин тато. — Це ще, панімаєте, дрібниці. А от між Сальвадором і Гондурасом через футбольний матч справжня війна була виникла. Стотисячні, панімаєте, армії між собою билися. Артилерія, літаки, танки... Оце, панімаєте, болільники...

Особисто я був задоволений, що Бардадим устиг заодно надавати потиличників і судді. Щоб знав, як підсуджувати своїм.

Отакий-то був матч тридцятого червня.

Чесно кажучи, було що розслідувати.

Я заїхав у Дідівщину і звернув прямо до сільмагу. Купив у сільмазі льодяників фігурних на паличках, покрутився трохи і рушив назад. Настрій у мене був прекрасний. Незва жаючи навіть на те, що погода була погана, збиралося на дощ.

На вищі над лісом майорів червоний прапор. Значить, навчання ще тривають.

Підїхавши до села, я знов-таки, як і вчора, звернув на стежку, що вела поза городами, повз садок Галини Сидорівни Мені кортіло глянути, що воно там таке — чи нема якихось слідів учорашнього чоловіка. А може, він ще потім уночі приходив?

Коло вчительчиного садка я зліз з велосипеда, поклав його на землю і крадькома, як справжній детектив, пішов, роздивляючись на всі боки. Стежку у двох місцях перетинали сліди здоровенських, не менше як сорок п'ятий номер, чобіт. Вони чітко відбилися на вогкій землі. Одні сліди були повернуті носками до саду, другі — навпаки, до поля. Це він ішов, це він повертався.

Біля кущів малини, де він ховався, трава була прим'ята і лежав мокрий недокурок сигарети з фільтром. Я підняв. Сигарету було дуже мало надкурено і загашено об землю. Марка — «Столичні».

Шерлокові Холмсу або майорові Проніну одного цього недокурка і цих слідів було б досить, щоб знати все. Але я не був ні Шерлоком Холмсом, ні майором Проніним. Я міг сказати лише те, що чоловік — курець (раз недокурок!) і що в нього великі ноги (бо це було видно з слідів). Більше я не міг сказати нічого. Хіба тільки, що сигарети він купляв не в нашому сільмазі, бо в нашому «Столичних» не було. Може, в дідівщинському, там є, я тільки що бачив.

Але для з'ясування особи незнайомця цього було малувато.

Що ж він усе-таки тут робив? Чому ховався? Невже хотів пограбувати вчительку, а я його сполошив? Не схожий він був ні на кого з наших, зовсім не знайомий якийсь...

— Тільки ж гляди все-таки. Ганю, обережніше, — почув я біля хати голос Галини Сидорівни.

— Ой, що ви, Галино Сидорівно, що ви!.. — пискляво засокоріло у відповідь. То був голос Гребенючки.

А бодай би ти луснула! Ще треба, щоб ти мене тут побачила.

Пригнувшись, чкурнув я на стежку, до велосипеда. Загнуздав Вороного і — алюр три хрести!

От же ж тая Гребенючка! Не люблю я людей, котрі до вчителів піддобрюються, лізуть із своєю любов'ю «Галино Сидорівно, я вам те! Галино Сидорівно, я вам се! Галино Сидорівно, дорогенька! Галино Сидорівно, золотенька! Галино Сидорівно, любесенька! Ах! Ох! Ах!» Противно!

Краще вже двійки одержувати, ніж підлизуватись.

Я виїхав на вулицю і побачив у спину Гребенючку, що йшла од воріт Галини Сидорівни, у нарядному білому платтячку з синіми цяточками. Вона не йшла, а виступала навшпиньочках, як той дресирований собачка у цирку, дрібненько перебираючи ногами. Мабуть, думала, що вона дуже гарна й тендітна.

Раптом я згадав Павлушу, як він сидів сьогодні на землі коло велосипеда, похмурий, темний, як осіння ніч. І лють на Гребенючку охопила мене. Це вона винна в усьому! Вона, вона! Це через неї ми ворогами стали!

Посеред вулиці розпросторилась здоровенська баюра. Гребенючка якраз минала її, тулячись до тину, обережненько, щоб не забруднити плаття, ступаючи по краю баюри.

Назад вона не оберталася, мене не бачила.

Ех, розігнався я та прямисінько через ту баюру — ш-шурррр! Бри-иззь! Цілі гейзери брудної води й грязюки линули на Гребенючку, і біле чепурненьке платтячко вмить перетворилося на брудну ганчірку, та й уся вона стала схожа на опудало городнє.

— Ой! — тільки встигла зойкнути вона, відсахнувшись.

А я пришпорив свого Вороного і, не озираючись, помчав далі. У душі моїй булькала й клекотіла радість помсти.

Ото щоб знала, щоб не розлучала друзів, не робила з них ворогів, кропива жалюча!

Я різко звернув праворуч, на нашу вулицю. Ще здалеку побачив, що Павлуша все ще сидить на землі коло свого велосипеда і крутить ключем якісь гайки.

І раптом я подумав, що зараз же Гребенючка пройде нашою вулицею. Щоб потрапити до себе додому (а куди ж вона піде в такому вигляді!), вона обов'язково повинна пройти нашою вулицею повз наші з Павлушею хати. І Павлуша її зараз побачить і...

Я натиснув на педалі і проскочив до себе у двір. Павлуша навіть голови не підняв.

Прихилив я Вороного до воріт і причаївся за тином. Ану-ну! Зараз Павлуша побачить свою красуню. Хе-хе! Це навіть добре. Може, хоч тепер розчовпає нарешті, яка вона поганюча.

Секунди чекання тяглися так довго, що я вже подумав, чи не повернулася вона назад до Галини Сидорівни скаржитися на мене і вимагати покарання. А дзуськи! Спробуй доведи! Хто бачив? Нічого не знаю. Сама забрьохалась, як льоха, а потім на когось звертає.

Я дивився крізь тин на Павлушу. Вулиці я не бачив і тому не помітив, як вона ішла. Та враз Павлуша так рвучко підхопився, що велосипед упав на землю.

— О Ганю, що таке? Де це ти? Хто це тебе так? — вигукнув він здивовано.

У мене серце забилося швидше.

Ну, зараз почнеться! Зараз вона понавішує на мене чортів, будь здоров. Тільки держись! Ну і хай! Хай докаже! Хто бачив? Нічого не знаю. Сама забрьохалась, а потім...

— Та сама винна, — весело заджерготіла Гребенючка. — Грузовик їхав, а я просто під колеса підлізла, розтелєпа. От розмалював, правда? Хи-хи-хи!

— То біжи додому швидше! От іще! — гукнув Павлуша з щирим співчуттям і досадою.

А я тільки рота роззявив...

Тю! Чого це вона?.. Подумаєш, яка благородна!.. І стало мені якось кепсько, наче то не вона, а я весь у багнюці з голови до п'ят.

Гребейючка давно побігла додому, Павлуша повернувся до велосипеда, а я все ще стояв, скоцюрбившись біля тину, і не міг зрушити з місця.

Почав накрапати дощ.

Павлуша потяг велосипед в хату.

Пішов у хату і я... Настрій у мене був зіпсований вкрай.

...Дощ лив цілісінський день. А надвечір знявся вітер. Він, як з відра, хлюпав у вікна важкі пригорщі зливи — аж дзвеніли шибки. І шалено завивав у димарі. У таку погоду добре лежати десь у затишку й читати цікаву пригодницьку книжку. Я потягнув у батька «Замах на бродягу» Жоржа Сіменона (він мені не давав, бо вважав, що не дитяча) і, вкрившись з головою, лишивши тільки вузьеньку щілину, щоб падало світло, поринув у захоплюючий світ комісара Мегре, світ загадкових убивств, страшних злочинів і таємниць.

Розділ XVIII

Стихійне лихо. Я приймаю рішення

Я прокинувся раптово вночі, хоч ніхто мене не будив, і одразу відчув тривогу. В хаті горіло світло і чулися приглушені, стурбовані голоси. Хоч і не видно було, але відчувалась якась метушня, якийсь нервовий рух. Так було, коли в тата зненацька серед ночі стався приступ апендициту і його відправляли в лікарню на операцію. Тоді мене теж ніхто не будив, я прокинувся сам. От і зараз. Я миттю підхопивсь і стривожено спитав:

— Що? Що таке?

Серед хати стояли одягнені, в плащах, батько, мати і дід. У діда в руках було весло. Мати повернулася до мене.

— Спи, синку, спи!

— Що сталося? — знову спитав я.

— Річка від дощів піднялася, з берегів вийшла. Греблю біля млина прорвало. Село внизу заливає, — мовив дід.

— А ти спи, спи, синку, — повторила мати. Я скочив з ліжка. Еге, спи! Там людей заливає, а я — спи!

— Я з вами! Я піду!

— Та ти що?! Он Яришка прокинеться, боятиметься, як нікого не буде. Лягай, спи зараз же!

Це тобі не іграшки! — підвищила голос мати.

Але я вже одягався. Мене біла нервова лихоманка, і я довго не міг утратити ногою в холоші. Зуби вибивали шалений рок-ен-рол. Спи! Може, я все життя цієї ночі ждав, щоб щось героїське вчинити! А тут — спи! Ні! Піду!

— Хай іде. Щось pomoже. Здоровий уже хлопець, — сказав дід.

— Справді, хай! — підтримав його тато. Світло враз блимнуло і погасло.

— Зірвало! А може, й стовпа звалило, — сказав у темряві тато.

Дід чиркнув сірника, запалив газову лампу, що стояла на припічку.

— Вдягни оно татового ватника і чоботи взуй, — сказала мені мати.

— Ліхтарика свого візьми, — підказав тато.

— Лампу не будемо гасити Хай! Бо як Яришка прокинеться... От краще б ти не йшов усе-таки. У мене б душа спокійніша була, — мати зітхнула.

— Та що ви, їй-богу, мамо, з тою Яришкою! Здоровуца вже дівка, у школу пішла, а ви...

— Пішли, пішли, годі вже вам, — втрутився дід. Ми вийшли з хати у мокру, негожу, вітряну темряву. Гнаний вітром дощ періщив просто в обличчя.

— Головне, що човни, мабуть, позносило, потопило, — ледве почув я голос діда, який ішов поруч. Я хотів сказати, що плоскодонку нашу, може, й не знесло, бо вона на горбку лежить догори дном, але вітер затулив мені рота, і я тільки хавкнув.

То тут, то там, наче світлячки, блимали вогники, звідусіль з ліхтарями поспішали люди.

Ще здалеку крізь шум зливи було чути тривожний гомін, зойки та крики. Чим ближче ми підходили до вулиці Гагаріна, що вела в берег, тим виразніший і гучніший ставав отой гомін. Уже можна було чути хурчання мотора, цюкіт сокир і розпачливі відчайдушні жіночі крики. «Ой лишенько! Ой пробі! Ой рятуйте!» Тужно ревла худоба, верещали свині, вили собаки.

Все це було чути вже зовсім близько, поряд, але як я не напружував зір, крізь дощ і темряву нічого не міг розгледіти.

Аж ось попереду спалахнули два світлих ока — фари.

І перше, що я побачив у світлі фар, — це тин і воду. Вода хвилиною накочувалась і розбивалася об тин, а він хитавсь і хилився. Потім біля тину з'явилася постать по пояс у воді, з телевизором на голові. У світлі фар мокрий од дощу екран виблискував величезним страшним оком — лупатим і більмуватим.

Фари були тракторні — у провулку натужно хурчав колісний трактор «Беларусь». Здоровеннецькі задні колеса буксували, розбризкуючи багнуку.

— Давай, давай, ну! — кричав хтось позади трактора: там світилися ще фари машин.

Кілька дядьків посеред вулиці цюкали сокирами — нашвидку збивали з колод плота.

Дід, батько і мати одразу кинулися до діла, дід помагати робить плота, батько до трактора, а мати просто у воду, до найближчої хати — виносити добро.

— Побудь поки що тут! — гукнула вона мені на ходу. І я не встиг опам'ятатись, як лишився сам.

З темряви раз у раз, наче водяники, вигулькували з води люди, тягнучи на собі різний домашній скарб Он провели корову, що вже не ревла, тільки стогнала. Он бабуся, спотикаючись, тягне по воді за собою, наче човна, цинкові ночви з вузлами й подушками. І, плачучи, весь час примовляє:

— Ой що ж це робиться! Ой господи! Ой за що ж це така кара! Ой пропало все, пропало! Ой боже ж мій, боже!

— Найгірше внизу, в березі, — сказав хтось у темряві. — Гребенюків, Мазниченків, Пашків затопило зовсім. А стару Деркачку — так по самісіньку стріху. І дістатися ніяк. Човни потопило. Ще й трактор, бач, застряв — колоди для плотів підвезти не можна.

— Це щось у природі таке, їй-богу, коїться. Самі стихійні лиха в усьому світі: урагани, землетруси, повені, смерчі. То в Америці, то в Японії, то в Голландії... Та й у нас... То у Закарпатті, а то на Кубані... Тепер оце в нас...

Заскрипіли колеса, захропли коні — люди під'їздили возами.

— Кладіть осюди! Давайте! Телевізора отут поставте, на сіно!

Я кинувся помагати вантажити на вози речі потерпілих. З темряви почувся голос Івана Івановича Шапки, голови колгоспу:

— Везіть до школи! Займайте школу, і клуб, і правління! Там усе одчинено!

А трактор усе хурчав і хурчав, аж звискував, та не міг зрушити з місця.

Мій тато командував там, вигукуючи:

— Переключай на першу! Ліворуч верни, ліворуч! Давай задню! Тепер вперед!

То було кляте місце. Там завжди калюжа і болото навіть у найсухішу погоду. І завжди застрявали машини. А тепер від дощу воно зовсім розкисло і просто засмоктувало, як драговина.

Зненацька здалеку, з берега, долинув відчайдушний пронизливий жіночий крик:

— Рятуйте! Рятуйте! Ой!

Люди безпорадно заметушилися. Хтось із дядьків кинувся просто в воду. Йому загукали:

— Куди ти? Що ти там допоможеш? Зараз плота кінчимо.

Але він уже зник у темряві.

Тоді сердито закричали до тракториста:

— Що ти засів, панімаєш! Там люди гинуть, а ти!.. Трактором не можеш проїхати, герої!

Кричали, щоб зігнати своє безсилля. Тракторист хрипло відлайнувся:

— Що — трактором! Що — трактором! Тут танком не проїдеш, не те що трактором!

Розумники!

«Танком...» І раптом в уяві моїй виник військовий табір, артилерійський двір, дивовижні незграбні машини із скошеними, як у човнів, носами... Бронетранспортери-амфібії, да... Для подолання водних рубежів... для десантів, да. «

Я вмить згадав, що читав десь, як воїни допомагали людям під час стихійних лих...

І раптова думка пронизала мене.

— Іване Івановичу! Іване Івановичу! — загукав я в темряву. Але голова не відгукувався. Тоді я кинувся до тата:

— Тату! Тату!

Він, забрюханий з ніг до голови, пхав трактора. З під колеса, що буксувало, просто на нього летіла грязюка.

— Одійди! Одійди, ну! — крекчучи від натуги, роздратовано прохрипів він.

Ех! Та що там питати, казати! Не можна гаяти ні хвилини. Самому треба рвонутися туди.

І, не роздумуючи більше, я кинувся додому. Захекавшись, вбіг у сіни, схопив велосипед, прихилив динамку до шини, щоб світила фара, і скочив у сідло.

Їхати було ой як важко! Колеса в'язли у грязюці, буксували на глині. Доводилося раз у раз злазити і пхати велосипеда поруч себе. Добре, що то не трактор. Коли вибрався з села на биту польову дорогу, колесам стало трохи легше. Колесам, та не мені. Бо тут шугав дужий вітер, який збивав, просто клав на землю. Двічі я не міг втриматись і валився набік, на ногу, і якийсь час стрибав на ній, не можучи вирівнятись. А раз просто впав у болото. Але поспішав із останніх сил. І з тривогою вглядався уперед, у темне громаддя лісу, що наближалось. Шукав очима вишку, де прапор, і не міг знайти. І думав з острахом: «А що, як навчання ще не закінчилися і в таборі нема людей? Що робити? А навіть як є, чи послухають, чи повірять вони мені, пацану?»

Було б, мабуть, розшукати голову або хоч когось з дорослих намовити. Так ні ж! Вилетів кулею і помчав. Не подумавши навіть. Як скажений!

І вже каявся я, і картав себе. Та вертатися в село було б безглуздя. Люди гинуть. Кожна хвилина дорога.

Аж ось і посадка. Я в'їхав на «глеканку». Вітер одразу відпустив мене. Він пішов верхом, з шаленим свистом чешучи настовбурчені чуби струнких сосонок. Але тепер увесь час мені доводилося пильнувати, щоб не наскочити на пеньки. Бо як наскочиш та зробиш «восьмьорку» — тоді все. І, вшніпившись у «глеканку», так я і не вгледів, чи є прапор на вищці, чи нема.

Десь тут уже дот на узвишші, за дубами, невидимий у темряві: я виїхав на «генеральську» дорогу. І як про щось далеке і примарне, подумав про ті інструкції, що лежать там у розколіні над амбразурую. Та цю думку враз витіснив спогад про відчайдушний пронизливий крик: «Рятуйте!», що й зараз дзвенів у мене в ушах. І я ще дужче натиснув на педалі.

Хто був у лісі вночі у негоду, коли гуде, завиває скаженим вовком у кронах вітер, коли стогнуть людським голосом дерева, коли десь щось гухкає, свистить, тріщить, ламається, падає, перекидається, реве, лютує і шаленіє — той знає, що то таке. То страшне.

Але, присягаюсь вам, я не відчував того страху. Десь із глибини спливла навіть думка: «Чому

мені не страшно?» Та я одразу забув про це думати. Я був весь якось націлений уперед і тільки вперед. Я думав тільки про те, щоб їхати швидше, швидше, швидше... Я думав тільки про свої ноги, що крутили педалі і вже страшенно боліли від напруження, і про дорогу, про оті нескінченні корчі, ямки, горбочки — щоб не наскочити, не натрапити, обминути.

Розділ XIX

Полковник Соболев. Знову старший лейтенант Пайчадзе

Коли я раптом вискочив нарешті на галявину до тої арки і шлагбаума, освітленого ліхтарем, то якось не одразу втямив, що вже приїхав.

Вартовий помітив мене і гукнув:

— Стій! Хто такий?!

Я підїхав упритул до шлагбаума.

— Мені начальника... Головного... Будь ласка... Дуже треба. Негайно... — я вагався, говорити вартовому чи ні: однак же він не вирішує, а що, як не захоче покликати офіцера.

— Що сталося? Тільки повернулися з навчань. Троє діб... Може, вранці?

— У нас село заливає, — видихнув я.

— Стривай. Зараз. — Вартовий кинувся до будки, схопив телефонну трубку. — Товаришу капітан! Доповідає вартовий на прохідній єфрейтор Єфимов. Тут хлопець приїхав. Каже, у них село заливає... Єсть! — Він обернувся до мене. — Давай он до тієї палатки!

Я пірнув під шлагбаумом і поїхав до палатки. Назустріч мені вже виходив високий офіцер з червоною пов'язкою на рукаві.

— Що таке?

Хекаючи і затинаючись, я розказав йому про наше нещастя — і про хати, що по самісіньку стріху затоплені, і про те, що човни позносило і дроти електричні позривало, стовпи повалило, і про те навіть, як трактори буксують, не можуть підтягти колоди для плотів...

— Ясно, — сказав капітан. — Ходімо. Доведеться будити полковника. Хоч і жаль — годину всього, як ліг, тільки оце з походу повернулися. Та нічого не вдієш — тут така справа, що...

Ми пройшли кілька палаток і біля однієї зупинились. Капітан пригнувся і пірнув у неї. За мить палатка освітілася зсередини жовтим світлом, і на брезенті заколивалася довга химерна тінь.

— Товаришу полковник, — почувся голос капітана. — Вибачте, що турбую, але справа серйозна. У сусідньому селі повинь. Затопило хати, потрібна допомога.

Хтось (очевидно, полковник) прокашлявся і мовив густим, неквапливим басом:

— Значить, так... Підніміть поки що офіцерів — начштабу, начартилерії, транспортників, командирів мотострілецьких батальйонів. Інших не треба. Хай відпочивають.

Мені враз перейняло подих. Вчулося, що ніби це той самий голос, що говорив зі мною по телефону.

— Хто сповістив про повинь?

— Хлопчик, товаришу полковник. На велосипеді примчав...

— Хай зайде.

З палатки вийшов високий капітан:

— Зайди, з тобою полковник хоче поговорити.

Я зайшов у палатку. На вузькому залізному ліжку сидів, натягуючи чоботи, огрядний лисуватий чоловік. Він був уже в галіфе, але ще в майці. І мені зразу впала у вічі якась дивна невідповідність обличчя в нього було немолоде, у глибоких зморшках, із сивими скронями і засмагле, аж чорне, а тіло, навпаки, білісіньке, чисте, молоде, з опуклими, як у борця, налитими силою м'язами, і шия теж, як у борця, товста і дужа. І таке було враження, що та голова не од того тіла.

— Драстуйте, — привітався я.

— Здоров. Сідай. Ну, розкажуй, що там у вас.

Я сів на лаву біля столу і став розказувати.

Поки я говорив, він вдягнув кітель, що висів на стільці коло ліжка, — з полковницькими погонами і кількома рядами орденських колодок на грудях.

Ще я не закінчив розказувати, як почали заходити офіцери. Тихо віталися. Він, не

перебиваючи мене, мовчки показував їм на довгі лави, що стояли круг столу. Вони сідали.

Зайшов старший лейтенант Пайчадзе. Здивовано звів на мене брови — пізнав. Ледь усміхнувся, але з слів моїх усе зрозумів — нахмурився.

Нарешті я замовк.

Полковник підвів очі на офіцерів, обвів їх поглядом:

— Всі?

— Так, товаришу полковник, — відповів високий капітан. Полковник підійшов до столу, витяг з планшета карту, розстелив:

— Товариші офіцери! Хто ще не зрозумів, пояснюю — в сусідньому селі повінь, річка вийшла з берегів, прорвало греблю, затопило хати, гине худоба, майно. Треба евакуювати населення, худобу, майно. Ось уявний район дії... Затопило, очевидно, цю частину села, в долині, біля річки... Цю вулицю, оці хати... Підходи отут, тут і тут...

Полковник і офіцери схилилися над картою.

«Чого вони так зволікають? — з досадою думав я. — Замість того щоб зразу підняти всіх по тривозі, кинути по машинах і в село — наради якісь проводять... А там люди вже, може, гинуть...»

Тільки потім я розшолопав, що на все це пішли лічені хвилини. Просто — то була дисципліна, організованість, які виключали безладдя і метушню. І я зрозумів, що робити швидко — це не обов'язково хапатися і поспішати. Але це я зрозумів тільки згодом, а тоді досадував, що вони, на мій погляд, дуже повільно повертаються.

— Значить, так, — казав полковник. — В операції братимуть участь бронетранспортери, два мотострілецьких батальйони, перший і третій, три малих арттягачі. Діяти будемо за обстановкою. Тривогу по табору не оголошувати. Людей піднімати тихо, без галасу. Інших не будити. Готовність... — він глянув на годинника, і в цей час на стільці коло ліжка задзижчав телефон. Полковник підійшов, зняв трубку.

— Полковник Соболь слухає А... так... драстуйте... Драстуйте, товаришу Шевченко... Так... Уже знаємо... Через п'ять хвилин виступаємо... Звідки? Звідки знаємо?... Та тут нам сповістили... — він глянув на мене, усміхнувся, прикрив трубку рукою, спитав тихо. — Як тебе звати? Секретар райкому дзвонить.

— Ява — розгубився я і додав: — Рень.

— Один товариш. Ява Рень. Знаєте?... Так... так... Добре, передам. Значить, через п'ять хвилин виступаємо, товаришу Шевченко. Не хвилюйтеся, все зробимо, що в наших силах. До побачення. — Полковник поклав трубку, знову глянув на годинника. — Готовність... через... чотири хвилини! О другій чотирнадцять Виконуйте!

Мить — і палатка вже була порожня.

— А тобі секретар райкому просив передати подяку. За ініціативу і оперативність. Він, виявляється, знає тебе.

Я почервонів і опустив очі:

— То він матір мою знає, а не мене. Вона — депутат.

Полковник накинув на плечі довгий, майже до п'ят зелений плащ з каптуром, без рукавів, і ми вийшли.

З палаток вискакували, на ходу поправляючи гімнастерки, солдати і бігли до артилерійського парку. І не чути було ні криків, ні вигуків — ніякого галасу. Тільки тупотіли і гупали по доріжках чоботи.

У парку заводили машини. Поки ми підійшли, вони вже одна по одній вивертали на дорогу. Обганяючи бронетранспортери і тягачі, вперед вирвався газик з брезентовим верхом, схожий на наш колгоспівський, на якому їздив голова і який усі звали «бобик.» Але цей «бобик» був зовсім новенький, не забрьоханий грязюкою, з білими кружалами на скатах. «Бобик» підскочив до нас і різко загальмував. На задньому сидінні сиділо троє офіцерів. Вільне було тільки місце попереду, поряд з шофером.

Полковник на якусь мить задумався...

— Мда, з велосипедом ми сюди не вліземо...

— Товаришу полковник, я його візьму в свою машину, да, ми з ним стариє друз'я, — почувся позаду голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

— А, добре! Добре.

І я не встиг отямитись, як Пайчадзе схопив мій велосипед і побіг з ним уперед, гукнувши мені на ходу.

— Давай за мною!

Я кинувся за ним.

Пайчадзе підбіг до бронетранспортера-амфібії, передав комусь наюру велосипед і вже сам з'лечів угору і зник за бортом. А я тільки підбіг і безпорадно заметушився, не знаючи, як видряпатись. Всюди я натикався на мокру слизьку броню Мене охопив розпач — мотор гуркотів, машина здригалася — от-от рушить А я все дряпався і сповзав, як жаба у скляній банці. У відчаї я вже хотів крикнути, як почув згори:

— Давай руку, да! — голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

Мене, як пушинку, одірвало від землі. І втягло в машину. Зразу ж машина рушила. І настрої мій з розпачливо-безнадійного вмить підскочив до радісно-збудженого. Вперше у житті я їхав на такій машині! На військовому бронетранспортері-амфібії, що призначений для висадки десантів і долання водних рубежів! Чи їздив хто-небудь із хлопців на такій машині? Та ніколи в світі! Та вони луснуть од задрощів, як узнають! Ех, машинка! Оце машинка! Може ж, вона ще й секретна... Напевне секретна! Аякже! Хіба є ще де-небудь у світі такі машини!

Мене розпирало од гордості і радісно лоскотало у грудях. Тільки б побачив хтось із хлопців! Тільки б побачив! А то ж не повірять...

І раптом я згадав, куди і чого я їду... «Ех ти! — з презирством сказав я собі. — Там таке робиться! Таке нещастя! Людей заливає, а ти. „Тільки б хтось побачив!..“»

Але радісний лоскіт у грудях не минав. Я стояв біля самісінького водія, дивився на освітлені перед ним прилади, на різні циферблати і тремтливі стрілочки, дивився крізь скло вперед на дорогу, яку освітлювали потужні фари, на «бобик», що, легко підстрибуючи на вибоях, біг перед нами, і здавалося мені, ніби я їду в справжній бій з ворогом, і серце моє солодко завмирало.

«Ех ти! — знову з презирством сказав я собі. — Там таке... таке... а ти... Егоїст!»

Ми вже проминули дот і виїхали на «глекапку». Машини йшли швидко, повним ходом. Я навіть не встиг долаяти себе як слід — уже позаду й «глеканка», уже польова дорога і ген уже й село... І знову мені здалося, наче я їду в справжній бій, вриваюсь у захоплене ворогом рідне село. І таке мене охопило бойове завзяття, що від нетерплячки я аж підстрибувати почав. Машини з ходу влетіли в село і, не зупиняючись, повернули просто на вулицю Гагаріна.

У світлі фар я ще здаля побачив людей, які поралися біля плоту, і трактор, що буксував у провулку, і вози, на котрі потерпілі вантажили своє мокре майно. І все було так, як я його залишив. Я мимохіть здивувався — невже так мало часу минуло. А мені здалося — ціла вічність.

«Бобик» полковника під'їхав до людей і спинився. Спинилися й ми за ним.

Полковник і офіцери вилізли з машини. Наш старший лейтенант Пайчадзе теж скочив на землю і підбіг до них. І враз де й узялися біля них і голова Іван Іванович Шапка, і секретар сільради Халабуда, і директор школи Микола Павлович, і зооієхнік Іван Свиридович — коротше, все наше сільське начальство. Вони оточили офіцерів і всі разом збуджено заговорили, розмахуючи руками. Слів не було чути, бо в машинах гуркотіли невимкнені мотори.

А я весь напружився, зіщулився і завмер. Я думав про одне — аби тільки мене не висадили зараз з машини, тільки б дозволили залишитися. «Ну, будь ласка, ну, що вам — шкода, ну, забудьте про мене, ну, не чіпайте, будь ласка, ну...» — причитував я сам собі. І боявся підвести очі, щоб не зустрітися поглядом із старшим лейтенантом, чи з водієм, чи з солдатами (їх було всього п'ятеро на машині). Вчепившись у мокрий холодний поручень, я напружено дивився вперед, на полковника, оточеного людьми. І чекав, відчуваючи чомусь, що головне залежить від нього. Він уже щось упевнено говорив офіцерам, показуючи рукою то в один, то в другий бік, — очевидно, ставив завдання.

І от люди розступилися — офіцери кинулись до машин.

Пайчадзе скочив на бронетранспортер і наказав водієві.

— В кінець вулиці, да, до крайньої хати!

Я зиркнув на Пайчадзе і похолов — зустрівся з ним поглядом. Він дивився прямо на мене. Я опустив очі. Зараз він скаже: «Злізай» — і все. Просити, вмовляти, переконувати в такий момент просто неможливо. Не до того.

Але замість «Злізай!» Пайчадзе сказав: «Давай!» — і не мені, а водієві. І водій крутонув кермо, і, обминаючи «бобик», машина рушила прямо до води.

— Тільки сиди й не рипайся! — почув я над собою голос Пайчадзе.

Я зітхнув і з вдячністю звів очі на нього. Але він на мене вже не дивився. Він дивився вперед. Шофер ввімкнув верхню фару-прожектор, і вона прорізала темряву далеко вперед. І куди тільки сягало око — всюди була вода, хвиляста, буруниста, темна. Хвилі вже з хлюпотом билися об борти машин. Вона все глибше занурювалась у воду.

Водій перевів якийсь важіль, позад машини закипіла, зануртувала вода, і враз я відчув, що ми вже не ідемо, а пливемо: нас хитало й погойдувало, не було під ногами ґрунту.

Паркани й тини обабіч уже сховалися під водою, і вже важко було повірити, що ми пливемо вулицею.

Розділ XX

Подвиг старшого лейтенанта Пайчадзе. Несподівана поява Павлуші

Дивно було бачити хати, по вікна занурені у хвилі, вони скидалися на незвичайну флотилію білих кораблів, що пливла не серед очерету чи комишів, а серед якихось дивовижних кущів, рясно всіяних жовтими, білими, червоними плодами (так незвично виглядали крони дерев напівзатоплених садків). Врожай на фрукти цього року видався добрий, і в садках зараз був справжнісінький компот, вода важко гоїдалася, перемішуючи збиті плоди.

Всюди на хатах, на повітках, на хлівах, на клунях купчилися люди. Стріхи, покрівлі і дахи заставлені були різним хатнім скарбом. І по-чудернацькому виглядали на покрівлі швейна машина, велосипед або люстро. А вода несла якісь уламки, дошки, різний мотлох — ганчір'я, кошики, відра...

Побачивши нас, люди почали махати з дахів руками, підкликаючи до себе.

Але старший лейтенант Пайчадзе загукав:

— Не хвилюйтеся, зараз вас знімуть! Зараз вас знімуть, да! Не хвилюйтеся!

Авжеж, ми не могли зупинитися тут. Ми прямували до крайньої хати, туди, де найбільша вода, де найскрутіше.

Аж раптом, не доїжджаючи двох хат до крайньої, ми почули відчайдушне жіноче:

— Ой, рятуйте! Ой, швидше! Дитина в хаті на печі. Ой, потоне! Рятуйте!

То була хата Пашків, де жив отой самий гугнявий третьокласник Петя Пашко (Бетя Башко), що відкривав завісу під час «Ревізора», на якому так здорово провалилися я — Бобчинський і Павлуша — Добчинський.

Мати Беті Башка була не звичайна мати. Вона була мати-героїня. В неї було одинадцятьоро дітей. Четверо вже дорослих, а решта — дрібнота. І ота дрібнота сиділа зараз на даху круг матері, як пташенята в гнізді.

Потім уже Пащиха розказувала, що чоловіка її та старших дітей в ту ніч саме не було дома — поїхали до Києва влаштувати у технікум середульшого сина. І бідній матері довелося самій рятувати дітей від повені. І, закрутившись, не встигла вона винести п'ятирічного Альошку, що з переляку забився на піч. І вода вже вікна залила.

— Ой, рятуйте! Ой, гине дитина! Ой, люди добрі!

Старший лейтенант Пайчадзе не вагався жодної миті.

— Повертай тачку до тієї хати, да! — наказав він водієві. І за якихось кілька секунд ми були вже біля хати Пашків.

— Ой, валяйте хату! Ой, що хочете робить, врятуйте мені тільки сина! Ой, люди добрі! — голосила надриваючись Пащиха.

Пайчадзе роззув чоботи і одним рухом вискочив на борт машини.

— Прожектор на вікно! — скомандував він і шубовснув у воду.

За мить яскраве світло прожектора було спрямоване вниз, на стіну хати, де ледь визирала над водою верхня шибка вікна. Біля шибки з'явилася голова Пайчадзе. Пірнула у воду, тоді знову з'явилася. Видно було, що він висаджує ногами вікно. Та ось над водою на мить мелькнули босі ноги — лейтенант знову пірнув.

Є такий вираз «час зупинився». Я раніше не розумів цього. Але справді бувають хвилини,

коли час ніби зупиняється, коли перестаєш дихати, і серце не б'ється, і не відчуваєш, скільки минуло — секунда чи година. Ніби виключився десь у тебе всередині годинник, перестав цокати.

І так страшно. І порожньо. І нічого в тобі нема, окрім моторошного чекання.

І враз зацокало!.. З води біля вікна вигулькнули дві голови — Пайчадзе і Альошина, жива, пирхаюча. Це було так радісно, що я аж закричав. І мати закричала, і вся її дітлашня, і солдати на «тачці». І руки солдатські вмиль підхопили Альошку з води і передали на дах — матері. І Пайчадзе підхопили і втягли в машину. Все це сталося так швидко і так ніби просто, що нема про що й розказувати.

Обхопивши мокрого Альошку, пригортаючи й цілуючи його, мати не встигла навіть подякувати старшому лейтенантові. Ми вже відпливали. Пайчадзе тільки гукнув:

— Вас зараз знімуть! І справді — вже підпливала інша машина. До мене враз дійшов залізний закон армії: наказ є наказ. Найперший обов'язок солдата — виконання наказу. От Пайчадзе зробив щойно подвиг — врятував дитину, ризикуючи своїм життям (оно в нього навіть кров на руках і на обличчі — порізався, мабуть, об шибку у вікні), але він не думав зараз про це — він поспішав виконати наказ, поспішав до крайньої хати. І він ніби відчував себе винним, що через обставини змушений був затриматися для подвигу, і намагався надолужити згаяний час.

Я з захопленням, дивився на Пайчадзе, який по-хлоп'ячому стрибав на одній нозі, витрушуючи з вуха воду, і тільки тепер роздивився його як слід. Він був зовсім молодий, хоч і з вусиками. І вуха в нього відстовбурчені, як у Павлуші. І взагалі, як не дивно, він чимось нагадував мені Павлушу. І я подумав: «А де зараз Павлуша? Що він робить?» І раптом здригнувся, — я побачив його. Слухайте, це було просто неймовірно! Але я вже давно помітив: варто, наприклад, зустріти на вулиці когось схожого на твого друга чи знайомого і подумати про нього, як обов'язково незабаром зустрінеш його самого. Зі мною багато разів уже було таке... І я не знаю, чому це так, але це закон.

І коли я побачив Павлушу, я здригнувся від несподіванки, але майже не здивувався. Бо десь у глибині душі вже передчував, що побачу його.

У першу мить я побачив лише човен, що плів до хати назустріч нам від густих прибережних верб. І тільки потім роздивився постать, що навстоячки гребла на човні. І одразу впізнав Павлушу. Я впізнав би його навіть без прожектора, у темряві... На дні човна лежав добре відомий мені червоний надувний гумовий човник, якого подарував Павлуші торік його київський дядько. Цей ловкенький одномісний човник, що не тонує, хоч як перекидався, викликав заздрість у всіх наших хлопців. Ясно — Павлуша дістався на своєму надувному до верб, де в'язалися човни всього села, знайшов там човна, якого чудом не знесло і не потопило (бо, мабуть, довгий і міцний був ланцюг), і тепер пливе рятувати людей. От молодець! Ну молодець! Хвацький усе-таки хлопець! Що б він про мене там не думав, що б не балакав, як би не ставився до мене, а я об'єктивно...

Люблю правду! Молодець! Молодчинка! Справжній, геройський кадр!

А я?.. Ех!.. Катаюся собі на амфібії розчудесній, яку й атомна бомба не потопить. Теж мені геройство!..

Ми саме підпливали до крайньої хати. Власне, до двох крайніх хат, що стояли поряд, в одному дворі. Це було обійстя баби Мокрини. Одна хата була стара, похила, під стріхою. Друга — то був новий, недобудований цегляний будинок, на якому не було ще й даху, тільки біліли голі свіжотесані крокви.

На старій хаті верхи на стрісі, обхопивши руками димар, сиділа баба Мокрина. А дві її здоровеннецькі, немолоді вже, але незаміжні дочки, з якими вона жила, були на горищі недобудованої кам'яниці — стояли там, тримаючись за крокви, обабіч плямистої рудої корови.

Розсовуючи крони славнозвісних яблунь баби Мокрини (здорові, як кавуни, денешти, падаючи просто в машину, загупали об дно), ми запливли у двір і, розвернувшись, стали так, що носом уперлися в стіну хати, а задком пришвартувалися до кам'яниці.

— Корівоньку, корівоньку спершу! Корівоньку, люди добрі! — загукала баба Мокрина.

Водій скерував прожектора на кам'яницю. І всі ми посунули туди — і Пайчадзе, і солдати, і я з ними. Від горища до машини було метрів півтора, не більше, та корова — не кицька, стрибати не вміє, і за карк її не візьмеш, щоб зсадити вниз.

— А як ви її туди випхали? — спитав Пайчадзе бабиних дочок.

— Та по сходні ж, по сходні, — пробасила одна.

— Десь її змило, — пробасила друга.

Сходня — то такі дошки з прибитими до них поперечними планками, по яких, як по сходах, піднімаються на будівництвах робітники, коли ще сходів нема.

— Доведеться на вірьовках, товаришу старший лейтенант, — промовив один із солдатів, і тільки тепер я з подивом пізнав знайомого мені Митю Іванова. Тю! От же ж! Скільки їхав разом і не помітив, що то він. Темно, та й мовчали вони всю дорогу, не до балачок було. А онде ж і друг його, здоровань Підгайко. От же ж! Наче навмисне!

— Да, доведеться на вірьовках, да, — погодився Пайчадзе — Айда!

Один по одному солдати почали видряпуватися на горище Я сунувся був і собі, та Пайчадзе раптом узяв мене за руку.

— Сиди, сиди! Ми вже якось самі, да! Заважатимеш тільки...

Кров кинулася мені в обличчя. Хлопчаком мене вважає, оберігає, щоб чого, бува, не трапилось. І Павлуша ж, мабуть, чув. Оно темніє човен його попід стіною хати — підплив, дивиться: ніколи ж не бачив амфібії отак близько і в дії.

Замукала стривожено корова — солдати вже об'язували її вірьовками.

— Обережненько! Обережненько! — зойкнула на стрісі баба Мокрина.

— Та не гавкайте, мамо! — роздратовано гукнула котрась із дочок.

— Без вас зробиться! Сидіть собі нищечком! — підкинула друга. — Спокою од вас нема!

— От бачите, люди добрі, які в мене діти! — забідкалась баба Мокрина. — Рідну матір за боже пошиття не мають!

І раптом голос її набрав сили й металу:

— Ото ж господь бог наслав кару на землю за те, що до мене діти погано ставляться!.. Потоп! Потоп! Розверзли-ся хлябі небесні. Потоп! Ото маєте, маєте!

«Щось баба явно передала куті меду, — подумав я. — Якби бог навіть і існував на світі, не став би він заради однієї баби та її сімейних стосунків витратити стільки пороху і енергії. Дуже вже неекономно. Обійшовся б чимось скромнішим. А то чого це стільки людей має страждати через одну бабу».

— Та цитьте, мамо!

— Без вас весело, а тут ще ви дзявкаєте! — знову закричали дочки.

Баба Мокрина замовкла, хлипаючи і постогнуючи.

І мені стало жаль її. Свинуваті-таки в неї діти. Щоб отак розмовляти з мамою, яка вона там не є! Хіба так можна? Якби я своїй матері таке сказав, я б собі язика відрізав!

Може, та баба Мокрина тому і в бога вірить, що в неї такі діти...

— І пожаліти, і захистити нікому — простогнала баба Мокрина і раптом зойкнула: — Ой, лишенько! Ой, забула! Забула! За іконою... О господи!

І вона тихенько заскиглила, підшморгуючи носом, як мала дитина.

Ніхто на її зойк не звернув уваги.

На кам'яниці було гамірно — крехтання, тупіт, шамотня. Раз у раз чулися вигуки: «Сюди!», «Давай!», «Тягни!», «Держи!», «Пускай!» Об'язану вірьовками корову ніяк не могли виштовхнути з горища...

— Пропало!.. Пропало!.. О господи! — розпачливо повторила баба Мокрина.

Розділ XXI

Я пірнаю в затоплену хату. Пастка. Віч-на-віч з богом. Безвихідь

Рішучість охопила мене зненацька. Я вагався всього на одну якусь мить. Тоді рвучко скинув ватника, чоботи. Одним рухом, як старший лейтенант Пайчадзе, вискочити на борт машини не зміг — для мене було зависоко. Підскочивши, я повиснув перехильки, животом спираючись на борт, потім перекинув ногу, на мить завис на руках уже по той бік і нечутно спорснув у воду. Кілька рухів — і вже біля вікна. Ікона має бути отут-о у кутку, зразу за вікном праворуч. Намацую. Аби тільки шибку висадити так, щоб не порізатися.

Хата була затоплена майже по самісіньку стріху, і вікна, власне, я не бачив, лише край візерунчастої різьбленої лутки виднівся над водою. Підпливши, схопився за ту лутку і сунув руку у воду, мацаючи. Рука вільно пройшла у вікно: шибки вже були повибивані. Все гаразд. Я крутнув

головою в бік човна. Ех, жаль, що Павлуша, здається, не бачить. Ну нічого, він побачить, коли я вирину і передаватиму бабі Мокрині те, за чим вона плаче. Побачить!

Я трохи сіпнувся вгору, хапнув повні груди повітря і пірнув.

Пропливаючи крізь вікно, я зачепився за щось ногою і вже думав, що застряв. Щосили шарпонував ногу — відпустило. Гребнув руками і виринув уже в хаті. Розплющив очі і враз побачив у кутку ікону. Так, так — побачив! Бо перед нею горіла лампадка... Мені спершу навіть не здалося це дивним. Я зробив два-три рухи і опинився біля ікони. Сунув за неї руку і намацав якийсь невеликий довгастий пакуночок. Вихопив і назад до вікна. Пірнув — і враз ударився об щось головою, руки наштовхнулися на якусь перепону. Я став похапливо руками намацувати прохід. У вікні щось застряло. Мені забракло повітря, і я виринув. Знову пірнув і знову не міг пробитися. Виринувши, спробував намацати і відштовхнути ногою те, що заважало. Я гатив ногою щосили, але марно. Вікно завалило чимось великим і важезним. Чи то я зрушив його ногою, коли зачепився, чи вода піднесла — хтозна. Я сіртонувся крізь прочинені сінешні двері до вихідних — вони були замкнені. Мало того, я намацав, що вони були ще й підперті зсередини якимись колодами — мабуть, баба Мокрина думала врятуватися так од води... Я поплив назад у хату. Друге вікно було загороджено шафою, чи то вода її сюди посунула, чи знову ж таки сама баба — невідомо. Більше вікон не було. Хата в баби Мокрини стара, на два вікна, тісна й незручна. Тому-то дочки й будували кам'яницю — для себе.

Мокрий одяг тягнув донизу, важко було триматися на воді, давався взнаки і мій марш-бросок на велосипеді до військового табору. Я вхопився за електричний дріт з лампочкою, що звисав зі стелі посеред хати. Дихати було важко.

І раптом я зрозумів увесь жах свого становища. Я висів на електричній дротині майже під самісінькою стелею у затопленій хаті, а вода все прибувала. У тремтливому світлі лампадки я бачив, як хлюпоче вона попід стінами, здавалося, з кожною миттю все вище й вище. Оно вже хвильки зачіпають, підгойдують лампадку. І тільки тепер я розчовпав, як незбагненне дивно виглядає ця лампадка, що горить у кутку перед іконою. Як не згасла у тому шалі стихп ця маленька крапелька світла? То було якесь диво!.. А може... А може, це справді диво? Може... Тут я вперше придивився до ікони і побачив... бога. Він зорив на мене з кутка великими круглими чорними очима — спокійно і строго. Здавалося, він стоїть у воді по груди і вода ворухиться, хлюпоче біля його грудей від того, що він дихає.

Це було так страшно, що я відчув, як у мене здійсмається догори чуб.

Спав на думку піп Гога, його таємничі слова: «Темна вода во облацех», які я ніяк не міг зрозуміти, хоч явно відчував у них осуд і докір. Згадав і бабу Мокрину, і її прокльони на свою адресу. Темна вода... Вода... От вона — вода...

«Невже, виходить, є-таки в світі бог і це він карає мене, — з жахом подумав я. — І зараз мені буде кінець. Бо ніхто ж не знає, що я пірнув сюди. Вони возьяться там з тою коровою, і ніхто не бачив. Зараз вода підніметься до стелі, заповнить усю хату, я булькну, захлинуся, і все...

Але я не хочу вмирати! Не хочу! Я хочу жити! Хочу кататися на велосипеді, грати в футбол, їсти морозиво «крем-брюле». Я рвонувся до вікна і пірнув. І несамовито, в усієї сили запрацював руками, намагаючись пробитися крізь вікно. Я вовтузився під водою доти, поки не відчув, що одна тільки ще мить — і я захлинусь. Тоді я виринув. Розплющивши очі, встиг іще побачити, як востаннє блимнув і згас вогник лампадки. Своїм пірнанням я здійняв хвильки, і вони перекинули лампадку. Суцільна непроникна темрява огорнула мене. Я борсавсь у воді, як сліпе кошеня. Сил ставало дедалі менше. Я почав ковтати воду і захлинатися. Невимовний жах охопив мене. Невже це кінець?! Не хочу! Не хочу! Не хо...о...о! Я закричав. І сам почув, яким здавленим і безсилим був той крик. Так кричать крізь сон, коли душать кошмари. А може, це і справді лише кошмар, може, це все мені сниться? І я зараз прокинувся, побачу сонце, що світить у вікно, і почую...

Розділ XXII

«Давай руку!» Я знову з ним. Що було за іконою

— Яво! Яво! Яво! Де ти? Яво!

То був голос... Павлуші.

Я не одразу збагнув, що це насправді. Мені спершу здалося, що то мені мариться. Але враз я

побачив тоненьку смужку світла. То світилася вузьенька шпарина вільного над водою повітря у сінешніх дверях. Йой! Там же в сінях у стелі хід на горище! Як я раніше не розшолопав! Із останніх сил, ковтаючи воду і захлинаючись, я сіртонувся туди.

Світло ліхтарика засліпило мене, і я нічого не бачив. Тільки чув Павлушин голос:

— Давай руку! Давай руку!

Я важко звів над водою руку і відчув, як її цупко схопила його рука. І лише тепер я зміг віддихатися. Я дихав, як паровоз. Я дихав так, як може дихати тільки людина, яку щойно витягли з води. Я ковтав повітря одразу цілими кубометрами, жадібно, ненаситно, ковтав і не міг наковтатись.

Павлуша мовчав. Він тільки міцно стискав мою руку. А я стискав його руку. І міцнішого, палкішого рукостискання не було в моєму житті.

Коли я трохи відсапався і очі мої звикли до світла, я роздивився навколо. Драбини на горище не було — певно, знесла вода чи баба кудись затигла. Отже, сам би я тут не виліз ніколи Павлуша почав потроху підтягати мене вгору. Але я так знесилів, що не міг видряпатись і весь час сповзав назад у воду.

— Нічого, нічого, зараз... Усе буде гаразд! Ще трошки! Отак! О! О! Ох! — заспокоював мене Павлуша, крекчучи від натуги. Та йому довелося добряче-таки помучитися, поки я одірвався нарешті од води і перевалився, як лантух, на горище.

Якийсь час ми лежали поруч, відсапуючись. Тоді я поклав йому руку на плече і сказав, затиноючись:

— Спасибі, с-старик!.. Я вже думав, що капець... От вталапався...

— А я бачу, що ти пірнув... Потім бачу — тебе нема... Мало чого, думаю... і — на горище. — Павлуша на хвилину примовк. — Знаєш, я як побачив, що ти пірнув, здивувався страх. Я саме про тебе подумав — де ти є... А ти тут... Я тебе шукав, знаєш... Думав, щоб разом по човна... Але ти десь...

Я засміявся. Мабуть, йому дивно стало, що я засміявся. Бо нічого смішного він не сказав. Але я засміявся. Од радості. Він шукав мене! Він шукав мене! Чуєте! Друзяка мій дорогий! Як я міг думати, що ми назавжди посварилися? Як? Та хіба можу я посваритися з ним назавжди! Та він же Павлуша! Павлуша!

Ні, йому не стало дивно, що я засміявся. Бо раптом він сам засміявся. Він усе зрозумів. Ми лежали і сміялися.

І хоч мокрі штани і сорочка, противно обліпивши моє тіло, страшенно холодили, мені було так тепло, так хороше, як, здається, ніколи.

Як добре жити на світі, коли тебе врятував од смерті твій друг!

Ех Павлушо, Павлушо! Який ти молодчина, що мене врятував! Прощаю тобі все: і твою зраду, і твоє малювання, і твої слова образливі для мене, і те, що Гребенючку захищав, як я її грудкою по спідниці вцілив, і те, що ти не дальтонік... Прощаю! То все не твоя вина. То все тая... ну, не буду! Не буду! Навіть у думках не буду! Хоч цілуйся з нею, я в той бік навіть і не гляну. Одвернуся. Бо головне мені, що ти отакий-о хлопець! І немає для мене в цілому світі кращого друга. Я б поцілував тебе навіть зараз, та не вмію. Не цілуються хлопці між собою, не заведено. То тільки дорослі друзі-чоловіки цілуються.

Чи розумієш ти все, що я думаю? Та, мабуть, розумієш. Я по сміху твоєму відчуваю, по тому, як ти дихаєш навіть. Я ж тебе так знаю, як ніхто в світі, як мати рідна не знає.

Нарешті ми пересміялися, і Павлуша сказав:

— А ти молодець усе-таки. Я не знаю, чи наважився б отак пірнути у вікно. Це ж загинути — дев'яносто шансів із ста. І чи варто було? Що вона там за іконою могла ховати? Ну, гроші... Ну, облігації трипроцентні... Та хай вони горять синім полум'ям, щоб через них головою накладати. Правда? Дідько з ними!

Ух ти! А я ж зовсім забув про отой довгастий пакуночок. Я рвучко мацнув себе за кишеню. Є! Коли я ото держався за лампочку, я сунув отой пакуночок у задню кишеню штанів, ще й на гудзика застібнув — щоб не вислизнуло. Не міг же я його кинути, раз я по нього сюди поліз. А в руці він мені заважав.

Ой-йой! Як там облігації або гроші, то, може, з них уже каша у воді розкисла. Ану треба глянути! Розстібнувши гудзика і відстовбурчивши кишеню, я обережно витяг пакуночок.

— Та ти що — таки дістав? — здивовано вигукнув Павлуша. То ж він був певен, що я не дістав, і заспокоював мене: «Дідько з ним! Хай горить синім полум'ям!» А воно, бач... Мені було страшенно приємне його здивування. Навіть кров у голову вдарила. Вже тільки заради цього варю було пірнути й зазнати всіх отих прикрощів. Кращої похвали, ніж це Павлушине здивування, для мене не було.

Але скромність не дозволила показати, що мені приємно. І я сказав: «Та!» — і махнув рукою, — мовляв, що ж тут такого?

— Ану, присвіти ліхтариком, — попросив я Павлушу і почав обережно розгортати пакуночок — газету, у яку було щось загорнуто. Мокра стара газета не стільки розгорталася, скільки відпадала м'якими, невагомими клаптями. Нарешті газета чи то розгорнулася, чи то розпалася, і ми побачили скручені руркою якісь папери, пописані олівцем. Я схилився нижче і прочитав на згині:

«...знову в бій. Бережи донечок наших і себе. Цілую. Михайло.»

Я підвів очі на Павлушу. Павлуша теж уже встиг прочитати і хитнув головою.

То були листи. Фронтіві солдатські трикутники. То були листи з фронту чоловіка баби Мокрини, що загинув, визволяючи Прагу, в останній день війни, в День Перемоги, дев'ятого травня сорок п'ятого року. Скільки минуло відтоді, а в селі й досі часто згадували про цю незвичайну, таку, як казав мій дід, неfortunну загибель дядька Михайла Деркача. Розповідали, що то був дуже веселий, дотепний, дуже хороший чоловік. І завзятуший садівник. То він насадив цей багатий сад перед війною, так і не скуштувавши його плодів. А тепер деякі дерева вже й повсихали...

І те, що я мало не втопився, саме рятуючи фронтіві листи дядька Михайла, який загинув в останній день війни, і те, що зараз отам, попід хатою саме солдати рятували людей, худобу і майно — все це набуло для мене якогось особливого змісту. Я відчув себе так, наче я теж належу до армії, наче я беру участь у справжній військовій операції і зараз зробив щось таке, що, може, робили на фронті, щось гідне бійця. І гордість з цього радісно залоскотала під серцем.

І я вже ні крапельки не шкодував, що пірнув по ті листи. Тільки подумав: «Бережи донечок наших...», а вони, бач: «Не гавкайте, мамо». І стало мені ще дужче жаль ту стару нещасну бабу Мокрину, яка сиділа зараз верхи на стрісі і плакала, думаючи, що листи її чоловіка загинули, і може, згадуючи його і картаючи себе за те, що забула про них...

І жаль мені стало, що вона так наївно вірила в бога, вважаючи, ніби він такий хороший і справедливий, а він, бач, більше за всіх чогось саме її покарав, більше всіх затопив, аж по самісіньку стріху, а невірників, атеїстів, діда Салимона, наприклад, навіть не зачепив... Де ж справедливість?

І ще я подумав, що Павлуша виявився сильнішим за бога, бо врятував мене не бог, а Павлуша. І треба завжди надіятися не на бога, а на друга.

Добре, що дядько Михайло олівцем листи писав. Якби чорнилом, розповзлося б, а так висохне — і все.

— Ходімо зразу їй оддамо, — сказав я. Ми підвелися.

— Я отут-о, через орищне вікно вліз, — розповідав Павлуша. — Але по мокрій стрісі вгору не подерешся.

Павлуша провів ліхтариком, освітлюючи захаращені різним мотлохом, засновані павутинням кутки орища. О! За комином стояла драбина (он вона де!), а вгорі у стрісі зяяла дірка, через яку, певно, йвилізла баба Мокрина.

— Ти давай лізь, а я посвічу, — сказав Павлуша.

— Ні, давай разом, — мовив я. Мені не хотілось розлучатися з ним навіть на мить.

— Ну, давай, — не став він заперечувати. — Тільки лізь перший. Ти ж віддаватимеш.

І ми полізли.

Я перший.

Він за мною, присвічуючи ліхтариком.

Я так несподівано, мабуть, вигулькнув перед бабою Мокриною з тої дірки у стрісі, що баба злякано відсахнулася і швидко швидко захрестилася, примовляючи: «Свят! Свят! Свят!». Їй,

певно, здалося, що то якась нечиста сила.

— То я, бабусю, не бійтеся, — проказав я і простягнув їй листи. — Натє ось!

Вона не одразу роздивилася, що я їй даю, і не одразу взяла. Тільки мацнувши рукою, видно, зрозуміла, що то, і, схопивши, піднесла до очей.

— О господи! О господи! — промовила розпачливо і знову заплакала. — Ой синку, ой як же це ти? О господи!..

І так жалібно, так тужно вона це промовила, що в мене в самого защеміло в горлі. І я не міг нічого сказати.

Та й не довелося. Бо зовсім близько позад мене почувся голос:

— Зараз, бабушка, зараз...

Я обернувся. На стріху піднімався по приставленій з машини драбині Митя Іванов. Корова вже була в машині, бабині дочки теж.

Уже розвиднілося. Дощ припинився. На затоплені хати й дерева лягав туман. У білому серпанку все виглядало ще незвичайніше.

Я раптом відчув, як замерз, як закоцюбли в мене ноги у мокрих штанях, як заклакли, задубіли руки. Від холоду аж боліло в грудях. Я відчув, що коли зараз якось не зігріюсь, то буде погано.

А там же в машині мій ватник. Вдягти, вдягти його швидше! Але як же Павлуша? Якщо я полізу в машину по ватник, а вона рушить. Уже ж, здається, все забрали, оце тільки бабу Мокрину знімуть і їхатимуть. А Павлуша ж на човні, він човна не кине. І машина переповнена. Крім корови, підсвинка й курей, оно ще скільки клумаків, чемоданів, ящиків усяких...

Митя Іванов, обережно підтримуючи бабу Мокрину, вже допомагав їй спускатися по драбині у бронетранспортер.

— А де пацан, га? Пацан де? — почувся раптом знизу стурбований голос старшого лейтенанта Пайчадзе. Я мусив подати голос.

— Та я тут! — цокаючи зубами, якомога веселіше гукнув я. — Ви їдьте, їдьте! Я на човні поїду, з Павлушею.

Спершу я це сказав, а вже потім усвідомив, що цим самим одрізав собі шлях до ватника і хтозна тепер, як зігріюсь. «Але там, мабуть, зараз однак ватника і не знайдеш за тими клумаками», — заспокоїв я себе. І щоб не було вже ніяких сумнівів і вагань, зразу сунувся вниз — спускатися назад на горище. Павлуша, який терпляче стояв на драбині нижче мене і все чув, але нічого не бачив, крім моїх мокрих штанів, не встиг зорієнтуватись, і я трохи сів йому на голову. Та він навіть слова мені не сказав, а просто одразу став спускатися.

Розділ XXIII

У хаті Гребенюків. Ой, нога, нога! Безславно додому. Все плутається

Через горищне вікно ми перебралися в човен.

— Я п-погребу, б-бо з-змерз т-трохи, — процокотів я і взяв весло.

— Ану стривай, — сказав Павлуша, знімаючи штормівку. На ньому була ловкенька брезентова штормівка на «блискавці», з каптуром.

— Та ну... — почав я. Але він перебив мене:

— Вдягай зараз же, бо... — і силою натяг на мене штормівку.

— Н-ну д-добре, я т-трохи... а п-потім оддам.

Зашморгнувши «блискавку» до підборіддя, я взявся за весло.

Я так налягав на нього, наче хотів зламати. І вже через кілька гребків відчув, як пішло потроху тепло в руки і в ноги. Я гріб навстоячки, присідаючи і рухаючись усім тілом. Мені здавалося, що човен летить, як ракета. Але не встиг ще я і з саду вигребти, як навантажена, мов циганський віз, амфібія спокійнісінько «обштопала» нас і, показавши корму, з якої визирала плямиста меланхолійна коров'яча морда, зникла у тумані за кронами дерев. Ловка все-таки у нас техніка зараз в армії на озброєнні. Ич, як пре!

Я вигріб на вулицю і, вже не поспішаючи (бо трошки засапався), скерував човна попід садами вулицею.

Туман клубочився над водою, стаючи дедалі білішим, бо густішав і дедалі все більше

розвиднювалось.

Зненацька з туману виринув, мало не наскочивши на нас, ще один бронетранспортер, на борту якого білили великі майже метрові цифри: 353 (на бронетранспортері старшого лейтенанта Пайчадзе, я помітив, був номер 351).

Триста п'ятдесят третій теж був завантажений доверху різним хатнім скарбом. Там стояло навіть піаніно, а на піаніно сиділа... Гребенючка. Помітивши нас, вона стріпнулася і, здається, хотіла щось гукнути, але не встигла — бронетранспортер уже проплив. Я глянув на Павлушу. Він дивився вслід машині розгублено, і в очах його був розпач і якась досада. Такими очима дивляться вслід поїзду, на який запізнилися.

І раптом я зрозумів. Він же ж, мабуть, поспішав до неї, хотів рятувати, спеціально човна роздобув. Може ж, мріяв винести її на руках із затопленої хати. Усі закохані в цілім світі про це мріють. І була ж така можливість. Була. А через мене нічого в нього не вийшло. Запізнився. Через мене. Ото якби не рятував мене, може б, і встиг. А так — запізнився...

І я відчув, що я мушу зараз щось зробити.

— Слухай, — сказав я, — а давай завернемо туди. Там, напевне, ще щось треба забрати. Точно.

І, не чекаючи його згоди, я повернув човна туди, звідки тільки що вплив триста п'ятдесят третій — до хати Гребенюків. У Гребенюків була нова велика хата — торік поставили. Не хата, а будинок — просторий, гостроверхий, під черепицею, з широкими, на три шибки вікнами, з візерунчастою скляною верандою. І тому, що він був на високому фундаменті, залило його тільки до половини. Вікна були відчинені навстіж, і всередину можна було просто заїхати човном. Я так і зробив.

— Пригинайся, — сказав я Павлуші і сам присів, скеровуючи човна просто у вікно.

Це було так дивно — запливати човном у хату. Ніколи мені ще не доводилося запливати у хату човном.

Павлуша, що сидів попереду, хоч і пригинався, але зачепив мимохіть головою за люстру, і скляні бурульки мелодійно задзвеніли, вітаючи нас у хаті.

Хата була майже порожня. Тільки великий буфет з голими полицями відсвічував у воді дзеркалами та посеред кімнати плавав догори ніжками зламаний стілець.

Гребенюк був, дуже хазяйновитий, енергійний дядько, до того ж мав, крім Ганьки, двох синів-парубків. І, звичайно, вони змогли дати собі раду. Випхали всі речі спершу на горище, а тоді повантажили на машину. І тепер я подумав, що Павлуші, чесно кажучи, ні на що було розраховувати. Ніхто б йому не дав виносити Гребенючку на руках з хати. Хіба б, може, човном скористалися (якби солдатів не було). І всю активну роботу по врятуванню робили б батько і брати, а мій Павлуша в кращому випадку подавав би речі з горища у човен. А то могли й відправити його додому на отому надувному човнику, щоб не крутився під ногами і не заважав. Отже... Але я, звичайно, нічого цього Павлуші не сказав і не скажу ніколи. Хай тішиться думкою, що він виніс би її на руках і вона обняла й поцілувала б його при всіх і сказала б якісь такі, такі слова, які тільки у хлоп'ячих мріях говорить дівчина хлопцеві... Хай тішиться...

Бідний Павлуша роззирався навколо з таким разчарованим кислим виразом, що мені аж шкода його стало. Як мені хотілося знайти хоч яку-небудь, хай навіть найдрібнішу фітюльку, потрібну Гребенючці, — щоб він її врятував!

Поклавши весло на дно і перебираючи руками по стінах, я провів човна у другу кімнату. То була спальня. З-під води стирчали нікельовані трубки з шишками і кульками — спинки ліжок — і стояла велика, на півстіни, порожня шафа з розчиненими дверцятами. На шафі в безладді валялися якісь коробки.

— Та ну, поїхали, нічого нема, — млявим голосом промовив Павлуша.

— Стривай, — сказав я і підвів човна до шафи.

Скраю на шафі лежали порожні коробки з-під взуття. Рятувати їх міг тільки дурень. Але попід стіною я помітив якусь темно-синю плескату квадратну коробочку, яка викликала до себе явну повагу. В таких коробочках у ювелірних магазинах продають різні коштовності.

Дотягтися до коробочки просто так я не зміг. Треба було лізти на шафу. І я це зробив, як мені здалося, дуже спритно. Сперся руками, підскочив і сів на шафу. От якби в тій коробочці та виявилась якась дорогоцінність!.. Але сподівання мої не справдилися. Коробочка була порожня.

Колись у ній лежали, певно, срібні ложечки (про це свідчили спеціальні перегородки, обтягнуті чорним бархатом), але то було дуже давно, бо і бархат той порудів та одклеївся, і кришка коробочки була одірвана й ледь трималася. Мабуть, і ложечки ті вже погубилися.

Тьху! Хай ти скажишся!

Я стрибнув назад у човен.

І тут...

Човен хитнувся, я підвернув ліву ногу і аж зойкнув від гострого болю. Унизу біля кісточки щось хруснуло. Я не встояв і шубовснув у воду. Зразу виринув і схопився за борт. Павлуша допоміг мені залізти в човен:

— Тю! Як же це ти?

— Та ногу підвернув, — з досадою сказав я і винувато глянув на нього. — Бач, і штормівку твою замочив.

— Та дідько з нею. Як нога?

Нога біля кісточки страшенно боліла, не можна було доторкнутися, не те, що стати. І буквально на очах почала пухнути, набрякати. Але я сказав:

— Та нічого, пройде. Заживе, як на собаці...

Але Павлуша по моєму обличчю бачив, що з ногою негарзд.

— Поїхали, — рішуче сказав він і взявся за весло. Коли ми вибралися з хати, Павлуша підвівся і почав гребти навстоячки. У нас майже всі на плоскодонках так гребуть. І весло для цього робиться спеціально довге. Таким веслом сидячи й не гребтимеш. Сидячи в нас гребуть коротким веслом на довбанці. А це була плоскодонка. І я б зараз гребти не зміг. Біль у нозі не припинявся. Він оддавав навіть у серце. «Невже зламав?» — з тривогою подумав я.

Вже зовсім розвиднялось. Туман рідшав, і стало видно жвавий рух на затопленій вулиці. Між хат, повіток і садків снували бронетранспортери, десь далі в глиб села гурчали тягачі й машини, розтягаючи завали й те, що було на їхньому шляху. І всюди майоріли зелені солдатські гімнастерки. Чим ближче ми підпливали, тим більше ставало людей. Здавалося, геть усе село зараз тут, на затопленому кутку. І ніхто не сидів склавши руки. Всі щось робили: щось несли, щось тягли, щось передавали один одному.

Он Галина Сидорівна у спортивному костюмі промайнула на горищі хати. А там дід Салимон. А он хлопці — Карафолька, Антончик, Коля Кагарлицький. На борту бронетранспортера їдуть, і в кожного в руках по дві курки. А обличчя такі геройські, що куди там...

А я. Це було так безглуздо — саме зараз, коли таке робиться, коли геть усе село, старі й малі, допомагають потерпілим — зламати ногу! Так було безглуздо, що я мало не плакав і як я доберуся додоїму?

Ну, доведе мене Павлуша на човні до сухого, а далі як? На одній нозі стрибати? Не дострибаю — далеко. А людям хіба до мене зараз! Ще зі мною возитися. І тут я згадав про свого Вороного, про велосипед свій. Це ж він на триста п'ятдесят першому лишився. Мабуть, завезли його і скинули разом з домашнім скарбом баби Мокрини. Не те, що я боюсь, щоб не пропав. Не пропаде він. Нічого з ним не станеться. Баба Мокрина оддасть, звичайно. Просто, якби був, я б попросив, і Павлуша якось допхав би мене на ньому додому. А так...

Тільки я встиг подумати це, як побачив, що назустріч нам суне триста п'ятдесят перший, і старший лейтенант Пайчадзе махає мені рукою.

— Гей, забери своє добро!

Бронетранспортер був уже порожній.

«Як швидко вони обернулися, молодці!», — подумав я. Порівнявшись з нами, бронетранспортер спинився. Пайчадзе, перехилившись через борт, спустив у човна велосипед.

— Держи свою тачку, да, — він підморгнув мені й усміхнувся.

— Спасибі, — сказав я й усміхнувся у відповідь. Хоч мені було зовсім не до сміху, бо, опускаючи велосипед, він зачепив мене колесом по нозі і так заболіло, що я аж зубами скрипнув. Але я не хотів, щоб солдати знали про мою ногу. Тільки тепер я роздивився, які вони всі втомлені, змучені. Очі у всіх червоні, губи обвітрені, потріскані, на щоках, три дні не голених, брудна щетина. Вони ж ото тільки-тільки були лягли відпочити після триденного важкого походу, а тут знову таке. Але трималися вони бадьоро, ці зовсім молоді ще солдати. І мені було соромно зараз перед ними за свою ногу, за своє безсилля. І я хотів, щоб вони швидше од'їхали, щоб нічого не

помітили.

Пайчадзе кинув мені ватник, чоботи і сказав:

— Вдягни, бо ти оно синій, як пуп... Поєхали! Разворачивай тачку і давай он до тієї хати!

Останні слова були сказані вже водієві. Все в того Пайчадзе було «тачка»: і велосипед, і бронетранспортер. Але чимось мені це подобалося, щось у цьому було симпатичне. Може, тому, що сам він був страшенно симпатичний, з отих хлопців, які в іграх завжди бувають Щорсами і Чапаєвими. І командував він солдатами по хлоп'ячому просто, без начальницького тону. І я подумав, що як мені коли-небудь у житті доведеться командувати, я буду командувати саме отак.

Триста п'ятдесят перший од'їхав.

Через якусь хвилину човен черкнув дном об землю.

Про велосипед Павлуша додумався сам, не довелося йому й говорити.

— Сідай на багажник, — сказав він, ставлячи велосипед біля човна.

Тримаючи за кермо, він довів велосипеда до сухого, а вже там сів у сідло.

Павлуша довів мене додому швидко і без всяких пригод. Ніхто на нас і уваги не звернув. У нас часто так їздяг, особливо хлопці — один педалі крутить, а другий на багажнику, розставивши ноги, сидить.

Дома в нас не було нікого. Навіть Яришка, певно, прокинулася і побігла кудись.

Павлуша допоміг мені зашкандибати в хату, потім допоміг перевдягтись у сухе. Сам я й штанів, мабуть, не скинув би. Нога вже була, як колода, і Павлуші довелося тягнути ліву холошу хвилин з п'ять — обережненько, по сантиметру, бо так боліло, що я не міг не стогнати.

Поклавши мене в ліжко, Павлуша сказав:

— Лежи, я по медичку мотону.

Лікарні в нашому селі не було. Лікарня була у Дідівщині. А в нас — тільки фельдшерія Люба Антонівна, яку всі звали «медичка». Проте наша медичка важила більше, ніж уся дідівщинська лікарня. Така вона була тямуща у справі зцілення хворих. І за складних випадків лікарі кликали її на консиліум.

Була вона невисока на зріст, але огрядненька, як то кажуть, натоптувана, і дуже моторна, незважаючи на свої п'ятдесят з гаком. До хворого вона не йшла, а просто-таки бігла, і той, хто приходив її викликати, завжди відставав.

Але хіба її зараз знайдеш, ту медичку? Там таке робиться, стільки людей затопило, певно ж, не одному лікарська поміч потрібна! Чи до моєї ноги їй заразі.

— Не треба. Не ходи, — сказав я.

— Та ну тебе, — махнув він рукою і побіг.

Я лежав, і мене тіпало.

Все тіло моє, всю шкіру з голови до п'ят трусила дрібна трясця. Поверх ковдри я вкрився ще дідовим кожухом, але тільки вагу відчував, а зігрітися не міг. Головне, що я не міг рухатися, бо кожен рух струмом бив мені в ногу, вавдаючи гострого болю. І ця безсила, безпомічна нерухомість була гірша за все.

Ціле село, від сопливих дітлахів до найстарезніших дідів, було там, діяло, щось робило. А я один лежав і лічив мух на стелі. І було мені кепсько, як ніколи.

А що буде, як прийдуть мати, батько і дід! Навіть думати не хотілося. Перше, що скаже мати: «Я ж казала! Я ж казала!» І нічого їй не заперечиш, справді, вона казала...

А дід подивиться насмішкувато і кине: «Догрався! Доскакався!»

А батько нічого не скаже, тільки гляне зневажливо: — «Ех, мовляв, ти, дрібнота пузата!..» А Яришка захихикає, пальчиком показуючи і приспівуючи: «Так тобі й тгеба! Так тобі й тгеба!»

Ех, чому я не солдат?!

Сталося б таке, наприклад, з старшим лейтенантом Пайчадзе, чи з солдатом Івановим, чи з Підгайком. Ну що ж, бойові друзі віднесли б його на руках у медсанбат або в госпіталь, і лежав би він собі у мужній самотності, ніяких родичів, ніхто не докоряє, не наставляє, не читає мораль. Тільки забіжить інколи на хвилинку хтось із товаришів, розкаже, як іде служба, бойова і політична підготовка, почаствує цигаркою, а може, й порцію морозива підкине... Краса!

А де ж це Павлуша? Щось довго його нема. А що, як побачив він свою Гребенючку і вилетів я йому з голови? Бо вона ж нещасна, потерпіла, її треба пожаліти. І він її жаліє, і заспокоює, як тільки може. І забув він і думати про мене. І не приїде більше, і будемо ми з ним знов у сварці.

Від цієї думки так мені стало тоскно, що світ потьмарився. І така мене взяла злість на Гребенючку, що я аж зубами скреготнув. Ну, все ж вона, все ж лихе через неї! Ну, не прискіплююся я. Ну, через неї, точно ж! Ну, через кого ж я ще лежу, потерпаю, як не через ту капосну Гребенючку! Через кого ноги збувся, ворухнутися не можу? Через неї. Хотів же врятувати для неї собаку якусь, щоб радість їй була. Коробочку, бач, ювелірну з коштовностями наглядів. Бодай би згоріла та коробочка, і та шафа клята, і та хата вся разом з Гребенючкою!..

І раптом мені зробилося жарко, так жарко, наче мої прокльони на мене обернулися, і не коробочка та, і не шафа, і не хата вся разом з Гребенючкою, а сам я горю синім полум'ям.

Хочу скинути кожуха дідового і ковдру з себе і не можу. Щось на мене навалюється, і давить, і пече несамовито, наче прас важений. І щось у голові крутиться, крутиться, крутиться... І гуде. І я відчуваю якісь цифри у тому наростаючому руху, якесь шалене збільшення кількості, якесь неймовірне множення. І відчуваю, що нема вже мені виходу з того множення, І що ось-ось у мене щось лусне і буде кінець...

Але ні, мука та не припиняється. І все крутиться на тій граничній кінцевій межі. І крізь те кружляння чую я враз голос Павлуші, але не можу збагнути, що він говорить. І голос медички, і ще чийсь незнайомі голоси...

А потім усе в моїй голові сплуталося, і я вже нічого не пам'ятав...

Розділ XXIV

Хвороба. Сни і дійсність. Чого вони всі такі хороші?

Я прохворів понад два тижні.

Вже потім Павлуша мені розказував, що, коли він привів медичку (він дуже довго не міг її знайти, бо потерпілих розмістили по всьому селу, і вона моталася з кутка в куток), то я лежав, розкинувшись на постелі, червоний як мак, і від мене жаром аж пашіло. Медичка одразу сунула мені термометра під руку — було сорок і п'ять десятих. Я був без пам'яті і весь час повторював:

— Хай вона згорить!.. Хай вона згорить!.. Хай вона згорить!...

А хто «вона» — невідомо.

Я-то добре знав хто, але, звісно, Павлуші нічого не сказав.

Прийшов я до тями лише на третій день. У хаті було так ясно, світло і тихо, як буває тільки під час хвороби, коли на ранок спадає температура.

Перший, кого я побачив, був дід. Він сидів на стільці коло мого ліжка й куняв. Мабуть, він сидів з ночі. Та тільки-но я ворухнувся, він одразу ж розплющив очі. Побачив, що я дивлюсь на нього, усміхнувся і поклав шкарубку жилаву руку мені на лоба:

— Ну що, синку, видряпуєшся? Полегшало трохи, милий, га?

Це було так незвично, що я мимохіть усміхнувся. Дід зроду не казав мені таких слів. І рука ця чи не вперше за все життя торкнулася мого чола. Здебільшого вона торкалася зовсім іншого місця, і зовсім не так ніжно. Батькові й матері завжди було ніколи, і виховував мене дід. Виховував по-своєму, як його колись у дитинстві ще за царату виховували. Я, звісно, виступав проти такого виховання і доводив, що то дореволюційний жандармський метод, засуджений радянською педагогікою. Але дід давав мені потиличника і казав «Нічого-нічого, зате перевірений. Скільки великих людей ним виховано. І мовчи мені, сатана, бо ще дам!»

А тут, бач, «синку», «милий»...

Почувши дідові слова, з кухні вибігла мати.

— Синочку, любий! — кинулася до мене. — Краще вже, правда?

Вона притулилася губами до моєї скроні (мама завжди так міряла температуру і мені, і Ярищі і завжди вгадувала з точністю до десятих).

— Тридцять шість, не більше. Ану помірйай! — Вона сунула мені під пахву термометр.

Із спальні зашльопав босими ногами батько, заспаний, скуйовджений, у самих трусах — тільки прокинувся.

На обличчі його була розгублена усмішка.

— Ну як? Як?.. Го-го, бачу — видужуєш, козаче! Бачу!

— Та цить! Розкричався! — гримнула на нього мати. — Від такого крику в нього знов температура підскочить.

Батько одразу втягнув голову в плечі, навшпинець підійшов до ліжка і, схилившись до мене, пошепки сказав:

— Вибачай, то я од радості.

Я усміхнувся — вперше в житті не я в тата, а він у мене просив вибачення.

— Ну, як там затоплени? — спитав я і сам не впізнав свого голосу, такий кволий, ледь чутний він був — наче з погребя.

— Та нічого, все гаразд. Вода вже спадає. Люди починають у хати повертатися. Все гаразд.

— Жертв нема?

— Та слава богу, обійшлося. Люди всі цілі. Так дехто подряпався, попростуджувався, а серйозного нічого. Трошки тільки худоба постраждала. Та й то небагато. В кого коза, в кого підсвинок, трохи птиці... А корови всі порятовані і добро...

— І все завдяки солдатам, хай їм сонце світить! — встряла мати. — Якби не вони, хтозна, що б і було.

— Да, техніка тепер в армії могутча, — мовив поважно дід.

— І кажуть, то ж ти їх привів, — мати ніжно поклала мені руку на чоло.

— Не знав я, що такого сина геройського маю, — наче з трибуни сказав тато.

— Та!.. — Я одвернувся до стіни і відчув, як сипонуло мені жаром в обличчя, аж сльози виступили.

Все говорилося ніби щиро, але голоси в батьків такі вже були лагідні, аж надто.

Такими голосами з каліками розмовляють, з нещасними. «Це вони тому, що я хворий». Дід кахикнув і сказав:

— А друзяка твій учора цілий день просидів тут біля тебе. І не їсть нічого, аж схуд. От побачиш, зараз прибіжить.

Спасибі, діду! Мудрий ви. Знали, що сказати! Як вивес ти мене з того стану незручного. Знали, чим радість мені зробити.

Мати витягла в мене з-під пахви термометр.

— Тридцять шість і один. Що я казала? Тепер уже піде на поправку. А як ніжка, болить?

А я й забув зовсім про ногу. Ворухнув нею — болю майже не було, тільки відчув, що вона туго забинтована.

— Слава богу, нема перелому. Вивих. І трохи зв'язки... Медичка сказала, через два тижні у футболу гулятимеш.

Рипнули двері, і над клямкою вистромила розпатлана, не зачесана ще голова Павлуші. Обличчя спершу витягнуте, непевне якесь, а потім враз розпливлося в усмішці:

— Драстуйте... Можна?

— Та заходь, заходь, чого там, — усміхнулась мати. — На поправку пішло.

— Я ж казав, я ж казав, що сьогодні краще буде, — Павлуша підійшов до ліжка. Він аж світився весь радістю і привітом.

— Здоров, старик! Ну як?

— Нічого... — усміхнувся я, тамуючи радість.

І замовкли обидва. При батьках розмова не клеїлась.

— Ой, у мене ж там молоко! — сплеснула мати руками й побігла у кухню. Батько пішов у спальню одягатись. Підвівся, крекчучи, з стільця й дід:

— Ну, балакайте собі, старики, а я, молодий, до праці піду, — і почовгав у двір.

— Сідай, чого стоїш, — сказав я Павлуші. І він сів скраю на ліжку.

Він сидів і мовчав. Тільки усміхався і раз у раз підморгував мені. І я мовчав і усміхався. І відчував, що я повертаюсь звідкись здалеку-здалеку у знайомий і рідний мені світ — наче з далекої важкої мандрівки додому. І рідний мені цей світ головне тим, що у ньому є Павлуша. Оцей-от кирпатий, з облупленим носом Павлуша, в якого так смішно стирчить на маківці волосся.

Невже могло статися так, що він міг не бути більше моїм другом? Це було б просто жажливо, незбагненне. Я не знаю, що б тоді було.

— Ну, як там, розкажи, — сказав нарешті я.

— Ну як? Нічого. Все гаразд. Тільки й балакають усі, що про тебе. Кого не зустрінеш: «Як температура? Як нога? Який пульс?» Хоч бюлетень про твоє здоров'я вивішуй. Як прем'єр-міністр. Таким знаменитим став, що куди там.

— От іменно — більше нікуди!

— Ну точно, я тобі кажу! Все село вже знає, як ти солдатів привів, як ти листи врятував. Баба Мокрина день і ніч за тебе богу молиться. Та що баба Мокрина — отець Гога у церкві за тебе молебень служив.

— Та ну тебе!.. Чи толком розкажи, як там...

— Ну, слово честі! Хлопці заздрять тобі несамовито. Карафолька аж зелений ходить. Він теж так старався у герої вийти, так старався. Аж черевики десь у воді загубив. І ставника сам собі під оком поставив, десь об одвірок гецнувся від ентузіазму... А Коля Кагарлицький свою курточку нейлонову заграничну, знаєш, розпанахав зверху донизу. І навіть оком не зморгнув. Отак у розпанаханій до самісінького вечора таскав людські речі. А Антончик ледь не потонув. Він же, знаєш, плаває поганенько, а поліз у кошару вівці Мазниченкові рятувать. Такий, знаєш...

Павлуша глянув на мене й загнувся.

— Ну що ж... молодці хлопці, — зітхнув я.

— Взагалі-то молодці, звичайно, я й сам не думав... — Але, але всі вони пігмеї проти тебе. Точно! Думаєш, хтось із них отак пірнув би у затоплену хату через вікно? Ні за які бублики! Та що...

— Ага! — криво усміхнувся я. — Ну добре... А як там взагалі?

— Взагалі нічого... Порядок! Життя нормалізується, як пишуть кореспонденти. Відновлюються комунікації, відбудовуються пошкоджені об'єкти. Підприємства і установи працюють нормально — і сільмаг, і перукарня, і лазня... Незважаючи на стихійне лихо, колгоспники артїлі вчасно приступили до роботи — вийшли на поля і ферми. Коротше, в боротьбі з стихією радянські люди перемогли... Єдине, що нема ще електрики. Але солдати докладають всіх зусиль, щоб у хатах знову засяяли лампочки. Взагалі, я тобі скажу, хто такі молодці — так це солдати. Як вони працюють — ти б бачив! Сила! Без них, я навіть не знаю... Якби не вони з своїми машинами... Ти навіть не знаєш, який ти молодець, що їх привів. Просто, просто ти можеш вважати, що ти врятував село. Абсолютно!

— Та йди ти! І без мене їх би однак викликали. Секретар райкому при мені дзвонив уже полковникові. Так що...

— Ну й що! Однак ти їх привів. Ти! А хто ж! І чого там скромничати! От любиш ти скромничати!..

Я усміхнувся.

«Ех, Павлушо мій дорогий! — подумав я. — Що це ти го-вориші Я люблю скромничати! От іменно! Вже що-що, а скромничати ні я, ні ти не любимо. Це всі знають. Швидше навпаки».

Але я не став з ним сперечатися. Мені так було добре, що ото він сидів на ліжку і балакав зі мною! Так було радісно, і я боявся, щоб він не пішов.

А він ніби прочитав мої думки. Бо подивився винувато-винувато і сказав:

— Ну я підумав, мабуть... Тобі спокій потрібен...

— Та посидь, чого там! — стрепенувсь я.

— Та я б посидів, звичайно... Але ми, знаєш, домовились...

— Ну йди, — сказав я тихо й приречено.

— Та ти не ображайся. Я ще забіжу. Ти, головне, відпочивай, добре їж і видужуй. А я... Бо там, знаєш, ще все-таки... Ну, бувай!

— Бувай! — через силу усміхнувся я. — Вітай там хлопців!

І відчув, як щось у горлі заважає мені говорити — наче галушка застряла.

— Я ще до обіду забіжу обов'язково! — бадьоро вже з порога гукнув Павлуша і побіг.

Він навіть не сказав, з ким і про що він домовився і що ж там все-таки...

Значить, ясно з ким! З нею! Побіг її порати Ех!..

А чого обов'язково її? Може, й не її зовсім. Що, нічого зараз робити в селі, чи що! А ти хотів, щоб він біля тебе нянькою сидів! Побіг собі хлопець у справах якихось, а ти вже розкис. Ковтай оно ліки і не мороч голови. Цікаво, а ти б сидів біля його ліжка? Згадай, як ото Яришка хворіла і мама просила коло неї посидіти. Як ти нудився! От і не видумуй. Не видумуй. Не виду...

Зненацька ліжка моє хитнулося, м'яко зрушило з місця і попливло, погойдуючись, до вікна...

Я не здивувався, не злякався, тільки подумав: «Видно, і нас затопило. А від мене приховували, не хотіли хвилювати, бо хворий... Тому й Павлуша побіг — рятувати батькову

бібліотеку. У них же стелажів з книжками — на дві з поло-виною стіни. Поки всі винесеш!..»

Ліжко моє виплигло крізь вікно на вулицю. Навколо вже не видно було ні хат, ні дерев — нічого, крім білої, пінистої води, з краю в край. Білої, як молоко. Я спершу подумав, що то туман стелеться так низько над водою. Але ні, то не був туман, бо видно було далеко, до самого обрію. То була вода така біла.

Раптом я побачив, що у воді, погойдуючись, пливають великі бідони з-під молока, і зрозумів — залило молочну ферму і повивертало бідони, і це навколо вода, змішана з молоком.

Але чому моє залізне ліжко не тоне?

І одразу прийшла думка — у мене ліжко-амфібія, військового значення, і це тому, що в мене мати — депутат, усім депутатам видають такі ліжка...

Білі хвильки хлюпочуть коло самої подушки, але не заливають її. Ну, звичайно, це молоко. Причому свіжісіньке, парне.

Я вже гостро відчуваю його запах. І раптом чую голос матері:

— Випий, синку, випий молочка.

І зараз голос батька:

— Він заснув, не буди його, хай...

Але я вже прокинувся і розплющив очі.

Я випив молока і знову заснув.

Коли я прокинувся, був уже обід. Я пообідав (з'їв трошки бульйону і куряче крильце), полежав і знову заснув... І спав так до ранку.

Розділ XXV

Усе! Кінець! Я дарую велосипед. «Загаза чогова!» Я видужую

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка і читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував без чверті десять, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила з стільця:

— О!.. Любий бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру «р»

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яечню, сир і хліб з маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, всі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, любий бгатику, їж! — сказала вона солодким голосом.

Я насторожився.

А коли вона втретє сказала «любий бгатику» («Любий бгатику, спегшу пгоковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Любий бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чогова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану могду...» І раптом — «любий бгатику!»

Кепські, виходить, мої справи. Може, й зовсім безнадійні. Може, я вже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сил, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. От голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яечню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їсться і п'ється. Добре кушай і будеш, як бугай».

— Яришко, дай іще шмат хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Тю, ти ж іще цього не з'їв?!

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала в палець масла і поклала на стілець. Писнула і побігла за піч сміятися.

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивись, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Яечню з тим першим шматком хліба я вмаламурих досить швидко і легко.

А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Півтарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру і хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл.

Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталось. «Ну, все! — з жахом подумав я. — Уже й їсти не можу. Не приймає організм їжі. Все! Капець мені! Кришка!»

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухавсь, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі одинока яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабючого організму.

Кольнуло у боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають. Ех, жаль — нема Павлуші. Хотілося б з ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююсь.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

— Яришко, — зітхнув я і замовк. Вона підійшла ближче. Личко її стало трохи серйознішим.

— Яришко, — вдруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, благородне й велике, що говорять тільки перед смертю.

— Яришко, — сказав я нарешті тихо й врочисто. — Візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його... І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я одвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в першій клас пішла в цьому році. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму і, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно, завжди противно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по моему, за сорочку, за штани, за що хочеш...

І зараз, подарувавши велосипед Ярищі, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, вже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє умираюче серце. Так востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіки прощаючися з козаком.

Я витягся, як мрець, склав на животі руки і приречено втупився у стелю.

Я ждав приходу смерті.

Годинник на стіні невмолимо одцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна.

Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату і швидким кроком наблизилась до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс.

І все це, не кажучи ні слова, мовчки, зосереджено, строго.

Я завмер в безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилася і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислухувала хворих просто так, вухом, без всякого лікарського причандалля.

І, тільки вислухавши мене, вона сказала нарешті весело:

— Молодець, козаче! Все гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гаразд! — буркнув я. — Оно вже й їсти не можу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яечню, бачу, прийняв твій організм, і сиру півтарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, раз температури нема. Дозволю тобі сьогодні встати хвилин на десять-п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» — вона усміхнулася. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови і одвернувся.

Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все-таки після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руку одпустило. І серце забилося бадьоріше. Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, заgrimівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи. може, то заgrimів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій?

Велосипед?

Який же він мій?

Нема в мене вже велосипеда!

Нема!

Подарував.

Дурень!

Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

«Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмреш і не будеш дурнем», — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж...»

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров'я, люба, дорога, се... У дворі знову щось гупнуло й задеренчало. Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі спиці повибивати можна!

Ну і хай вибиває, її велосипед — може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі тепер хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу! Мда...

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Стьопа Карафолька, гад, на велосипеді, — коротше, всі, всі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох. Мда...

Тоді вже краще вмрети! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! «Україна». З багажником, і з фарою, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед. Був!

У дворі знову задеренчало.

Доламує!

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволю тобі сьогодні встати на десять-п'ятнадцять хвилин».

Я підвівся і сів на ліжку.

Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу і вмру.

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла по подвір'ю. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І, видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубовий ковбок, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Огут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити.

Душа моя, котра ще трималася в тілі, не витримала. Велосипед став дибки і з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушне закричав я. Хай я умру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім враз насупила брови і мовчки почала вибиратися з-під велосипеда.

Встала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом.

— Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогтова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. «Загаза чогтова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки, і зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.

Сумнівів не було — я видужував.

Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

Розділ XXVI

Знову троє невідомих. Ти мені друг? «Нічого не розбереш...» — каже Павлуша

Поки мені було дуже зле, я не відчував, як минає час. Часу ніби не існувало.

А як мені трохи покращало, отоді я відчув, що то за нудота хворіти. Я ніколи не думав, що години такі довгі, а день такий нескінченний. Раніше мені його завжди не вистачало. Не встигнеш, бува, що-небудь затіяти, започаткувати, як уже й вечір. А тепер до того вечора була ціла вічність. Вона без кінця й краю тяглася, тяглася, витягуючи з мене жили. Того вечора не можна було просто дочекатися. А заради вечора я тільки й жив на світі. Увечері приходив Павлуша. Правда, він забігав і вранці, і в обід, але то на кілька хвилин. А увечері він приходив години на дві, а то й три і сидів доти, поки я не помічав, що він уже клює носом від утоми, і тоді я гнав його спати. Він дуже втомлювався, Павлуша. І не тільки він, усі втомлювалися. Все село працювало на вулиці Гагаріна, гуртом ліквідовуючи ту страшну руйнацію, яку наробила стихія на одну ніч. Відбудовували хати, розчищали подвір'я, заново будували знесені, потрощені повітки, хліви й комори, розкопували льохи. Нарівні з дорослими працювали й учні, починаючи з сьомого класу. Та й менші не сиділи склавши руки, — кожен щось робив у міру своїх сил і можливостей. Бо рук тих не дуже й вистачало. Пора була гаряча, збирання врожаю — і фрукти, і овочі... Добре, що хоч віджнивуватися до дощів устигли. Всі працювали з ранку до вечора. Всі. А я лежав собі паном — пив какао, їв гоголь моголь і різні пундики смачні, що їх ночами пекла мені мати для зміцнення хворого організму. Пив, їв і читав собі різні пригодницькі книжки.

А хлопці трудилися і їли звичайнісінький хліб з салом.

І я їм задрив несамовито.

Я ненавидів какао, гоголь-моголь і смачні пундики.

Я проміняв би всі ці ласощі на шмат хліба з салом у перерві між роботою.

Мій дід завжди називав мене «цілосвітнє ледащо». Але якби він знав, як мені, «цілосвітньому ледащові», хотілося зараз працювати! Я б не відмовився від найбруднішої, найпротівнішої, найважчої роботи. Тільки б з усіма, тільки б там, тільки б не лежати колодою в ліжку.

Лише тепер я збагнув одну істину — чим страшна хвороба! Не тим, що десь щось болить! Ні! Найстрашніша хвороба безсиллям, бездіяльністю, нерухомістю.

І я зрозумів, чого люди насамперед бажають один одному здоров'я, чого кажуть, що здоров'я — всьому голова...

Як я страждав від своєї бездіяльності, ви собі навіть не уявляєте. Коли нікого не було в хаті, я заривався в подушку і просто вив, як той собака голодний.

Один Павлуша по-справжньому розумів мої страждання і весь час намагався розрадити,

заспокоїти мене. Та йому це погано вдавалося. Я був, звичайно, вдячний йому за співчуття, але жодні слова не могли мені допомогти. Які там слова, як я сам відчував, що нема здоров'я, нема сил. Походжу трошки по хаті — і в піт кидає, голова йде обертом, лягти тягне.

Здавалося б, і нога дедалі менше болить, і температури нема, а замість того, щоб видужувати, я чогось знову розклеївся. Вирішив, що ніколи вже не буду здоровим, і занепав духом. Втратив апетит, погано їв, не хотілося ні читати, ні радіо слухати. Лежав з байдужим виглядом, втупившись у стелю. І ніхто цього не бачив, бо з ранку до вечора нікого не було дома, а Яришка, дорога моя сестричка, якій доручено було наглядати за мною, хати не держалася. Та я її й не звинувачував, я й сам, як вона хворіла, не дуже сидів біля її ліжка.

Зранку, подавши мені сніданок, вона, як цуцик, дивилась на мене і покірливо питала:

— Яво, я тгошечки... можна?

Я зітхав і кивав головою. І вона, грюкаючи, тягла велосипеда з сіней надвір. І тільки я її бачив аж до обіду. Вона поспішала, поки я хворий, накататися досхочу. Вона відчувала, що, як я видужаю, не дуже вона кататиметься.

І якщо раніше вона каталася у дворі, то тепер виїздила за ворота і тікала далі від очей, щоб не чути моїх нарікань за те, що не так їздить. А мені вже й це навіть було байдуже. Я й на велосипед махнув рукою.

Інколи разом з Павлушею забігали хлопці, але вони були такі заклопотані, так їм було не до мене, що радості це яє приносило.

Двічі заходила Галина Сидорівна, та мені чогось було соромно перед нею, що я лежу безпомічний, жалюгідний, і я напружено, з нетерпінням чекав, коли вона піде. Погано мені було, дуже погано.

Сьогодні я чогось особливо відчував себе нещасним і самотнім. Може, тому, що сьогодні день був напрочуд хороший — сонячний, ясний, ні хмарки на небі. І Яришка, витягаючи з сіней велосипеда, співала на все горло:

*В путь, в путь, а путь,
А для тебя, годная,
Есть почта полевая...*

Вороний мій продеренчав у дворі і, дзенькнувши вже за ворітьми, повіявся, несучи кудись невгомонну мою сестру.

Я зарився в подушку й завив.

І раптом почув, як щось стукнуло об підлогу.

Я підвів голову. На підлозі біля ліжка лежав камінець. До нього був прив'язаний червоною стрічкою якийсь папірець. Я здивовано глянув, нахилився, підняв. Розв'язав стрічку, розгорнув папірець. І аж дух мені перехопило — я одразу впізнав той самий почерк: чіткий, з нахилом у лівий бік, і кожна буквочка окремо... Від хвилювання ті буквочки застрибали в мене перед очима, і минуло кілька секунд, поки я зміг прочитати написане.

«Дорогий друже!

Нам усе відомо, що сталося з тобою за останній час. Ми задоволені твоєю поведінкою. Ти поводився, як справжній солдат. Нам дуже приємно, що ми не помилилися в тобі. Тепер ми ще більше впевнені, що ту секретну справу, яку ми маємо доручити тобі, ти виконаєш з честю.

Стихійне лихо і метеорологічні умови унеможливають проведення наміченої операції зараз. Операція відкладається. Сподіваємося, що до того часу ти видужаєш і нам не доведеться шукати іншої кандидатури. Намічувана операція секретна, державного військового значення. Розголошення таємниці карається за статтею 253 кримінального кодексу УРСР.

Цього листа треба негайно спалити.

Нагадуємо: умовний сигнал — білий прапорець на щоглі біля школи. В день, коли з'явиться прапорець, — треба прибути до доту у Вовчий ліс рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль. У щіліні над амбразурою будуть інструкції.

Бажаємо найскорішого видужання.

Г. П. Г»

Коли я дочитав, у мене пульс був, мабуть, ударів двісті на хвилину. Аж у скронях гупало. Вони! Знову вони! Троє невідомих!

Якраз сьогодні я згадував про них. Не те, що я забув. Ні. Просто події тої страшної ночі, а потім моя хвороба якось одсунули думки про це, заглушили інтерес, і все воно згадувалося так, ніби то було не зі мною, а десь читане чи бачене у кіно.

І дедалі частіше я думав, що, мабуть, усе це щось несерйозне, чийсь жарт, тільки незрозуміле чий і для чого.

Вже кілька разів я вирішував поговорити нарешті про всю історію з Павлушею, але кожного разу в останню мить щось заважало: або Павлуша піднімався, щоб іти, або хтось заходив у хату, або в самого мелькала думка: «А що, як це справді військова таємниця?» І момент минав, і я так і не говорив. До того ж мене бентежило, чого мовчав Павлуша. Я двічі намагався вивідати, куди це він їхав тоді «глеканкою» на велосипеді, але він од відповіді ухилився. Перший раз він якось ловко звернув розмову на інше, а другий, коли я прямо сказав йому, що бачив, як він виїхав увечері з села і гайнув у бік лісу, він невинно закліпав очима: «Щось не пам'ятаю. Може, в Дідівщину... Не пам'ятаю...» — і так він це щиро, безпосередньо сказав, що, якби я сам не бачив його тоді на власні очі, то повірив би.

І от...

«Розголошення таємниці карається за статтею 253 кримінального кодексу УРСР».

Тепер ясно, чого мовчав Павлуша.

Але... як же я знатиму, коли з'явиться прапорець на щоглі, якщо я лежу?

Ні, я мушу поговорити сьогодні з Павлушею. Врешті друг він мені чи не друг? Якщо вже на те пішло, я готовий разом з ним відповідати по цій 253-й статті. І в тюрмі сидіти з ним готовий. (Тільки щоб в одній камері). А чого обов'язково сидіти? Якби я якомусь ворогові розголосив таємницю, тоді інша справа, а то ж друзів. Та й що розголосив? Я ще не маю чого розголошувати. Я ще сам не знаю, в чому полягає ця державна військова таємниця. Може, Павлуша знає, то хай мені розголосить. А якщо не розголосить, то він мені, виходить, не друг. Цікаво, чи розголосив він Гребенючці? Якщо їй розголосив, а мені не хоче, тоді все, між нами все кінчено.

Коли я й так не міг завжди дочекатися приходу Павлуші, то ви собі уявляєте, з яким нетерпінням чекав я його зараз!

І, почувши у дворі його голос, я аж підскочив на ліжку. Він завжди ще у дворі гукав на повний голос: «Яво-о! Го-го!» — сповіщаючи, що уже йде.

Павлуша вбіг у хату захеканий, розчервонілий і вже з порога почав збуджено:

— Старик! Тільки що Пашківський погріб одкопували. Не віриш! Одкопали каструлю, а там вареники з вишнями. Скуштували — свіжісінькі, наче вчора зварені. А більше тижня минуло. Скажи! Корисні копалини — вареники з вишнями! Викопані допотопні вареники з вишнями! Га? Сила! Головне — як вода туди не попала? Мабуть, землею одразу присипало, а кришка щільна і... Тільки трохи зверху підмочені, а внизу — абсолютно! Я п'ять штук ум'яв. Смакота! Що з тобою? Ти що — погано себе почуваш?

— Та ні, — хитнув я головою. Я вирішив не відкладати, бо в будь-яку хвилину може прийти Яришка.

— Павлушо, — я пильно глянув йому в очі, — ти мені друг, скажи чесно?

— Ти що? Друг, звичайно.

— Скажи, а ти міг би... сісти разом зі мною в тюрму?

— Тю! — він розгублено усміхнувся. — Ти що — сільмаг обікрав?

— Ні, без жартів скажи — міг би?

Він насупив брови.

— Міг би... Ти ж знаєш.

— Ну, тоді на, читай, — і я простягнув йому листа.

Поки він читав, я не зводив з нього очей. Він спершу зблід, потім почервонів, далі почав скрушно хитати головою. Дочитавши, звів на мене очі й зітхнув:

— Так... «Г. П. Г.» Значить, і тобі... Нічого не розумію...

— А тобі, виходить, теж? І мовчав...

Павлуша винувато знизав плечима:

— Ну, коли б же я міг сказати! Раніше — сам знаєш. А потім ти захворів, тобі ж хвилюватися не можна, так що.

— Не можна хвилюватися? Мені дуже прекрасно можна хвилюватися! Мені навіть треба хвилюватися! Мені не можна лежати, як колода, бо я так не витримаю... Ану розкажуй! — Я рвучко сів на ліжку, щоки в мене горіли. Я й справді відчув якийсь раптовий прилив сил, енергії і бадьорості.

— Ну що... Ну, іду я якось вулицею, раптом назустріч мені офіцер на мотоциклі. Спинився «Павлуша, — питає, — Завгородній?» І простягає конверт. І як газоне — тільки я його і бачив. У шоломі, в окулярах — обличчя не розгледити.

— Точно!

— Ну, розгорнув я листа. «Дорогий друже... секретна справа... треба прийти у Вовчий ліс до дота... в амбразурі інструкція».

— В розколіні над амбразурою.

— Точно.

— А о котрій годині?

— О двадцятій нуль-нуль.

— А мені о дев'ятнадцятій.

— Бачиш. Отже, вони не хотіли, щоб ми зустрілися. Ну, й ти був?

— Аякже. Тільки давай спершу ти.

— Ну, значить, під'їхав я до доту, тільки туди, а мене — цоп! — за шкірки. Солдат Митя Іванов, знаєш. «Куди, — каже, — оп'ять лізеш. Зовсім здурів, чи що?» Ну, тепер я розумію, що це ж ти, певно, туди переді мною проривавсь, а тоді я здивувався, чого це він «оп'ять» каже. Ну, та не це мене найбільш здивувало, а те, що я ніяк до амбразури дістатися не міг. Самі писали: «Прийди», — і самі ж вартового поставили, не пускають. До речі, на дорозі й мотоцикл стояв, і у куцах, крім Миті Іванова, ще хтось був, чи не той, що мені листа передавав... Я його не бачив, але голос чув. Бо я психонув, думаю, чого мені голову морочите. «Ах так, — на повний голос крикнув. — Не пускаєте, то я додому пішов. Чуєте, додому! Раз так!» І тут із кущів голос: «Правильно!» Ну, думаю, раз так — будьте здоровенькі! — сів на велосипед і поїхав...

— І що — і все? Більше нічого не було?

— Та почекай! Наступного дня пішов я на малювання. Саме заняття гуртка було. Розгорнув свій альбом — а там лист. Знову Г. П. Г — «Операція переноситься... не хвилиною... слідкуй за щоглою біля школи... Коли з'явиться білий прапорець — приходь того дня у Вовчий ліс до доту...»

— І знову о двадцятій нуль-нуль?

— Ага! Ти знаєш, мене аж у жар кинуло. Альбоми наші зберігаються в школі, додому ми їх не забираємо. Після кожного заняття староста збирає і Анатолій Дмитрович замикає їх у шафу. Як міг з'явитися там лист, хоч убий, не збагну. Не інакше, як хтось уночі заліз у школу, підібрав ключа до шафи і підклав. Але ж школа влітку на замку і баба Маруся там завжди ночує, а вона, ти ж знаєш, яка — муха в неї не пролетить. Просто не знаю.

— Ну, це все дрібниці. Як треба, то й бабу Марусю присплять, і ключа будь-якого підберуть... Це не штука.

— Ну, а в тебе ж що?

— Ну, а в мене... — І я докладно розповів Павлуші про все, що трапилося зі мною: і про лист, і про «екскурсію» до військових таборів, і про розмову по телефону.

— Ну, то що ж усе-таки все це означає, як ти гадаєш? — спитав Павлуша, коли я кінчив.

— Я, звісно, точно не знаю, але гадаю, що, мабуть-таки, це пов'язане з військовою справою. Я вже думав може, щось там у них зіпсувалося у якійсь гарматі чи в ракеті, куди дорослий пролізти ніяк не може, і треба хлопчика.

— Хтозна, може... — насупив брови Павлуша. — А чого ж тоді і до тебе, і до мене? І на різний час?

— Хіба я знаю... — знизав я плечима. — Мабуть, хтось із нас основний, а хтось дублер.

Знаєш, і в космонавтів же завжди дублери, і, певне, в таких справах...

— Могло бути, — зітхнув Павлуша. — Виходить, ти основний, а я дублер.

— Чого це!

— Ну, тобі ж на годину раніше призначають.

— Ну й що! Це нічого не значить. Може, саме ти основний! Я чогось думаю, що саме ти! — переконував я його, хоча в душі думав, що основний таки я, бо справді, чого б це дублерові призначали на годину раніше, ніж основному. Так і є, я основний! Але виказувати, що я так думаю, було б і неблагородно, і нескромно. А Павлуша ж, пам'ятаєте, казав, що я люблю скромничати...

— А тепер, після моєї хвороби, то вже напевно ти будеш основним! — сказав я ніби для того, щоб заспокоїти Павлушу. І раптом я усвідомив те, що сказав, і аж похолов. А справді! Який же я основний після такої хвороби! Це мене треба заспокоювати, а не його. Негайно треба видужувати! Негайно! Бо і в дублери не попаду!

Я нервово засовався на ліжку. Ні! Ні! Я таки почуваю себе краще. Значно. От і сила в руках з'явилася. Можу вже підтягнутися, узявшись за спинку ліжка. А позавчора ж не міг зовсім. Нічого, нічого! Все буде гаразд... Коли ніщо не перешкодить.

— А ти кому-небудь говорив про все це? — я пильно глянув на Павлушу.

— Звичайно, ні.

— І їй не говорив? — Я не хотів називати її імені, але Павлуша зрозумів.

— Та ти що?! — він почервонів.

І я чомусь подумав, що він, мабуть-таки, не знає, що то я оббризкав Гребенючку грязюкою з ніг до голови (вона не сказала), і раптом згадав таємничу постать у саду Галини Сидорівни того вечора. Я ж нічого Павлуші ще не говорив про того чоловіка.

— Слухай, — і тут же почав розповідати. Коли я кінчив, він тільки плечима здвигнув:

— Казна-що робиться у нас тут. Нічого не розбереш...

Розділ XXVII

Події розгортаються блискавично. Невже один з невідомих — вона? Не може бути! «Він хоче вкрасти її!» Ми поспішаємо на допомогу... Асса!

Цікава штука людський організм. То він ледве дише, тане, як свічечка, людина голови підвести не може. А то раптом (звідки й сили беруться!) починає міцніти й бадьорішати з кожною годиною. І ви знаєте, що я подумав? Я подумав, що, мабуть, усе-таки головне для видужання організму — це бажання видужати, мета бути здоровим.

Коли є велике, жагуче бажання і ти всіма силами прагнеш до цієї мети, прагнеш бути здоровим — ти обов'язково і дуже швидко видужаєш. Я в цьому переконався на собі. Після нашої відвертої розмови з Павлушею я одразу почав видужувати швидкими темпами.

Ів я тепер, як молотник. Подвійні порції.

Медичка якось сказала:

— Хворим слід їсти головним чином те, що їм хочеться. Організм мудрий, він сам підказує, що йому треба.

Слава богу, мені хотілося їсти все, що давали.

Але одного разу я хитро глянув на діда і сказав:

— Діду, мій мудрий організм підказує, що йому треба... морозива.

Дід кахикнув і відповів:

— Куме Андрею, не будь свинею. Тільки з лихоманки видряпався і знову хочеш? Скажи своєму організмові, що він не мудрий, а дурний, якщо таке тобі підказує. Зовсім видужаєш, тоді їстимеш.

Це ще більше додало мені бажання швидше видужати. Ви ж знаєте, як я люблю морозиво!

На третій день після нашої з Павлушею розмови медичка послухала мене своїм лоскотним холодним вухом, помацала мою ногу і сказала:

— Можеш потроху виходити, але дуже не бігай, бо знову застудишся.

Як же то приємно замість стелі бачити над головою бездонно-голубе небо і дихати свіжим

вітром, що лоскоче тобі шкіру ніжним дотиком, і чути, як привітно шепоче листя на деревах, і відчувати під ногами пружну землю, і чепуляти вулицею без усякої навіть мети, і усміхатися без причини, просто тому, що світить сонце, що муркоче на призьбі кіт, що рохкає у калюжі свиня — що життя прекрасне!..

І хоч ішов я, повторюю, без усякої мети, просто так, трохи пройтися (бо далекі прогулянки мені ще були строго-настрога заборонені), та ноги самі повели мене в бік вулиці Гагаріна. А мені ж на вулицю Гагаріна медичка навіть носа показувати не дозволила.

— Я знаю, всі зараз там дружно працюють, і тобі закортить, — мовила вона. — Так-от, якщо я тебе там побачу, то просто при всіх візьму за вухо й поведу додому.

Я добре знав, що медичка — жінка серйозна і слів на вітер не кидає. Але... я нічого не міг зробити з своїми ногами. Правда, я йшов не прямою дорогою, а робив добрячий гак. Бо спершу мусив же таки глянути на ту щоглу біля школи — як ви думаєте?! А що, як там... Хоча ми з Павлушею, звичайно, домовилися, що він уважно стежить за щоглою, кілька разів у день дивиться на неї і мені доповідає. Але що, як він запрацювався і...

На щоглі сиділа сорока і легковажно струшувала довгим хвостом. Побачивши мене, знялася й полетіла. Ніякого прапорця не було.

Тепер я міг спокійно чепуляти до вулиці Гагаріна.

Ще здалеку я почув веселу музику будівництва: дзвінко цюкали сокири, лунко перестукували молотки, і голосисто виспівувала циркулярка, яку лритягли з колгоспної столярні й поставили під нашвидкуруч збитим навісом біля електричного стовпа. І вся вулиця смолисто пахла свіжою стружкою. Все навколо гуло й мурашилося — туди-сюди сновигали люди, несучи дошки, колоди, різне причандалля. Здебільшого то були молоді, гиряво стрижені здорові парубки, голі до пояса. Лише по зелених штанях і чоботях можна було впізнати, що то солдати. На підручних роботах у них були наші хлопці й дівчатка. Оно й Вася Деркач, і Стьопа Карафолька, і Вовка Маруня... Та й Павлуша десь іам, мабуть.

Ремонтували хати, латали повітки, ставили нові тини й паркани.

І працювалося їм, видно, весело, з насолодою — хтось співав, хтось насвистував, хтось жарти відпускав, і враз вибухав дружний регіт...

Я став на розі за криницею з дашком і тільки заздро позирав на цю веселу, гамірливу метушню. Позирав і ховався за криницю. Не хотів, щоб мене бачили зараз тут — коли я не можу разом з ними, то навіщо... І раптом почув радісно-дзвінкоголосе:

— О! Ти вже видужав? Поздоровляю!

Позад мене стояла з відром у руках Гребенючка і привітно усміхалася.

Я почервонів і насупився. От же ж! І треба ж, щоб саме вона мене побачила!

— Дякую! — буркнув я і, не озираючись, пішов геть. Увечері я почав наступ на батьків.

— От, — тягнув я, скривившись, як середа на п'ятницю. — Скільки ще мучитимуся! Я вже зовсім здоровий, а мені нічого не дозволяють! Так я захирію і зовсім гигну. Я не можу більше. Ну, діду, ну, ви ж наймудріший, ну, поясніть їм, що я вже зовсім-зовсім здоровий.

Мені довго доводили, що я дурний, що я сам не розумію, який я був хворий, що краще зайвий день витримати, ніж потім знову лежати, і невже я, дурний, цього не розумію...

Словом, наша дискусія велася в одній площині: я доводив, що вони ж розумні й мусять мене зрозуміти, а вони казали, що я дурний і нічого не розумію.

Нарешті матері набридло, і вона сказала:

— Ну, гаразд! Домовимося так. Завтра останній день ти ще побудеш на карантині, а післязавтра, як усе буде добре, зможеш піти трошки попрацювати, тільки трошки, годинки півтори, не більше. І щось робитимеш легке, бо ти ж знаєш...

Останній день, коли чогось чекаєш, завжди найдовший, наймарудніший, найважчий. Це все одно, як оті останні хвилини на вокзалі перед відходом поїзда.

Уже попрощалися, поцілувались, уже радіо оголосило:

«Провожающие, проверьте, не остались ли у вас билеты отъезжающих, и освободите вагоны».

Уже вкотре сказано:

«Так ти ж дивись, обережно! І одразу напиши, добре?» — а поїзд стоїть...

Я тинявся по подвір'ю, по безлюдних вулицях і нуднівся, нудився... Вулицю Гагаріна я обминав десятою дорогою. Я тільки здаля слухав веселий гамір будівництва. Зате до школи я підходив разів з десять. Мене мов на налигачі тягло туди, до тієї почорнілої від дощів, розсохлої і трохи скособоченої вітрами щогли, яки стирчала посеред шкільного двору. Під час піонерських лінійок на ній весело й урочисто майорів прапор, а в інший час вона втрачала своє високе призначення, і хлопці намагалися закинути на її вершечок чию-небудь шапку. Це вдавалося дуже рідко, але коли вдавалося, то робило щасливчика у той день славним на всю школу, а хлопцям завдавало великої втіхи, бо тоді влаштовували незвичайне змагання — хто зіб'є шапку грудкою. Кидали по черзі, кожен три грудки. Порядок при цьому був «залізний», і хто намагався його порушити (чи то кинути більше як три, чи то кинути поза чергою), той діставав потиличника! Яюсь мені здорово пощастило: я не тільки закинув шапку на щоглу, а й збив її, і шапка була не чия-небудь, а Карафольчина. Він нею дуже хизувався — біло-зозуляста кепочка з пиптиком зверху. Цей день я завжди згадував, як один з найщасливіших у своєму житті. От і зараз, дивлячись на щоглу, я згадав той свій тріумф, і стало мені тепло на серці. І захотілося раптом закинути що-небудь на щоглу. Нишпорячи довкола очима, я пройшов подвір'ям, потім — за школу, туди, де був сад, пришкільна ділянка. Баба Маруся завжди на старій яблуні розвішувала сушити ганчірки. Та, звернувши за ріг, я враз забув про ті ганчірки. Увагу привернули малюнки, виставлені у вікні піонерської кімнати. То була постійно діюча виставка робіт гуртка малювання. Анатолій Дмитрович виставляв кращі малюнки своїх гуртківців у вікні піонерської кімнати, і ця виставка весь час поновлювалася.

Тепер усі малюнки були нові і всі присвячені тому, як рятували село від повені. Затоплені хати, амфібії, навантажені різним скарбом, солдати знімають людей з дахів і т. ін.

А один малюнок... У мене перехопило подих, коли я глянув на нього. На тому малюнку був намальований я...

Темна, майже під стелю затоплена хата, у кутку ікона, перед якою горить лампадка, а посеред хати, тримаючись за дріт від лампочки, у воді — я...

Ну, звісно, то був малюнок Павлуші. І так здорово, так точно було намальовано, наче він сам перейшов це. От що значить художник. Молодець! Ну ж молодець! Він таки стане художником. Є-таки в нього здібності. У мене щодо цього — жодних сумнівів.

І вперше я подумав про це без заздрості, а з щирою радістю.

І я вперше відчув, яке це чудове почуття — гордість за друга.

Я довго розглядав малюнки. Були там кращі, були гірші, але з Павлушиним не міг зрівнятися жоден. І мовчав же, сатана, ні слова мені не сказав. От я зараз піду, прямо скажу йому, що він талант, і... дам у вухо. Щоб не задавався. Для талантів головне — це не задаватися, їм обов'язково треба час від часу давати у вухо.

Я рішуче попрямував на шкільне подвір'я. І раптом зупинився як укопаний. Біля щогли стояла... Гребенючка. Стояла і причіплювала до дротини, на якій піднімають на щоглу прапор, білу хустку.

Це було так неймовірно, так фантастично, що я просто отетерів.

Тю! Так, значить, один з трьох невідомих — це Гребенючка!

Тю! А чого з трьох?

Може, вона сама все це й придумала! «Г. П. Г.» — Ганна Петрівна Гребенюк. Але ж вона не Петрівна, вона Іванівна. Її ж батько Іван Гнатович. І почерк же зовсім не її, дорослий почерк. І по телефону говорив басистий дядько. Вона ніколи в житті так голос не підробить. І листа ж дав мені таки офіцер на мотоциклі. І мені, і Павлуші.

Павлуші?

А може...

Може, Павлуші взагалі ніхто ніякого листа не передавав і нічого, а просто він з нею заодно.

Мовчав же, не признавався, аж поки я перший не почав.

І «Г» — це Ганя. «П» — це Павлуша, а «Г» — це хтось третій — Гришка Бардадим абощо.

А я дурний...

Ні! Не може бути!

Павлуша не може бути таким підступним! Тоді взагалі нема правди на землі!

Ні!

Єдине, що Павлуша міг, — не втриматись і розказати їй про листа (ми з ним тоді у сварці були). А може, вона сама того другого листа прочитала. Вона ж староста гуртка, збирає альбоми, а той же лист був у альбомі. Точно!

Прочитала й вирішила пожартувати. А може, навіть вирішила щось підстроїти, щоб посварити нас. Бачить, що ми помирились, і це їй муляє. У-у, кирпа поганська!

Мені дуже кортіло підскочити зараз до неї і дзизнути добряче. Але я стримався. Це ж значило б визнати себе переможеним Ні! Треба щось придумати таке, щоб аж. Вона ж не знає, що я бачу, як вона чіпляє хустку. І цим можна здорово скористатися.

Спокійно, Яво, спокійно, дорогий! Дихай глибше і тримай себе в руках!

Гребенючка потягла за дротину, і біла хустка поповзла вгору на верх щогли Коли хустка вже була вгорі, Гребенючка злодійкувато озирнулась і дременула на вулицю. Мене вона, звичайно, не помітила, бо я стояв за рогом школи, ще й за кущем.

Я ще кілька хвилин стояв отак, не рухаючись У голові роїлися безладні думки. Я ніяк не міг придумати, що б же ж таке вчинити Гребенючці, як би її провчити.

Іч, вирішила насмішки з мене качати! Ну, стривай! Будеш ти бачити!

Перше, що треба зробити, — це негайно зняти цю білу хустку. Павлуша не повинен її бачити. Якщо він не в спілці з Гребенючкою, то подумає, що це правдивий знак. А якщо в спілці, то мусить якось виказати себе, почне непокоїтися, чому нема на щоглі хустки, де вона поділась, і я таким чином дізнаюся.

Півхвилини — і хустка була у мене в кишені.

Сонце звернуло вже на обід, скоро Павлуша прибіжить додому.

Я подався чекати його під хату.

Його чогось довго не було. Вже батько й мати Павлушині пообідали і знову пішли на роботу, уже всі сусіди з вулиці пообідали й порозходилися, а його нема та й нема. Я хвилюватися почав — чи, бува, не трапилося з ним чого. Коли це бачу — біжить. Захеканий, скуйовджений якийсь, а очі, як у зайця, що з-під куща вискочив, аж світяться.

Кинувся до мене і слова промовити не може, тільки хекає:

— Слу-хай!.. Слу-хай!.. Слу-хай!..

— Що таке? — питаю. — Горить десь чи знову повінь?

— Ні... Ні... Але... Слухай, він хоче її вкрасти!

— Хто? Кого?

— Галину Сидорівну! Вчительку нашу!

— Хто?

— Лейтенант.

— Тю! Що вона — військовий об'єкт, чи що? Який лейтенант?

— Грузин отой з вусиками, що ти з ним на амфібії їздив.

— Він що — здурів?

— Закохався! А ти знаєш, які в них звичаї? «Кавказьку полонянку» пригадуєш? Сподобається такому дівчина, він її хапає, зв'язує, на коня і — в гори!.. Пойняв?

— А звідки ти взяв? Розкажи толком!

— Чув! На власні вуха чув! Розумієш, почався обід, усі порозходились. І я вже збирався... Коли бачу, той грузин біля нашої Галини Сидорівни крутиться і щось їй нашіптує, а вона одмахується сердито і хоче йти, а він їй дорогу перепиняє. Це на подвір'ї у Мазуренків, за хатою, там, де груша напівусохла, знаєш. Ну, я сховався на городі в кукурудзі, дивлюсь, що ж воно буде. А вона йому: «Ну одійди, ну одійди, я тебе прошу!» А він: «Нэ могу болше! Я тебе вкраду, понімаєш, да! Вкраду!» Вона щось йому сказала, я не почув, а він: «Сегодня в одинадцать, після відбою». А вона як вирветься, як побіжить. Він рукою тільки так — мах! — роздратовано і не по-нашому щось джерготнув, лайнувся, мабуть, а очі — як у вовка просто — зеленим вогнем палають... От!

— Ти диви — знизав я плечима. — А такий вроді добрячий дядько. Хлопця Пашківського урятував... І взагалі...

— Просто відчайдушний. А бачиш — дикий чоловік. Від такого усього можна чекати. Ще й заріже. В них у всіх кинджали, ти ж знаєш.

Мене враз огорнула гаряча хвиля рішучості. Після стількох днів вимушеної бездіяльності і нудьги душа моя прагла гострих відчуттів і дії.

— Треба рятувати! — твердо сказав я.

— Самим? — недовірливо глянув на мене Павлуша. — А чи посилимо?

— А чого там! Візьмемо добрячі дриняки, а як що, такий галас здіймемо — все село збіжиться. Ніде він не дінеться!

— А тебе ж з дому не випустять так пізно. Ти ж ще хворий вважаєшся.

— Та який там хворий! Сьогодні останній день. Я, знаєш, до тебе в гості піду, а потім ти мене вийдеш провести, і ми — фіть!

Мені аж самому весело стало, як я здорово придумав.

Ми домовились так: коли Павлуша прийде ввечері з будівництва, зайде до мене і запросить до себе, а я зарані приготую добрячі замашні бойові дрини і сховаю в саду під парканом.

По тому Павлуша побіг швиденько пообідати — боявся, щоб на будівництві не подумали, що він сачкує. А я зразу пішов у ліщину вирізати палиці.

Про Гребенючку я Павлуші так нічого й не сказав. Не хотілося псувати йому настрої. Крім того, у мене майнула думка: «Ану ж як Гребенючка з тим грузином заодно...» Не те, що заодно, а просто він її залякав і примусив допомагати. І всю цю історію з листами вигадав для того, щоб мене й Павлушу випровадити з села на той час, поки він викрадатиме Галину Сидорівну. Щоб ми йому не заважали. Бо я чомусь подумав, що то ж він був тоді ввечері у вчительчиному саду. І він знає, що ми з Павлушею такі хлопці, що... І якраз сьогодні, коли він збирається викрасти Галину Сидорівну, Гребенючка вивісила на щоглі умовний білий прапорець.

Я довго вибирав у ліщині, але вирізав два такі добрячих дрини.

Обидва з такими балабухами на кінці. Просто тобі справжнісінькі довбні.

Я був сповнений рішучості битися до останнього. Я рвався в бій. А що? Якби вашу вчительку збирався хтось красти, ви б сиділи склавши руки? Ага! Всидиш тут! Хоч вона й двійки нам ставила, і з класу вигонила, але ж... І ВХАТ разом з нами організувала (Васюківський художній академічний театр), і в Київ з нами на екскурсію їздила, і співала разом з нами, і взагалі...

Якби завпеда Саву Кононовича хтось крав, я б і пальцем не ворухнув. Або математичку Ірину Самсонівну. Будь ласка, крадіть, на здоров'ячко! Ще спасибі сказав би. Ще допоміг би зв'язувати... А Галину Сидорівну — ні! Не дозволю! Голови не пожалію!

За обідом я з'їв здоровеннецький шмат м'яса — з півкгло, не менше. А на картоплю навіть і не глянув. Дід тільки крякнув, дивлячись на те. Але я на дідове крякання не зважив. Що мені його крякання, як мені сили були потрібні. А на картоплі сили не набереш, для сили м'яса треба. Це всі знають.

Увечері ніяких ускладнень не було. Павлуша прийшов, запросив мене до себе, я пішов до нього, ми до пів на одинадцятую грали з ним у шашки, а потім він пішов мене провести. Ми забрали дриняки і подалися до Галини Сидорівни. Зайшли, звісно, не з вулиці, а від тієї стежки загородами, якою я тоді на велосипеді їхав.

Пробралися в сад і зачалися в кущах, там, де колись лейтенант Пайчадзе від мене ховався. І як я тоді не втямив, що то він! На стежці ж навіть слід від мотоцикла був... Кущі смородини, де ми сиділи, були трохи на узгір'ї, і звідси добре видно було і сад, і двір, і вчительчину хату.

Ми бачили, як Галина Сидорівна двічі виходила у двір, один раз воду з миски вихлюпнула, вдруге — у погріб. І щось не видно було, щоб вона хвилювалася.

— Слухай, — прошепотів я Павлуші. — Може, ти наплутав? Може, він сьогодні не крастиме?

Тільки-но я це прошепотів, як на стежці почулося дидиркання мотоцикла. Ми притиснулися один до одного і завмерли.

Мотоцикл чмихнув і замовк, не доїжджаючи до вчительчиного саду.

«Конспірація! — подумав я. — А що, і я б так зробив».

За якийсь час на стежці з'явилась постать лейтенанта. Він рухався безшумно, ступаючи м'яко, мов кицька.

Пройшов повз нас, став біля крайньої з двору яблуні і раптом затьохкав по солов'їному. Та так здорово, що якби зараз не серпень, можна було б подумати, що це справжній соловейко.

Рипнули двері. З хати вийшла Галина Сидорівна. От ду... От нерозумна! Чого вона випхалася?! З хати ж важче викрадати, а так...

Він почав їй щось тихо, але запальпо доводити, потім раптом схопив за руку.

— Пусти! — рвонулася вона.

Ну, все! Треба рятувати!

Я штовхнув Павлушу, ми вискочили з кущів і кинулися до лейтенанта. Разом, як за командою, змахнули палицями.

Він випустив руку Галини Сидорівни і, мов дерево на лісозаготівлі, упав.

— Тікайте! — гукнув я щосили Галині Сидорівні.

І...

І тут сталося неймовірне.

Замість того щоб тікати, вона кинулася до лейтенанта, впала біля нього навколішки і обхопила руками. І закричала одчайдушне:

— Реваз! Любий! Що з тобою?! Ти живий?!

Я не бачив у темряві, чи роззявив Павлуша рота, але думаю, що роззявив. Бо в мене нижня щелепа одвисла, мов заслонка.

І тут лейтенант, усе ще лежачи на землі, раптом пригорнув нашу Галину Сидорівну до грудей і вигукнув щасливо:

— Галю! Я живий! Я ніколи не був такий живий, як зараз! Ти сказала «любий!»! Я-любий?!

Вай! Как хорошо! Вона відсахнулася од нього, а він враз підхопився з землі і, як вихор, пустився танцювати лезгинку, одставивши вбік руки і вигукуючи:

— Асса!.. Асса!.. Вай! Как хорошо! Асса!

Я не раз бачив, як радіють люди, але щоб так хто-небудь радів, не бачив ніколи, слово честі.

Потім він підлетів до нас, згріб нас в обійми і почав цілувати:

— Хлопці! Дорогі мої! Як ви мені допомогли! Спасибі! Спасибі вам!

Далі так само раптово одпустив нас і став серйозний.

— Хлопці, — сказав він якимось хрипко, приглушено. — Хлопці! Я люблю вашу вчительку! Люблю, да, і хочу, щоб вона вийшла за мене заміж. А вона... Вона каже, що це... непедагогічно! Понімаєте, любов — непедагогічно, га?.. Значить, ваші мами не повинні були виходити за ваших пап, да, бо це непедагогічно, га? У-у! — він жартома зробив загрозливий рух у бік Галини Сидорівни, потім ніжно поклав їй руку на плече. — Ну, тепер вони уже все знають, да. Ховати нема чого. І тут уже я не винен. Завтра, да, пишу родичам. Усе!

Галина Сидорівна стояла, опустивши голову, і мовчала. Я подумав, як їй, нашій учительці, що все життя робила нам зауваження, було слухати все це при нас. Треба було щось таке зараз сказати, щоб вирятувати її з цього становища, але в голові було порожньо, як у старця в кишені, і я не міг нічого придумати.

І тут Павлуша звівся навшпиньки, придивляючись до обличчя лейтенанта, і сказав:

— Вибачте нам, будь ласка, але... але у вас онде кров на лобі. — Мабуть, подряпались...

— Де? Де? — стрепенулася враз Галина Сидорівна. — Ой, справді! Треба перев'язати зараз же! Молодець Павлуша!

— Натє, натє ось! — вихопився я, висмикуючи з кишені оту білу хустку, зняту зі щогли.

Галина Сидорівна, не роздумуючи, схопила її.

— Ходімо швидше до хати. Тут нічого не видно. Треба промити, зеленкою змазати.

Ми з Павлушею нерішуче затупцяли на місці, не знаючи, іти нам теж до хати, чи лишатися надворі, чи зовсім забиратися звідси.

Але Пайчадзе підштовхнув нас у спину:

— Ходімо, ходімо, хлопці! Ходімо!

У хаті Галина Сидорівна заметушилася, шукаючи зеленку. Вона бігала з кухні в кімнату, з кімнати в кухню, грюкала дверцятами шафи і буфета, щось у неї летіло з рук, дзвякало, падало, розливалось, розсипалося — і ніяк вона не могла знайти тої зеленки.

Лейтенант дивився на неї розчуленими, закоханими сяючими очима.

А ми дивились на лейтенанта.

Ми дивилися на нього винувато і з каяттям.

Знайшовши нарешті зеленку, Галина Сидорівна заходилася перев'язувати лейтенанта.

І, дивлячись, як обережно, з якою ніжністю промивала вона йому ваткою чоло і яке при цьому блаженство було написано на його обличчі, я подумав: «Які ті вчителі все-таки наївні люди. Вони думають, що ми діти, що ми нічого не розуміємо. Хе! Ви спитайте Павлушу про Гребенючку! А я, думаєте, про Вальку з Києва не думаю? Ого-го! Ми дуже добре все розуміємо. Прекрасно!»

— Вибачте, будь ласка, — зітхнув я.

— Будь ласка, вибачте, — зітхнув Павлуша.

— Та що ви, хлопці! — радісно усміхнувся лейтенант. — Це найщасливіші хвилини, да, у моєму житті. І це зробили ви, да!

— Ми думали, що ви хочете вкрати... — промимрив я.

— І думали рятувати... — промимрив Павлуша.

— Рятувати?! Га? Рятувати? Га-га-га! — заgrimів на всю хату лейтенант. — Слушай, Галя! Слушай, які в тебе геройські ученики, да! Вай, молодці! Вай! Ти права, їм не можна сваритися, да, нізачо не можна сваритися! І ви ніколи не будете сваритися, правда? Ваша дружба, да, буде завжди міцною, як граніт того доту! Ви на все життя запам'ятаєте, да, той дот! І ви, канешно, не сердитесь на нас за цю тайну, да? «Г. П. Г». Герасименко. Пайчадзе. Гребенюк. Але все, що ви сьогодні прочитали там, свята правда Павлуша вирячився на мене:

— Д-де... що прочитали? Я знизав плечима.

— Як? Ви хіба не були сьогодні біля доту? — тепер уже здивовано промовив лейтенант.

Він глянув на Галину Сидорівну. Вона розгублено закліпала очима.

— А... а ця хустина? — Галина Сидорівна підняла руку з хустиною, яку я їй дав. — Це ж... це ж... та сама, я ж бачу. Це моя хустина, яку я дала Гані. Ой хлопці, не той.

Павлуша запитально глянув на мене. Я опустив голову:

— Це я... зняв. Він навіть не знає. Я випадково побачив, як вона чіпляла. Я думав, що вона якось дізналась і хоче покепкувати. Посварити нас знову.

— Та що ти! Що ти! — скрикнув лейтенант. — Таке скажеш — посварити! Совсем наоборот! Це ж вона все придумала, щоб помирити вас. Помирити, поміаєш! Вона замічательна дівчинка!

Павлуша почервонів і опустив очі.

І я раптом згадав, як я оббризкав Гребенючку грязюкою, а вона сказала, що грузовик і що сама винна...

І я теж почервонів і опустив очі.

Боже! Невже ж я такий бовдур, що весь час думав на неї казна-що, а вона зовсім не така?! Невже?! Що ж тоді вона про мене думає? Вона ж таки думає, що я справжнісінький бовдур.

І це таки правда!

І ніхто цього не знає так, як я знаю!

Розділ Останній

В якому історія наша за добрим звичаєм старих класичних романів закінчується весіллям

На другий день усе село облетіла звістка про те, що наша вчителька, наш класний керівник Галина Сидорівна Герасименко виходить заміж за старшого лейтенанта Реваза Пайчадзе.

Це було так несподівано, що всі аж роти пороззявляли від подиву. Ніхто ніколи нічого не помічав і не підозрював. Усім було відомо, що наша Галина Сидорівна дуже горда, неприступна і незалежна.

У неї закохувались — так!

Але вона — ніколи!

Вона ходила, як цариця, і ніхто не одважувався наблизитись до неї. У відповідь на несміливі залицяння вона тільки сміялася.

І ось виявляється, що вже понад рік вона кохала цього старшого лейтенанта і не признавалася ні йому і нікому в світі. Вона заборонила йому на людях навіть підходити до неї. Вона вважала, що вчителька не має права закохуватись, бо це принизить її в очах учнів, підірве її авторитет, негативно вплине на виховання у школярів високих моральних якостей.

І хтозна, скільки б іще мучила вона лейтенанта і мучилася сама, якби не ми з Павлушею...

А тепер діватися вже було нікуди. Ото одне-єдине слово, що мимоволі зірвалося в неї з уст при нас і при ньому, відрізало їй шлях до відступу.

Наша Галина Сидорівна виходила заміж!

— Ну, дай їй боже щастя, — говорили баби.

— Хлопець він, видать, хороший.

— Кажуть, розумний, добрий...

— І не п'є...

— І пристойний який!

— Та що там казати — просто герой, та й усе! Дитину врятував!

— Я б свого Карпа хоч сьогодні на такого проміняла...

— Таж такий тебе не возьме, бо ти кислоока.

— Обізвалася красуня!

— Та цитьте ж бо! Розкудкудакались!

— Було б років тридцять тому про це сперечатися, тепер пізно. Онуків скоро женитимете.

— От я ж і кажу — дай їй боже щастя!

— Жаль тільки, хороша була вчителька. Хто ще з тими гангстерами так возитиметься, як вона. Інша їх би й грамоти не навчила. Так би й ставили у ведомості за трудовні хрестики замість підпису.

— Кажуть, їхній полк зимою десь під Києвом стоїть.

— У казармі, значить, житимуть...

— Чого там у казармі! Офіцери сімейні в окремих квартирах живуть. Газ, ванна, холодильник — усе, що треба.

— А через рік, кажуть, він в академію поступатиме. На генерала вчитиметься.

— Дай їм боже щастя!

А нам якось і не подумалося, що це ж вона вже не буде більше нашою вчителькою. Ми були схвильовані й збуджені, ми зібралися всім класом, щоб обговорити цю надзвичайну подію. Ще б пак! Не щодня твоя вчителька виходить заміж. Та ще яка! Класна керівничка, яка веде тебе і виховує буквально з першого класу, яка знає тебе як облупленого і до якої, незважаючи на її «вийди з класу» і двійки, ти звик, може, більше, ніж до рідної тітки, бо рідну тітку бачиш переважно на свята, а її щодня з ранку до вечора.

Але з обговорення нічого не вийшло. Ми тільки мдакали, гмикали й колупали підборами землю. Хтось (здається, Антончик Мацієвський) спробував пожартувати, хихикнув, але його одразу затюкали, він принишк і рота більше не розтуляв.

Нарешті серед загальної тиші Гребенючка тремтячим голосом промовила:

— Не буде в нас уже такої класної керівнички... Ніколи... Кого б не призначили...

І тут тільки ми збагнули, що наша Галина Сидорівна більше не наша, що ми розлучаємося з нею назавжди.

І ми похилили голови, і запала мертва гнітюча тиша. І я раптом відчув, просто фізично відчув, як щемить не тільки моє власне серце, а серця всіх — і Павлуші, і Гребенючки, і Стьопа Карафольки, і Колі Кагарлицького, і Васі Деркача, і Антончика Мацієвського... Наче серця наші були з'єднані між собою тоненькими невидимими дротинками і по тих дротинках враз пустили струм — щемливий струм суму.

— Знаєте, — тихо мовив Павлуша. — Треба попроситися з нею. І так, щоб вона запам'ятала це на все життя.

— Правильно, — сказав я.

— Правильно, — підхопила Гребенючка.

— Правильно, — підхопив Карафолька. І всі по черзі сказали «правильно», наче інших слів не було на світі.

— Якось урочисто так, знаєте, — вів далі Павлуша. — Зібратися в нашому класі, принести квітів, підготувати виступи...

— Правильно, — знову сказав я, — і...

Я хотів сказати щось на доповнення до Павлушиних слів, та ніякої думки, як на зло, у голові в цю мить не було. Але я вже сказав «і» і мусив вести далі.

І я сказав:

— і... правильно!

Це було смішно, але ніхто навіть не посміхнувся. Такий в усіх був настрій.

Для підготовки урочистого прощання з Галиною Сидорівною вирішили обрати спеціальну комісію. Почали обирати і обрали Стюпу Карафольку, Колю Кагарлицького і Гребенючку. Ні Павлушу, який висунув саму ідею прощання, ні мене в комісію не обрали. Вони, мабуть, вважали, що для такої серйозної справи ми не підходимо. Не станеш же сперечатися і висувати свою кандидатуру.

Прощатися вирішили у переддень весілля.

Часу для підготовки вистачало — майже два тижні.

Ну, що ж, хай готуються...

А ми з Павлушею сіли на велосипеди і гайнули до Вовчого лісу. Хоч це вже було й не так цікаво, але ми мушили все-таки прочитати, що там написали оті «трое невідомих», оті «Г.П.Г.».

У лісі біля дота було тихо й урочисто. І якось не хотілося порушувати цю тишу. Мимоволі ми намагалися ступати безшумно.

Павлуша засунув руку в розколину над амбразурою і витягнув згорток: у прозору поліетиленову торбинку було загорнуто якийсь папір.

Павлуша розгорнув, і я зразу пізнав почерк — чіткий з нахилом у лівій бік, кожна буквочка окремо (почерк старшого лейтенанта Пайчадзе).

Ми сіли на холодну замшлу кам'яну брилу, я обняв Павлушу за плечі, притулився головою до його голови, і ми почали мовчки читати.

«Дорогі друзі! Яво І Павлушо!

Це дуже-дуже добре, що ви помирилися. Наша тасмниця тепер не потрібна. Бо все це придумувалося для того, щоб вас помирити. І ми сподіваємося, що ви не образитеся на нас за це.

Ми хочемо від усього серця побажати, щоб свою дружбу ви пронесли через усе життя. Святе це діло — дружба. Найсвятіше і найчистіше почуття в світі. І найчистіше воно в дитинстві. Бережіть його і шануйте! Бо найвірніші, найбільші, найкращі друзі в світі — це друзі дитинства. І той, хто на все життя збереже друга дитинства, той щасливий! А хто не збереже, тому гірко буде. Бо дитинство не повторюється... І проживе той своє життя без дружби. І буде воно дуже безрадіним, хоч, може, й довгим. І не відчус він себе по-справокньому людиною. Бо найбільше ти Людина, коли щось робиш для друга.

Пам'ятайте про це, хлопці!

І хай ваша дружба буде міцна, як ці кам'яні брили доту, що є пам'ятником справжньої солдатської дружби, дружби до останньої краплі крові...

Г. П. Г.»

Ми вже давно прочитали цього листа, але все ще сиділи не рухаючись і мовчали.

І так, як тоді, на горищі в баби Мокрини, коли Павлуша витягнув мене з води, я раптом відчув шалену, гарячу радість від того, що він поруч, що він мій друг, що ми помирилися.

Невже я міг бути з ним у сварці?! І не розмовляти?! І проходити повз нього, наче незнайомий!

Безглуздя якесь!

Невідь що!

Але... невже ж оце Гребенючка писала цього листа?!

Не вкладалося в голову! Хоч убий!

Вибачайте, але я ще не міг звикнути до думки, що Гребенючка і — раптом — хороша, цяця!

То лише в книжках так буває, що герой тільки — рраз! — і вмить повертається на сто вісімдесят градусів: з поганого робиться хорошим, з хорошого поганим, кого ненавидів, одразу починає любити і навпаки.

Я так зразу не можу.

Я буду поступово.

Мені треба звикнути.

Звичайно, листа писала не Гребенючка, а Галина Сидорівна. Ну, писав у буквальному розумінні Пайчадзе, але придумувала, диктувала Галина Сидорівна. Він би так не написав, хоча б тому, що він мови не знає.

Виявляється ж, Галина Сидорівна й ту розмову зі мною по телефону йому написала, і він читав з папірця (тому й повільно, та й щоб акцент збити).

Взагалі, вони думали, ніби все буде дуже легко й просто, що вони трошки поведуть нас за носа з тими загадковими інструкціями, зохотять робити таємно один від одного одну і ту ж справу (через те й на різний час призначали!), а потім зіштовхнуть носами й примусять помиритися.

Намічалось, що ми будемо по черзі розкопувати й розчищати дот, щоб врешті створити тут музей бойової слави. Пайчадзе заздальгідь навіть маленьку саперну лопатку тут заховав.

Але вийшло все не так, як гадалось й намічалось.

Несподівано, після того як Пайчадзе уже вручив мені й Павлуші листи, були оголошені по тривозі військові навчання.

В армії, виявляється, завжди так: ніхто нічого не знає, ні солдати, ні офіцери, і раптом тривога — бойова готовність номер один! І все! А що, це вірно — армія щохвилини мусить бути готовою до бою.

Добре, що хоч Пайчадзе з своїм підрозділом лишився в таборі — «в охораненні».

Бо Галина Сидорівна сказала йому:

«Роби тепер, що хочеш, але щоб хлопці мої даремно не хвилювалися й не переживали!»

Отож він увечері після побачення з нами біля доту їздив звітувати їй, а я його у садку і вгледів і наробив шелесту (правда, він перечекав у кущах і потім-таки зустрівся з нею).

І на ранок довелося йому дзвонити мені по телефону.

А Павлуші листа в альбом для малювання то ж, звичайно, Гребенючка підклала непомітно.

Взагалі, всю ту кашу заварила таки Гребенючка.

Вона, бач, не могла дивитись, як мучиться і страждає Павлуша. Він, виходить, страждав і мучився (а я, дурень, думав... Іудою його називав!).

І вирішила Гребенючка нас помирити. Але сама цього зробити вона не могла, бо знала, як я її люблю, вийшло б усе навпаки.

І прийшла вона радитися до Галини Сидорівни.

А Галина Сидорівна підпрягла до цього діла свого Пайчадзе. І вже втрюх розробили план операції.

Гребенючка прямо сказала:

— Треба щось цікаве придумати. Бо вони такі хлопці... Вони просто так на вудочку не клонуть. Дуже вредні. Треба якусь загадкову таємницю. Оце вони люблять!

Ну й що! Подумаєш! А хто це з хлопців не любить, щоб було цікаво, не любить таємниць і загадок!

А взагалі, з тим розкопуванням доту — то була наївна вигадка. Ми б одразу розшурупали, що то несерйозно, і їхня затія провалилася б.

— Скажи, Павлушо!

— Ага!

— Якби ми придумували, ми б щось таке придумали, будь здоров.

От не знаю, що та комісія зараз думає, в яку нас не обрали. Звичайно, вони всі відмінники, серйозні, позитивні люди, але ж фантазії у них, як кіт наплакав, їй-богу!

А тут же треба щось таке грандіозне, небувале, космічне.

— Ой! Слухай, Павлушо! — раптом скрикнув я. — А давай...

І, захилинаючись, я почав викладати йому свою ідею.

— Молодець, Яво! — скрикнув він. — Молодець! Геній! Я завжди казав, що ти геній!

— Тільки, щоб ніхто не знав, — сказав я. — Хай вони собі готуються офіційно, а ми...

— То буде наша таємниця, — підхопив Павлуша. — Таємниця двох невідомих!

— Точно!

Ми почали готуватися в той же день. Бо те, що ми придумали, вимагало дуже великої, копіткої роботи і часу.

Добре, що з відбудовою вулиці Гагаріна було вже закінчено, бо ми просто не встигли б. Вулиця Гагаріна стала ще кращою, ніж до стихійного лиха, як лялечка.

Тепер усе село готувалося до весілля.

Такого весілля наше село ще не знало.

Любима всіма вчителька виходила заміж за героя-лейтенанта, який разом зі своїми солдатами самовіддано рятував село від повені.

Правління колгоспу одностайно проголосувало за те, щоб влаштувати весілля на все село, запросивши рятівників-солдатів.

У колгоспному саду теслярі збивали довжелезного, майже на кілометр, стола. За цим столом мало всістися все село до одного чоловіка і гості...

Той стіл було радіофіковано: через десять метрів стояли переносні мікрофони, а на деревах висіли гучномовці — щоб того, хто виступатиме з тостом, чули всі.

Це було здорово!

А ми з Павлушею готувалися собі окремо...

За три дні до весілля з Грузії прилетіли родичі й друзі нареченого, їх було чоловік сто, не менше. До Києва вони закупили цілий літак ТУ-104, а з Києва замовили три автобуси і одне вантажне таксі. На тому вантажному таксі приїхало десять бочок грузинського вина і вже не знаю скільки ящиків з мандаринами, апельсинами, гранатами, чурчхелою та іншими кавказькими ласощами.

Це було здорово!

А ми з Павлушею готувалися собі окремо...

Вся наша самодіяльність під керівництвом завклуба Андрія Кекала ночами до самісінького ранку розучувала і репетирувала нову програму для весільного концерту.

«Гвоздьом» програми був новостворений «хор старійшин» (тобто дідів і бабусь).

Кекало десь вичитав, що в Грузії є такий хор, і негайно вирішив створити і в себе.

Як не дивно, наші дідуся й бабусі охоче відгукнулися на цю ідею. І вийшов могутній хор. Бо чого чого, а дідуся і бабуся у нас таки багато. Сусіднє село так і зветься ж — Дідівщина. У нас довго живуть люди. Оно баба Триндичка сто десять одмахала. А вісімдесят-дев'яносто — це в нас дуже просто. Професор з інституту довголіття з Києва приїздив, то казав, що це через те, що в нас добра вода — раз, свіже повітря — два, люблять працювати — три, і майже нема лихих людей — чотири...

А я думаю, що головна причина в тому, що в нас веселий народ, усі люблять жартувати й сміятися.

А сміх — це здоров'я!

І той хор дідів усі пісні, казали, розучує веселі, жартівливі.

Це було здорово!

А ми з Павлушею готувалися собі окремо...

І от надійшов переддень весілля.

Комісія скликала нас всіх, увесь клас, вранці на шкільному подвір'ї і доповіла про наслідки своєї роботи.

Вирішили, значить, так.

Спершу святково прибираємо клас. Щоб був, як під час екзаменів: стіл, накритий китайкою, від дверей килим-доріжка, на столі і на вікнах квіти.

Потім ідемо додому, вбираємося у все найкраще, по-святковому. Кожен бере букет квітів. Це — обов'язково. Сідаємо за свої парти. Рівно о другій годині (як на урок — ми на другій зміні останній рік училися) прийде Галина Сидорівна. Її вже попередили вчора. Перша виступить Гребенючка (голова комісії). Скаже дівчаче слово від класу. В неї написано дві сторінки. Вона прочитала — всім сподобалося, навіть мені: добряче написано, хоч надто жалісно. Потім виступить Коля Кагарлицький і скаже хлоп'яче слово від класу. В нього було написано аж три з половиною сторінки і теж добряче — з іменами, з фактами, мене з Павлушею згадує, наш' вибрики, даруйте, мовляв, за все...

Третім виступить Карафолька і прочитає... вірша. Влас норучно складеного вірша. Це було для всіх нас страшенною несподіванкою. Ми ніколи й гадки не мали, що Карафолька може скласти вірша. А він раптом...

Створював свого вірша Карафолька рівно стільки, скільки господь бог землю — шість днів.

Та, на мою думку, наслідки були значно гірші. Хоча дівчаткам вірш дуже сподобався,

особливо останні рядки:

*Ми вас дуже по справжньому любимо,
і ніколи ми вас не забудемо.*

Ми з Павлушею, як спеціалісти, вважали, що вірш Карафольчин, або, як він його сам, червоніючи, називав — «мадригал», потребує ще серйозної авторської доробки. По-перше, такі, наприклад, рядки, як:

*Ви навчили любити нас префікси,
Корені слів, закінчення й суфікси.*

Окрім того, що з художнього боку це було не дуже здорово, це було ще й брехнею, бо із здоровим глуздом людина не може любити префікси й суфікси.

По-друге (і це головне!), «мадригал» був безособовий і неконкретний — у ньому жодного разу Галина Сидорівна не називалася на ім'я.

Карафолька почав бити себе в груди і присягатися, що він дуже старався, але в нього нічого не вийшло.

Не ставала Галина Сидорівна у рядок, хоч ти лусни! Якби вона булат; скажімо, Ганна Іванівна (як Гребенючка), то все дуже просто: «Дорога наша Ганно Іванівно!», «Ми вас любимо, Ганно Іванівно!», «Не забудемо Ганну Іванівну...». Але називати її Ганною Іванівною, коли вона Галина Сидорівна, було б нетактовно.

А «Дорога наша Галино Сидорівно» ну не читалось аж ніяк. То вже були не вірші, а чистісінька проза. Тому й довелось обмежитися безособовим: «Дорога і любима учителько!»

Це так доводив Карафолька. Але ми з Павлушею заперечили, що справжній поет тим і відрізняється від графомана, що вміє долати творчі труднощі.

Карафолька густо почервонів і похилив голову. Але тут на нас усі затюкали, і ми змушені були визнати, що так, звичайно, вірш можна читати, бо це ж не для друку, а просто, а якби для друку, тоді інша річ...

На завершення урочистого прощання Антончик Мацієвський сфотографує Галину Сидорівну з усім класом.

І ми подаруємо їй цю фотографію з хвилюючим написом і всі-всі розпишемося.

Отак придумала наша комісія.

Ну що ж, для офіційного прощання цілком задовільно.

Всі з цим погодилися.

І розійшлись.

А о пів на другу зустрілися знову.

Надзвичайно святкові, гарно вбрані, чистенькі, з величезними букетами квітів, ми в урочистому мовчанні пройшли по килиму-доріжці за свої парти, сіли й почали чекати.

Наш друг восьмикласник Вовка Маруня бездоганно організував «службу безпеки», і ми були спокійні, що цікава пацанва не зіпсує нам справи. Бо то такий нахабний народ, що пообліплював би всі вікна, почав би хихикати і гогокати і все б зірвав. Вовка розставив пости і блокував усі входи і виходи.

Хвилини з десять ми сиділи й мовчали.

І це наше мовчання було якоюсь наче увертюрою до всього того, що мало відбутися. Ми настроювались на серйозний лад. Ми згадували все, що пережили разом з Галиною Сидорівною за ці сім довгих років. Вона була нашою першою вчителькою, коли ми прийшли до школи у перший клас. А ми були її першими учнями. Вона тільки закінчила тоді одинадцять класів (тоді були школи-одинадцятирічки) і перший рік почала вчителювати в молодших класах. Вона вчила нас і вчилася сама — заочно у педінституті. Ми закінчили п'ять класів, а вона педінститут. Ми складали перший у своєму житті екзамен, а вона — державні іспити. І з учительки молодших класів вона стала викладачем української мови і літератури. І продовжувала нас учити. І довела до восьмого класу. Ми думали, що і в восьмому класі вона буде, і в дев'ятому, і в десятому. Аякже! І от... Це якось просто не вкладалося в голову. Невже вона більше не буде «нашою вчителькою»? Ніколи

більше не ввійде в клас легкою й швидкою ходою, не кине журнал на стіл, не спитає дзвінко, як завжди, одне й те саме: «Ну, хто з вас не приготував на сьогодні завдання? Признавайтесь!» Після цього запитання я майже завжди лягав грудьми на парту, ховаючись за спину Стьопа Карафольки, що сидів переді мною. Але вона завжди помічала це і казала: «Рень, до дошки!» І я підводився червоний як мак і, зітхаючи, плентався до дошки... Невже цього не буде ніколи?!

Ні-ко-ли! Чи не вперше в житті це безжальне слово так вразило мене!.. Серце моє стиснулося...

У коридорі — знайомі легкі й швидкі кроки. Я не знаю, як це вийшло, але враз ми всі, мов по команді, не змовляючись, підхопились і встали ще до того, як вона зайшла. Домовленості зарані про це не було. І коли вона рвучко, як завжди, розчинила двері, ми вже стояли за партами з букетами в руках, — нерухомо як укопані.

Але вона не зразу розчинила двері.

Ні.

Ми чули, як вона підійшла, спинилася перед дверима. І якусь хвилю стояла, не наважуючись зайти. Вона стояла там, а ми стояли тут. І це була мить, яку важко передати... І от двері розчахнулися, і вона завмерла на порозі. Вона повільно обвела нас усіх поглядом, — здається, зазирнула кожному в очі. І мовчки простягнула до нас руки — наче хотіла всіх разом обняти.

Губи в неї тремтіли, підборіддя тремтіло, вона часто-часто кліпала очима. І тут ми помітили, що вона... плаче... Що тут знялося! Буря!

Дівчатка враз голосно заревли, і кинулися до неї, і обхопили, обліпили її з усіх боків, і почали цілувати, плачучи.

А ми, хлопці, як по команді, повернули голови й стали дивитися у вікно, кривлячись і кусаючи губи. І ковтали і ніяк не могли проковтнути щось туге, що ніби застрягло у горлі.

Який тут міг бути художній виступ Гребенючки, і художньо-гумористичний виступ Колі Кагарлицького, не кажучи вже про Карафольчин «мадригал»?

Усе суньголов полетіло к бісовому батьку! А потім ми вийшли зі школи і, згуртувавшись табунцем навколо Галини Сидорівни, пішли на річку, а тоді в поле, а тоді до лісу... І ходили так довго-довго, до самісінького вечора. І майже нічого не говорили, просто отак ходили разом і не хотіли розлучатися. А тоді в лісі посідали на галявині кружка навколо неї і співали пісень. Довго-довго... І ніхто не викрикував, як то буває, всі дуже старалися, і виходило так гарно, як ніколи. І пісні вибирали всі ліричні, мелодійні, що хапали за душу. І в дівчат по щоках текли сльози, та й не тільки в дівчат... І ніхто не ховався, бо чого ж ховатися, як пісня бере за душу. А на другий день було весілля. Ну, що вам сказати?

Щоб описати це весілля, мабуть, треба було б запрягти всю Спілку письменників України.

Скажу тільки, що такого бучного свята в нашому селі не пам'ятали найстарезніші діди. Певно, його й не було зроду.

За одним столом сиділо геть усе наше село, та ще пів грузинського села, та ще майже цілий полк солдатів, та ще гості з району на чолі з секретарем райкому товаришем Шевченком.

Це було не тільки весілля.

Це було свято дружби народів.

Це було свято доблесті нашої армії.

Так говорили, проголошуючи тости, і секретар райкому товариш Шевченко, і полковник Соболь, і голова нашого колгоспу Іван Іванович Шапка, і голова грузинського колгоспу Шалва Тарієлевич Гамсахурдіа, і багато інших поважних товаришів.

Гучномовці не змовкали ні на хвилину, і всі ці тости було чути, мабуть, аж у сусідніх селах.

Дитячий стіл був накритий окремо. І що вже того лимонаду ми понапивались і морозива, цукерок та різних грузинських ласощів понаїдалися — од пуза!

До речі, коли я бігав на хвилину додому (перевірити, чи замкнув сарай, де була наша «таємниця»), я бачив, як вулицею проїхав на машині отець Гога. І біля колгоспного саду спинився. І визирнув з машини, і приглядався, і прислухався до весілля. А побачивши мене, знітивсь і одразу поїхав.

І обличчя в нього було, як у хлопчика, якого не взяли в гості на свято, бо він погано поведився. І я чогось подумав, що отець Гога відчуває себе зараз дуже самотнім і заздрить нашому бучному весіллю. У них у церкві такого весілля ніколи, мабуть, не було й не буде.

А ої ой загадковий вираз «темна вода во облацех», який так мене перестрашив, нічого ні загадкового, ні страшного не означає. Так кажуть, коли якась плутана, незрозуміла справа. Це мені дід пояснив (я його спитав). І, мабуть, отець Гога хотів натякнути, що він погано розуміється на моторі свого «Москвича».

Весілля почали гуляти десь в обід. Але ми з Павлушею чекали смерку. Нам для нашого сюрпризу потрібна була темрява. Обов'язково.

Та чим більше розгулювалося весілля, тим тривожніше ставало в мене на серці. У колгоспному саду стояв такий галас, сміх і гармидер, що як далі так піде, то на наш сюрприз ніхто й уваги не зверне, просто не помітить ніхто. Вихід був один — оголосити по радіо, через гучномовець. Але ні я, ні Павлуша цього зробити не зможемо, бо будемо зайняті.

Отже, доводилось у нашу «таємницю двох невідомих» втаємничувати когось третього, бо інакше все моїло зірватися.

Павлуша зиркнув на мене, потім одвернувся і несміливо пробубонів:

— Може... Ганю?

Я махнув рукою:

— Давай!

Яка врешті різниця? Треба, щоб хтось просто оголосив, а хто, кінець кінцем байдуже. І як йому хочеться...

Так Гребенючка стала учасницею ще однієї «таємниці трьох невідомих».

І от нарешті смеркло.

Ми з Павлушею тихцем, щоб не привертати до себе уваги, вихопилися з гамірного весільного гурту і гайнули додому. Там ми обережненько винесли з сарая свою «таємницю», приторочили до багажника, сіли на велосипеди і поїхали у поле, що за колгоспним садом, де весілля.

Погода була чудова, така, як треба, і небо чисте, і вітер є. Почали запускати. Не дуже-то легка виявилася ця справа. Хоч запускали й з велосипеда. Я мчав на велосипеді, стискаючи у руці катушку, а Павлуша біг позаду, підтримуючи його. Аж от нарешті злетів, знявся й пішов-пішов. Все вище й вище вгору... Кинувши велосипед, я обережно розмотував величезну саморобну катушку.

Підбіг Павлуша з кошиком у руках. Почав допомагати, бо вже важко було тримати.

Ну от, усе! Катушка розмоталася.

— Ну, підключай! — кажу я, а в самого серце — як телячий хвіст, — вийде чи не вийде...

Павлуша порається біля кошика, руки в нього тремтять. І...

Я навіть сам не сподівався, що так буде здорово. У темно-синьому небі барвисто засвітився чарівний ліхтар. «Слава Галині Сидорівні!» — золотом палали на ньому слова з одного боку.

«Бажаємо щастя!» — червоно світилося з другого боку.

«Не забувайте нас!» — жовто промінилося з третього.

А з четвертого боку щасливо усміхався чорновусий красень лейтенант. Абсолютної портретної подібності з нареченим, звісно, не було, але що ви хочете — без натури, по пам'яті сам Анатолій Дмитрович не намалював би краще.

Ви вже, мабуть, здогадалися, що то був змайстрований нами величезний коробчастий повітряний змії. (Павлуша ж змалечку мріє стати льотчиком, ми тих зміїв з ним попоробили — ого-го.) І потім Павлуша його розмалював фарбами. Всю душу льотчика і художника вклав він у того змія.

А я придумав «електрифікацію» (спершу ми думали просто вдень запустити, але хіба ж той був би ефект!). Запускали на тоненькому двожильному дроті (спеціально до району в електромагазин по нього їздили). Акумулятори і лампочки від тракторних фар випросили в мого тата-механізатора.

Я навіть не думав, що так буде здорово!

Як тільки змії засвітився, ми почули, як у гучномовцях пролунав дзвінкий Гребенюччин голос.

— Увага! Увага! Просимо всіх подивитися в небо! Увага! Увага! Просимо всіх подивитися в небо!

На якусь мить весільний гамір ущух, запанувала тиша.

А потім враз вибухнули оплески, крики, сміх. «Молодці! Молодці!» — чулося крізь цей галас.

Я глянув на Павлушу, усміхнувся і підморгнув. І він підморгнув і усміхнувся у відповідь. Ми були щасливі. Наш сюрприз удався. Він світився високо в небі, і його бачило водночас геть усе наше село, і півгрузинського, і цілий полк солдатів, і гості з району на чолі з секретарем райкому партії...

Такого триумфу у нас ще не було за все наше життя. Здорово ми придумали! Таки молодці!

Минала хвилина, друга... Оплески ущухли, весільний галас набрав іншого забарвлення, хтось уже зривався на спів. В одному місці затилювали «Посіяла огірочки», в другому — «Русское поле». Весілля розгулювалося. У небо вже, мабуть, ніхто й не дивився.

Нам треба було кінчати. Тим паче, що вітер односив нашого змія в поле, у бік лісу, і його вже з саду не видно було.

Але кінчати було дуже важко. Такого величезного змія ми ще не запускали ніколи. Та й вітер був дужий. Просто виривав дротину з рук. Я ледве втримував. Павлуша помагав мені лише однією рукою, бо у другій тримав кошик з акумулятором.

Нас тягло по полю, наче собачат на мотузці.

І раптом...

Вітер шарпонував змія так, що ми трохи не попадали. Щось там у змії блиснуло, і лампочки згасли. А за мить десь ізбоку засвітилася на змієві червона цяточка і почала більшати.

— Вимкни! — крикнув я Павлуші.

Павлуша смикнув на себе кошик з акумулятором, обриваючи контакти, але було вже пізно. Змій уже горів, падаючи на землю. Він був із сухих дерев'яних планок, обклеєних цупким папером, і спалахнув, як сірник. Долітаючи до землі, він уже палав, мов величезний смолоскип.

Він з тріском упав на землю, розсипаючи іскри. І враз земля спалахнула і загорілася навколо нього. І тут серце моє сповнилося жахом. Це ж на узліссі! Там же лежить скошене сіно, яке ще не згребли!

— Павлушо! — скрикнув я і кинувся туди.

Павлуша пустив на землю кошика і рвонувся за мною.

Та хоч як швидко мчали ми, вогонь був ще швидший. Поки ми добігли, він розпросторився уже метрів на двадцять по фронту в один і в другий бік від палаючого змія і біг далі, злизуючи вогненними язиками сухе сіно, що покосами лежало на землі. І вже із тріском займалися кущі на узліссі, Загориться ліс — буце лихо!

Я знав, що таке вогонь.

Позаторік загорілася хата Чучеренків. Спалахнула, як свічка. І поки люди добігли з поля, згоріла дотла. Самі головешки лишилися.

Не можна гаяти ні секунди. Я на бігу зірвав із себе новий святковий піджак і кинувся просто у вогонь, топчучи його ногами і збиваючи полум'я піджаком.

Павлуша був без піджака, у самій сорочці. Він кинувся до кущів, рвонув кілька гілок з листям і ними став збивати вогонь.

Холоші штанів почали тліти, страшенно пекло в ноги, ми задихалися від диму й жару, але продовжували боротися з вогнем.

А з саду лунав веселий весільний галас, регіт, пісні. Ніхто не бачив, не знав і не підозрював, що тут коїться... І як не гукай — ніхто не почує.

— Сіно, сіно відгребти треба! Щоб далі не займалося! — почув я раптом голос... Гребенючки.

Я обернувся. Жмутом гілок вона квапливо одгрібала сіно, яке ще не загорілося. Правильно! Спершу треба перепинити шлях вогню, щоб не ширився далі, а тоді вже гасити. Я кинувся допомагати їй. Павлуша теж.

Як потім з'ясувалося, оголосивши по радіо, вона зразу побігла шукати нас. І бачила, як тягло нас по полю, як спалахнув змії. І побігла нам на допомогу.

Ми швиденько одгребли сіно і кинулися знову в бій з вогнем.

Утрюх справа пішла краще. Вогонь почав потроху відступати. Вже більше було диму, який несамовито їв очі, так що сльози струменіли по щоках безперестанку. Але ми, незважаючи ні на що, з усіх сил боролися з вогнем. І нарешті він скорився і згас. Ми ще довго ходили по згарищу,

затоптуючи жаринки, щоб не розгорілося знову.

І от усе скінчено.

Знеможені, ми посідали на землю і сиділи мовчки, тільки презиралися, важко дихаючи.

Обличчя в нас були закіптюжені, аж чорні, попалений одяг звисав клаптями. Я глянув на Гребенючку і усміхнувся. А вона таки молодець. Справді-таки молодець! Йй-богу! Не кинула нас у біді, не втекла, не злякалася вогню. Навпаки! Білася з полум'ям, як... як тигриця. Молодчинка!

І я подумав: «Цікаво, мабуть, було б намалювати таку картину: сидять троє після того, як загасили пожежу, — обідрані, брудні, закіптюжені, але щасливі, як солдати-переможці...»

І ще я подумав, що, мабуть, і Гребенючка, і Павлуша стануть-таки художниками. Ну, що ж. Хай! А чого, як є здібності? Бач, якого ж змія розмалював Павлуша. Красота, а не змії був.

І раптом у мене виникла несподівана думка: хоч би ким ми стали в житті, а солдатами ми станемо обов'язково. Це точно. Кінчимо школу і підемо в армію. І, може, навіть попадемо в ці табори, що в нашому лісі. До полковника Соболя.

Ото було б здорово!

І будемо ми з Павлушею дружити найміцнішою, найвірнішою солдатською дружбою — до останньої краплі крові.

Ну, а... Ганька? Гребенючка?

Ну, що ж, хай буде й Ганька!

Хай буде Ганька-кулеметниця! Як у «Чапаєві».

Хай!

1964 – 1970